

DÜNYA SAVUNMA SANAYİİ TRENDLERİ

HÜSEYİN ALPTEKİN | İDLİR LİKA | HALİL KÜRŞAD ASLAN
MERVE DİLEK DAĞDELEN | MERVE ŞAHİN

**DÜNYA
SAVUNMA SANAYİİ TRENDLERİ**

Bu araştırma projesine katkılarından dolayı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığına teşekkür ederiz.

Türkiye Araştırmaları Vakfı Yayınları : 7

© Türkiye Araştırmaları Vakfı İktisadi İşletmesi

Birinci Baskı, Şubat 2024, İstanbul

Yayıncı Sertifika No: 72319

ISBN 978-625-99064-9-2

Dünya Savunma Sanayii Trendleri

İçdüzen & Kapak Tasarımı

Mürettibhane

Baskı & Cilt

Sena Ofset Ambalaj Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Yakuplu Mh. 194. Sk. Blok No: 1 İç Kapı No: 465 Beylikdüzü / İstanbul

Matbaa Sertifika No: 45030

Türkiye Araştırmaları Vakfı iktisadi işletmesi,

Türkiye Araştırmaları Vakfı'nın bir markasıdır.

Bu yayının tüm hakları Türkiye Araştırmaları Vakfı'na aittir. TAV'ın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Türkiye Araştırmaları Vakfı Yayınları

Hırka-i Şerif Mah. Eski Ali Paşa Cad. No: 33 Fatih / İstanbul

<https://turkiyearastirmalari.org> • info@turkiyearastirmalari.org

DÜNYA SAVUNMA SANAYİİ TRENDLERİ

HÜSEYİN ALPTEKİN, İDLİR LİKA, HALİL KÜRŞAD ASLAN,
MERVE DİLEK DAĞDELEN, MERVE ŞAHİN

Yazarlar Hakkında

HÜSEYİN ALPTEKİN

Doktorasını 2014 yılında Texas Üniversitesi-Austin, Government Bölümü'nde "Explaining Ethnopolitical Mobilization: Ethnic Incorporation and Mobilization Patterns in Bulgaria, Cyprus, Turkey, and Beyond" başlıklı tez çalışmasıyla tamamlayan Doç. Dr. Hüseyin Alptekin halen Milli Savunma Üniversitesi öğretim üyesidir. Temel ilgi alanları karşılaştırmalı siyasi kurumlar, milliyetçilik ve etnik siyaset ile Türkiye ve Orta Doğu siyasetidir. Etnik Terör ve Terörle Mücadele Stratejileri isimli kitabının yanı sıra PKK Terörünün Analizi: Türkiye Terör Olayları Veri Tabanı başlıklı bir derleme kitabı bulunmaktadır. Teröre Karşı Toplumsal Hareket: Diyarbakır Anneleri kitabı yazarlarından. Makaleleri *Ethnic and Racial Studies*, *Mediterranean Politics*, *Nationalism and Ethnic Politics*, *Wiley-Blackwell Encyclopedia of Political Thought* gibi dergi ve derleme eserlerde yayımlanmıştır.

İDLİR LİKA

Lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 2013'te tamamladı. Yüksek lisans derecesini 2015'te Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden aldı. Doktorasını Koç Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yazdığı "Nationhood Cleavage and Ethnic Conflict" başlıklı teziyle tamamladı. Temel ilgi alanları karşılaştırmalı etnik siyaset, milliyetçilik, Balkan politikası ve araştırma yöntemleridir. Akademik çalışmaları *Mediterranean Politics*, *Problems of Post-communism ve Ethnic and Racial Studies* gibi önde gelen bölge çalışmaları dergilerinde yayımlanmıştır. Halihazırda İbn Haldun Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktor öğretim üyesidir.

HALİL KÜRŞAD ASLAN

1994 yılında ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. 1999 yılında Marmara Üniversitesi'nde tezli yüksek lisans programını tamamlayarak Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler alanında yüksek lisans derecesi aldı. 2011 yılında ABD'nin Ohio eyaletinde Kent Eyalet Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi Bölümünden doktora derecesi aldı. 2011- 2015 yılları arasında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde çalışan Doç. Dr. Aslan, 2015 yılından itibaren İstanbul Medipol Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde ders vermektedir. Kürşad Aslan'ın araştırma alanlarının başında uluslararası politik ekonomi, dış politika ve küresel siyaset gelmektedir.

MERVE DİLEK DAĞDELEN

Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün (ATASAREN) Uluslararası İlişkiler ve Bölgesel Çalışmalar programında doktora çalışmalarına devam etmektedir. Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü ile Anadolu Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden iki lisans derecesine sahip olan Dağdelen yüksek lisans derecesini Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü'nden "Differing Conceptualizations – Overlapping Policies: A Comparison of Bush and Obama Doctrines" (Farklılaşan Kavramsallaştırmalar – Örtüşen Politikalar: Bush ve Obama Doktrinlerinin Bir Karşılaştırması) başlıklı tez çalışmasıyla 2019 yılında almaya hak kazanmıştır. Araştırma alanları arasında ABD-Çin-Rusya rekabeti, büyük güçler siyaseti, uluslararası güvenlik, ulusal güvenlik stratejileri gibi konular bulunmaktadır.

MERVE ŞAHİN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktora tez çalışmalarına devam etmektedir. Lisans eğitimini Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde 2015'te tamamladı. Yüksek lisans derecesini Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Orta Doğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yazdığı "Dış Aktörlerin İç Savaş Dinamiklerine Etkisi: Yemen Örneęi" başlıklı tez çalışmasıyla almaya hak kazandı. Çalışma alanları arasında büyük güç rekabeti, Orta Doğu siyaseti, Körfez güvenliği, Yemen ve riskten korunma stratejisi vardır. Türkiye Araştırmaları Vakfı'nda araştırmacı olarak çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13

KÜRESEL SAVUNMA SANAYİİ SEKTÖRÜNÜN ANA ÜRETİCİLERİ

1 AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE (ABD) SAVUNMA SANAYİİ EĞİLİMLERİ	27
1.1. 2017-2021 dönemi ABD'nin Silah Satışına Genel Bir Bakış	27
1.2. ABD'nin Satışına Odaklandığı Silah Kategorileri	29
1.3. ABD'nin Ürettiği Silahlara Talebin Yoğunlaştığı Ülke ve Bölgeler	31
1.4. ABD'nin İhraç Ettiği Silah Kategorileri ve Pazar Dağılımı	36
1.5. ABD'nin Silah Satışına İlişkin Önemli Noktalar ve Geleceğe Yönelik Tahminler	43
2 AVRUPA'DA SAVUNMA SANAYİİ EĞİLİMLERİ	47
2.1. 2017-2021 Dönemi Avrupa'nın Silah Satışına Genel Bir Bakış	47
2.2. Avrupa Ülkelerinin Satışına Odaklandığı Silah Kategorileri	48
2.2.1. Savunma Sanayiinde Ağırlıklı Yatırım Alanları ve Öne Çıkan Temalar: Avrupa ve ABD Karşılaştırması	52
2.3. Avrupa Ülkelerinin Ürettiği Silahlara Talebin Yoğunlaştığı Ülke ve Bölgeler	57
2.3.1. Fransa	58
2.3.2. Almanya	60
2.3.3. Birleşik Krallık	62
2.4. Avrupa Ülkelerinin İhraç Ettiği Silah Kategorileri ve Pazar Dağılımı	63
2.5. Avrupa'nın Silah Satışına İlişkin Önemli Noktalar ve Geleceğe Yönelik Tahminler	69

3 RUSYA FEDERASYONU'NDA SAVUNMA SANAYİİ EĞİLİMLERİ	71
3.1. Giriş	71
3.2. Rus Savunma Sanayii Kompleksi (OPK): Oluşum ve Dönüşümler	72
3.2.1. Sovyet Geleneği ve Sovyetler Sonrası Sektörün Çöküşü	72
3.2.2. Putin Önderliğinde OPK'nin Yükselişi	76
3.3. OPK: Mevcut Durum	81
3.3.1. Rus Savunma Sanayii'nin Küresel Piyasadaki Yeri	82
3.3.2. Rusya'ya Yönelik Yaptırımların OPK'ye Etkisi	87
3.4. Başlıca Alıcıların Satın Alma Davranışındaki Değişimler	91
3.4.1. Hindistan	95
3.4.2. Çin	97
3.4.3. Cezayir	100
3.4.4. Mısır	101
3.4.5. Vietnam	102
3.4.6. Rusya İçin Olası Yeni Pazarlar	104
3.5. OPK'nin Silah Transferinde Öne Çıkan Silah Sistemleri	105
3.5.1. Zırhlı Araçlar	112
3.5.2. Uçak	118
3.5.3. Füze	123
3.6. Rusya'nın Savunma Sanayii Kompleksine İlişkin Önemli Hususlar ve Geleceğe Yönelik Tahminler	128

KÜRESEL SAVUNMA SANAYİİ SEKTÖRÜNDE ÖNE ÇIKAN TALEP BÖLGELERİ

4 ORTA DOĞU VE KUZAY AFRİKA (MENA)'DA SAVUNMA SANAYİİ EĞİLİMLERİ	133
4.1. Giriş	133
4.2. Genel Bilgiler	135
4.3. MENA Savunma Sanayii Eğilimleri ve Gelişmeler:	
2015 Yılından Günümüze	139
4.3.1. Suudi Arabistan	139
4.3.2. Birleşik Arap Emirlikleri	141
4.3.3. Katar	143
4.3.4. Kuveyt	143
4.3.5. Bahreyn	145
4.3.6. Umman	146
4.3.7. Yemen	146
4.3.8. Irak	147

4.3.9. Lübnan	148
4.3.10. Ürdün	149
4.3.11. Mısır	149
4.3.12. Fas	150
4.3.13. Cezayir	151
4.3.14. Tunus	152
4.3.15. Libya	153
4.4. 2010-2021 Yılları Arası MENA Savunma Harcamaları ve Silah İthalat Eğilimleri	154
4.4.1. Suudi Arabistan	154
4.4.2. Birleşik Arap Emirlikleri	160
4.4.3. Katar	166
4.4.4. Kuveyt	171
4.4.5. Bahreyn	176
4.4.6. Umman	180
4.4.7. Yemen	184
4.4.8. Irak	187
4.4.9. Lübnan	191
4.4.10. Ürdün	194
4.4.11. Mısır	198
4.4.12. Fas	204
4.4.13. Cezayir	209
4.4.14. Tunus	214
4.4.15. Libya	218
4.5. MENA Bölgesi Savunma Sanayiine İlişkin Önemli Hususlar ve Geleceğe Yönelik Tahminler	221
5 SAHRA ALTI AFRİKA'DA SAVUNMA SANAYİİ EĞİLİMLERİ	223
5.1. 2017-2021 Döneminde Sahra altı Afrika'ya Yapılan Silah Satışına Genel Bir Bakış	223
5.2. Sahra altı Afrika'nın En Büyük Silah Tedarikçileri	224
5.3. Afrika Ülkelerinin İthal Ettiği Silah Kategorileri ve Pazar Dağılımı	227
5.4. Sahra altı Afrika'ya Silah Transferine İlişkin Önemli Notlar ve Eğilimler	236
6 KAFKASYA VE ORTA ASYA'DA SAVUNMA SANAYİİ EĞİLİMLERİ	239
6.1. Giriş	239
6.2. Orta Asya ve Kafkasya Bölgelerine Genel Bakış	242
6.3. Orta Asya ve Kafkasya Ülkelerinin Savunma VE güvenlik Eğilimleri	249
6.4. Orta Asya ve Kafkasya Bölgesinde Etkili Dış Aktörler	251
6.5. Bölge Ülkelerine Yakından Bakış	260

6.5.1. Azerbaycan	260
6.5.2. Ermenistan	263
6.5.3. Gürcistan	265
6.5.4. Kazakistan	267
6.5.5. Özbekistan	273
6.5.6. Kırgızistan	276
6.5.7. Tacikistan	278
6.5.8. Türkmenistan	283
7 SONUÇ	287

ÖNSÖZ

Dünyada savunma sanayinin gelişimi son yıllarda ivme kazanmış, ortaya çıkan yeni koşullar, yeni talepler ve yeni trendler birbirini takip etmiştir. Yapay zeka temelli teknolojiden robotik ve siber güvenlik çalışmalarına değin genişleyen bir yelpazede hızla gelişen teknoloji, savunma teknolojilerine de entegre edilmektedir. Bu teknolojik dönüşümle paralel ve hatta onu da etkileyen bir dönüşüm ise dünya jeopolitiğinde yaşanmakta, yeni jeopolitik fay hatları oluşabilmekte, Türkiye'nin de yakın çevresinde ortaya çıkan yeni güvenlik tehditlerine karşı yeni tedbirler geliştirmek gerekmektedir. Bu yeni güvenlik koşullarına adapte olabilmek ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacındaki ülkeler savunma bütçelerini artırmakta, yeni ve etkin savunma sanayi ürünlerine uygun maliyetle sahip olmak istemektedir. Savunma sanayi ürünlerinin etkinliği ve maliyetinin yanı sıra tedarik sıkıntısı yaşanmaması, yedek parça temini, onarım, modernizasyon ve yazılım desteği, mühimmat temini ve transfer edilen savunma sanayii ürünlerinin ülkelerin mevcut savunma altyapılarına entegre edilebilmesi öne çıkan diğer kriterler olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı da küresel güvenlik parametrelerinin ve ihtiyaçlarının hızla çeşitlendiği böyle bir süreçte Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ihtiyaçlarının karşılanmasında sürdürülebilirlik, etkinlik ve teknolojik bağımsızlık ilkeleri doğrultusunda çalışmalarına devam etmektedir. Savunma Sanayii Başkanlığı bu çalışmalarını sürdürürken küresel ölçekte öne çıkan güvenlik koşullarını, çeşitli bölgesel güvenlik komplekslerinde farklılaşan güvenlik kaygı, ihtiyaç ve taleplerini analiz etmekte, bunun yanı sıra küresel savunma sanayii tedarikçilerinin faaliyetlerini de yakından takip etmektedir. Türkiye'nin dünya savunma sanayiinde öncü bir altyapıya sahip olması, küresel koşullara adapte olan ve savunma sanayii teknolojisine öncülük eden bir ülke olması başlıca hedeflerimizdendir.

Dünyada savunma sanayii trendleri başlıklı bu çalışma da küresel ölçekte öne çıkan tedarikçi ve tüketici ülkelerin ihtiyaç, talep ve faaliyetlerini somut verilere dayalı olarak analiz etmekte, güncel durumu özetleyip küresel savunma sanayii için bir gelecek projeksiyonu yapmaktadır. Bu değerli çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen araştırmacılara teşekkür eder, savunma sanayimize faydalı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Haluk Görgün
T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanı
Ankara, Ocak 2024

GİRİŞ

Bu kitap küresel savunma sanayii trendlerini güncel verilerle analiz ederek okuyucuya sunmaktadır. Dünyada savunma sanayi ürünlerinin başlıca tedarikçileri ve bu ürünlerin satıldığı ülke ve bölgeler kitapta ilgili bölümlerde ele alınmış, elde edilen bulgular zengin bir veriye dayalı olarak tartışılmıştır. Çalışmanın yararlandığı veriler büyük oranda 2017-2021 yılları arasına aittir. Daha geriye giden veriler dünya savunma sanayindeki hızlı dönüşümden dolayı bugünü anlamak için eski kalmaktayken 2022 sonrası veriler bu kitap yazıldığı dönem itibarıyla dünya genelini kapsayacak şekilde mevcut bulunmamaktadır.

Kitap her ne kadar savunma sanayi sektörüyle ilgili olsa da bu konuda yapılan küresel bir karşılaştırma dünyadaki mevcut güç dağılımı hakkında da aydınlatıcı olacaktır zira Neuman'ın da belirttiği üzere küresel savunma sanayi sektörü uluslararası sistemdeki güç dağılımının net bir göstergesidir.¹ Güç dağılımı ve etki projeksiyonu bakımından uluslararası sistemin başat oyuncuları savunma sanayi ürünleri geliştirme ve satışı konusunda da öne çıkmaktadırlar. Dahası, savunma sanayi sadece ekonomik getiri sağlayan yahut ülkelerin kendi güvenliklerini teminat altına almalarına yarayan bir faaliyet alanı değil, João Reis'in aktardığı üzere önemli bir dış politika aracı olarak da öne çıkmaktadır.² Bu sektörde üretici konumundaki ülkeler silah satışlarıyla ittifak ve işbirliği ilişkileri kurabilmekte, geliştirdikleri savunma sanayi ürünlerini dış politikalarında havuç ve sopa olarak, yani ödüllendirme ve cezalandırma aracı olarak kullanabilmektedir. Örneğin, Türkiye'nin de yakından tecrübe ettiği üzere ABD, F-35 gibi stratejik sistemlerin satışını çeşitli şartlara bağlayarak alıcı hatta ortak üretici konumundaki ülkeleri kendi dış politika çizgi-

-
1. Stephanie G. Neuman, (2006) "Defense industries and global dependency", *Orbis* 50(3), ss. 429-451.
  2. João Carlos Gonçalves dos Reis (2021). "Politics, power, and influence: defense industries in the Post-Cold War", *Social Sciences* 10(1), ss. 1-14.

sine çekmeye çalışmaktadır. Çeşitli Avrupa ülkeleri de savunma sanayi ürünlerini kimi ülkelere sağlamamakta, sağladıkları ülkelere ise genellikle belirli şartların sağlanması karşılığında sağlamaktadır. Satış sonrası bakım, onarım, modernizasyon süreçleri bile bu tür şartlara bağlanabilmekte, sistemleri satın alan ülkeler tedarikçi ülkelerle bir bağımlılık ilişkisi içine girebilmektedir. Alıcı ülkelerin dış politika ve güvenlik politikaları konusunda bağlayıcı sonuçlar doğuran bu durum savunma sanayiini tedarikçi ülkeler açısından önemli bir dış politika aracı haline getirmektedir.

Elinizdeki kitap dünya savunma sanayi trendlerini ele alırken küresel ölçekte öne çıkan silah ve çeşitli savunma sanayi tedarikçileri ile bu ürünlere talep gösteren bölgeleri ele almaktadır. Çalışmada yer alan ve her biri farklı bir bölgeyi ele alan metinlerde 2017-2021 yılları arasında tedarikçilerin konvansiyonel silah satışlarında daha çok hangi ürünlere yöneldiği, neden bu ürünlere odaklandığı ve bu ürünlerin satışında hangi ülke ve bölgelere yoğunlaştığı ortaya konulmaktadır.³ Diğer yandan, alıcı ülkelerin hangi ürünlere ihtiyaç duyduğu, neler satın aldığı ve hangi ülkelere aldığı tespit edilmektedir. Bahsi geçen konular tartışıldıktan sonra, silah satışlarının gelecek projeksiyonu değerlendirilmektedir. Kitapta üç farklı üretici ülke/bölge [Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya, Avrupa (Fransa, Birleşik Krallık, Almanya)] ve üç farklı talep bölgesi [Kuzey Afrika/Orta Doğu (MENA), Afrika (Angola, Etiyopya, Mali ve Nijerya), Orta Asya/Kafkasya] ele alınacaktır. Bu kitabın hazırlanmasında gerekli olan veriler için aşağıdaki temel kaynaklardan faydalanılmıştır:

- Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (*Stockholm International Peace Research Institute, SIPRI*) Silah Transferleri Veri Tabanı,⁴
- Çeşitli ülkelerin farklı ülke ve bölgelere yaptığı silah satışlarına ilişkin ABD Kongre'si için hazırlanan raporlar (*Congressional Research Service (CRS) Reports*),⁵
- Çeşitli ülkelerin farklı ülke ve bölgelere yaptığı silah satışlarına ilişkin *RAND Corporation* düşünce kuruluşunun raporları,

3. Bu çalışmada kullanılan veriler sadece devletler/hükümetler arasında yapılan resmi silah satışlarını kapsamaktadır. Uluslararası örgütlere ve devlet dışı aktörlere yapılan satışlar bu çalışmanın kapsamında değerlendirilmemektedir.

4. SIPRI, Arms Transfers Database, <https://sipri.org/databases/armstransfers>, (Erişim Tarihi: 05.02.2023).

5. CRS Reports, *Congressional Research Service*, <https://crsreports.congress.gov/>, (Erişim Tarihi: 05.02.2023).

- Tufts Üniversitesi'nin "Savunma Sanayii, Dış Politika ve Silahlı Çatışma" (*Defense Industries, Foreign Policy and Armed Conflict*) programı kapsamında, *The World Peace Foundation*'ın yayımladığı raporlar,⁶

Devletler arasında yapılan silah ve çeşitli savunma sistemleri satışlarının arkasında birçok neden yatmaktadır. Bunlardan belki de en önemlileri jeopolitik ve stratejik faktörlerdir. Silah satışlarının, devlet egemenliğinin ve bununla birlikte devletin dış politikasının önemli bir aracı olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Büyük güçler silah satarak farklı bölgelerde müttefiklerinin askerî kapasitesini güçlendirmek isteyebilir; jeopolitik rakiplerini kuşatmayı (*encirclement*) veya çevrelemeyi (*containment*) hedefleyebilir; çeşitli bölgelerde nüfuzunu artırabilir ve/veya silah transferini diğer ülkelerin iç ve dış politikaları üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanabilirler.⁷ Bundan dolayıdır ki devletlerin silah transferinde belirli bir jeopolitik/stratejik çerçevenin dışına çıkmaları oldukça zordur. Üretici devletler pek çok durumda jeopolitik rakip olarak gördükleri ülkelere silah ve savunma sistemleri satmaz, güvenlik ihtiyaçlarını ekonomik faydanın önüne koyarlar. Örneğin, dünyada on yıllardır en büyük beş silah tedarikçisi arasında yer alan Çin hiçbir zaman jeopolitik rakibi olan Hindistan'a silah satmamıştır. Burada unutulmamalıdır ki, Hindistan uzun yıllardır dünyanın en büyük silah alıcısı konumunda olan bir devlettir. Tamamen reelpolitik temelli ulusal çıkar anlayışına göre hareket eden Çin, toplam silah transferinin yarısından fazlasını Hindistan'ın rakibi olan Pakistan'a yapmaktadır. Zira Pakistan Çin'in doğal müttefikidir. Ayrıca, büyük güçler silah satışlarıyla dünyanın farklı bölgelerinde birbiriyle çatışan bölgesel güçleri sahlenebilirler. Buna bariz bir örnek olarak, Kuzey Afrika'da Soğuk Savaş'tan günümüze devam eden Cezayir-Fas rekabeti verilebilir. Cezayir'in günümüzde bile en büyük silah tedarikçisi Rusya iken, Fas'ın en büyük tedarikçisi ABD'dir. Son olarak, silah tedarikçileri ve alıcıları arasındaki ilişkiler uluslararası konjonktür ile siyasî ve ekonomik koşullara bağlı olarak sürekli değişebilmektedir. Örnek verilecek olursa, 2012-2016 yıllarında Türkiye ABD'nin en büyük üçüncü silah müşterisi durumundayken 2017-2021 yıllarına gelindiğinde yirmi birinci sıraya gerilemiştir. Benzer şekilde, Tayvan

6. Defense Industries, Foreign Policy and Armed Conflict, *World Peace Foundation*, <https://sites.tufts.edu/wpf/defense-industries-foreign-policy-and-armed-conflict/>, (Erişim Tarihi: 05.02.2023).

7. Keren Yarhi-Milo, Alexander Lanoszka ve Zack Cooper, (2016, Güz) "To Arm or To Ally? The Patron's Dilemma and the Strategic Logic of Arms Transfers and Alliances", *International Security*, 41(2), ss. 90-139.

1997-2001 yıllarında ABD'den en fazla silah ithal eden ülke konumundayken ve 2012-2016 yılları arasında ABD'nin dördüncü en büyük silah alıcısıyken, 2017-2021 yılları arasında on beşinci sıraya gerilemiştir.⁸

Jeopolitik ve stratejik faktörlerin yanında, savunma sanayi ürünleri ihracatı devletlerin savunma sanayii tabanlarını sürdürülebilir, canlı ve rekabetçi tutabilmeleri için çok büyük bir öneme sahiptir. Bilindiği üzere, bir silah sisteminin üretim maliyetinin büyük bir kısmı araştırma ve geliştirme (AR-GE) aşamasına ait olduğu için, devletler silah ihraç ederek yerli AR-GE programlarını belli ölçüde destekleyebilirler.⁹ Gerçekten de birçok ülkenin savunma sanayii, ihracat pazarları olmadan sürdürülemez hale gelmektedir.¹⁰ Ayrıca, uluslararası silah pazarı üzerine rekabet beraberinde sürekli yeniliği ve silah sistemlerindeki teknolojik ilerlemeyi getirmektedir. Zira silah gibi talebi çok yüksek olan pazarlarda rekabetçi olabilmek için devletler ürettikleri sistemlerin kalitesini ve kapasitesini sürekli artırmak zorundadırlar. Nitekim, birçok karşılaştırmalı siyaset bilimciye göre tarihsel olarak bakıldığında da 16. yüzyıldan sonra Avrupalı devletleri dünyadaki diğer güç merkezlerinden (Çin, Japonya, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu) ayıran ve onların en üstün askerî teknolojiye kavuşmalarını mümkün kılan en önemli faktör Avrupalı devletlerin rekabet, risk ve girişimciliğin egemen olduğu bir politik ortamdan gelmeleridir.¹¹

Günümüze gelinecek olunursa, son beş yıllık döneme (2017-2021) ait verilerde küresel silah ticaretinde gerçekleşen transfere bakıldığında, karşımıza nasıl bir tablo çıkıyor? Dünya'da en büyük tedarikçiler en fazla hangi silah sistemlerini satmakta ve neden onlara odaklanmış durumdadırlar? En çok hangi ülke ve bölgelere silah ihraç edilmiştir? Küresel talep bölgeleri ele alındığında ise alıcı ülkeler en çok hangi ürünlere ihtiyaç duymaktadır, neden bu ürünlere odaklanmaktadır ve onları hangi tedarikçilerden temin etmekte-

-
8. Pieter D. Wezeman, Alexandra Kuimova ve Siemon T. Wezeman, (2022), Trends in International Arms Transfers, 2021, *SIPRI Fact Sheet*, https://sipri.org/sites/default/files/2022-03/fs_2203_at_2021.pdf, (Erişim Tarihi: 11.02.2023), s. 4.
  9. Keith Krause, (1992), *Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade*, New York: Cambridge University Press.
  10. Daniel L. Byman ve Roger Cliff, (1999), China's Arms Sales: Motivations and Implications, *RAND Corporation*, Project Air Force, s. 30.
  11. Paul Kennedy, (1987), *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York: Vintage; Philip T. Hoffman, (2015), *Why Did Europe Conquer the World?*, Princeton: Princeton University Press.

ler? Dünyanın en büyük silah tedarikçisi olan ABD'den başlayarak, çalışmada bu sorulara cevap üretilmeye çalışılacaktır.

Çalışma ilk olarak savunma sanayinde ana tedarikçi ülkelerden Amerika Birleşik Devletleri'ni analiz etmiştir. 2017-2021 döneminde silah piyasasının yüzde 39'unu kontrol etmesi ve toplam 103 farklı ülkeye silah ihraç etmesi hasebiyle ABD dünyanın açık ara en büyük silah ihracatçısı konumundadır. Bu uzun dönem bir trendin devamıdır zira ABD'nin Soğuk Savaş yıllarından beri küresel silah transferindeki ihracat payı hiçbir zaman yüzde 30'un altına düşmemiştir. Büyük geleneksel silah sistemleri arasında uçak kategorisi, yüzde 62 gibi bir oranla ABD silah satışlarının büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu da uzun dönem bir trendin devamıdır çünkü 1990 yılından beri ABD'nin toplam silah transferinde uçak kategorisindeki ürünlerin payı hiçbir zaman yüzde 50'nin altına düşmemiştir. F-35A Lightning-2 tipi saldırı uçağı başta olmak üzere, ABD'nin uçak kategorisinden en fazla sattığı tür saldırı uçağı (F-15 Advanced Eagle tipi) ve savaş helikopteridir (S-70/UH-60L ve AH-64E Apache varyantları). ABD silah satışlarının yarıdan fazlası iki ana bölgeye odaklanmaktadır: Orta Doğu ve Asya/Okyanusya. Ülke bazında ise, sadece beş ülke (Suudi Arabistan, Avustralya, Güney Kore, Japonya ve Katar) Amerikan yapımı silahların toplam yarısını ithal etmiş durumdadır. En az otuz beş yıldan beri (1987-2021) ABD, silah satışlarını en çok Orta Doğu ve Asya/Okyanusya bölgelerine yöneltmiş ve ABD'nin en büyük silah müşterileri hemen hemen aynı ülkeler olmuştur. Son otuz beş yıldır Japonya ve Güney Kore ikişer defa ABD'nin en büyük silah ithalatçıları olmuşlardır. Tayvan ise 1997-2001 döneminde birinci sırada yer almıştır. Suudi Arabistan son on yıldır (2012-2021) açık ara ABD'den en çok silah ithal eden ülke konumundadır. Ticari çıkarlardan ziyade, silah transferinin sürekli Orta Doğu ve Asya/Okyanusya bölgelerine odaklanması ABD'nin bu iki bölgeye verdiği stratejik önemden kaynaklanmaktadır. Füze ve zırhlı araç kategorilerinden farklı olarak, uçak kategorisindeki satışlarda (ki bunlar ABD'nin silah transferinin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır) ABD'nin müşteri tabanı çok daha geniş ve çeşitlidir. F-35A ve F-15 Advanced Eagle tipi uçaklar başta olmak üzere Amerikan yapımı uçakların en büyük müşterileri üç farklı bölgede yoğunlaşmıştır: Orta Doğu, Asya/Okyanusya ve Avrupa. Her ne kadar teslimat sayısı açısından Avrupa diğer iki bölgenin gerisinde olsa da Avrupalı devletlerinin hâlihazırda çok yüksek miktarda F-35A tipi uçak siparişi mevcuttur ve on yıl içerisinde bu siparişlerin teslimatının gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Ancak Avrupa'da Fransa Devlet Başkanı Macron gibi li-

derlerin savunma sanayi ürünlerinde ABD'ye olan bağımlılıktan rahatsızlığını belirten ve bu bağımlılığın Avrupa'nın kendi üretimini artırarak azaltılması gerektiğini ifade eden açıklamaları ABD için Avrupa pazarının daralabileceğinin göstergelerindedir.¹²

Çalışmada ikinci olarak, tedarikçi olma özelliğiyle öne çıkan Avrupa ülkeleri analiz edilmiştir. Özetle, 2017-2021 döneminde bölge bazında bakıldığında, Avrupa yüzde 30 pay ile ABD'den sonra dünyanın ikinci en büyük silah ihracatçısıdır. Avrupa'nın küresel piyasadaki toplam yüzde 30'luk payının tamamına yakını sadece beş ülkeden oluşmaktadır: Fransa, Almanya, Birleşik Krallık, İtalya ve İspanya. 2017-2021 döneminde Fransa dünyada toplam silah transferinin yüzde 11'ini oluşturarak dünyanın üçüncü en büyük silah ihracatçısı olmuştur. Almanya yüzde 4 pay ile beşinci sırada yer almıştır. Birleşik Krallık ise yüzde 3 oranla yedinciliği almıştır. Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık en az otuz beş yıldan beri (1987-2021) dünyanın en büyük yedi silah tedarikçisi arasında yer almışlardır. Hem Fransa hem Birleşik Krallık'ın en fazla ihraç ettiği silah kategorisi uçak olmuştur. Bu konuda Almanya için ise gemi kategorisi ön plandadır. En az yirmi yıldan beri (2002-2021) her ülkenin toplam silah transferinde önde gelen silah kategorisinin payı hiçbir zaman yüzde 35'in altına düşmemiştir. ABD nasıl savaş uçaklarının üretiminde karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahipse Almanya da benzer bir şekilde dünyada denizaltı üretiminde karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahiptir. Avrupa ülkelerinin silah satışlarındaki ortak özellik, hepsinin yüksek talep ülke ve bölgelerine odaklanmalarıdır. Bu durumu Avrupa menşeli silahların (ABD silahları gibi ve Rusya ile Çin menşeli silahlardan farklı olarak) daha pahalı, daha sofistike olması ve ödeme seçeneklerinin çok esnek olmamasıyla ilişkilendirmek mümkündür. 2002'den beri Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık silahlarının en büyük alıcıları Asya/Okyanusya, Orta Doğu, Avrupa ve Amerika bölgelerinden olmuştur. Güney Amerika, Sahra Altı Afrika, Orta Asya gibi gelişmekte olan ve/veya düşük gelirli bölgelerden transfer genel olarak çok az olmuştur. Fransa'nın başlıca müşteri ülkeleri Hindistan, Katar ve Mısır; Almanya'nın başlıca müşterileri Güney Kore, Mısır ve İsrail; Birleşik Krallık'ın ise Suudi Arabistan, Umman, ABD ve Hindistan'dır. Rafale ve Typhoon tipi saldırı uçakları, sırasıyla, Fransa ve Birleşik Krallık'ın en yüksek değerli uçak

12. Bkz. Deutsche Welle, "France's Macron: EU shouldn't follow US or China on Taiwan," 9.4.2023, <https://www.dw.com/en/frances-macron-eu-shouldnt-follow-us-or-china-on-taiwan/a-65268418>, (12.04.2023 tarihinde erişildi).

türleridir. Almanya'nın ise çeşitli denizaltı türleridir. Her ülkenin toplam silah transferinin büyük bir kısmı bu ürünlerin satışından oluşmaktadır. Fransa için Rafale tipi uçaklar ve Almanya için denizaltıların öneminin bir diğer göstergesi de hâlihazırda bu iki silah sistemi için çeşitli ülkelerden verilen siparişlerin sayısındaki fazlalıktır. Bu da şunu göstermektedir ki, önümüzdeki yıllarda Fransa ve Almanya'nın silah teslimatları daha yüksek olacaktır. Bu sayede silah satışlarındaki küresel payları daha da artabilir. Birleşik Krallık'ın Typhoon tipi uçakları için aynı şeyi söylemek şu aşamada mümkün görünmemektedir. Rafale tipi uçağın müşterilerinin tamamına yakın Asya/Okyanusya ve Orta Doğu bölgelerindedir. Typhoon tipi uçağın müşterilerinin tamamı ise Orta Doğu bölgesindedir. Çeşitli Alman denizaltılarının müşterileri ise Asya/Okyanusya, Orta Doğu ve Avrupa bölgelerindedir. Avrupa'da git-tikçe artan Rusya tehdidi algısı karşısında Avrupa ülkeleri Fransa ve Birleşik Krallık'ın Rafale ve Typhoon tipi uçaklar yerine büyük ölçüde ABD'nin F-35 tipi uçağını tercih etmiş görünmektedirler. Son olarak, Fransa, Birleşik Krallık ve Almanya'nın müşterilerinin silahlı çatışmalara müdahil olması ve/veya bu çatışmalar süresince uluslararası hukuk ihlallerinde bulunmaları onların silah satışlarını sınırlandırmamakta, tam aksine bazen satışların artmasına yol açmaktadır.

Çalışmada üçüncü olarak, yine bir savunma sanayi tedarikçisi ülke olarak Rusya ele alınmıştır. Özetle, Rusya Soğuk Savaş'ın başlangıcından bu yana küresel savunma sanayii sektöründe öncü iki ülkeden biri olagelmiştir. 1991 yılı sonu itibarıyla SSCB'nin dağılmasının ardından pek çok alanda olduğu gibi savunma sanayiinde de büyük bir çöküş yaşamıştır. Genel itibarıyla 1998 yılı sonrasında hükümetin gösterdiği özel önemle de doğru orantılı olarak Rusya'da savunma sanayiinin hızlı bir toparlanma gösterdiği, Rus ordusundaki silah ve platformların modernizasyonunun hızlı ve güçlü bir şekilde gerçekleştiği bilinmektedir. Yakalanan bu ivmeyle birlikte savunma sanayii alanında yeni teknoloji platformlar üretilmiş ve üretilmesine devam edilmektedir. Mevcut sistemler arasında Rusya'nın en çok tercih edilen sistemleri zırhlı araçlardır. Öte yandan Rusya'nın hava ve deniz platformlarında iyi bir performans sergileyememesi ya da en azından eski performansında olamaması bu alanlardaki personel, teknoloji ve/veya know-how eksikliğinden ziyade geliştirme (AR-GE) ve üretim için yeterli ekonomik altyapının eksik olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Mevcut alıcılarının satın alma eğilimleri yakın dönemde genel bir azalma eğilimindedir. Bunun bir nedeni bazı alıcılarının artık daha modern silahlar talep etmesi iken bir başka nedeni de alıcıla-

rın kendilerinin artık belli bir oranda savunma sanayii kapasitesi geliştirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Çin'in bu konuda ikinci kategoriye daha yakın bir pozisyonda olduğu belirtilmelidir. İki ülke arasındaki derin stratejik ortaklığa rağmen Rusya'nın Çin'e yapacağı satışlar azalma eğilimi sürdürmeye devam edebilir. Rusya, mevcut alıcılarının satın alma eğilimleri negatif yönlü ilerlediği için savunma sanayii ürünleri için yeni pazar arayışını içine girmiş durumdadır. Bu noktada yöneldiği bölgeler Güney Asya, Latin Amerika ve İslam ülkeleri gibi durmaktadır. Rusya'nın son teknoloji ve modern silahların geliştirilmesi noktasında özellikle Ukrayna ile başlayan savaş ve beraberinde Batılı ülkelerin Rusya'ya uyguladığı birtakım yaptırımlar nedeniyle savunma sanayiindeki AR-GE ve üretim çalışmalarının önemli ölçüde aksadığı iddia edilmektedir. Bu bağlamda Rus OPK'nin geleceğinin kısmen Rus dış politikasıyla, daha net bir ifadeyle, Batı ittifakı ile geliştireceği pozitif yönlü ilişkilerle ve hükümetin bu alana vereceği destekle doğru orantılı olduğu söylenebilir.

Çalışmada ABD, Avrupa ve Rusya ile analiz edilen ana tedarikçi ülkelerin ardından savunma sanayi ürünlerine göstermiş oldukları taleple öne çıkan bölgeler ele alınmıştır. Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bu anlamda Türkiye için de önemli bir pazar olarak dördüncü bölümün konusu olmuştur. Özetle, MENA savunma sanayi eğilimleri incelendiğinde Arap Baharı sonrası tüm bölgede etkili olan halk hareketlerinin ülkelerin güvenlik anlayışları ve savunma sanayi trendlerini oldukça etkilediği görülmektedir. Bölgede meydana gelen güç boşluğunda devlet dışı aktörler etkinlik kazanmış, etnik ve mezhepsel çatışmalar artmıştır. Siyasî istikrarsızlıkların getirdiği ve kısmi yönetim değişikliklerin olduğu bölgede savunma harcamalarını en çok artıranlar Körfez ülkeleri olmuştur. ABD'nin eskisine nazaran etkisinin daha az hissedildiği Orta Doğu'da, devletler kendilerini daha az güvenli bir durumda olduklarını kabul etmekte ve başta askerî kapasiteleri olmak üzere güç inşasına yönelmektedirler. Fakat bu durum uzan vadede sürdürülebilir olmadığı için Çin gibi bölgede ivme kazanan başka aktörlerle siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye yönelmişlerdir. Öte yandan İran'ın milisler aracılığıyla bölgedeki nüfuzunu artırması ve bölge ülkelerinin kendi aralarında yaşanan rekabet de silahlanma yarışını hızlandıran diğer unsurlardır. Tüm bunlarla birlikte düşünüldüğünde MENA'da eskisine nazaran daha az reaksiyoner silah alımı gerçekleşmektedir. Birkaç istisna ülke dışında yerli savunma sanayii olmayan bu ülkeler ekonomik güçleri çerçevesinde sınırlı ve hedefli alım yapmaktadır. Bununla birlikte önemli üretici şirketlerle ortaklık kurma

isteklerinin arttığı gözlemlenen Körfez ülkeleri başı çekmektedir. Diğer taraftan MENA genelinde 2017 yılı sonrası alımlarda en çok füze ve hava araçlarına yönelme söz konusudur. İç güvenlikte daha çok problem yaşayan ülkeler ise zırhlı araç alımlarını öne çıkarmaktadır. İstihbarat ve gözlem kapasitelerindeki artış için de sensör alımlarında artış söz konusudur. Son olarak Fas, Cezayir, Mısır, Umman ve Katar ise donanma gücüne en fazla yatırım yapan ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Savunma sanayi tedarikçisi ülke ve firmaların hedefindeki bir diğer bölge Sahra Altı Afrika'dır. 2017-2021 döneminde Sahra Altı Afrika dünyada yapılan tüm silah transferlerinin sadece % 2'sini oluşturarak dünyanın en az silah ithal eden bölgesiydi. Dünya çapında Afrika ülkelerinin silah talepleri ve alımlarının çok düşük seviyelerde seyretmesini üç temel faktörle ilişkilendirmek mümkündür: bu ülkelerin çok düşük ekonomik gelişme seviyeleri, sınırlı askerî profesyonelliği ve düşük teknolojik tabanlarıdır. Afrika ülkelerinin silah alımlarını sınırlandıran üç faktör doğrudan onların yöneldiği silah sistemleri ve silah tedarikçisi tercihlerini de etkilemektedir. Bölgesel ülkelerin düşük ekonomik gelişme seviyeleri onları nispeten daha ucuz ve ödeme seçenekleri daha esnek olan silah sistemlerine yöneltiyor. Ülkelerin sınırlı askerî profesyonelliği ve düşük teknolojik tabanları ise kullanılması ve bakımı nispeten daha kolay olan silah sistemlerine yöneltiyor. ABD ve Avrupa ülkelerinin ürettiği sistemlerin daha pahalı, daha sofistike olması ve ödeme seçeneklerinin fazla esnek olmamasından dolayı Afrika ülkeleri bu sistemleri pek tercih edemiyorlar. Bunun yerine, büyük ölçüde Rusya ve Çin menşeli silahlar tercih edilmiştir.

Rusya ve Çin son on yıldır Afrika ülkelerinin açık ara en büyük silah tedarikçileri olmuştur. İkisi de silah satışlarını Afrika üzerine nüfuzlarını artırma amacıyla kullanmaktadırlar. Son yıllarda özellikle Çin kendisini Rusya menşeli silahlarına bir alternatif olarak konumlandırmaya çalışıyor. ABD ve Avrupa ülkelerinin Afrika'ya yönelik dış politika, ekonomik ve güvenlik çıkarlarına rağmen (başta terörle mücadele olmak üzere) ve Avrupa ülkeleri bölgenin eski sömürgeci gücü olmasına rağmen, bu bölgeye yapılan silah transferleri çok sınırlı kalmıştır. 2017-2021 döneminde toplam 34 Afrika ülkesi silah ithal etmiş ama sadece dört ülke bölgeye yapılan tüm silah transferlerinin % 51'ni oluşturuyordu: Angola, Nijerya, Etiyopya ve Mali. Angola ve Nijerya bir önceki dönemde de (2012-2016) Afrika'nın en büyük silah ithalatçısı konumunda olmuşlardır. Afrika ülkelerinin arasında yıllardır en büyük silah ithalatçıları Angola ve Nijerya'nın olması beklenir bir durum

zira bu iki ülke açık ara Afrika'nın en büyük petrol üreticileridir. İlave olarak, Nijerya Afrika'nın en büyük nüfus ve ekonomisine sahiptir. 2017-2021 döneminde Angola, Etiyopya ve Mali'nin açık ara en büyük silah tedarikçisi Rusya olmuştur. Nijerya ise silah alımlarında tedarikçi tabanını mümkün olduğunca çeşitlendirmeye çalışmaktadır. 2012-2016 dönemine göre Nijerya'ya olan silah transferlerindeki Rusya'nın payı düşmüş ve son beş yılda az farkla da olsa ülkenin en büyük silah tedarikçisi Çin olmuştur. Afrika ülkeleri için Çin menşeli silahların en çekici yanı diğer tedarikçilere göre daha ucuz olmalarıdır ama tüm bu kalite pahasına gelmektedir. 2017-2021 döneminde Angola, Nijerya ve Mali'ye yapılan silah transferleri arasında uçaklar açık ara en büyük kategoriye oluşturmaktadır. Bu üç ülkenin silah alımlarındaki uçakların üstünlüğü bir trendin devamı olarak değerlendirmek mümkün zira 2012 – 2016 dönemine göre silah alımlarındaki uçakların payı giderek artmıştır. Afrika'nın diğer üç büyük alıcıdan farklı olarak, Etiyopya 2017-2021 döneminde ithal ettiği silah sistemleri çeşitlendirdi ve üç farklı kategori arasında (sensör, füze, hava savunma sistemi) eşit bir dağılım söz konusu olmuştur. Angola'ya transfer edilen uçak türleri arasında en büyük kısmı Rusya menşeli Su-30K saldırı uçaklarından oluşturulmaktadır. Nijerya'nın ithal ettiği en büyük silah kategorisi olan uçaklar arasında öne çıkan ürün Rusya menşeli Mİ-35M savaş helikopterleridir. En büyük silah tedarikçisi olan Çin ise en fazla zırhlı araç satmıştır. Nijerya'nın tedarikçi tabanını mümkün olduğunca çeşitlendirme arayışlarının önemli bir göstergesi de Fransa'dan teslim aldığı toplam 12 devriye botu (patrol craft) ve İtalya'ya verilen 12 M-346FA saldırı uçağı siparişidir. Nijerya örneğinde olduğu gibi, Mali'nin ithal ettiği uçaklar arasında da öne çıkan ürünler Rusya menşeli Mİ-35M savaş helikopteri ve Mi-8MT/Mi-17 silahlı nakliye helikopteridir. Etiyopya'nın 2017-2021 döneminde ithal ettiği silah sistemleri arasında öne çıkan ürünler Rusya menşeli Pantsyr-S1 hava savunma sistemi ve Ukrayna menşeli ST-68 hava arama radarıdır.

Son olarak analiz edilen bölge Kafkasya ve Orta Asya olacaktır. Bu bölümde ele alınan 5 Orta Asya ve 3 Kafkasya devletinin Sovyetler Birliği sonrası süreçte ve özellikle son 10 yıldaki genel güvenlik durumu ve savunma ürünleri ithalat davranışlarının analizi yapılmaktadır. Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri küresel savunma ithalatının sadece %3'ünü yapmaktadır. Türkiye'nin son on yıl içinde en fazla ihracat yaptığı 20 ülke içinde Kafkasya veya Orta Asya ülkesi bulunmamakla birlikte 2020 yılından itibaren savunma sektöründe çok ciddi bir ivmelenme gözlemlenmektedir. 90 milyonu aşan nüfus

ve 370 milyar dolar civarında ekonomik büyüklüğe sahip söz konusu 8 ülke ile Türkiye arasındaki en önemli kurumsal bağlantı 5 ülkeyi içine alan Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)'dir.

Türkiye'nin savunma sanayi kompleksinin üretim ve küresel pazara satış süreçlerinde hem üretim hem de pazara yakın konumda olma bakımından özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan ile daha fazla iş birliği ve ortak üretim modellerini göz önünde bulundurması isabetli olacaktır. Orta Asya'nın en zengin ülkesi Kazakistan iken Özbekistan, bölgenin en güçlü ordusuna sahiptir. Türkiye-Kazakistan arasındaki güçlü bağların en somut çıktısı ASELSAN'ın kurduğu fabrikadır; Kazak Engineering (KAE) isimli ortak girişim 2013'te Astana'da açılmıştır. Kafkasya, Orta Asya ve Afganistan'ın dahil olduğu jeopolitik bölgenin iki önemli özelliğinin altını çizmek gerekir. Birincisi enerji ve madenler bakımından çok büyük rezervlerin varlığıdır. İkincisi ise söz konusu ülkelerin Asya Pasifik bölgesinin Orta Doğu, Afrika ve Avrupa pazarlarına bağlantı sağlayan kritik bir geo-ekonomik konumu dikkat çekmektedir. Dünya uranyum rezervleri bakımından Orta Asya bölgesi ve özellikle de Özbekistan ve Kazakistan önemli bir yer tutmaktadır. Kazakistan dünya uranyum rezervlerinin %12'sine sahiptir ve 2009 yılından beri dünya uranyum üretiminde lider konumdadır. 2019'da Kazakistan dünya uranyum üretiminin %43'ünü tek başına sağlamıştır. Diğer Orta Asya Ülkesi Özbekistan ise dünya üretiminde yedinci sıradadır. Son tahlilde vurgulanmak istenen nokta şudur: Türkiye birçok dış politika araçları ile birlikte Kafkasya ve Orta Asya bölgesini gelecek yüzyılda dünya üretiminin çok büyük bir bölümünün gerçekleşmesi öngörülen Asya-Pasifik bölgesine açılan bir kapı olarak günümüzün verileri ile değil geleceğin projeksiyonları ile uzun vadeli ve akıllı politikalarla ele almalıdır.

Çalışmanın bu Giriş bölümü sonrasında ilk olarak küresel savunma sanayi ürünleri bakımından ana tedarikçi olan aktörlerden Amerika Birleşik Devletleri'nin hangi savunma sanayi kategorilerinde yoğunlaştığını, hangi bölge ve ülkelerden ne tür siparişler aldığını ve bu satışları gerçekleştirmesine dair öne çıkan bulguları ele alacaktır. Sonraki iki kısım aynı şekilde diğer önemli tedarikçi aktörler olan Avrupa (Fransa, Almanya, Birleşik Krallık) ve Rusya'yı ele alacaktır. Kitabın dört, beş ve altıncı kısımları spotu tedarikçi ülkelerden önemli alıcı/tüketici aktörlere çevirmektedir. Sırasıyla Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Sahra Altı Afrika ve son olarak Kafkasya ve Orta Doğu pazarları analiz edilecek, bu bölgelerde öne çıkan hedef ülkeler, talep edilen savunma sanayi ürünleri tartışılacaktır. Kitap kapsamında yer alan tüm kısım-

lar yakın geçmiş ve mevcut sipariş ve teslim kategorileri ile öne çıkan tartışma konuları üzerinden gelecek projeksiyonu da yapmakta, dünya savunma sanayiinin tedarik ve tüketim açısından hangi aktörlere yoğunlaşacağı ve savunma sanayiinde giderek öne çıkan savunma silah ve sistemleri trendlerini ele alacaktır.

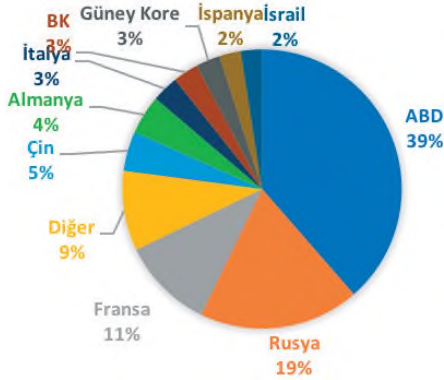
KÜRESEL
SAVUNMA SANAYİİ SEKTÖRÜNÜN
ANA ÜRETİCİLERİ

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE (ABD) SAVUNMA SANAYİİ EĞİLİMLERİ

1.1. 2017-2021 DÖNEMİ ABD'NİN SİLAH SATIŞINA GENEL BİR BAKIŞ

2017-2021 döneminde ABD açık ara dünyanın en büyük silah ihracatçısıdır. 103 farklı ülkeye silah ihraç ederek, ABD küresel silah transferinin yüzde 39'unu kontrol eder durumdadır. (Bkz. Grafik 1-1).

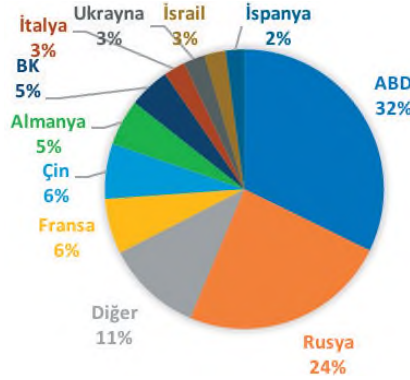

Grafik 1-1: Dünyanın En Büyük On Silah İhracatçısı, 2017-2021 Yılları

Kaynak: SIPRI.¹ Veri tabanı en son SIPRI tarafından 14 Mart 2022 tarihinde güncellenmiştir.

Not 1: Bu çalışmada yer alan tablo, grafik ve görseller SIPRI'nin Arms Transfer Database verilerine dayanarak Türkiye Araştırmaları Vakfı tarafından oluşturulmuştur.
Not 2: BK – Birleşik Krallık. Bir önceki beş yıllık döneme (2012-2016) bakıldığında da küresel silah ihracatında durum hemen hemen aynıdır (Bkz. Grafik 1-2).

1. SIPRI ülkeler arasında yapılan resmi silah transferlerinin hacmini ölçmek ve karşılaştırmak için özel bir ölçü birimi geliştirmiştir: trend-gösterge değeri (*trend-indicator value* TIV). TIV bir silah sisteminin bilinen birim üretim maliyetine dayanmaktadır ve transferin mali değerinden ziyade onun hacmini ölçmeyi amaçlamaktadır. TIV rakamının hesaplanmasında SIPRI bir ülkeye gerçekleştirilen silah teslimatının adedini temel almaktadır, verilen siparişlerin adedini değil. Örnek verilecek olursa, 2021 yılında Fransa Katar'a altı *Rafale* FGA tipi saldırı uçağı teslim etmiştir. Ancak Katar 2017 yılında toplam on iki uçak siparişi vermiştir. Bir *Rafale* tipi uçak 55 milyon TIV değerindedir. Dolayısıyla teslimat 330 milyon TIV olarak hesaplanmaktadır. Bkz. SIPRI, Arms Transfers Database, Sources and Methods, <https://sipri.org/databases/armstransfers/sources-and-methods>, (Erişim Tarihi: 05.02.2023).

Grafik 1-2: Dünyanın En Büyük On Silah İhracatçısı, 2012-2016 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 1-2’de gösterildiği üzere, 2017-2021 arasındaki beş yıllık dönemde bir önceki beş yıllık döneme kıyasla ABD birinciliği daha az bir farkla da olsa sürdürmektedir. Diğer en büyük dört silah tedarikçisinin sıralamaları da aynı kalmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki, ABD çok uzun bir süredir dünyanın en büyük silah ihracatçısı konumundadır ve gerçekten de Soğuk Savaş yıllarından beri dünyada toplam silah ihracatındaki payı hiçbir zaman yüzde 30’un altına düşmemiştir (Bkz. Tablo 1-1).

Tablo 1-1: Dünyada En Büyük Beş Silah İhracatçısı, 1987-2011. Kaynak: SIPRI.

Beş Yıllık Dönem	En Büyük Beş Silah İhracatçısı (Dünya Toplam Silah İhracatındaki Payı, %)
1987 – 1991	Amerika Birleşik Devletleri (34), Sovyetler Birliği (31), Birleşik Krallık (8), Fransa (5), Almanya (5)
1992 – 1996	Amerika Birleşik Devletleri (51), Rusya (12), Almanya (8), Birleşik Krallık (6), Fransa (5)
1997 – 2001	Amerika Birleşik Devletleri (46), Rusya (16), Fransa (9), Birleşik Krallık (7), Almanya (6)
2002 – 2006	Amerika Birleşik Devletleri (30), Rusya (26), Fransa (8), Almanya (8), Birleşik Krallık (5)
2007 – 2011	Amerika Birleşik Devletleri (29), Rusya (24), Almanya (9), Fransa (7), Birleşik Krallık (4)

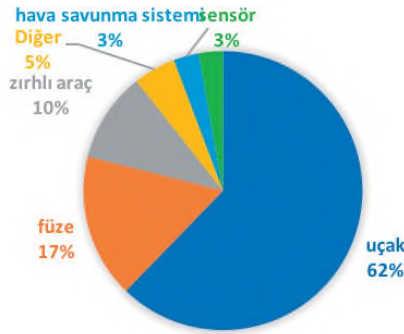
Bundan dolayıdır ki 2017-2021 döneminde uluslararası silah pazarında ABD’nin yüzde 39 payla açık ara birinci olması aslında kırk yıla yakın bir eğilimin devamı olarak değerlendirilebilir. Yukarıda gösterilen tablo ve grafiklerle-

re dayanarak şunu belirtmekte fayda vardır ki, Almanya dışında dünyada en büyük beş silah ihracatçısı arasında yer alan ülkeler (ABD, Rusya, Fransa, Çin ve Birleşik Krallık) Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) beş daimî üyesidir. Bahsi geçen ülkeler aynı zamanda dünyanın büyük güçleri, en zengin ülkeleri ve en kalabalık ülkelerindendir.² Buna binaen, devletlerin gelişmiş silah sistemleri üretme potansiyelini onların askeri/ekonomik gücüyle ve insan kaynağıyla ilişkilendirmek mümkün olabilmektedir.³

1.2. ABD'İN SATIŞINA ODAKLANDIĞI SİLAH KATEGORİLERİ

2017-2021 yıllarını kapsayan beş yıllık dönemde ABD'nin en çok hangi silah kategorilerine yönelmiş olduğuna bakılacaktır.⁴ Küresel silah transferi sıralamasında olduğu gibi burada da net bir eğilimin varlığını tespit etmek mümkündür. ABD'nin son beş yıllık dönemde toplam silah ihracatında farklı silah kategorilerinin yüzdelik payları karşılaştırıldığında, uçak kategorisinin büyük bir oranla ilk sırada yer aldığı görülmektedir (Bkz. Grafik 1-3).

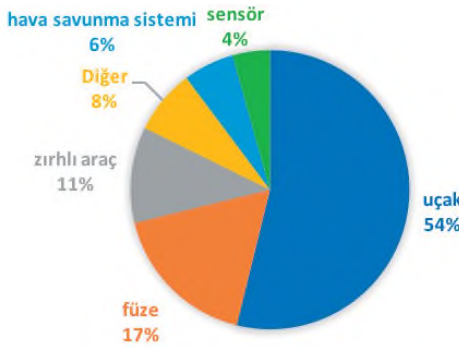
Grafik 1-3: Kategorilerine Göre ABD'nin İhraç Ettiği Silahlar ve Silah İhracatındaki Oranları, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

2. Çin açık ara dünyanın en kalabalık ülkesidir. ABD ise üçüncü sırada yer almaktadır.
3. John J. Mearsheimer, (2014), *Wealth and Power, The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W. W. Norton.
4. SIPRI veri topladığı silah satışları için silahları on bir farklı kategoriye ayırmıştır: uçak, hava savunma sistemi, denizaltı savunma harbi silahı, zırhlı araç, ağır silahlar, motor, füze, sensör, uydur, gemi ve diğer. Küçük ve Hafif Silahlar (*Small and Light Weapons SALW*), SIPRI'nin Silah Transferleri Veri Tabanının kapsamına girmemekte ve dolayısıyla bu kitapta değerlendirilmemektedir. Bkz. SIPRI, *Arms Transfers Database, Sources and Methods*, <https://sipri.org/databases/armstransfers/sources-and-methods>, (Erişim Tarihi: 05.02.2023).

Uçaklardan sonra, en çok ihraç edilen ikinci silah kategorisi yüzde 17 oran ile füze ve üçüncü silah kategorisi yüzde 10 oran ile zırhlı araçlardır. Yine bu tabloda uçakların net üstünlüğü ve silah kategorilerinin görece payları net bir trendin devamı olarak değerlendirilebilir. Nitekim, 2017-2021 dönemi bir önceki beş yıllık dönemle (2012-2016) kıyaslandığında bunu görmek mümkündür (Bkz. Grafik 1-4). Buna ek olarak, en az 1990 yılından beri ABD'nin toplam silah transferinde uçak kategorisinin payı hiçbir zaman yüzde 50'nin altına düşmemiştir.

Grafik 1-4: Kategorilerine Göre ABD'nin İhraç Ettiği Silahlar ve Silah İhracatındaki Oranları, 2012-2016 Yılları. *Kaynak:* SIPRI.

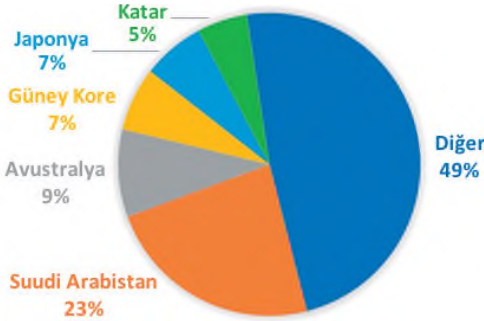

ABD silah transferinin büyük bir çoğunlukla uçaklara yönelmiş olması ülkenin bu kategorideki ürünlerin üretiminde karşılaştırmalı bir üstünlüğe (*comparative advantage*) sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Dünyadaki en büyük savunma sanayii şirketlerine bakıldığında yıllardır ilk beş sırada yer alanların ABD merkezli şirketler oldukları (*Lockheed Martin Corporation, Raytheon Technologies, Boeing, Northrop Grumman Corporation ve General Dynamics Corporation*) ve bahsi geçen tüm bu şirketlerin havacılık sektöründe faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır.⁵

ABD'nin silah ihracatında en büyük paya sahip üç silah kategorisinin (uçak, füze, zırhlı araç) dağılımına geçmeden önce, ABD'nin en büyük silah müşterilerinin kimler olduğuna bakılacaktır. ABD'nin silah satışlarının hangi ülke ve talep bölgelerine odaklandığı sorusuna cevap aranacaktır.

5. SIPRI, Arms Industry Database, <https://sipri.org/databases/armsindustry>, (Erişim Tarihi: 05.02.2023).

1.3. ABD'NİN ÜRETTİĞİ SİLAHLARA TALEBİN YOĞUNLAŞTIĞI ÜLKE VE BÖLGELER

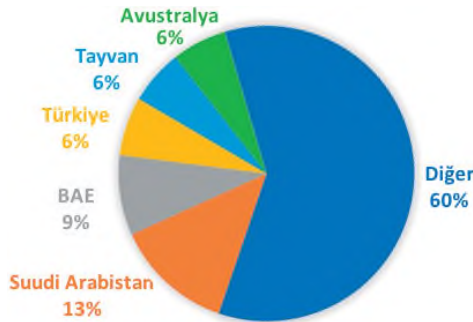

Grafik 1-5: ABD'nin En Büyük Beş Silah Alıcısı, 2017-2021 Yılları (ABD'nin Toplam Silah İhracatındaki Payı). Kaynak: SIPRI

Grafik 1-5'te gösterildiği üzere, ABD silahlarının satışının yarısından fazlası iki ana bölgeye odaklanmaktadır: Orta Doğu ve Asya/Okyanusya. ABD silahlarının satışının yüzde 43'ü Orta Doğu'daki, yüzde 33'ü Asya/Okyanusya'daki, yüzde 18'i ise Avrupa'daki ülkelere yapılmıştır.⁶ Benzer biçimde, ülke bazında bakıldığında ABD 2017-2021 arası beş yıllık dönemde toplam 103 farklı ülkeye silah ihraç etmiştir. Ancak transferinin yarısı sadece beş ülkede yoğunlaşmıştır: Suudi Arabistan, Avustralya, Güney Kore, Japonya ve Katar.

2012-2016 dönemi ile kıyaslandığında, benzer biçimde, silah transferi aynı iki bölgeye odaklanmıştır: Orta Doğu ve Asya/Okyanusya. Fakat Güney Kore, Japonya ve Katar'ın yerine ilk beş sırada farklı üç ülke yer almıştır: Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Türkiye ve Tayvan (Bkz. Grafik 1-6).

Grafik 1-6: ABD'den En Büyük Beş Silah Alıcısı, 2012-2016 Yılları (ABD'nin Toplam Silah İhracatındaki Payı). Kaynak: SIPRI.

6. Wezeman, Kuimova ve Wezeman, (2022), s. 3.

Şunu belirtmekte fayda vardır ki, ABD silah transferinin sadece iki ana bölgedeki ülkelere odaklanması sadece son on yıla (2012-2021 yılları arası) özgü bir olgu değildir. Zira en az otuz beş yıldan beri (1987-2021 yılları arası) ABD yönetimi silah satışlarını en çok Orta Doğu ve Asya/Okyanusya bölgelerine yöneltilmektedir ve ABD'nin en büyük silah müşterileri hemen hemen aynı ülkelerdir (Bkz. Tablo 1-2).

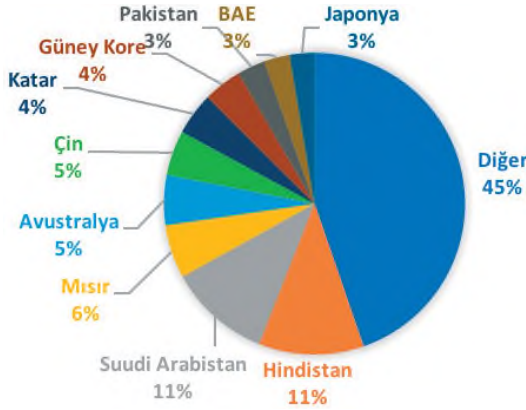
Tablo 1-2: ABD'nin En Büyük Silah Müşterileri, 1987-2011 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Beş Yıllık Dönem	En Büyük Beş Alıcı (ABD'nin Toplam Silah İhracatındaki Payı, %)
1987 – 1991	Japonya (19) Güney Kore (9) İspanya (7) Türkiye (6) İsrail (5)
1992- 1996	Japonya (12) Türkiye (10) Mısır (10) Suudi Arabistan (10) Güney Kore (9)
1997- 2001	Tayvan (14) Suudi Arabistan (10) Güney Kore (9) Türkiye (8) Japonya (8)
2002 – 2006	Güney Kore (12) İsrail (11) Birleşik Arap Emirlikleri (9) Yunanistan (8) Mısır (8)
2007 – 2011	Güney Kore (14) Avustralya (10) Birleşik Arap Emirlikleri (7) Japonya (6) Pakistan (6)

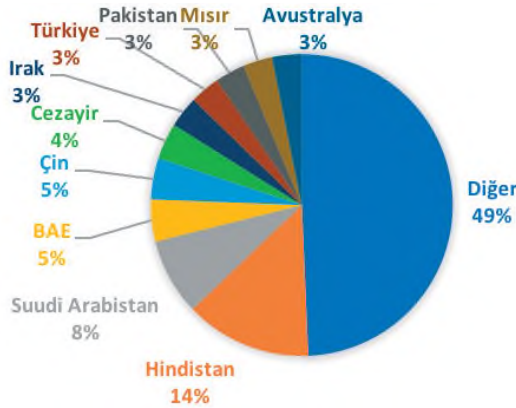
Peki ABD silah transferinde neden hep aynı bölge ve ülkelere odaklanmaktadır? Orta Doğu ve Asya/Okyanusya bölgelerine odaklanmasının arkasında muhakkak ki büyük ticari çıkarlar vardır; zira bu iki bölge açık ara dün-

yanın en fazla silah ithal eden bölgeleri konumundadır. Nitekim, ABD'nin en büyük silah müşterileri aynı zamanda dünyanın en büyük silah ithalatçılarıdır. Bu hem 2017-2021 dönemi için hem de bir önceki beş yıllık dönem için geçerlidir.

Grafik 1-7: Dünyanın En Büyük On Silah İthalatçısı, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 1-8: Dünyanın En Büyük On Silah İthalatçısı, 2012-2016 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Ancak ticari çıkarılardan ziyade, Amerikan yönetiminin silah transferini sürekli bu iki bölgeye yöneltmesi daha çok stratejik bir tercihin ürünüdür. Orta Doğu'ya bakıldığında, ABD en önemli bölgesel müttefikleri olan Suudi Arabistan, BAE, Katar ve Mısır'a silah satarak bu ülkelerin askerî kapasitelerini güçlendirmeyi amaçlamakta ve böylece birden çok dış politika hedefine

ulaşmayı istemektedir. ABD'nin Orta Doğu'daki başlıca dış politika hedefleri kısaca şöyle sıralanabilir:⁷

- Dünya piyasalarında petrolün uygun fiyatla serbest akışını sağlamak.
- İran'ı dengelemek ve herhangi bir bölgesel hegemonun ortaya çıkmasını engellemek.
- Bölgedeki müttefiklerinin iç istikrarını sağlamak.
- İsrail'in güvenliğini sağlamak.
- Son olarak, terörle mücadelede bölgesel müttefiklerinin askerî kapasitelerini güçlendirmek.

Suudi Arabistan ve Mısır uzun yıllardır ABD'nin en büyük silah müşterilerindedir. Ayrıca son on yıldır (2012-2021) Suudi Arabistan açık ara ABD'den en çok silah ithal eden ülke konumundadır (Bkz. Grafik 1-5 ve Grafik 1-6). BAE ve Katar'a bakıldığında ise, ikisinin ABD silah transferindeki yüzdelik paylarındaki artış görece daha yeni bir olgudur. Bunun arkasındaki neden de iki ülkenin 2011 Arap Kalkışmalarından beri devam eden dış politika aktivizmi ve BAE özelinde müdahaleci tavrıdır. Suriye ve Libya'daki iç savaşlara da müdahil olması; Mısır'daki Temmuz 2013 Askerî Darbesini desteklemesi; Mısır'ın silah alımlarının bir kısmının karşılaması⁸ ve özellikle 2015'ten beri Husilere karşı Yemen İç Savaşına katılması gittikçe yükselen bu dış politika müdahaleciliğinin bazı örnekleridir.⁹ Bahsi geçen örnekler başka bir önemli noktayı da beraberinde getirmektedir. ABD silah müşterilerinin askerî çatışmalara müdahil olması ve/veya bu çatışmalar süresince uluslararası hukuk ihlallerinde bulunması ABD silah satışlarını sınırlandırmamaktadır. Son yıllarda hem Trump hem de Biden yönetiminin Yemen İç Savaşı süresince BAE ve Suudi Arabistan'a silah satışları

-
7. Clayton Thomas, Christopher M. Blanchard, Jeremy M. Sharp ve Christina L. Arabia, (2020, 23 Kasım), Arms Sales in the Middle East: Trends and Analytical Perspectives for U.S. Policy, *Congressional Research Service*, R44984, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44984>, (Erişim Tarihi: 10.02.2023).
  8. David Butter, (2020, 20 Nisan), Egypt and the Gulf: Allies and Rivals, *Chatham House*, https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/CHHJ8102-Egypt-and-Gulf-RP-WEB_0.pdf, (Erişim Tarihi: 10.02.2023).
  9. Lotje Boswinkel, (2021, 12 Kasım), More Arms, Less Influence? Europe-Gulf Relations Amid Regional Militarization. *The Arab Gulf States Institute in Washington*, <https://agsi.w.org/more-arms-less-influence-europe-gulf-relations-amid-regional-militarization/>, (Erişim Tarihi: 10.02.2023).

nı askıya almaması (hatta aksine yükseltmesi) bunun iyi bir örneğidir. Kısaca, ABD için silah satışlarına karar verme sürecinde müşterisinin “çatışma durumuna” bakılmaksızın jeopolitik ve stratejik çıkarlara öncelik verdiği görülmektedir.¹⁰

Asya ve Okyanusya bölgesine bakıldığında ise, buraya odaklanmanın en önemli sebebi ABD'nin Çin'i çevreleme (*containment*) dış politika stratejisidir. Birçok siyaset bilimciye göre Çin'in yükselişi hiç de barışçıl olmayacaktır. Eğer Çin'in ekonomik büyümesi aynı hızla devam ederse Çin, Doğu Asya'nın hegemonu olmaya çalışacaktır ve dolayısıyla ABD'yi de bölgeden çıkarmayı hedefleyecektir.¹¹ Ayrıca Çin'in, kuşkusuz en önemli dış politika sorunu olan Tayvan meselesinin yanında, Güney Çin Denizi'nde Malezya, Filipinler ve Vietnam ile deniz yetki alanları üzerine ciddi anlaşmazlıkları vardır. Aynı şekilde, Pekin yönetiminin Doğu Çin Denizi'nde Japonya ile bazı adalar üzerinde uzun süredir devam eden sorunları bulunmaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, ABD silah satışlarının büyük bir kısmının neden Japonya, Güney Kore, Avustralya ve Tayvan'a odaklandığını anlamak kolaylaşmaktadır. Nitekim Tablo 1-2'ye bakıldığında son otuz beş yıldır Japonya ve Güney Kore ikişer defa ABD'nin en büyük silah ithalatçıları olmuşlardır. Tayvan ise 1997-2001 döneminde birinci sırada yer almıştır. Avustralya 2007'den beri hep ilk beş silah ithalatçıları arasındadır.

Özetlenirse, ABD mümkün olduğunca Çin'i çevreleme sorumluluğunu doğrudan üstlenmek istemediği için, bölgesel müttefiklerine çok büyük miktarda silah satarak bu sorumluluğu onlara devretmeye çalışmaktadır.¹² Kimi siyaset bilimcilere göre ise, ABD bölgesel müttefiklerine büyük silah transferlerini devam ettirmenin yanında, Çin'i çevrelemek için kendisi de doğrudan müdahil olmak zorundadır.¹³

10. Jennifer L. Erickson, (2022, 23 Mart), On the Front Lines: Conflict Zones and US Arms Exports, *World Peace Foundation*, The Fletcher School at Tufts University, <https://sites.tufts.edu/wpff/files/2022/03/On-the-Front-Lines-Conflict-Zones-and-US-Arms-Exports-final.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.02.2023).

11. Mearsheimer, (2014), Can China Rise Peacefully?, *The Tragedy of Great Power Politics*.

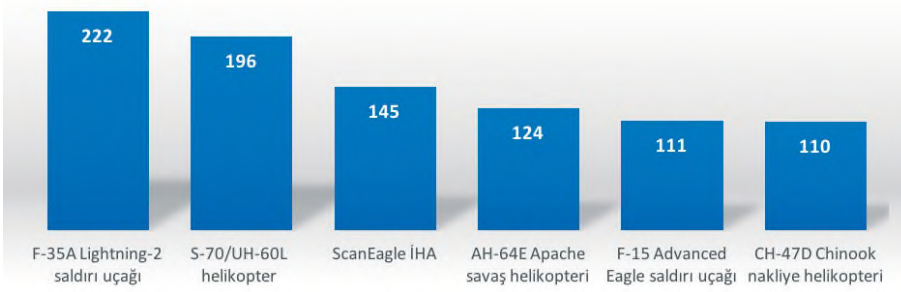
12. John J. Mearsheimer ve Stephen M. Walt, (2016), The Case for Offshore Balancing: A Superior U.S. Grand Strategy, *Foreign Affairs*, 95(4), 70-83.

13. Stephen G. Brooks, John Ikenberry ve William C. Wohlforth, (2012), Don't Come Home America: The Case against Retrenchment, *International Security*, 37(3), 7-51.

1.4. ABD’NİN İHRAÇ ETTİĞİ SİLAH KATEGORİLERİ VE PAZAR DAĞILIMI

Grafik 1-3’te 2017-2021 yılları arası beş yıllık dönemde ABD’nin en fazla ihracat gerçekleştirdiği üç silah kategorisinin uçak, füze ve zırhlı araç olduğu ve bunların arasında büyük bir oranla (yüzde 62) uçakların ilk sırada yer aldığı ortaya konulmuştur. Bu başlık altında “Odaklanılan beş yıllık dönemde bu üç silah kategorisinin dağılımı nasıl gerçekleşmiştir?” “Uçak, füze ve zırhlı araç kategorilerinde ABD en çok hangi tür silah sistemlerini ihraç etmiştir ve bunlar en çok hangi ülkelere yönelik olmuştur?” sorularına cevap aranacaktır. Açık ara en fazla ihraç edilen silah kategorisi olan uçaktan başlayarak bahsedilen sorulara ilişkin analizlere yer verilecektir.

**Grafik 1-9: 2017-2021 Yılları Arasında
ABD’nin En Fazla Sattığı Altı Uçak Tipi ve Sayıları. Kaynak: SIPRI.**

Grafik 1-9’da gösterildiği gibi, ABD’nin uçak kategorisinden en fazla sattığı ürün *F-35A Lightning-2* tipi saldırı uçağıdır. Bu ürün dünyada en büyük savunma sanayii şirketi olan ABD merkezli *Lockheed Martin Corporation*’ın ürettiği en gelişmiş beşinci nesil, çok rollü savaş uçağıdır.¹⁴ Bu uçak türü ABD’nin sattığı en pahalı silah sistemi olduğu için (SIPRI TIV değeri çok yüksektir) ABD’nin toplam silah transferinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla aşağıda bu silah sistemine diğerlerinden daha fazla yer ayrılacaktır.

F-35A silah sisteminin yanında, ilk altı uçak türü arasında yer alan diğer bir saldırı uçağı *F-15 Advanced Eagle* tipi uçaktır. Saldırı uçaklarından

14. F-35 Lightning II, *Lockheed Martin*, <https://www.lockheedmartin.com/en-us/products/f-35.html>, (Erişim Tarihi: 10.02.2023).

sonra, ABD'nin 2017-2021 döneminde en fazla sattığı uçak türleri arasında savaş helikopteri (*S-70/UH-60L* ve *AH-64E Apache* varyantları) ve nakliye helikopteri (*CH-47D Chinook* varyantı) vardır. Son olarak, önemli oranda *ScanEagle* tipi insansız hava aracı (İHA) da ihraç edilmiştir. Takip eden sayfalarda bu uçak türlerinin başlıca müşterilerinin hangi ülkeler olduğu incelenecektir.

Tablo 1-3: ABD'nin En Çok Sattığı Altı Uçak Türü, Alıcıları ve Teslimat Adetleri, 2017-2021 Yılları.

Kaynak: SIPRI.

Ülke	F-35A Lightning-2 Saldırı Uçağı	S-70/UH-60L Helikopteri	ScanEagle İHA	AH-64E Apache Savaş Helikopteri	F-15 Advanced Eagle Saldırı Uçağı	CH-47D Chinook Nakliye Helikopteri	Toplam
Suudi Arabistan		49		20	101		170
Japonya	28	15				100	143
Afganistan			105				105
Güney Kore	36			36			72
Avustralya	48						48
Tayvan		45					45
Katar				24	10		34
Norveç	34						34
İsrail	33						33
Filipinler		16	14				30
Toplam	179	125	119	80	111	100	714

Tablo 1-3'te ABD'nin başlıca altı uçak tipinin en büyük on müşterisi sıralanmıştır. Bu tabloda dikkat çeken birçok nokta vardır. İlk olarak, 2017-2021 döneminde ABD'nin toplam silah satışının açık ara en büyük alıcısı olan Suudi Arabistan'ın bu listede ilk sırada yer alması oldukça normaldir. Buna karşın Suudi Arabistan'a hiçbir *F-35A Lightning-2* tipi saldırı uçağı satılmamıştır. Ayrıca, SIPRI'nin 2017-2021 *Trade Registers* (Ticaret Sicilleri) verilerine göre, ABD'nin en gelişmiş silah sistemi olan *F-35A* Orta Do-

ğu bölgesinde İsrail dışında hiçbir ülkeye satılmamıştır. Kayıtlara göre bu uçak tipi için sipariş de verilmemiştir. Bunu stratejik bir tercihin ürünü olarak görmek mümkündür. Zira ABD yasalarına göre Orta Doğu bölgesine yapılacak herhangi bir silah sisteminin satışının İsrail'in bölgedeki "niteliksel askerî üstünlüğünü" (*Qualitative Military Edge, QME*) olumsuz etkilememesi lazımdır.¹⁵ Diğer yandan, Suudi Arabistan *F-15 Advanced Eagle* tipi saldırı uçağının açık ara en büyük alıcısıdır (29 milyar ABD doları değerinde yüz bir adet saldırı uçağı teslim edilmiştir). Nitekim, 2017-2021 döneminde bahsi geçen uçak tipi sadece Suudi Arabistan'a ve Katar'a satılmıştır.

İkincisi, İsrail dışında *F-35A* tipi uçağın satışı sadece iki bölgeye yapılmıştır: Asya/Okyanusya ve Avrupa. Asya/Okyanusya bölgesinden sadece üç ülke *F-35A* tipi uçak satın almıştır: Avustralya (bu uçak türünün en büyük alıcısı), Güney Kore (bu uçak türünün ikinci en büyük alıcısı) ve Japonya. Aslında, SIPRI'nin 2017-2021 Ticaret Sicilleri verilerine göre Avustralya 2009 yılında toplam 13,5 milyar ABD doları değerinde yetmiş iki adet *F-35A* tipi uçak siparişi vermiştir. Ancak 2021 yılına kadar bunların sadece kırk sekizinin teslimatı gerçekleştirilmiştir. Benzer bir şekilde, Japonya toplam 105 uçak siparişi vermiştir ama sadece yirmi sekizi teslim edilmiştir.¹⁶ Unutulmamalıdır ki bu üç ülke (Avustralya, Güney Kore ve Japonya) aynı zamanda 2017-2021 döneminde (Suudi Arabistan ve Katar'la birlikte) ABD'nin silah satışının en büyük beş müşterilerindedir.

Üçüncüsü, Avrupa, bölge olarak ABD'nin toplam silah transferi açısından bakıldığında Orta Doğu ve Asya/Okyanusya'nın çok gerisindedir. Hatırlanacağı üzere, 2017-2021 döneminde Avrupa'daki ülkeler ABD silahlarının toplamda sadece yüzde 18'ini almışlardır. Bu rakam Orta Doğu bölgesi için yüzde 43, Asya/Okyanusya bölgesi için de yüzde 33 oranındadır.¹⁷ *F-35A* tipi saldırı uçağının satışı açısından bakıldığında ise, Avrupalı devletler bu spesifik uçak tipi için yüksek miktarda sipariş vermişlerdir. 2021'e kadar bu siparişlerin sadece bir kısmı Norveç, Danimarka, İtalya ve Hollanda'ya teslim edilmiştir (Bkz. Tablo 1-3). Büyük kısmının teslimatının önümüzdeki on yıla kadar tamamlanması öngörülmektedir (Bkz. Tablo 1-4).

15. Thomas, Blanchard, Sharp ve Arabia, (2020, 23 Kasım), s. 30.

16. SIPRI, Arms Transfers Database, Trade Registers, https://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php, (Erişim Tarihi: 10.02.2023).

17. Wezeman, Kuimova ve Wezeman, (2022), s. 3.

Tablo 1-4: Avrupalı Ülkelerin F-35A Lightning-2 Tipi Saldırı Uçağı İçin Verdikleri Sipariş ve Teslimat Adetleri ile Sözleşme Bedelleri. *Kaynak: SIPRI.*

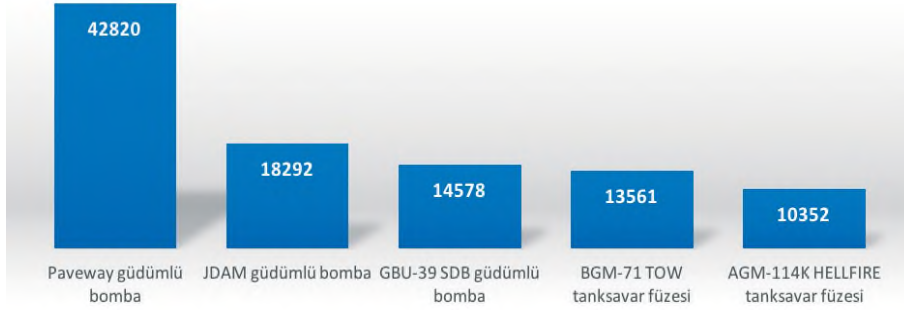
Ülke	Verilen Sipariş Sayısı	Sipariş Yılı	2021'ye Kadar Teslimat Sayısı	Satış Bedeli
Belçika	34	2018		3,8 Milyar Euro
Danimarka	27	2018	4	2,6 Milyar ABD Doları
Finlandiya	64	2021		8,4 Milyar Euro
İtalya	60	2006	15	7,5 Milyar Euro
Hollanda	46	37'si 2008 Yılında 9'u 2019 Yılında	24	Veri Yok
Norveç	52	2008	34	11,2 Milyar ABD Doları
Polonya	32	2020		4,6 Milyar ABD Doları
İsviçre	36	2021		Veri Yok
Toplam	351		77	

Tablo 1-4'te gösterildiği üzere, Avrupalı ülkelerin verdikleri toplam F-35A tipi uçak siparişinin şimdye kadar sadece yüzde 22'sinin teslimatı tamamlanmıştır. Dikkat çeken başka bir nokta ise bu siparişlerin çoğunun 2014 yılından sonra verilmiş olmasıdır. Bu da şunu gösteriyor ki Avrupalı ülkelerin silah taleplerindeki artış büyük ölçüde 2014 yılında Kırım'ın ilhakından sonra Rusya'dan gittikçe artan tehdit algısından kaynaklanmaktadır. Kremlin'in Şubat 2022'de Ukrayna'yı işgali ise bu tehdit algısını iyice pekiştirmiştir. Rusya ile sınırdaş olan Finlandiya ve Norveç'in F-35A tipi uçak için en fazla sipariş veren Avrupalı ülke olmaları Rusya tehdidinin hangi boyuta ulaştığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Aynı şeyi işgal altında olan Ukrayna ile sınırdaş olan Polonya için de söylemek mümkündür. Polonya aynı zamanda Norveç, Birleşik Krallık ve Hollanda ile birlikte 2017-2021 döneminde Avrupa'nın en büyük üç silah ithalatçısıdır. Bu dönemde Avrupa'nın toplam silah alımının yüzde 54'ü ABD'den temin edilmiştir.¹⁸

Devam eden kısımda ABD silah transferinin ikinci en büyük silah kategorisi olan füzelere bakıldığında dağılım ve talep bölgelerinin nasıl şekillendiğine bakılacaktır.

18. Wezeman, Kuimova ve Wezeman, (2022), s. 10.

**Grafik 1-10: ABD'nin En Çok Sattığı
Beş Füzeye Türü ve Teslimat Adetleri, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.**

İhraç edilen ABD füze tipleri arasında farklı varyantlarda güdümlü bombalar (*Paveway*, *JDAM* ve *GBU-39 SDB*) büyük çoğunluğu oluşturmaktadır (Bkz. Grafik 1-10). Bahsi geçen bombaların önemli bir kısmı dünyada ikinci en büyük savunma sanayii şirketi olan *Raytheon Technologies* tarafından üretilmektedir. Uçak kategorisinden farklı olarak, bu silah sisteminin odaklandığı tek bir bölge var: Orta Doğu. Bölge ülkelerinden ise Suudi Arabistan ve BAE ABD'den çeşitli olarak en fazla füze ithal eden ülke olmuşlardır (Bkz. Tablo 1-5). Üzerine değinilmesi gereken nokta bu füze tiplerine bölge ülkelerinden talebin özellikle 2017 yılından sonra çok artmış olmasıdır. Nitekim, SIPRI'nin Ticaret Sicilleri verilerine göre Suudi Arabistan ve BAE'nin çeşitli füze siparişlerinde 2015'ten sonra çok büyük bir artış gözlemlenmektedir. Son yıllarda Orta Doğu bölgesinden ABD yapımı füzelere olan yüksek talebi Suudi Arabistan ve BAE'nin bölgedeki dış politika aktivizmi ve müdahaleciliğiyle ilişkilendirmek mümkündür. Özellikle iki ülkenin Yemen İç Savaşında Husilere karşı müdahil olmaları füzelere olan ihtiyaçlarını artırmıştır. Ne var ki birçok uluslararası kuruluşun raporlarına göre ABD'den (ve diğer Batılı ülkelerden) ithal edilen güdümlü bombalar Yemen'de çok sayıda sivilin ölümüne, savaş suçlarına ve uluslararası hukuk ihlallerine yol açmıştır.¹⁹ Yine, yukarıda da belirtildiği üzere, ABD silah müşterilerinin askerî çatışmalara müdahil olması ve/veya bu çatışmalar

19. Bir örnek için Bkz. Yemen: US-Made Bomb Used in Deadly Airstrike on Civilians, (2019, 26 Eylül), *Amnesty International*, <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2019/09/yemen-us-made-bomb-used-in-deadly-air-strike-on-civilians/>, (Erişim Tarihi: 10.02.2023).

süresince uluslararası hukuk ihlallerinde bulunması ABD silah satışlarını sınırlandırmamaktadır.²⁰ Farklı bir ifadeyle, müşterilerinin “çatışma durumu”-nun ABD’nin silah satışlarına caydırıcı bir etkisinden bahsetmek mümkün olmamaktadır.

**Tablo 1-5: ABD’nin En Çok Sattığı Beş Füzeli Türü,
Alıcıları ve Teslimat Adetleri, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.**

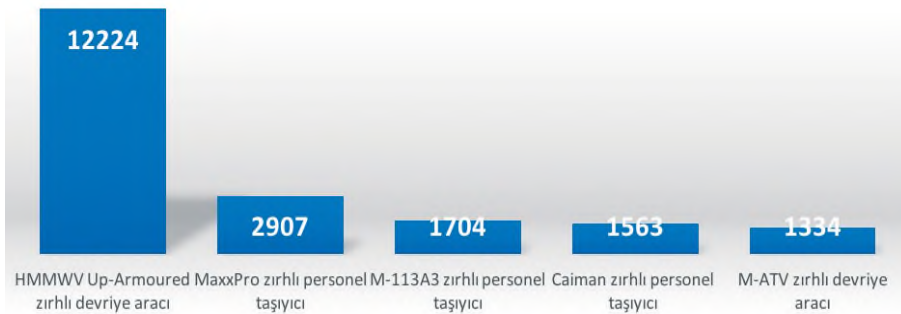
Ülke	Paveway Güdümlü Bomba	JDAM Güdümlü Bomba	GBU-39 SDB Güdümlü Bomba	BGM-71 TOW Tanksavar Füze	AGM-11K HELLFIRE Tanksavar Füze	Toplam
Suudi Arabistan	28.620	2.645	1.000	10.747		43.012
BAE	12.000	5.004	5.000		1.000	23.004
İsrail	700	1.588	6.636			8.924
Irak	300				5.000	5.300
Güney Kore		1.422	542		288	2.252
Türkiye		2.058				2.058
Fas		90		1.800		1.890
Birleşik Krallık	750				1.000	1.750
Almanya		1.458				1.458
Lübnan				350	1.000	1.350
Toplam	42.370	14.265	13.178	12.897	8.288	90.998

Son olarak, ABD silah transferinin üçüncü en büyük silah kategorisi olan zırhlı araçlara bakıldığında nasıl bir dağılım izlediğine ve talep bölgelerinin nereleri olduğuna değinilecektir. Sayısal olarak en fazla ihraç edilen zırhlı araç tipi *HMMWV Up-Armoured* zırhlı devriye aracıdır (Bkz. Grafik 1-11) ve en çok Afganistan ve Irak’a transfer edilmiştir (Bkz. Tablo 1-6). Yalnız, SIPRI’nin

20. Sam Perlo-Freeman, (2021, 3 Mart), *Business as Usual: How Major Weapons Exporters Arm The World’s Conflicts: Defense Industries, Foreign Policy and Armed Conflict*, Report 1, World Peace Foundation, The Fletcher School at Tufts University, <https://sites.tufts.edu/wpf/files/2021/03/Business-as-Usual-final-print.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.02.2023).

Ticaret Sicilleri verileri bu iki ülkeye teslim edilen zırhlı devriye araçlarının büyük çoğunluğunu “yardım” olarak kaydetmektedir. Ayrıca, Afganistan’a daha fazla sayıda devriye aracı teslim edilmesi öngörülmüştür. Ancak Ağustos 2021’de Taliban rejimi iktidarı ele geçirdikten sonra, yapılması planlanan siparişler iptal edilmiştir.²¹ 2017-2021 döneminde satılan diğer zırhlı araç türlerine bakıldığında, Pakistan dışında tüm bu satışların çoğu yine tek bölgeye yönelik olmuştur: Orta Doğu (Bkz. Tablo 1-6). Tüm bunlar, uçak ve füze kategorileriyle birlikte analiz edildiğinde, ABD’nin silah transferinde önemli bir eğilime işaret etmektedir. O da şudur ki, uçak satışında (ki bunlar ABD’nin silah transferinin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır) ABD’nin müşteri tabanı oldukça çeşitlidir. Yukarıda da belirtildiği üzere, *F-35A* ve *F-15 Advanced Eagle* tipi uçaklar başta olmak üzere Amerikan yapımı uçakların en büyük müşterileri üç farklı bölgedendir: Orta Doğu, Asya/Okyanusya ve Avrupa. Her ne kadar teslimat sayısı açısından Avrupa diğer iki bölgenin gerisinde olsa da Finlandiya, İtalya ve Norveç başta olmak üzere Avrupalı devletlerinin hâlihazırda çok yüksek sayıda *F-35A* tipi uçak siparişi mevcuttur ve on yıl içerisinde bu siparişlerin teslimatının gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Diğer yandan ise, 2017-2021 döneminde füze ve zırhlı araç satışında ABD’nin müşteri tabanı daha dar ve silah transferinin çoğu tek bölgeye yönelik olmuştur: Orta Doğu.

Grafik 1-11: ABD’nin En Çok Sattığı Beş Zırhlı Araç Türü ve Teslimat Adetleri, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

21. SIPRI Arms Transfers Database, Trade Registers.

Tablo 1-6: ABD'nin En Fazla Sattığı Beş Zırhlı Araç Türü, Alıcıları ve Teslimat Adetleri, 2017-2021 Yılları.**Kaynak: SIPRI. Not: ZPT – Zırhlı Personel Taşıyıcı; ZDA – Zırhlı Devriye Aracı.**

Ülke	Caiman ZPT	HMMWV Up-Armoured ZDA	M-113A3 ZPT	M-ATV ZDA	MaxxPro ZPT	Toplam
Afganistan		8.079				8.079
Irak	296	3.754				4.050
BAE	553				2.397	2.950
Pakistan			1.054		390	1.444
Suudi Arabistan				1.325		1.325
Fas			650			650
Mısır	514					514
Ürdün	200					200
Lübnan		150				150
Arnavutluk		103			40	143
Toplam	1.563	12.086	1.704	1.325	2.827	19.505

1.5. ABD'NİN SİLAH SATIŞINA İLİŞKİN ÖNEMLİ NOKTALAR VE GELECEĞE YÖNELİK TAHMİNLER

ABD silah satışlarının geleceğe ilişkin projeksiyonuna geçmeden önce, bu noktaya kadar silah transferleriyle ilgili ortaya konan eğilimleri özetlemekte fayda vardır.

- 2017-2021 döneminde silah piyasasının yüzde 39'unu kontrol etmesi ve toplam 103 farklı ülkeye silah ihraç etmesi hasebiyle ABD dünyanın açık ara en büyük silah ihracatçısı konumundadır.
- Bu uzun dönem bir trendin devamıdır zira ABD'nin Soğuk Savaş yıllarından beri küresel silah transferindeki ihracat payı hiçbir zaman yüzde 30'un altına düşmemiştir.
- Büyük geleneksel silah sistemleri arasında uçak kategorisi, yüzde 62 gibi bir oranla ABD silah satışlarının büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır.
- Bu da uzun dönem bir trendin devamıdır çünkü 1990 yılından beri ABD'nin toplam silah transferinde uçak kategorisindeki ürünlerin payı hiçbir zaman yüzde 50'nin altına düşmemiştir.

- *F-35A Lightning-2* tipi saldırı uçağı başta olmak üzere, ABD'nin uçak kategorisinden en fazla sattığı tür saldırı uçağı (*F-15 Advanced Eagle* tipi) ve savaş helikopteridir (*S-70/UH-60L* ve *AH-64E Apache* varyantları).
- ABD silah satışlarının yarısından fazlası iki ana bölgeye odaklanmaktadır: Orta Doğu ve Asya/Okyanusya. Ülke bazında ise, sadece beş ülke (Suudi Arabistan, Avustralya, Güney Kore, Japonya ve Katar) toplam Amerikan yapımı silahların yarısını ithal etmiş durumdadır.
- En az otuz beş yıldan beri (1987-2021) ABD, silah satışlarını en çok Orta Doğu ve Asya/Okyanusya bölgelerine yöneltmiş ve ABD'nin en büyük silah müşterileri hemen hemen aynı ülkeler olmuştur.
- Son otuz beş yıldır Japonya ve Güney Kore ikişer defa ABD'nin en büyük silah ithalatçıları olmuşlardır. Tayvan ise 1997-2001 döneminde birinci sırada yer almıştır. Suudi Arabistan son on yıldır (2012-2021) açık ara ABD'den en çok silah ithal eden ülke konumundadır.
- Ticari çıkarlardan ziyade, silah transferinin sürekli Orta Doğu ve Asya/Okyanusya bölgelerine odaklanması ABD'nin bu iki bölgeye verdiği stratejik önemden kaynaklanmaktadır.
- Füze ve zırhlı araç kategorilerinden farklı olarak, uçak kategorisindeki satışlarda (ki bunlar ABD'nin silah transferinin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır) ABD'nin müşteri tabanı çok daha geniş ve çeşitlidir.
- *F-35A* ve *F-15 Advanced Eagle* tipi uçaklar başta olmak üzere Amerikan yapımı uçakların en büyük müşterileri üç farklı bölgedendir: Orta Doğu, Asya/Okyanusya ve Avrupa.
- Her ne kadar teslimat sayısı açısından Avrupa diğer iki bölgenin gerisinde olsa da Avrupalı devletlerinin hâlihazırda çok yüksek miktarda *F-35A* tipi uçak siparişi mevcuttur ve on yıl içerisinde bu siparişlerin teslimatının gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.
- Son olarak, ABD silah müşterilerinin askerî çatışmalara müdahil olmaları ve/veya bu çatışmalar süresince uluslararası hukuk ihlallerinde bulunmaları ABD silah satışlarını sınırlandırmamaktadır.

Ortaya konan tüm bu eğilimler ışığında ABD silah satışının geleceğine ilişkin nasıl bir tahmin yapılabileceğine değinmekte fayda vardır. ABD'nin büyük ölçüde dünyanın en büyük silah ihracatçısı olmaya devam etmesi beklenmektedir. Hatta, uluslararası sistemde gittikçe artan belirsizlik ve istikrarsız-

lık²² ABD başta olmak üzere tüm büyük tedarikçilerin silahları için talebin çok artmasına neden olacaktır. Avrupa’da son beş yıllık dönemde (2017-2021) silah taleplerindeki artış (ki bu talebin yarısından fazlası ABD’den karşılanmıştır)²³ bunun iyi bir örneğidir. 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan Rusya’nın Ukrayna işgali Avrupa’daki belirsizliği daha da artırmış ve derin güvenlik kaygılarına yol açmıştır. Birçok Avrupalı devletin ABD’nin en pahalı silah sistemi olan *F-35A* tipi saldırı uçağına yönelmeleri büyük ölçüde duydukları bu derin güvenlik kaygısından kaynaklanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, hâlihazırda Avrupalı ülkelerin verdikleri toplam *F-35A* tipi uçak siparişinin sadece yüzde 22’sinin teslimatı tamamlanmıştır. Bu şunu gösteriyor ki önümüzdeki on yıl içerisinde Avrupa’nın, ABD’nin toplam silah ihracatındaki payı çok daha artacaktır. Orta Doğu ve Asya/Okyanusya bölgelerinin ABD silah transferinin odaklandığı başlıca bölgeler olmaya devam etmesi beklenmektedir. Bununla birlikte Avrupa’nın payının oldukça yükselmesi ve diğer iki bölge ile olan açığın büyük ölçüde kapanmasını beklemek yanlış olmayacaktır.

Son olarak, çıkarılan trendlere dayanarak şunu vurgulamak gerekir ki uçak kategorisinin toplam ABD silah transferindeki üstünlüğünü koruması beklenmektedir. Bu kategorideki silah sistemlerinin üretiminde ABD’nin karşılaştırmalı bir üstünlüğe (*comparative advantage*) sahip olmasının yanı sıra, bu ürünün, ülkelerin mevcut farklı güvenlik sorunlarını karşılamadaki etkinliği onun satışlardaki payının yüksek seyretmesini sağlaması beklenmektedir.

-
22. John J. Mearsheimer, (2019), Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order, *International Security*, 43(4), 7-50; Thomas, Blanchard, Sharp ve Arabia, (2020, 23 Kasım), s. 1.
23. Wezeman, Kuimova ve Wezeman, (2022), s. 8; 10.

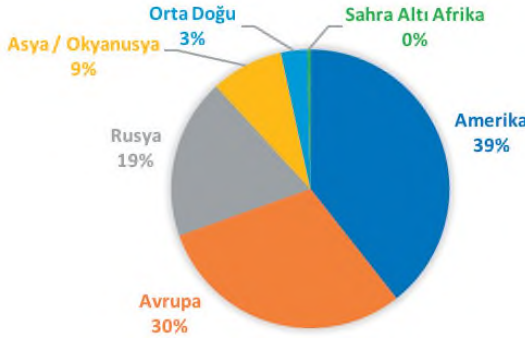

AVRUPA'DA SAVUNMA SANAYİİ EĞİLİMLERİ

2.1. 2017-2021 DÖNEMİ AVRUPA'NIN SİLAH SATIŞINA GENEL BİR BAKIŞ

2017-2021 yıllarında bölge bazında bakıldığında, Avrupa ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci silah ihracatçısıdır.

Grafik 2-1:
Dünyada En Fazla Silah İhraç Eden Ülke ve Bölgeler, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Ülke dağılımına bakıldığında ise, Avrupa'nın yüzde 30'luk toplam payının tamamına yakınına sadece beş ülke oluşturmaktadır. Bu ülkeler sırasıyla Fransa, Almanya, Birleşik Krallık, İtalya ve İspanya'dır. Gerçekten de, bahsi geçen bu beş ülke 2017-2021 yıllarında dünyada toplam silah transferinin yüzde 24'ünden sorumludur.¹ Aynı zamanda bu ülkelerden Fransa ve Almanya dünyanın en büyük beş silah ihracatçısı arasında yer almaktadır. Beşi de dünyanın en büyük on silah ihracatçısı arasında yer almaktadır (Bkz. Grafik 2-1). Ayrıca şunu da belirtmekte fayda vardır ki, Tablo 1-1'de de kısmen gös-

1. Wezeman, Kuimova ve Wezeman, (2022), s. 2.

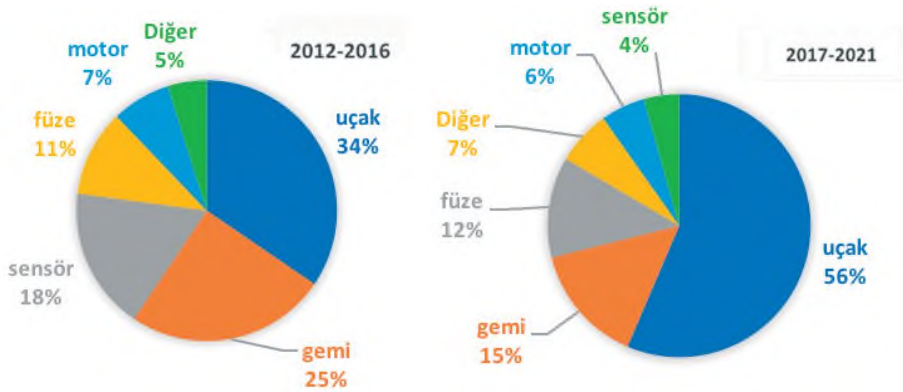
terildiği üzere, Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık en az otuz beş yıl boyunca (1987-2021 yılları) dünyanın en büyük yedi silah tedarikçisi arasında yer almışlardır. Bu ülkelerin savunma sanayii şirketleri de dünyanın en büyüklerdendir. Nitekim, SIPRI'nin Silah Sanayii Veritabanı (*Arms Industry Database*) verilerine göre, 2017-2021 yıllarında dünyanın en büyük kırk savunma sanayii şirketinin dördü Fransa merkezli (*Thales, Safran, Naval Group, Dassault Aviation Groupe*), üçü Birleşik Krallık merkezli (*BAE Systems, Rolls-Royce, Babcock International Group*), biri Almanya merkezli (*Rheinmetall*) ve biri İtalya merkezlidir (*Leonardo*).²

Bu bölümde Avrupa'nın yıllardır en fazla silah ihraç eden üç ülkesine odaklanılacaktır: Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık. Bu ülkelerden her birinin odaklandığı silah kategorilerinin ne olduğu, hangi ülkeler ve talep bölgelerine yönelindikleri ve en fazla ihraç ettikleri silah kategorilerinin dağılımının ne olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.2. AVRUPA ÜLKELERİNİN SATIŞINA ODAKLANDIĞI SİLAH KATEGORİLERİ

İlk olarak yıllardır dünyanın en büyük üçüncü silah tedarikçisi olan Fransa'dan başlanılacaktır. Öncelikle 2017-2021 yılları arasındaki beş yıllık dönemde Fransa'nın en çok hangi silah kategorilerinde satış yaptığına bakılacaktır.

Grafik 2-2: Kategorilerine Göre Fransa'nın İhraç Ettiği Silahlar ve Silah İhracatındaki Oranları, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

2. SIPRI, Arms Industry Database.

Fransa'nın son beş yıllık dönemde toplam silah ihracatında farklı silah kategorilerinin yüzdelik payları karşılaştırıldığında, uçak kategorisinin yüzde 56 gibi bir çoğunlukla ilk sırada yer aldığı görülmektedir (Grafik 2-2). Uçak kategorisinden sonra en büyük pay gemi ve füze kategorilerine aittir. Bu tabloda uçak kategorisinin üstünlüğü ve diğer silah kategorilerinin görece payları belirgin bir eğilimin devamı olarak değerlendirilebilir. Nitekim, 2017-2021 dönemi bir önceki beş yıllık dönemle (2012-2016) kıyaslandığında bunu görmek mümkündür (Bkz. Grafik 2-2 ve Tablo 2-1). Buna ilave olarak, yirmi yıldan beri (2002-2021 yılları) Fransa'nın toplam silah transferinde uçak kategorisinin payı hiçbir zaman yüzde 35'in altına düşmemiştir (Bkz. Tablo 2-1). Aşağıda da inceleneceği üzere, Fransa menşeli uçakların önde gelen ürünü *Dassault Aviation Groupe* tarafından üretilen *Rafale* tipi saldırı uçağıdır. Fonksiyonları bakımından ABD menşeli *F-35*, Birleşik Krallık menşeli *Typhoon* ve Çin tarafından geliştirilen *J-31* tipi beşinci nesil saldırı uçaklarının eş değeridir.³ 2015-2019 yılları arasında sadece Mısır, Katar ve Hindistan'a teslim edilen *Rafale* tipi saldırı uçakları (bu uçakların SIPRI TIV değeri çok yüksek olduğu için) Fransa'nın aynı dönem gerçekleştirdiği toplam silah transferinin çeyreğini oluşturmaktadır.⁴

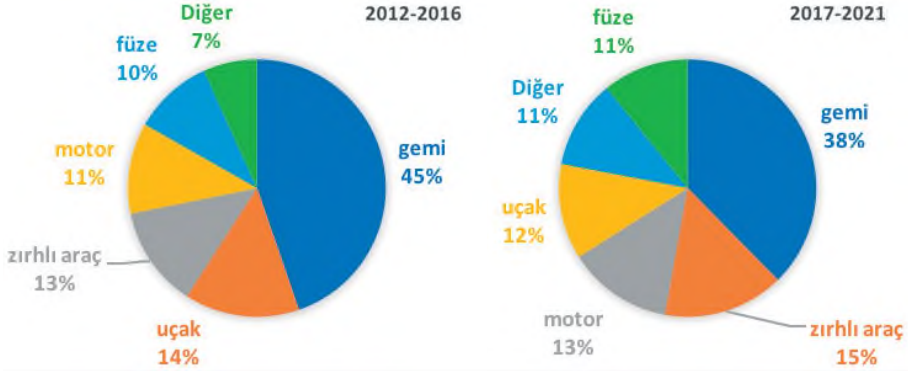
Tablo 2-1: Fransa'nın En Büyük Silah Müşterileri ve En Fazla Sattığı Silah Kategorileri, 2002-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Beş Yıllık Dönem	Fransa'nın En Büyük Üç Alıcısı (Toplam Silah İhracatındaki Pay, %)	Fransa'nın Silah İhracatında Kategorilerin Dağılımı (Toplam Silah İhracatındaki Pay, %)
2002-2006	Birleşik Arap Emirlikleri (40)	Uçak (46)
	Suudi Arabistan (14)	Gemi (21)
	Çin (10)	Füze (17)
2007-2011	Singapur (18)	Uçak (39)
	Yunanistan (10)	Gemi (28)
	Çin (8)	Füze (13)
2012-2016	Mısır (18)	Uçak (35)
	Suudi Arabistan (11)	Gemi (25)
	Çin/Birleşik Arap Emirlikleri (Her Biri 10)	Sensör (18)
2017-2021	Hindistan (29)	Uçak (56)
	Katar (16)	Gemi (15)
	Mısır (11)	Füze (12)

3. Michael Raska ve Richard A. Bitzinger, (2020), Strategic Contours of China's Arms Transfers, *Strategic Studies Quarterly*, 14(1), s. 104.
4. Wezeman, Fleurant, Kuimova, vd., (2020), s. 4.

Almanya incelendiğinde ise farklı bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Almanya'nın son beş yıllık dönemde toplam silah ihracatında en büyük payın gemi kategorisindeki silahlara ait olduğu görülmektedir.

Grafik 2-3: Kategorilerine Göre Almanya'nın İhraç Ettiği Silahlar ve Silah İhracatındaki Oranları, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Nasıl Fransa örneğinde uçak kategorisi en az yirmi yıldan beri satışlardaki üstünlüğünü korumuş ve payı hiçbir zaman yüzde 35'in altına düşmemişse, benzer şekilde Almanya'nın silah satışlarında gemi kategorisi en az yirmi yıldan beri (2012-2021) üstünlüğünü korumuş ve yüzdelik payı en az yüzde 36 olmuştur (Bkz. Grafik 2-3 ve Tablo 2-2).

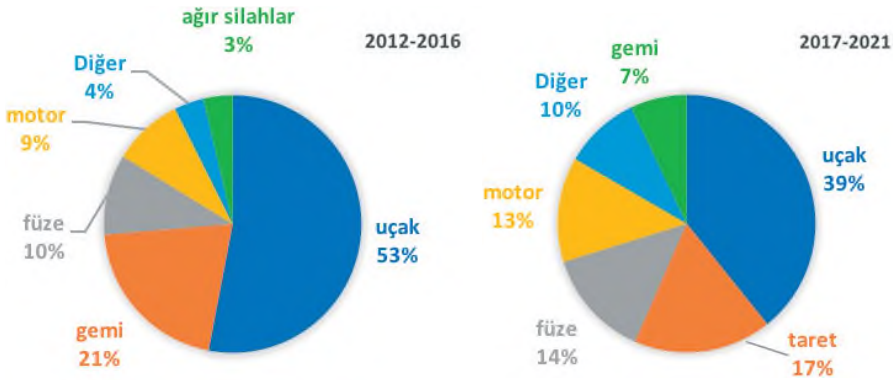
Tablo 2-2: Almanya'nın En Büyük Silah Müşterileri ve En Fazla Sattığı Silah Kategorileri, 2002-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Beş Yıllık Dönem	Almanya'nın En Büyük Üç Alıcısı (Toplam Silah İhracatındaki Pay, %)	Almanya'nın Silah İhracatında Kategorilerin Dağılımı (Toplam Silah İhracatındaki Pay, %)
2002-2006	Avustralya (15) Türkiye (11) Yunanistan (10)	Gemi (55) Zırhlı araç (20) Motor (6)
2007-2011	Yunanistan (12) Güney Kore (10) Güney Afrika (9)	Gemi (36) Zırhlı Araç (32) Uçak (13)
2012-2016	Yunanistan (13) İsrail (12) Güney Kore (10)	Gemi (45) Uçak (15) Zırhlı Araç (13)
2017-2021	Güney Kore (25) Mısır (14) Amerika Birleşik Devletleri (6)	Gemi (38) Zırhlı Araç (15) Motor (13)

Aşağıda da inceleneceği üzere, Almanya menşeli gemilerin önde gelen ürünü *Thyssenkrupp Marine Systems* tarafından üretilen *Type-209*, *Type-212* ve *Type-214* tipi denizaltılardır.⁵ Almanya ayrıca dünyanın önde gelen denizaltı üreticisidir ve sadece bu silah sistemi (bu ürünün SIPRI TIV değeri çok yüksek olduğu için) sürekli olarak Almanya'nın toplam silah satışının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Yine ABD ile bir kıyaslama yapılacak olursa, ABD nasıl uçak üretiminde (özellikle savaş uçakları) karşılaştırmalı bir üstünlüğe (*comparative advantage*) sahipse Almanya da benzer bir şekilde dünyada denizaltı üretiminde karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahiptir.

Son olarak, Birleşik Krallık incelendiğinde karşılaşılan tablo Fransa'ya oldukça benzemektedir. Burada da silah transferindeki en büyük hacmi uçak kategorisi oluşturmaktadır.

Grafik 2-4: Kategorilerine Göre Birleşik Krallık'ın İhraç Ettiği Silahlar ve Silah İhracatındaki Oranları, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Uçaklar (SIPRI TIV değeri bakımından) 2007 yılından beri Birleşik Krallık tarafından en fazla satılan üründür ve satışlardaki payı en az yüzde 39 olmuştur (Bkz. Grafik 2-4 ve Tablo 2-3). Aşağıda da inceleneceği üzere, Birleşik Krallık menşeli uçakların önde gelen ürünü *BAE Systems* (önceki adıyla *British Aerospace*) tarafından üretilen *Eurofighter Typhoon* tipi saldırı uçağıdır.⁶ SIPRI'nin Silah Sanayii Veritabanı verilerine göre, 2017-2021 döne-

5. Our Submarines, *Thyssenkrupp*, <https://www.thyssenkrupp-marinesystems.com/en/products-services/submarines>, (Erişim Tarihi: 11.02.2023).

6. Aslında bahsi geçen saldırı uçağı türü Birleşik Krallık, Almanya, İtalya ve İspanya menşeli dört savunma sanayii şirketinin oluşturduğu bir konsorsiyum tarafından üretilmektedir. *BAE Systems* bu şirketlerin en büyüğüdür.

minde *BAE Systems* dünyada altıncı en büyük savunma sanayii şirkettir (ilk beş sırada yer alanlar ABD merkezli şirketlerdir).⁷

Tablo 2-3: Birleşik Krallık'ın En Büyük Silah Müşterileri ve En Fazla Sattığı Silah Kategorileri, 2002-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Beş Yıllık Dönem	Birleşik Krallık'ın En Büyük Üç Alıcısı (Toplam Silah İhracatındaki Pay, %)	Birleşik Krallık'ın Silah İhracatında Kategorilerin Dağılımı (Toplam Silah İhracatındaki Pay, %)
2002-2006	Amerika Birleşik Devletleri (17)	Gemi (31)
	Kanada (12)	Uçak (23)
	Romanya (9)	Motor (10)
2007-2011	Suudi Arabistan (28)	Uçak (51)
	Amerika Birleşik Devletleri (23)	Ağır Silahlar (16)
	Hindistan (15)	Füze (11)
2012-2016	Suudi Arabistan (47)	Uçak (53)
	Hindistan (11)	Gemi (21)
	Endonezya (10)	Füze (10)
2017-2021	Umman (19)	Uçak (39)
	Suudi Arabistan (19)	Diğer (17)
	Amerika Birleşik Devletleri (19)	Füze (14)

2002-2006 dönemi dışında, gemi silah kategorisinin Birleşik Krallık satışlarında görece küçük bir paya sahip olması; bununla birlikte 2007-2011 ve 2017-2021 yılları arasında ilk üç sırada bile yer almaması oldukça dikkat çekicidir. Bir ada ülkesinin ve yakın geçmişte açık ara dünyanın en büyük denizası sömürgeci imparatorluğuna ve en güçlü donanmasına (Kraliyet Donanması) sahip olan bir ülkenin, gemi kategorisindeki silah sistemlerinin silah satışının genelinde daha büyük bir rol oynaması beklenebilirdi. Ama hâlihazırda Birleşik Krallık'ta böyle bir durum söz konusu değildir.

2.2.1. Savunma Sanayiinde Ağırlıklı Yatırım Alanları ve Öne Çıkan Temalar: Avrupa ve ABD Karşılaştırması

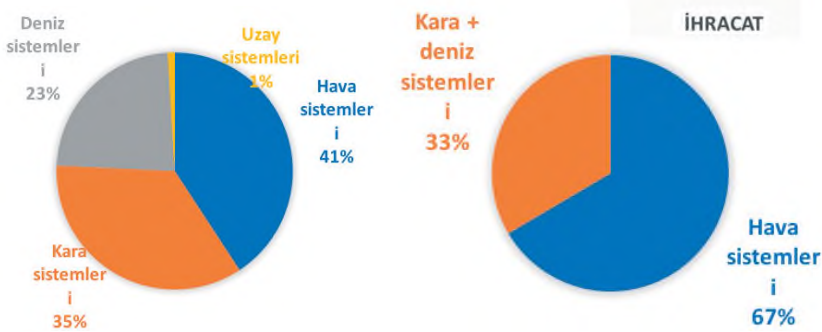
Avrupa Havacılık, Güvenlik ve Savunma Sanayii Derneği'nin (Aerospace, Security and Defense Industries Association of Europe- ASD) verilerine göre, Avrupa savunma sanayii 2021 yılında toplam 118 milyar euroluk bir ciro sağ-

7. 2012-2015 yılları arasında ise, *BAE Systems* dünyada üçüncü en büyük savunma sanayii şirketi konumundadır. Bkz. SIPRI Arms Industry Database.

lamıştır. Sivil havacılığa bakıldığında ise bu sektör 2021 yılında 106,4 milyar euro ciro sağlayarak toplam Avrupa havacılık ve savunma sanayii gelirlerinin yüzde 45'ni oluşturmuştur.

Savunma sanayii gelirlerinin sektörlere göre dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 2-5: Avrupa Savunma Sanayii Toplam ve İhracat Gelirlerinin Sektörlere Göre Dağılımı, 2021 Yılı. Kaynak: ASD.

2021 yılında Avrupa'nın toplam savunma sanayii gelirlerinin (118 milyar euro) içinde silah ihracatı 45,1 milyar euroya ulaşmıştır. Bir önceki yılın rakamlarına göre (45,8 milyar euro) az bir düşüş gözlemlenmektedir. Birçok silah sisteminin yüksek geliştirme maliyeti ve Avrupa'daki iç piyasaların nispeten küçük oluşu göz önünde bulundurulduğunda silah ihracatının (özellikle hava sistemlerinin ihracatı) Avrupa savunma sanayii tabanının sürdürülebilir ve rekabetçi kalmasındaki hayati rolü daha iyi anlaşılabilir. Diğer yandan sivil sistemlerin ihracat rakamlarıyla karşılaştırıldığında silah sistemlerinin çok daha düşük bir paya sahip oldukları gözlemlenmektedir. Örneklendirilecek olursa, 2021 yılında savunma sistemlerinin ihracat payı yüzde 33 iken, sivil sistemlerinki yüzde 67'dir.

Silah transferleri arasında en büyük pay hava sistemlerinden oluşmaktadır. Nitekim 2021 yılında neredeyse 30 milyar euro ciro sağlayan hava sistemleri toplam silah ihracatının yüzde 67'sini oluşturmuştur (Bkz. Grafik 2-5). Başlıca üretilen hava sistemleri saldırı uçakları, (silahlı/silahsız) insansız hava araçları (S/İHA), nakliye uçakları ve helikopterlerdir. Son yıllarda, saldırı uçakları yanında Avrupa savunma sanayiinde en öne çıkan hava sistemi İHA'lardır. Bu bağlamda hâlihazırda en büyük projeler arasında Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya'dan oluşturulan bir konsorsiyum tarafından geliştirilen ilk Avru-

pa menşeli *MALE RPAS Eurodrone* projesi yer almaktadır. Bahsi geçen 7,1 milyar euro'luk proje doğrudan Avrupa Savunma Sanayii Geliştirme Programı'ndan (*EDIDP*) fonlanmakta ve 2029 yılında tamamlanması öngörülmektedir. 2021 yılında *Eurodrone* projesinin üç yüklenici şirketi [*Airbus Defense and Space* (çok uluslu), *Dassault Aviation* (Fransız) ve *Leonardo* (İtalyan)] *EDIDP* tarafından 100 milyon avroluk bir fon elde etmiştir. Son olarak, bahsi geçen proje Avrupa'nın savunma sanayiinde "stratejik özerkliğe" ulaşmanın önemli bir aracı olarak görülmekte ve *Eurodrone*'un ABD menşeli *Reaper* ve *Predator*, İsrail menşeli *Heron* ve *Hermes* ile Türkiye menşeli *Bayraktar İHA*'larla rekabet etmesi hedeflenmektedir.

Kara ve deniz sistemlerinin 2021 yılında toplam ihracatı ise 15 milyar euroya ulaşmıştır. Bu da hava sistemlerinin ihracatının yarısı kadardır (Bkz. Grafik 2-5). Aynı zamanda, bahsi geçen rakamlar göstermektedir ki kara ve deniz sistemlerinin gelirlerinin çoğu ihracatlardan karşılanmamaktadır (69 milyar euronun sadece 15 milyar eurosu ihracat). Hava sistemlerinin gelirlerinin ise yüzde 62'si sadece ihracatlardan karşılanmaktadır (48,2 milyar euronun 30 milyarı eurosu ihracat). Kara sistemlerinin en büyük üreticileri Fransa, Almanya, İtalya ve Birleşik Krallık menşeli şirketlerdir. Deniz sistemlerinin en önemli üreticileri ise altı şirkettir: *BAE Systems*, *Naval Group*, *Fincantieri*, *Navantia*, *Damen* ve *ThyssenKrupp Marine Systems (TKMS)*.

Tablo 2-4: Avrupa'nın En Büyük On Savunma Sanayii Şirketi, 2021 Yılı. Kaynak: ASD.

Sıra	Şirket Adı	Savunma Sanayi Geliri (Milyon ABD Doları)	Toplam Gelir (Milyon ABD Doları)	Toplam Gelirdeki Sav. San. Payı, %	Dünya Sıralaması
1	BAE Systems	23,775	26,849	96%	7
2	Leonardo	13,878	16,721	83%	12
3	Airbus	10,854	61,89	18%	15
4	Thales	10,212	19,154	53%	16
5	Dassault	6,151	8,517	72%	20
6	Safran	4,981	18,048	28%	26
7	Rolls Royce	4,972	15,056	33%	27
8	Naval Group	4,85	4,485	100%	28
9	Rheinmetall AG	4,789	6,693	72%	29
10	Saab	4,104	4,654	90%	35

Yukarıda da belirtildiği gibi, AR-GE yatırımı sürdürülebilir ve rekabetçi bir savunma sanayii için çok önemli bir ön koşul oluşturmaktadır. Buna binaen, 2021 yılında Avrupa ülkelerine toplam AR-GE yatırımının yüzde 60'ının savunma sanayiine (11,1 milyar euro) ve yüzde 40'ının (7,4 milyar euro) sivil sistemlere yönlendirildiği gözlemlenmektedir. Ancak AR-GE yatırımı bakımından Avrupa ve ABD arasında çok büyük bir açıklık söz konusudur. Nitekim, uzun yıllardır ABD'nin hem devlet hem özel şirketler tarafından yapılan AR-GE yatırımları Avrupa'ya göre dört kat daha fazla olmuştur.

Avrupa'da sivil AR-GE yatırımlarının çoğu özel şirketler tarafından yapılmaktadır. Savunma sanayii AR-GE yatırımına bakıldığında ise ters bir durum söz konusudur. Burada en çok yatırım devlet tarafından yapılmaktadır. Savunma AR-GE harcamaları Avrupa'da yüksek oranda yoğunlaşmış durumdadır. Zira sadece Fransa ve Birleşik Krallık bu sektördeki toplam yatırımlarının yüzde 44'ünü oluşturmaktadır. Fransa ve Birleşik Krallık'ın ardından sırasıyla Almanya, İtalya, İspanya ve İsveç gelmektedir. Altı çizilmesi gereken diğer bir önemli nokta ise Avrupa'da birçok büyük savunma sanayii şirketinin ana hissedarı olan devletler ve bu şirketler birbiriyle bağlantılıdır. Örnek vermek gerekirse, *Thales* şirketinin yüzde 25,6'lık hissesi Fransa devletine, *Leonardo* şirketinin yüzde 30'luk hissesi İtalya devletine aittir. *Airbus* ise Fransa, Almanya ve İspanya'dan oluşturulan bir konsorsiyum tarafından fonlanmaktadır. Bunun yanında, Avrupa'nın en önemli savunma sanayii şirketleri birbirleriyle olan bağlantılar bakımından Rus matruşka oyuncağına benzemektedir. Şöyle ki, *Dassault Aviation* şirketi bir yandan *Airbus Dassault Aviation*'ın bir kısmına, diğer yandan *Thales*'in bir kısmına sahiptir. Benzer şekilde *Thales* ve *Leonardo* şirketleri birlikte *Thales Telespazio* ve *Elettronica* şirketlerinin bir kısmının sahipleridir. Ana hissedarın devletler olduğu ve birbirleriyle çok sıkı bağları bulunan bu şirketler aynı zamanda Avrupa Birliği (AB) fonlarının açık ara en büyük alıcılarıdır. Nitekim, sadece beş şirket (*Airbus*, *Thales*, *Leonardo*, *Indra Sistemas* ve *Dassault Aviation*) 2019 ve 2020 yıllarında EDIDP'nin dağıttığı toplam fonun yüzde 75'inden faydalanmışlardır. Hâlihazırda Avrupa savunma sanayiinin en pahalı ve en prestijli projesi olan Eurodrone Airbus Defense and Space (çok uluslu), *Dassault Aviation* (Fransa) ve *Leonardo* (İtalya) tarafından yürütülmektedir.

Fransa, İtalya ve İspanya'dan farklı olarak, Birleşik Krallık'taki savunma sanayii şirketleri tamamen özeldir. Nitekim, Avrupa'nın en büyük savunma sanayii şirketi olan *BAE Systems* ve ilk on beş arasında yer alan *Rolls Royce* ve *Babcock International Group*'ta Birleşik Krallık devletinin doğrudan veya do-

laylı hiçbir hissesi bulunmamaktadır. Benzer bir durum Almanya menşeli *Rheinmetall* ve *ThyssenKrupp Marine Systems (TKMS)* şirketleri için de geçerlidir.

ABD'nin savunma sanayii şirketleri de tamamen özeldir. Ancak Avrupa menşeli şirketlerinden en büyük farkı Amerikan şirketlerinin açık ara en büyük müşterisinin ABD hükümeti olmasıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere, Avrupa'da özellikle hava sistemlerinin toplam gelirinin yarısından fazlası ihracattan gelmektedir. ABD'de ise, dünyanın en büyük savunma şirketi olan *Lockheed Martin* ele alındığında, 2021 yılında net 67 milyar ABD dolarlık satışının yüzde 71'inin ABD hükümetine (Savunma Bakanlığı) yapılan ve sadece yüzde 28'inin ise ihracat satışlarından geldiği kaydedilmektedir. Dünya'nın dördüncü en büyük savunma sanayii şirketi olan *Raytheon* için ise 2021 yılının toplam satışlardaki ABD hükümetinin payı yüzde 48, ihracatın payı ise yüzde 17'dir.

Satılan silahların/silah sistemlerinin kategorilerine bakıldığında, Avrupa'ya benzer biçimde ABD şirketlerinin de hava sistemlerine yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Örneğin, 2021 yılında *Lockheed Martin*'in satışları ve ilgili yüzdelik payları şöyle verilmiştir:

- Havacılık: yüzde 42,7.
- Rotary (döner) ve Görev Sistemleri (Rotary and Mission Systems): yüzde 22,8.
- Uzay Sistemleri (Space): yüzde 17,4.
- Füze ve Atış Kontrolü (Missiles and Fire Control): yüzde 17,1.

Dünya'da ikinci en büyük savunma sanayii şirketi olan *Boeing*'in 2021 satışlarının sektörlere göre dağılımı şöyledir:

- Sivil havacılık: yüzde 39,2.
- Savunma, Uzay ve Güvenlik: yüzde 33,2.
- Küresel Hizmetler: yüzde 27,8.

Lockheed Martin'in temel projelerden ve yeni gelişmekte olan programlardan bazı örnekler şöyle sıralanabilir:

- Askerî havacılıkta en büyük program *F-35 Lightning II* tipi saldırı uçağı programı.
- ABD Hava Kuvvetlerinin *KC-Y "Bridge Tanker"* programı kapsamında *LMXT* tipi tanker uçağının geliştirilmesi.
- *Patriot Advanced Capability-3 (PAC-3) Missile Segment Enhancement (MSE)* hava savunma sistemi programının sonuçlanıp satışa sunulması.

- ABD Silahlı Kuvvetleri'nin talebi üzerine GÜdümlü Çoklu Roketatarı (*Guided Multiple Launch Rocket System, GMLRS*) ve Hassas Saldırı Füzesi (*Precision Strike Missile, PrSM*) programlarının genişletilmesi.
- Gelecek Uzun Menzilli Taarruz Uçağı (*Future Long-Range Assault Aircraft, FLRAA*) programı. (*Vertical Lift* programının bir parçası olarak *Sikorsky UH-60 Black Hawk* tipi genel maksat helikopterin halefinin geliştirilmesi için başlatıldı).
- Elektronik istihbarat, elektronik savaş ve siber uzayı kullanım alanlarında *Terrestrial Layer System-Brigade Combat Team (TLS-BCT)* programının ikinci aşamasının başlatılması.
- *Sentinel A4* tipi füze savunma radarı (*missile defense radar*) programının sonuçlanıp satışa sunulması.
- ABD'nin en gelişmiş füze savunma sistemi olması planlanan *Next Generation Interceptor (NGI)* sisteminin geliştirilmesi.
- Hipersonik kapasiteyi geliştirme bakımından *Conventional Prompt Strike (CPS)* ve Uzun Menzilli Hipersonik Silah (*Long Range Hypersonic Weapon, LRHW*) programlarının geliştirilmesi.

Son olarak, ABD'de savunma sanayii 1990'lı yıllardan beri çok sert (*drastic*) bir konsolidasyona uğramıştır. Nitekim, ABD Savunma Bakanlığı'nın yayımladığı resmî verilere göre havacılık ve savunma sanayiinde ana yüklenici sayısı 51'den 5'e düşmüştür: *Lockheed Martin (LM)*, *Raytheon*, *General Dynamics (GD)*, *Northrop Grumman (NG)* ve *Boeing*. Bahsi geçen şirketler aynı zamanda dünyanın en büyük beş savunma sanayii şirketidir.

2.3. AVRUPA ÜLKELERİNİN ÜRETTİĞİ SİLAHLARA TALEBİN YOĞUNLAŞTIĞI ÜLKE VE BÖLGELER

Avrupa ülkelerinin silah satışlarındaki ortak özellik, hepsinin yüksek talep ülkeleri ve bölgelerine odaklanmasıdır.⁸ ABD bölümünde de gösterildiği gibi, dünyada açık ara en fazla silah ithal eden iki bölge Orta Doğu ve Asya/Okyanusya'dır. Avrupa ülkelerinin silah satışları da büyük oranda bu iki yüksek ta-

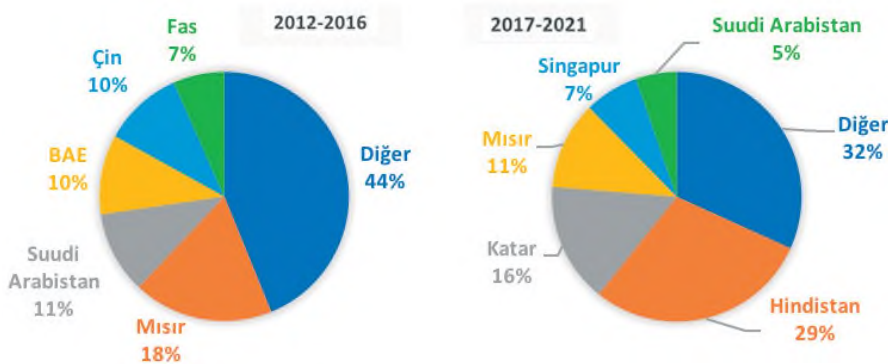
8. Sam Perlo-Freeman, (2021, 3 Mart), *Business as Usual: How Major Weapons Exporters Arm The World's Conflicts: Defense Industries, Foreign Policy and Armed Conflict*, Report 1, World Peace Foundation, The Fletcher School at Tufts University, <https://sites.tufts.edu/wpf/files/2021/03/Business-as-Usual-final-print.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.02.2023), s. 16.

lep bölgesine gitmektedir. Aynı zamanda, ABD'ye benzer şekilde ve Rusya ile Çin'den farklı olarak, Avrupa ülkelerinin silahları Latin Amerika, Sahra Altı Afrika ve Kafkasya/Orta Asya gibi görece düşük talep bölgelerine fazla gitmemektedir. Bu durumu Avrupa menşeli silahların, yine ABD silahları gibi ve Rusya ile Çin menşeli silahlarından farklı olarak, daha pahalı, daha sofistike olması ve ödeme seçeneklerinin çok esnek olmamasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Avrupa'nın silah satışının yöneldiği başlıca ülke ve talep bölgeleri Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık özelinde incelenecektir.

2.3.1. Fransa

2017-2021 döneminde Fransa küresel silah transferinin yüzde 11'ini gerçekleştirerek dünyanın üçüncü en büyük silah ihracatçısı olmuştur (Bkz. Grafik 1-1). Bir önceki beş yıllık dönemde (2012-2016) Fransa yine üçüncü sırada yer almıştır ama küresel payı daha düşük olmuştur (yüzde 6) (Bkz. Grafik 1-2). Bölge bazında bakıldığında, 2017-2021 döneminde Fransa menşeli silahların yüzde 47'si Asya/Okyanusya, yüzde 37'si ise Orta Doğu'ya teslim edilmiştir.⁹ Aslında Fransa'nın bölge bazında silah transferinde, ABD'de de olduğu gibi, kayda değer bir devamlılık söz konusudur. Tablo 2-1 ve Grafik 2-6'da gösterildiği üzere, 2002 yılından bu yana Fransız yapımı silahların en büyük üç alıcısının (2012-2016 ve 2017-2021 dönemlerinde ise en büyük beş alıcısının) tamamı Asya/Okyanusya ve Orta Doğu bölgelerindedir.

Grafik 2-6: Fransa'nın En Büyük Beş Silah Alıcısı, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları (Fransa'nın Toplam Silah İhracatındaki Payı). Kaynak: SIPRI.

9. Wezeman, Kuimova ve Wezeman, (2022), s. 4.

Ayrıca, Fransa'nın başlıca silah müşterileri dünyanın en büyük silah ithalatçılarıdır. Şöyle ki, 2017-2021 döneminde Fransa'nın en büyük beş müşterisi arasında yer alan Hindistan, Suudi Arabistan ve Mısır aynı zamanda dünyanın en büyük üç silah ithalatçısıdır (Bkz. Grafik 1-7 ve Grafik 2-6). Benzer şekilde, 2012-2016 döneminde Fransa'nın en büyük beş müşterisi arasında yer alan Suudi Arabistan, BAE ve Çin aynı zamanda Hindistan'dan sonra dünyanın en büyük üç silah alıcısıdır (Bkz. Grafik 1-8 ve Grafik 2-6).

Fransa'nın bu bölgelere odaklanmasının nedenlerine bakılırsa, ilk olarak, bu süreçte ekonomik çıkarların önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi, Fransa'nın başlıca silah müşterileri dünyanın en büyük silah ithalatçılarıdır. Çeşitli Avrupa ülkelerinin gelişmekte olan ülkelere yaptığı silah satışına ilişkin ABD Kongresi'nin bilgisine sunulan raporlara göre, Fransa'nın silah satışlarına karar verme sürecinde ekonomik çıkarlar bazen dış politika önceliklerinden daha önemli olmaktadır.¹⁰ Fakat aynı zamanda ve belki de ekonomik çıkardan daha önemli olarak Soğuk Savaş yıllarından beri, daha kesin bir zaman belirtmek gerekirse Charles de Gaulle'ün başkanlık yıllarından beri, Fransa silah satışlarını stratejik özerkliğe (*strategic autonomy*) ulaşmanın önemli bir aracı olarak görmektedir. Bunu Amerikan üstünlüğüne boyun eğmek zorunda kalmayacağını bir garantisi olarak düşünmektedir.¹¹ Nitekim, 1980'li yıllarda Fransa silah satışları üzerinden bağlantısızlar ülkelerinin (*non-aligned countries*) lideri olabileceğini ve bu ülkeler için ABD ve Sovyetler Birliği dışında “üçüncü bir yol” (*third way*) teşkil edebileceğini öne sürmekteydi.¹² Benzer şekilde günümüzde de ABD ile Rusya arasında gittikçe artan gerilim ve ABD ile Çin arasındaki stratejik rekabet bağlamında Fransa, başta silah satışlarında olmak üzere, kendi kendine atadığı “üçüncü yol” statüsünü bir kez daha öne sürmekte kararlı görünmektedir.¹³ Gerçekten de, son beş yıl içerisinde Fransa'nın silah satışlarında yaşanan büyük artış göz önünde bulundurulduğunda, özellikle ABD ve Rusya'nın büyük gelenek-

10. Catherine A. Theohary, (2016, 19 Aralık), Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 2008 – 2015, *Congressional Research Service Report*, R44716, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44716>, (Erişim Tarihi: 12.02.2023), s. 11.
11. Lucie Béraud-Sudreau, (2020), *French Arms Exports: The Business of Sovereignty*, Londra: The International Institute for Security Studies (IISS), özellikle ss. 19-26.
12. Ibid., s. 25.
13. Emma Soubrier, (2022, Nisan), *Weaponized Storytelling à la Française: Demystifying France's Narratives Around Its Arms Export Policies*, The World Peace Foundation, The Fletcher School at Tufts University, <https://sites.tufts.edu/wpf/files/2022/03/Weaponized-storytelling-a-la-Francaise.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.02.2023), s. 14.

sel silah müşterilerine çok önemli oranda silah sattığını ve onlarla çetin bir rekabetin içerisinde olduğu görülmektedir. Örneğin, Fransa dünyanın en büyük silah ithalatçısı olan Hindistan'ın Rusya'dan sonra en büyük tedarikçisi hâline gelmiştir. Son beş yılda Rusya'nın Hindistan'a olan silah transferi çok büyük oranda azalırken Fransa'nın satışları ise bu dönemde tavan yapmış durumdadır.¹⁴ Benzer bir biçimde, Fransa dünyanın en büyük silah ithalatçıları arasında yer alan Suudi Arabistan, Katar ve BAE'nin ABD'den sonra en büyük tedarikçisidir. Son dönemde ABD ile BAE arasında yaşanan anlaşmazlıkları lehine kullanarak Fransa, Aralık 2021'de Abu Dabi ile seksen adet *Rafale* tipi saldırı uçağı ve on iki adet savaş helikopteri içeren 19 milyar ABD doları değerinde bir silah satışı paketi imzalamıştır. Fransa'nın Savunma Bakanı Florence Parly bahsi geçen anlaşmayı “her zamankinden güçlü olan bir stratejik ortaklığı keketleyen tarihi antlaşma” olarak nitelendirmiştir.¹⁵ Mısır'a bakıldığında benzer bir durumdan bahsetmek mümkündür. Temmuz 2013 askerî darbesinden sonra Mısır'daki yeni askerî rejime savaş uçakları satan ilk ülke Fransa olmuştur.¹⁶ Son olarak, silah pazarında ABD ile Fransa arasında rekabetin ve birçok meselede politika farklılıklarının bir yansıması olarak, dünyada dördüncü en büyük silah ithalatçısı olan Avustralya 2021 yılında Fransa ile imzalamış olduğu 90 milyar ABD doları değerindeki denizaltı antlaşmasından çekilerek ABD ve Birleşik Krallık ile ayrı bir antlaşma imzalamıştır (*AUKUS Pact*).¹⁷

2.3.2. Almanya

2017-2021 döneminde Almanya dünyada toplam silah transferlerinin yüzde 4'ünü oluşturarak beşinci en büyük silah ihracatçısı olmuştur (Bkz. Grafik 1-1). Bir önceki beş yıllık dönemde (2012-2016) Almanya yine beşinci sırada yer almıştır ve küresel payı biraz daha yüksek olmuştur (yüzde 5) (Bkz. Grafik 1-2). Bölge bazında bakıldığında ise 2017-2021 döneminde Almanya menşee-

14. Wezeman, Kuimova ve Wezeman, (2022, Mart), s. 4.

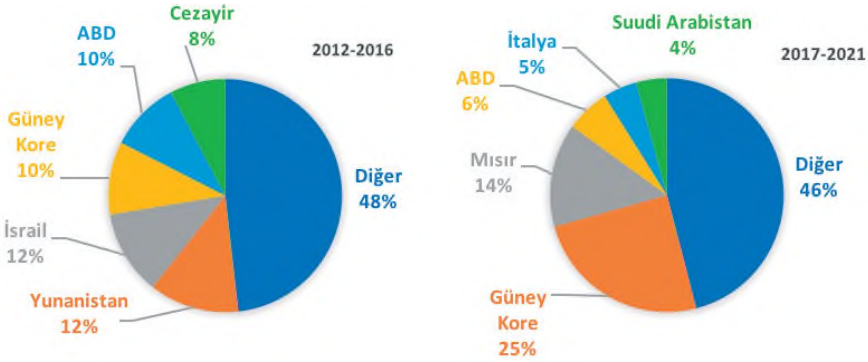
15. UAE Signs ‘Historic’ Deal to Buy 80 French-Made Rafale Fighter Jets, (2021, 3 Aralık), *France 24*, <https://www.france24.com/en/diplomacy/20211203-france-s-macron-heads-to-uae-aiming-to-secure-major-rafale-fighter-jet-sale>, (Erişim Tarihi: 12.02.2023).

16. Batı'nın ‘Darbe’ İle İmtihani, (2015, 20 Mayıs), *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/batinin-darbe-ile-imtihani/45437>, (Erişim Tarihi: 12.02.2023).

17. Tory Shepherd, Australia Tore Up French Submarine Contract ‘For Convenience’ Naval Group Says, (2021, 29 Eylül), *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/australia-news/2021/sep/29/australia-tore-up-french-submarine-contract-for-convenience-naval-group-says>, (Erişim Tarihi: 12.02.2023).

ili silahların yüzde 40'ı Asya/Okyanusya, yüzde 29'u Orta Doğu, yüzde 18'i ise Avrupa bölgelerine teslim edilmiştir.¹⁸ Bu da göstermektedir ki, Fransa'ya göre Almanya'nın müşteri tabanı biraz daha çeşitlidir. Almanya'nın bölge bazında silah transferinde kayda değer bir devamlılık söz konusudur. Tablo 2-2 ve Grafik 2-7'de gösterildiği üzere, en az 2002 yılından beri Alman yapımı silahların en büyük beş alıcısının tamamına yakını Asya/Okyanusya, Avrupa ve Orta Doğu bölgelerindedir.

Grafik 2-7: Almanya'nın En Büyük Beş Silah Alıcısı, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları (Almanya'nın Toplam Silah İhracatındaki Payı). Kaynak: SIPRI.

Ayrıca, Fransa kadar olmasa da, Almanya'nın başlıca silah müşterileri dünyanın en büyük silah ithalatçılarından. Şöyle ki, Asya/Okyanusya bölgesinde Almanya'nın açık ara en büyük silah müşterisi olan Güney Kore aynı zamanda 2017-2021 döneminde dünyanın yedinci en büyük silah ithalatçısıdır (Bkz. Grafik 1-7 ve Grafik 2-7). Benzer şekilde, Orta Doğu bölgesinde Almanya'nın en büyük iki silah müşterisi olan Mısır ve İsrail aynı zamanda 2017-2021 döneminde dünyada üçüncü ve on dördüncü en büyük silah ithalatçılarıdır (Bkz. Grafik 1-7 ve Grafik 2-7). Bu arada, Almanya yıllardır İsrail'in en büyük Avrupalı silah tedarikçisidir.¹⁹ Son olarak, Yunanistan dünya çapında büyük bir silah alıcısı değildir²⁰ ama iki ayrı dönemde (2007-2011 ve 2012-2016) Almanya'nın en büyük silah ithalatçısı olmuştur (Bkz. Tablo 2-2).

18. Wezeman, Kuimova ve Wezeman, (2022, Mart), s. 5.

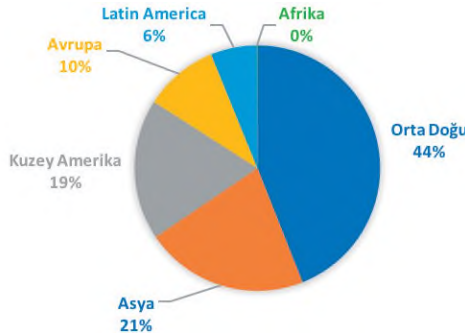
19. Perlo-Freeman, (2021, 3 Mart), s. 16.

20. SIPRI'nin verilerine göre, Yunanistan 2010-2014 döneminde dünyada toplam silah transferlerinin sadece yüzde 0,7'sini oluşturarak 28. sırada yer almıştır. 2015-2019 döneminde Yunanistan'ın payı yüzde 0,9 olmuştur ama yine 28. sırada yer bulmuştur. Bkz. Wezeman, Fleurant, Kuimova, vd., (2020), s. 6.

2.3.3. Birleşik Krallık

2017-2021 döneminde Birleşik Krallık dünyada toplam silah transferinin yüzde 3'ünü oluşturarak dünyanın yedinci en büyük silah ihracatçısı olmuştur (Bkz. Grafik 1-1). Bir önceki beş yıllık dönemde (2012-2016) ise Birleşik Krallık yüzde 5'lik küresel payıyla altıncı sırada yer almıştır (Bkz. Grafik 1-2). Fransa ve Almanya silah satışlarının en büyük pazar bölgesi Asya/Okyanusya bölgesi iken, Birleşik Krallık için Orta Doğu bölgesi yüzde 44 pay ile ilk sırada yer almaktadır (Bkz Grafik 2-8). Orta Doğu bölgesinden sonra Birleşik Krallık silah satışının en fazla odaklandığı bölgeler Asya/Okyanusya ve Kuzey Amerika'dır.

Grafik 2-8: Birleşik Krallık'ın Silah Satışının Bölgesel Dağılımı, 2017-2021 Yılları (Birleşik Krallık'ın Toplam Silah İhracatındaki Payı). Kaynak: SIPRI.

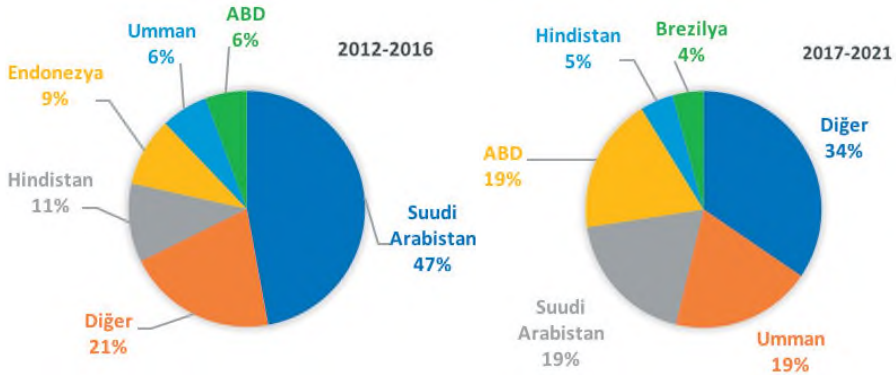

Birleşik Krallık'ın bölge bazında silah transferinde kayda değer bir devamlılık söz konusudur. Tablo 2-3 ve Grafik 2-8'de gösterildiği üzere, en az son yirmi yıldır Birleşik Krallık'ın en büyük üç pazar bölgesi hep Orta Doğu, Asya ve Kuzey Amerika bölgeleri olmuştur. Orta Doğu'dan en büyük müşterileri Suudi Arabistan ve Umman olurken Asya'dan Hindistan ve Endonezya, Kuzey Amerika'dan da ABD ve Kanada Birleşik Krallık'ın en büyük müşterileri olmuştur. Birleşik Krallık'ın belki de en önemli silah ilişkisi Suudi Arabistan ile olanıdır. 2015 yılına kadar ve Yemen'deki iç savaş sırasında Suudi Arabistan tek başına Birleşik Krallık'ın toplam silah transferinin yüzde 40 ile 50 oranında bir kısmını oluşturmuştur.²¹ ABD örneğin-

21. Anna Stavrianakis, (2022, 15 Mart), *Missing in Action: UK Arms Export Controls During War And Armed Conflict*, The World Peace Foundation, The Fletcher School at Tufts University, <https://sites.tufts.edu/wpf/files/2022/03/Missing-in-Action-UK-arms-export-controls-during-war-armed-conflict.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.02.2023), s. 11.

de de olduğu gibi, müşterilerinin silahlı çatışmalara müdahil olması ve/veya bu çatışmalar süresince uluslararası hukuk ihlallerinde bulunması Birleşik Krallık'ın silah satışını sınırlandırmamış, tam aksine bazen satışların artmasına yol açmıştır.²²

Grafik 2-9: Birleşik Krallık'ın En Büyük Beş Silah Alıcısı, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Son olarak, görüldüğü üzere, Birleşik Krallık'ın silah transferleri yüksek talep ve yüksek gelirli ülkelere odaklanmaktadır. Güney Amerika, Sahra Altı Afrika gibi gelişmekte olan ve/veya düşük gelirli bölgelere transfer genel olarak çok az olmuştur. Birleşik Krallık'ın Orta Doğu, Asya ve Kuzey Amerika bölgelerine odaklanmasının sebepleri arasında ekonomik çıkarlar ve savunma sanayii sektörünün lobi gücünün yanında, ülkenin uluslararası sistemde büyük bir askerî güç olarak kalma isteğinin de yer aldığı söylenebilir.²³

2.4. AVRUPA ÜLKELERİNİN İHRAÇ ETTİĞİ SİLAH KATEGORİLERİ VE PAZAR DAĞILIMI

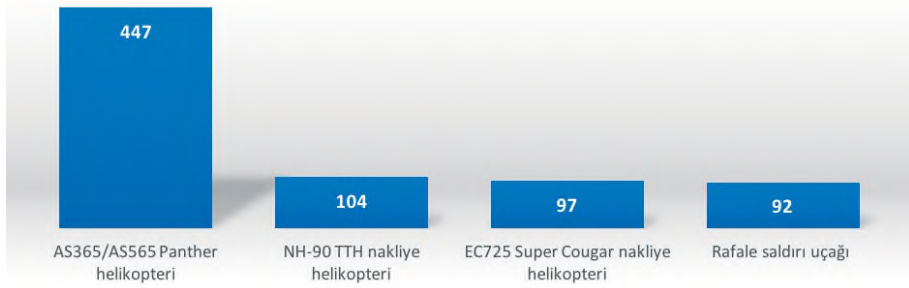
Grafik 2-2 ve Grafik 2-4'te hem Fransa hem Birleşik Krallık'ın 2017-2021 yılları arasındaki beş yıllık dönemde en fazla ihraç ettikleri silah kategorileri arasında uçak kategorisinin ilk sırada yer aldığı ortaya konulmuştur. Fransa için uçaklar toplam transferin yüzde 56'sını oluştururken, Birleşik Kral-

22. Ibid., s. 9.

23. Ibid. s. 31.

lık için bu rakam yüzde 39'dur. Diğer yandan, Grafik 2-3'te Almanya'nın en fazla ihraç ettiği silah kategorilerinin arasında gemi kategorisinin ilk sırada yer aldığı ortaya konulmuştur. Gemiler Almanya'nın toplam silah transferinin yüzde 38'ini oluşturmaktadır. Bu başlık altında ise her bir ülke için satılan uçak ve gemilerin pazar dağılımının nasıl olduğuna bakılacaktır. Farklı bir ifadeyle, uçak ve gemi kategorisi altında Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık en çok hangi tür silah sistemlerini ihraç etmiştir ve bunlar en çok hangi ülkelere transfer edilmiştir sorularına cevap verilecektir.

Grafik 2-10: Fransa'nın En Çok Sattığı Dört Uçak Türü ve Teslimat Adetleri, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

SIPRI'nin Ticaret Sicilleri verilerine göre, Fransa'nın uçak kategorisi altında en fazla sattığı silah sistemleri arasında çeşitli helikopterler gelmektedir. Teslim edilen helikopter sayısına göre ise AS365/AS565 Panther tipi açık ara ilk sırada yer almaktadır. Bu helikopter tipi sadece Çin'e teslim edilmiştir (Bkz. Tablo 2-5). İlgili siparişlerin 1988 yılında verilmiş olup teslimatına 1992 yılında başlanmış ve 2021 yılında tamamlanmıştır.²⁴ NH-90 TTH tipi nakliye helikopteri en fazla Avustralya ve İspanya'ya teslim edilmiştir. EC725 Super Cougar versiyonu ise sadece Brezilya ve Kuveyt'e teslim edilmiştir (Bkz. Tablo 2-5). Teslimat sayısı bakımından helikopterlerin gerisinde olsa da Rafale tipi saldırı uçakları Fransa'nın önde gelen uçak türüdür. Fransa'nın toplam silah transferinin önemli bir kısmı bu uçak türünün satışından oluşmaktadır. Nitekim, 2017-2021 döneminde Rafale tipi saldırı uçağının en büyük üç alıcısı Hindistan, Katar ve Mısır aynı zamanda Fransa'nın en büyük silah müşterileridir (Bkz. Grafik 2-6).

24. SIPRI, Arms Transfers Database, Trade Registers.

Tablo 2-5: Fransa'nın En Çok Sattığı Dört Uçak Modeli, Alıcıları ve Teslimat Adetleri, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Ülke	AS365/AS565 Panther Helikopteri	EC725 Super Cougar Nakliye Helikopteri	NH-90 TTH Nakliye Helikopteri	Rafale Saldırı Uçağı	Toplam
Çin	447				447
Brezilya		42			42
Avustralya			35		35
Hindistan				32	32
Katar			1	30	31
Kuveyt		30			30
Mısır				24	24
İspanya			21		21
Yunanistan			14	6	20

Fransa'nın silah transferinde *Rafale* tipi saldırı uçağının öneminin bir diğer göstergesi de hâlihazırda bu silah sistemi için (*Rafale F4* versiyonu da içinde olmak üzere) çeşitli ülkelerden verilen yüksek miktarda sipariş sayıdır (Bkz. Tablo 2-6). Görüldüğü üzere *Rafale* tipi uçaklar için verilen siparişlerin sadece yüzde 32'sinin teslimatı tamamlanmış durumdadır. Bu da şunu göstermektedir ki önümüzdeki yıllarda Fransa'nın silah teslimatları daha yüksek olacaktır. Bu nedenle Fransa'nın silah satışındaki küresel payı daha da artabilir. Göze çarpan diğer bir nokta ise tüm bu siparişlerin, Yunanistan dışında, Asya/Okyanusya ve Orta Doğu ülkelerinden verilmesidir. Hatırlanacağı üzere, sadece bu iki bölge Fransa'nın toplam silah transferinin yüzde 84'ünü oluşturmaktadır.²⁵ Verilen tüm *Rafale* tipi uçak siparişlerinin arasında BAE'ninki açık ara en fazla olanıdır. Yine hatırlanacağı üzere, Fransa'nın Savunma Bakanı Florence Parly BAE ile 2021 yılı silah antlaşmasını "tarihi" olarak nitelendirmiştir.²⁶ Son olarak, Yunanistan dışında hiçbir Avrupa ülkesinin bu listede yer almaması dikkat çekicidir. ABD bölümünde de izah edildiği gibi, 2014 yılında Kırım'ın ilhakından sonra ve özellikle Şubat 2022'de Ukrayna'nın işgalinden sonra Avrupa'da gittikçe artan Rusya tehdidi algıları Avrupa ülkelerinin silah ithalatlarının artmasına neden olmuştur. Ama bel-

25. Wezeman, Kuimova ve Wezeman, (2022, Mart), s. 4.

26. UAE Signs 'Historic' Deal to Buy 80 French-Made Rafale Fighter Jets, (2021, 3 Aralık).

li ki, Avrupa ülkeleri böylesi güvensiz ve belirsiz bir jeopolitik ortamda silah ihtiyaçlarını karşılamak için Fransa'nın *Rafale* tipi uçaklarının yerine büyük ölçüde ABD öncülüğünde geliştirilen *F-35* tipi uçağını tercih etmişlerdir. Tablo 1-4'te yer alan veriler de bunun en iyi göstergesidir.

Ukrayna'ya bile ABD, BAE, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, Kanada ve Polonya gibi ülkeler 2014-2015'ten beri silah transferi gerçekleştirirken, Fransa'nın Ukrayna ile ilk kaydedilen silah antlaşması 2018 (*12 EC725 Super Cougar* tipi nakliye helikopteri için) ve 2020 yıllarında gerçekleşmiştir (*20 FPB-98* tipi devriye botu için).²⁷

Tablo 2-6: Rafale ve Rafale F4 Tipi Saldırı Uçakları İçin Verilen Sipariş ve Teslimat Adetleri., Kaynak: SIPRI.

Ülke	Verilen Sipariş Sayısı	Sipariş Yılı	Teslimat Sayısı	Satış Bedeli
BAE (Rafale F4)	80	2021		16,2 Milyar Euro
Endonezya (Rafale F4)	42	2021		8,1 Milyar ABD Doları
Hırvatistan	12	2021		Veri Yok
Hindistan	36	2017	32	7,8 Milyar Euro
Katar	36	2015 ve 2017	30	6,7 Milyar Euro
Mısır	54	2015 ve 2021	24	5,2-6 Milyar ABD Doları; 3,8-4 Milyar Euro
Yunanistan	24	2021	6	4,6 Milyar Euro
Toplam	284		92	

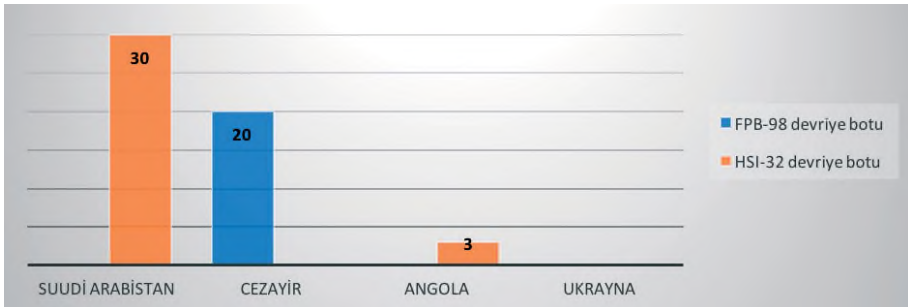
Son olarak, 2017-2021 döneminde yüzde 15 pay ile Fransa'nın ikinci en büyük silah kategorisi olan gemilerin (Bkz. Grafik 2-2) başlıca iki türü ve ülke dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

2017-2021 döneminde yüzde 39 pay ile Birleşik Krallık'ın en büyük silah kategorisi olan uçakları inceleyecek olursak, *Hawk-100* tipi eğitim/avcı uçağı (*trainer/combat ac*) ve *Typhoon Block-20* tipi saldırı uçağının en fazla satılan iki tür olduğu görülmektedir (Bkz. Grafik 2-12). Teslimat sayısı bakımından *Hawk-100* sisteminin gerisinde olsa da *Typhoon* tipi saldırı uçağı Birle-

27. SIPRI, Arms Transfers Database, Trade Registers; Soubrier, (2022, Nisan), s. 16.

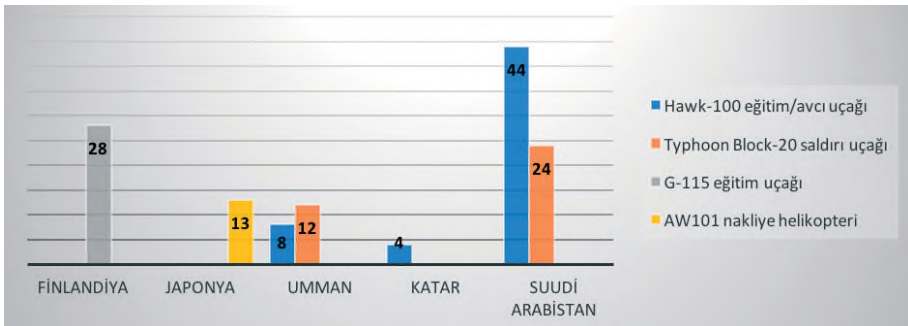
şik Krallık'ın önde gelen uçak türüdür. Birleşik Krallık'ın toplam silah transferinin önemli bir kısmı bu uçak türünün satışından oluşmaktadır. 2017-2021 döneminde *Typhoon* saldırı uçağından ithal eden sadece iki ülke kaydedilmektedir: Suudi Arabistan ve Umman. Bahsi geçen iki ülke aynı zamanda Birleşik Krallık'ın en büyük silah müşterileridir (Bkz Grafik 2-9). SIPRI'nin Ticaret Sicilleri verilerine göre, Suudi Arabistan ve Umman dışında, Katar'ın da 2017 yılında verdiği büyük bir *Typhoon* siparişi mevcuttur (yirmi dört adet saldırı uçağı için), ancak 2021 yılına kadar hiçbirinin teslimatı gerçekleştirilmemiştir. Bu verilerle de bir kez daha görülmektedir ki Birleşik Krallık'ın silah transferinde Orta Doğu bölgesi merkezi bir rol oynamaktadır. Son olarak, Fransa örneğinde de olduğu gibi Avrupa ülkeleri gittikçe artan Rusya tehdidi karşısında *Typhoon* tipi saldırı uçağını tercih etmemişlerdir.

Grafik 2-11: Fransa'nın En Çok Sattığı İki Gemi Türü, Alıcıları ve Teslimat Adetleri, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

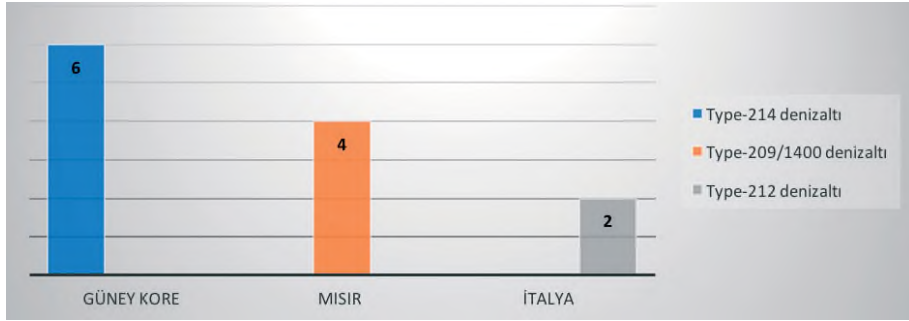
Not: Ukrayna'nın 2020 yılında sipariş verdiği 20 FPB-98 devriye botundan (patrol craft) hiçbiri henüz teslim edilmedi. Bu silah paketinin satış bedeli 137 milyon Euro olarak kaydedilmektedir.

Grafik 2-12: Birleşik Krallık'ın En Çok Sattığı Dört Uçak Türü, Alıcıları ve Teslimat Adetleri, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Son olarak, 2017-2021 döneminde yüzde 38 pay ile Almanya'nın en büyük silah kategorisi olan gemiler incelenecek olursa, üç farklı denizaltı türünün önde olduğu görülmektedir (Bkz. Grafik 2-13). Almanya'nın toplam silah transferinin büyük bir kısmı sadece bu denizaltı satışlarından oluşmaktadır. Nitekim 2017-2021 yılları arasında Almanya menşeli denizaltıların en büyük iki alıcısı Güney Kore ve Mısır aynı zamanda Almanya'nın en büyük silah müşterileridir (Bkz. Grafik 2-7). Almanya'nın silah transferinde denizaltıların öneminin bir diğer göstergesi de bu silah sistemi için çeşitli ülkelerden verilen siparişlerin büyüklükleridir (Bkz. Tablo 2-7).

Grafik 2-13: Almanya'nın En Çok Sattığı Üç Gemi Türü, Alıcıları ve Teslimat Adetleri, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Tablo 2-7: Almanya'nın En Çok Talep Gören Denizaltı Türleri, Verilen Sipariş ve Teslimat Adetleri. Kaynak: SIPRI.

Ülke	Denizaltı Türü	Verilen Sipariş Adedi	Sipariş Yılı	2021 Yılına Kadar Teslim Edilen Adet	Satış Bedeli
Güney Kore	Type-214	6	2008	6	Veri Yok
İsrail	Dolphin Type-800 Dakar	4	2012 ve 2021		405 Milyon Euro 3 Milyar Euro
İtalya	Type-212	4	2008 ve 2021	2	915-944 Milyon Euro 1,4 Milyar Euro
Mısır	Type-209/1400	4	2012 ve 2014	4	Veri Yok
Norveç	Type-212	4	2021		5,5 Milyar Euro
Singapur	Type-218	4	2013 ve 2017		Veri Yok
Türkiye	Type-214	6	2011		2,2-2,5 Milyar Euro
Toplam		32		12	

Tablo 2-7'da gösterildiği üzere, Almanya menşeli denizaltılar için verilen siparişlerin sadece yüzde 38'inin teslimatı tamamlanmıştır. Bu da şunu göstermektedir ki önümüzdeki yıllarda Almanya'nın teslimatını gerçekleştireceği silah sayısının daha fazla olması muhtemeldir. Bu da silah satışındaki küresel payını daha da artırabilir. Göze çarpan diğer bir nokta ise denizaltı siparişlerinin ülke dağılımının Almanya'nın toplam silah satışının bölgesel dağılımını yansıtmasıdır. Almanya'nın en büyük pazar bölgesi olan Asya/Okyanusya bölgesinden iki ülke denizaltı müşterisi olmuştur: Güney Kore ve Singapur. İkinci en büyük pazar bölgesi olan Orta Doğu'dan İsrail ve Mısır bulunmaktadır. Son olarak, Almanya'nın üçüncü en büyük pazar bölgesi olan Avrupa'dan üç ülke denizaltı müşterisi olmuştur: İtalya, Norveç ve Türkiye.

2.5. AVRUPA'NIN SİLAH SATIŞINA İLİŞKİN ÖNEMLİ NOKTALAR VE GELECEĞE YÖNELİK TAHMİNLER

Şimdiye kadar 2017-2021 döneminde Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık özelinde incelediğimiz Avrupa'da silah transferleriyle ilgili ortaya konan eğilimleri özetlemekte fayda vardır.

- 2017-2021 döneminde bölge bazında bakıldığında, Avrupa yüzde 30 pay ile ABD'den sonra dünyanın ikinci en büyük silah ihracatçısıdır.
- Avrupa'nın küresel piyasadaki toplam yüzde 30'luk payının tamamına yakını sadece beş ülkeden oluşmaktadır: Fransa, Almanya, Birleşik Krallık, İtalya ve İspanya.
- 2017-2021 döneminde Fransa dünyada toplam silah transferinin yüzde 11'ini oluşturarak dünyanın üçüncü en büyük silah ihracatçısı olmuştur. Almanya yüzde 4 pay ile beşinci sırada yer almıştır. Birleşik Krallık ise yüzde 3 oranla yedinciliği almıştır.
- Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık en az otuz beş yıldan beri (1987-2021) dünyanın en büyük yedi silah tedarikçisi arasında yer almışlardır.
- Hem Fransa hem Birleşik Krallık'ın en fazla ihraç ettiği silah kategorisi uçak olmuştur. Bu konuda Almanya için ise gemi kategorisi ön plandadır.
- En az yirmi yıldan beri (2002-2021) her ülkenin toplam silah transferinde önde gelen silah kategorisinin payı hiçbir zaman yüzde 35'in altına düşmemiştir.

- ABD nasıl savaş uçaklarının üretiminde karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahipse, Almanya da benzer bir şekilde dünyada denizaltı üretiminde karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahiptir.
- Avrupa ülkelerinin silah satışlarındaki ortak özellik, hepsinin yüksek talep ülke ve bölgelerine odaklanmalarıdır. Bu durumu Avrupa menşeli silahların (ABD silahları gibi ve Rusya ile Çin menşeli silahlardan farklı olarak) daha pahalı, daha sofistike olması ve ödeme seçeneklerinin çok esnek olmamasıyla ilişkilendirmek mümkündür.
- 2002'den beri Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık silahlarının en büyük alıcıları Asya/Okyanusya, Orta Doğu, Avrupa ve Amerika bölgelerinden olmuştur. Güney Amerika, Sahra Altı Afrika, Orta Asya gibi gelişmekte olan ve/veya düşük gelirli bölgelerden transfer genel olarak çok azdır.
- Fransa'nın başlıca müşterileri Hindistan, Katar ve Mısır; Almanya'nın başlıca müşterileri Güney Kore, Mısır ve İsrail; Birleşik Krallık'ın ise Suudi Arabistan, Umman, ABD ve Hindistan'dır.
- *Rafale* ve *Typhoon* tipi saldırı uçakları, sırasıyla, Fransa ve Birleşik Krallık'ın en yüksek değerli uçak türleridir. Almanya'nın ise çeşitli denizaltı türleridir. Her ülkenin toplam silah transferinin büyük bir kısmı bu ürünlerin satışından oluşmaktadır.
- Fransa için *Rafale* tipi uçaklar ve Almanya için denizaltıların öneminin bir diğer göstergesi de hâlihazırda bu iki silah sistemi için çeşitli ülkelerden verilen siparişlerin sayısındaki fazlalıktır. Bu da şunu göstermektedir ki, önümüzdeki yıllarda Fransa ve Almanya'nın silah teslimatları daha yüksek olacaktır. Bu sayede silah satışlarındaki küresel payları daha da artabilir. Birleşik Krallık'ın *Typhoon* tipi uçakları için aynı şeyi söylemek şu aşamada mümkün görünmemektedir.
- *Rafale* tipi uçağın müşterilerinin tamamına yakın Asya/Okyanusya ve Orta Doğu bölgelerindedir. *Typhoon* tipi uçağın müşterilerinin tamamı ise Orta Doğu bölgesindedir. Çeşitli Alman denizaltılarının müşterileri ise Asya/Okyanusya, Orta Doğu ve Avrupa bölgelerindedir.
- Avrupa'da gittikçe artan Rusya tehdidi algısı karşısında Avrupa ülkeleri Fransa ve Birleşik Krallık'ın *Rafale* ve *Typhoon* tipi uçaklar yerine büyük ölçüde ABD'nin *F-35* tipi uçağını tercih etmiş görünmektedirler.
- Fransa, Birleşik Krallık ve Almanya'nın müşterilerinin silahlı çatışmalara müdahil olması ve/veya bu çatışmalar süresince uluslararası hukuk ihlallerinde bulunmaları onların silah satışlarını sınırlandırmamakta, tam aksine bazen satışların artmasına yol açmaktadır.

RUSYA FEDERASYONU'NDA SAVUNMA SANAYİİ EĞİLİMLERİ

3.1. GİRİŞ

Bu bölümde küresel savunma sanayii sektörünün öncü ülkelerinden Rusya'nın yerli savunma sanayii sektörü, sektörün yapısı, geçirdiği reformlar, alıcı profili ve tercih edilen ürünleri genel bir incelemeye tabii tutulacaktır. Özellikle son beş yıldaki (2017-2021) satış grafiğine odaklanılacak olmakla birlikte önemli görülen noktalarda önceki yıllara ve dönemlere de referans verilecektir.

Çalışmanın temel hedefi satılan ürünlerin tercih edilme nedenlerini ortaya koymak olsa da Rusya özelinde sektörün gücü ve devamlılığının satış performansına doğrudan etkisinin olduğu/olacağı düşünüldüğünden Rus savunma sanayii kompleksine (OPK) ilişkin de incelemeler ve tespitler aktarılmıştır.

Bu doğrultuda öncelikle Rus OPK'nin Sovyet geleneğine kısaca değinilecek, ardından Federasyon döneminde geçirdiği dönüşüm ve reformlardan bahsedilecektir. Sektörün ve sektörde yer alan firmaların küresel piyasadaki etkisini ve gücünü görebilmek adına gerçekleştirilen silah transferi ve bu transferden elde edilen kazanç bağlamında diğer ülke ve firmalarla kıyaslamasına değinilecektir. İçinde bulunduğumuz dönemde Rusya'ya yönelik yaptırımların etkisi azımsanmayacak ölçüde olduğundan bu alandaki gelişmelerin sektörü ne derece etkilediğine ilişkin görüşlere de yer verildikten sonra Rusya'nın geleneksel alıcılarına, bu alıcıların satın alma eğilimlerine ve neden Rusya'yı tercih ettiklerine/etmiş olabileceklerine dair analizlere yer verilecektir. Son olarak ise Rusya'nın transferini gerçekleştirdiği silah sistemleri, mühimmat ve bileşenler arasından öne çıkan birkaç örnek üzerinde durularak bu ürünlerin tercih edilme sebeplerinin neler olabileceğine değinilecektir.

3.2. RUS SAVUNMA SANAYİİ KOMPLEKSİ (OPK): OLUŞUM VE DÖNÜŞÜMLER

Bu başlık altında kısaca bugünkü Rus savunma sanayii kompleksi OPK'nin mevcut yapılanmaya kavuşana kadar geçirdiği değişikliklerden bahsedilecektir. Rusya Federasyonu'nun, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB, Sovyet Rusya) ve bunun da öncesinde Rus İmparatorluğu'ndan devraldığı geleneğe rağmen oldukça genç bir devlet olduğu söylenebilir. 1992 yılından bu yana yalnızca otuz yıllık bir geçmişe sahip örgütlenmenin bugününü anlamak adına devraldığı yapıya ve geçirdiği süreçlere göz atmakta fayda vardır.

3.2.1. Sovyet Geleneği ve Sovyetler Sonrası Sektörün Çöküşü

Rusya, SSCB dağılmadan önce ve Soğuk Savaş boyunca silah ihracatı konusunda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile başı çekmiştir. Bu alanda kendilerine en yakın rakipleri olan Birleşik Krallık ile özellikle 1955 yılından sonra arayı giderek daha fazla açmışlardır. Ne var ki, Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla birlikte Rusya'nın savunma sanayii alanındaki üretim yapılanması ve ekonomi politiği yerle bir olmuştur.

1980'lerin sonunda askerî sanayi kompleksi (VPK-Voennyi-Promyshlenniy Kompleks, *Military-Industrial Complex*) olarak bilinen Rus savunma sanayii, resmi olmayan kaynaklara göre, 80 milyar doları aşan merkezi hükümet bütçesinin yaklaşık yüzde 50'sinden faydalanırken bir anda bu ekonomik destekten yoksun kalmıştır.¹ Zira Rus savunma sanayii, devlet kontrolündeki ekonomi modeli sayesinde vasıflı iş gücü, güncel teknoloji ve diğer yüksek kaliteli girdilere serbest piyasa ekonomisinde gözlenen maliyetleri yüklenmek zorunda kalmaksızın erişmek imkânı bulmaktaydı. Kapitalist ekonomi modeline entegrasyon sürecinin getirdiği dönüşüm hem savunma sanayiinin yüksek miktarda devlet sübvansiyonu almasının önüne geçmiş hem de bu alandaki işgücü ücretlerinin serbest piyasayla uyumlu bir şekilde aşırı artmasıyla sonuçlanmıştır. Beraberinde 1992 yılından 1994 yılının sonuna kadar sektördeki işgücünün yaklaşık yüzde 46'sının Rusya'daki işletmelerden ayrıldı-

1. Anthony H. Cordesman, (1999), *The Strategic Impact of Russian Arms Sales and Technology Transfers*, Center for Strategic and International Studies CSIS, Washington, ss. 10-11, aktaran C. S. Mitchell, (2007), *Phoenix from the Ashes?: Russia's Defence Industrial Complex And Its Arms Exports*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of New South Wales, School of Humanities and Social Sciences, Sydney, s. 11.

ğı bilinmektedir.² Savunma sanayii endüstrisindeki ekonomik canlılığı büyük ölçüde baltalayan bu iki kritik dönüşüme birliğin dağılmasının getirdiği toprak, insan gücü ve altyapı kaybı da eklenince Rus savunma sanayii, eskiye kıyasla, işlemez hale gelmiştir.³

Dağılmanın getirdiği uyum sorunuyla Rusya, savunma sanayi ihracatında önde gelen konumunu ciddi bir oranda kaybetmiştir. Grafik 3-1'de de takip edileceği üzere Rusya'nın savunma sanayii alanındaki ihracat değerleri 1990'lı yıllar boyunca Soğuk Savaş dönemine kıyasla oldukça düşük bir düzeyde seyretmiştir. 1970'lerin ortasında yaşanan negatif yönlü dalgalanmaya rağmen Rusya 1980 yılında 17 milyar 904 milyon ABD doları ile en yüksek değerde silah transferi gerçekleştirmiştir. Ancak bu tarihten sonra sürekli bir düşüş eğiliminde olan Rus silahlarının transferi 1991 yılına gelindiğinde daha da dramatik bir düşüş görerek silah transferinde yarıya yakın kayıp yaşamıştır. Rusya'nın gerçekleştirdiği silah transferinde yaşanan bu düşüş küresel bir trendin sonucu değildir. Zira Rusya 1980 ve 1985 yıllarında tüm dünyada gerçekleşen silah transferinin sırasıyla yüzde 42,8 ve yüzde 37,78'inden sorumluyken 1992 yılında bu oran yüzde 10,76'ya düşmüştür. Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra da bu düşüş devam etmiştir ve 1994 yılında yüzde 6,42 ile en düşük orana ulaşmıştır.

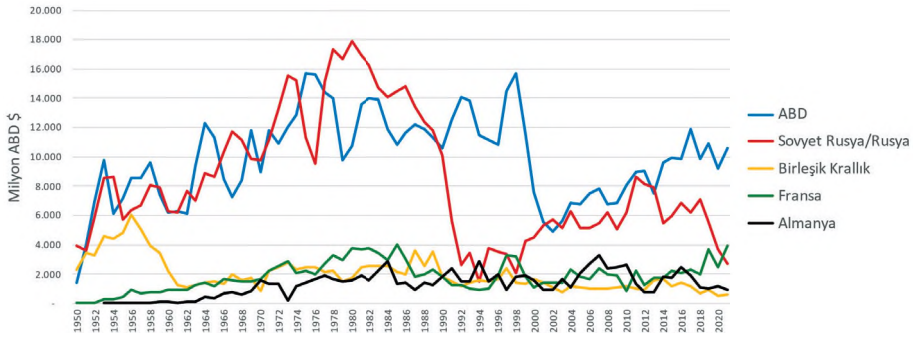
Tüm bu olumsuz gelişmelere ve 1990'lar boyunca devam eden düşük seyirli silah transferine rağmen Rusya dünyanın önde gelen beş büyük silah ihracatçısından biri olma vasfını kaybetmemiştir. Bu istikrarın devamını sağlayan iki önemli satın alma eğiliminden bahsedilebilir. Bunlardan biri Hindistan ve İran gibi mevcut alıcıların eskisi kadar yüksek oranlarda olmasa da büyük alımlar yapmaya devam etmiş olmalarıdır. Bir diğeri ise başta Çin ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) olmak üzere, değişen uluslararası siyasal ortamın da etkisiyle, yeni alıcıların Rus savunma sanayi ürünlerine rağbet göstermeleridir.

Ancak bu eğilimler Rusya'nın savunma sanayi pazarında ayırıcı bir konuma gelmesini sağlamaya yetmemiştir. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte sektörün sahip olduğu ayrıcalıklı konumun ortadan kalkması ve devlet desteğinin önemli ölçüde azalmasıyla, sektörde yapısal bir takım değişiklikler yaşanmış-

-
2. Walter C. Uhler, (1999), Russia's Defense Industry and The Arms Trade, *The Journal of Slavic Military Studies*, 13(2), s. 193.
  3. Clifford Gaddy, (1996, Summer), No Turning Back?: Market Reform and Defense Industry in Russia: Who's Adjusting to Whom?, *The Brookings Review*, 14(3), s. 31.

tır. Bunların başında sektörle bağlantılı kuruluşların sayısının azaltılması gelmektedir. Yeni ekonomik sisteme uyum sağlamak amacıyla hayata geçirilen reformlar arasında, tamamen devlete ait olan kuruluşların mülkiyetinin kısmen veya tamamen özelleştirilmesi ve örgütlenme biçimlerinin revize edilmesi de yer almaktadır.⁴ 1980'lerin sonunda AR-GE kuruluşları ve üretim tesisleri dâhil Rus savunma sanayii sektöründe yaklaşık 4 bin işletme faaliyet gösterirken bu rakamın 1998'de bin 749'a düştüğü görülmektedir.⁵ 2019 yılına gelindiğindeyse sektörde faaliyet gösteren firma sayısı bin 353'e gerilemiş ve Temmuz 2020 itibarıyla bu sayı yüzde 5 oranında daha azalarak yaklaşık bin 215 firmaya kadar düşmüştür.⁶ Bununla birlikte Sovyet döneminde tamamen devlet kontrolünde olan firmaların, 1998 yılı baz alındığında, yaklaşık yüzde 29'u tamamen özelleştirilmiş, bir o kadarı yarı-devlet yarı-özel formda örgütlenmiş (ki bu oran genelde yüzde 49'u devlete geri kalanı özel teşebbüse ait olacak şekilde düzenlenmiş) ve geri kalan yaklaşık yüzde 42'si tamamen devlete ait şirketler olarak kalmıştır.⁷

Grafik 3-1: En Çok Silah Transfer Eden 5 Ülkenin Silah Transferi Miktarları, 1950-2020 Yılları (Milyon ABD Doları). Kaynak: SIPRI, Arms Transfers Database.

4. Antonio Sánchez-Andrés, (2000), Restructuring the Defence Industry and Arms Production in Russia, *Europe-Asia Studies*, 52(5), s. 898.
5. C. S. Mitchell, (2007), s. 11; Sánchez-Andrés, (2000), s. 900.
6. Глазкова Валерия Викторовна (Valeriya V. Glazkova), (2021), Состояние и основные тенденции развития оборонно-промышленного комплекса Российской Федерации (State and Main Development Trends of the Russian Defence Industry Complex), *E-Management*, 4(4), s. 18; Развитие оборонно-промышленного комплекса (Savunma Sanayi Kompleksinin Gelişimi), *Минпромторг (Minpromtorg, Rusya Federasyonu Sanayi ve Ticaret Bakanlığı)*, <https://minpromtorg.gov.ru/activities/industries/sisзадachi/oboronprom>, (Erişim Tarihi: 13.02.2023).
7. Sánchez-Andrés, (2000), s. 900.

Bu dönüşümün temel nedeni Boris Yeltsin yönetiminin Savunma Sanayii Kompleksi'ni (OPK-*Oboronnyi-Promyshennyyi Kompleks, Defence-Industrial Complex*)* sivilleştirilmeyi hedeflemiş olmasıdır. Bu sayede, özetle, Rus savunma sanayiinin pazar ekonomisine uyumlu hale gelerek güçlenmeleri, uluslararası pazarda diğer savunma sanayii firmalarıyla serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde rekabet edebilir hale gelmeleri bekleniyordu. Sovyet döneminden kalan askerî kaynakların sivil pazara uyarlanarak yeniden kullanılmasını sağlayarak desteklenmeye çalışılan bu sürecin büyük ölçüde başarısızlığa uğradığı kabul edilmektedir.⁸ Bu başarısızlığın bir ayağında, Rusya menşeli yeni ürünlerin ilgili pazarlarda beklenen başarıyı sağlayamamış olmaları yer almaktadır. Zira hem OPK firmalarının askerî teçhizat ve ürünlerin haricinde ihracata ilişkin deneyimleri bulunmamaktaydı, hem de OPK fabrikalarının üretilen sivil malların kalitesinden şüphe edilmiştir.⁹

Rus savunma sanayiini pazar ekonomisine uyumlu hale getirmek için gerçekleştirilen bu dönüşümler fiiliyatta olumlu bir etki yaratmamıştır. Daha önce Savunma Sanayii Bakanlığına (*Minoboronprom*) bağlı olarak faaliyet gösteren ilgili kurum ve kuruluşların dönemin Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'na bağlanmaları da savunma sanayiinin yapısını önemli ölçüde etkilemiş ve sektörün ihtiyaçlarına cevap vermekte yetersiz kalmıştır. Tamamen devlet kontrolünde ve devlet sübvansiyonlarıyla faaliyetlerini sürdürmeye alışkın olan firmalar 1990'lı yıllar boyunca dış pazara yönelik satışlara ilişkin sözleşmelerini dahi yenilemek ve/veya sayısını artırmak konusunda oldukça başarısız olmuşlardır. Kaldı ki zaten Sovyet döneminde savunma sanayiinin üretim tarzı Batı'daki gibi sözleşmeye dayalı olarak ilerlemiyor; devlete ait olan üretim tesisleri tamamıyla parti-devletin talepleri doğrultusunda üretim yapıyordu.¹⁰

OPK'nin güçlendirilmesi amacıyla hayata geçirilen reformların başarısızlıkla sonuçlanmasının bir diğer ayağını da yukarıda da bahsedildiği üzere, devletin savunma sanayiine olan desteğini çekmiş olması gelmektedir. Devlet desteğini bu aşamada sadece sübvansiyonlar olarak düşünmemek gerekmektedir. Sübvansiyon yokluğunun yanı sıra Rus OPK'sinin açmazlarının başında iç pazarda alıcının yokluğu gelmektedir. Bu da Rusya Federasyonu'nun/Rus hükümetlerinin yerli savunma sanayiinden herhangi bir ürün talebinin bulunmayışı

* Sovyet dönemi VPK'si Rusya Federasyonu döneminde OPK olarak anılmaya başlanmıştır.

8. Antonio Sánchez-Andrés, (2004), Arms Exports and Restructuring in the Russian Defence Industry, *Europe-Asia Studies*, 56(5), s. 687.

9. C. S. Mitchell, (2007), s. 51.

10. C. S. Mitchell, (2007), s. 48.

ya da bu talebin çok düşük düzeyde oluşu anlamına gelmektedir. Savunma sanayii alanında dünyada ihracat gelirlerinin yurt içi siparişlerden daha çok olduğu tek ülke Rusya'dır. Bu durum 1991'den bu yana bu şekilde devam etmiştir.¹¹

3.2.2. Putin Önderliğinde OPK'nin Yükselişi

Hâlihazırda uygulanan reformların Rus savunma sanayiini kalkındırmaya yönelik bir etkisinin olmadığı, hatta aksine mevcut potansiyelini büyük ölçüde kırdığı düşünülmüştür. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla da birlikte devletin Rus OPK'den talepleri yok denecek kadar az bir seviyeye gerilemiştir. Hâl böyleyken OPK'nin gelişimi yalnızca ihracata dayalı olarak gelişim gösterebilir vaziyete gelmiştir. Rus Savunma Sanayii'nin bugünkü dinamiklerini de kısmen şekillendirdiği söylenebilecek bu gelişmeler 1997 yılı itibarıyla yine devlet eliyle değişikliğe uğramaya başlamıştır. 1998-2000 yılları arasında gerekli yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesinin ardından, planlanan yeniden yapılanmanın öncelikli hedefi Rusya'nın kendi silah ihtiyacını karşılamaya yönelik hazırlanmış programların yerine getirilmesi olmuştur.¹² Bu kitap, konusu itibarıyla savunma sanayiinin iç pazara yönelik üretim eğilimlerine odaklanmamaktadır. Dolayısıyla OPK'nin iç piyasaya hangi ürünleri ne zaman hangi alıcılara sattığının detaylı incelemesi yapılmayacaktır. Ancak Rusya özelinde ve savunma sanayiinin desteklenmesi bağlamında yurt içi talebin ne düzeyde olduğunun Rus OPK için önem arz ettiği bilinmelidir. Zira Rusya'da savunma sanayiini desteklemek amacıyla kabaca 1997-1998'den itibaren uygulanmaya başlanan yeni düzenlemeler yerli silah üretim maliyetlerinin büyük bir kısmının iç talep tarafından karşılanması, ihracatın ise toplam maliyeti azaltan tamamlayıcı bir unsur olması gerektiği varsayımı üzerine şekillenmiştir.¹³

Bu yaklaşımın bir yansıması olarak Putin döneminde daha da belirginleşen uygulama bir yandan sektörde küçülmenin devam etmesi diğer yandan da geriye kalan askerî üretim kapasitesine sahip az sayıdaki firmanın dolaylı yollarla da olsa büyük ölçüde devlet kontrolüne alınması olmuştur.¹⁴ OPK'ye dâhil olan firmaların büyük bir çoğunluğunun askerî üretim

11. C. S. Mitchell, (2007), s. 16.

12. Antonio Sánchez-Andrés, (2000), s. 900.

13. Antonio Sánchez-Andrés, (2000), s. 911, dipnot 12.

14. C. S. Mitchell, (2007), s. 55; Christopher Mark Davis, (2020), The Russian Defence Industry, 1980–2025: Systemic Change, Policies, Performance and Prospects, içinde *The*

kapasitesi ellerinden alınarak sivil üretime ağırlık vermeleri sağlanmış, bu sayede de savunma sanayii sektörünün dışına çıkarılmışlardır. Öte yandan 1990'larda gerçekleştirilen özelleştirmeler geri alınarak devletin savunma sanayii üzerindeki hâkimiyeti artırılmıştır. 1998'den itibaren devletin OPK üzerindeki kontrolünün artmasıyla birlikte Rusya'nın savunma sanayii alanında gerçekleştirdiği silah transferi de önceki yıllara göre artış göstermiştir. Rusya'nın gerçekleştirdiği silah transferi 1998 yılında 2 milyon 32 bin ABD dolarıyla dünyadaki toplam silah transferinin yüzde 7,3'ünü karşılamışken 2002 yılına gelindiğinde 5 milyon 737 bin ABD dolarıyla toplam transferin yüzde 32,16'sını gerçekleştirerek 1990 yılından beri en yüksek orana ulaşmıştır (Bkz. Grafik 3-1 ve Tablo 3-6). Yine aynı dönemde tüm dünyada silah transferinde bir düşüş yaşandığı göz önünde bulundurulursa Rusya'nın 1998 sonrası sergilediği politikanın doğurduğu olumlu sonuçlar daha net görünmektedir. Aynı tarihlerde dünyanın önde gelen silah transferi gerçekleştiren ülkesi ABD 1998 yılında toplam transferin yüzde 56,49'unu sağlamışken bu oran 2002'de yüzde 27,43'e düşmüştür. Nitekim 2002 yılında Rusya dünyanın en çok silah transferini gerçekleştirmiş ülkesi olmuştur.

Elbette bu yükselişin OPK için bedeli ağır olmuştur. 2020 yılı itibarıyla OPK'nin toplam borcunun 36 milyar ABD doları civarında olduğu belirtilmektedir.¹⁵ Sektörün üzerindeki bu yükü hafifletmenin başlıca yolu yukarıda da bahsedilen strateji doğrultusunda ihracata bağlıdır. Ancak görünen odur ki Rusya savunma sanayii alanında henüz istenilen ihracat oranına ulaşamamıştır. Bu da OPK üzerindeki ekonomik baskıyı giderek artırmaktadır. Bu sorunun üstesinden gelmek için 2020 yılında yaklaşık 750 milyar ruble değerindeki OPK borcunun 300 milyar rublesinden fazlasının silinmesine, geri kalanının ise düşük faiz oranıyla on beş yıl vadelenmesine karar verilmiştir.¹⁶ OPK'nin borçlarının silinmesine ilişkin alınan kararlar gizli statüde olduğu için tam rakamlara ulaşmak mümkün olmamaktadır. Ancak sektörün sürdürülebilirliği açısından hükümetin benzer muafiyetler sunması beklenebilir.

Economics of the Global Defence Industry, Keith Hartley ve Jean Belin (Ed.), Londra, New York: Routledge, s. 102.

15. Russian Arms Industry Gets a Lifeline, (2020, 31 Mart), *Warsaw Institute*, <https://war-sawinstitute.org/russian-arms-industry-gets-lifeline/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).
16. George Costa, (2020, 11 Mart), Russia: Kremlin Cancels Over 300 Billion Rubles Debt Of Russian Defence Industry, *International Insider*, <https://internationalinsider.org/russia-kremlin-cancels-over-300-billion-rubles-debt-of-russian-defence-industry/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

Bu tarz muafiyet ve desteklerin devam edebileceğine ilişkin en yakın örnek yakın zamanda Putin tarafından açıklanmıştır. Devletin OPK'ye yönelik sübvansiyonu olarak sayılabilecek bu gelişmeyle OPK sektörü çalışanlarının küresel pazarın geneli düşünüldüğünde düşük kalan maaşlarının devlet eliyle desteklenmesi öngörülmektedir. Başkan Vladimir Putin 21 Şubat 2023 tarihinde gerçekleştirdiği konuşmada konut ödemelerinin önemli bir kısmının devlet tarafından karşılanacağını açıklamıştır.¹⁷

Rus savunma sanayii sektörü OPK'nin bugünkü işleyişini şekillendiren gelişmeler kısaca bu şekilde aktarılabilir. Son olarak Rus savunma sanayii sektörünün gelişimini etkileyen içsel ve dışsal faktörlerin neler olduğu ve bu faktörlerin ne derecede ve hangi bağlamda etkili olduklarına ilişkin yapılmış bir çalışmadaki bilgiler incelenerek OPK'nin örneğin küresel pazara mı, iç değişkenlere mi yoksa uluslararası konjoktüre mi bağlı olarak gelişiminin ne yönde ilerleyeceğine ilişkin yorumda bulunulabilir.

Tablo 3-1'de yer alan bilgilere göre iç faktörlerin OPK'yi kesin olarak etkileyeceği belirtilmiştir. Buradan yola çıkarak OPK'nin büyük ölçüde Rus iç siyasetinin ellerinde şekillendiğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Ulusal askerî doktrinin doğası ve içeriği, ülkedeki iç siyasî durum, yasal ortam, devlet savunma emri gibi doğrudan veya dolaylı olarak siyasî otoritenin kararlarını ve politik tercihlerini yansıtan faktörlerin, OPK ile ilişkilerinin doğası gereği, OPK'nin gelişimine kesin olarak bir etkisinin bulunacağı belirtilmektedir.

Buna karşın, OPK'nin küreselleşme, uluslararası terörizm, uluslararası rekabet gibi dışsal faktörlerden etkilenme durumu bir kesinlik içermemektedir. Başka bir ifadeyle bu alanlardaki gelişmelerin OPK'yi rastlantısal olarak etkilediği iddia edilmektedir. Benzer bir şekilde, rastlantısal etkiye sahip bu faktörlerin önemli bir kısmı öngörülemeyen özelliktedirler. Bununla birlikte bu gibi değişkenlerin yönetilebilir olmadığı, yani Rusya'nın kontrol edebileceği gelişmeler arasında yer almadığı belirtilmektedir. Dolayısıyla dış faktörlerin bu anlamda tehlike arz edebileceği ihtimali her zaman mevcuttur. Nitekim tabloda sıralanan içsel ve dışsal faktörlerin önemli bir çoğunluğu etki bakımından önemli kabul edilmiştir. Bir faktörün kontrol edilebilir olup olmaması ya da doğrudan etkileyip etkilemeyeceğine dair bir kesinliğin bulunmayışı onun OPK üzerindeki etkisinin önemini azaltmamaktadır. Öte yan-

17. Michael Rossi Poli Sci, (2023, 22 Şubat), Vladimir Putin's Address to Federal Assembly of Russia Feb 21 2023 - Full Speech English Subtitles, *Youtube*, <https://www.youtube.com/watch?v=04p5pIrQ4Mk>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

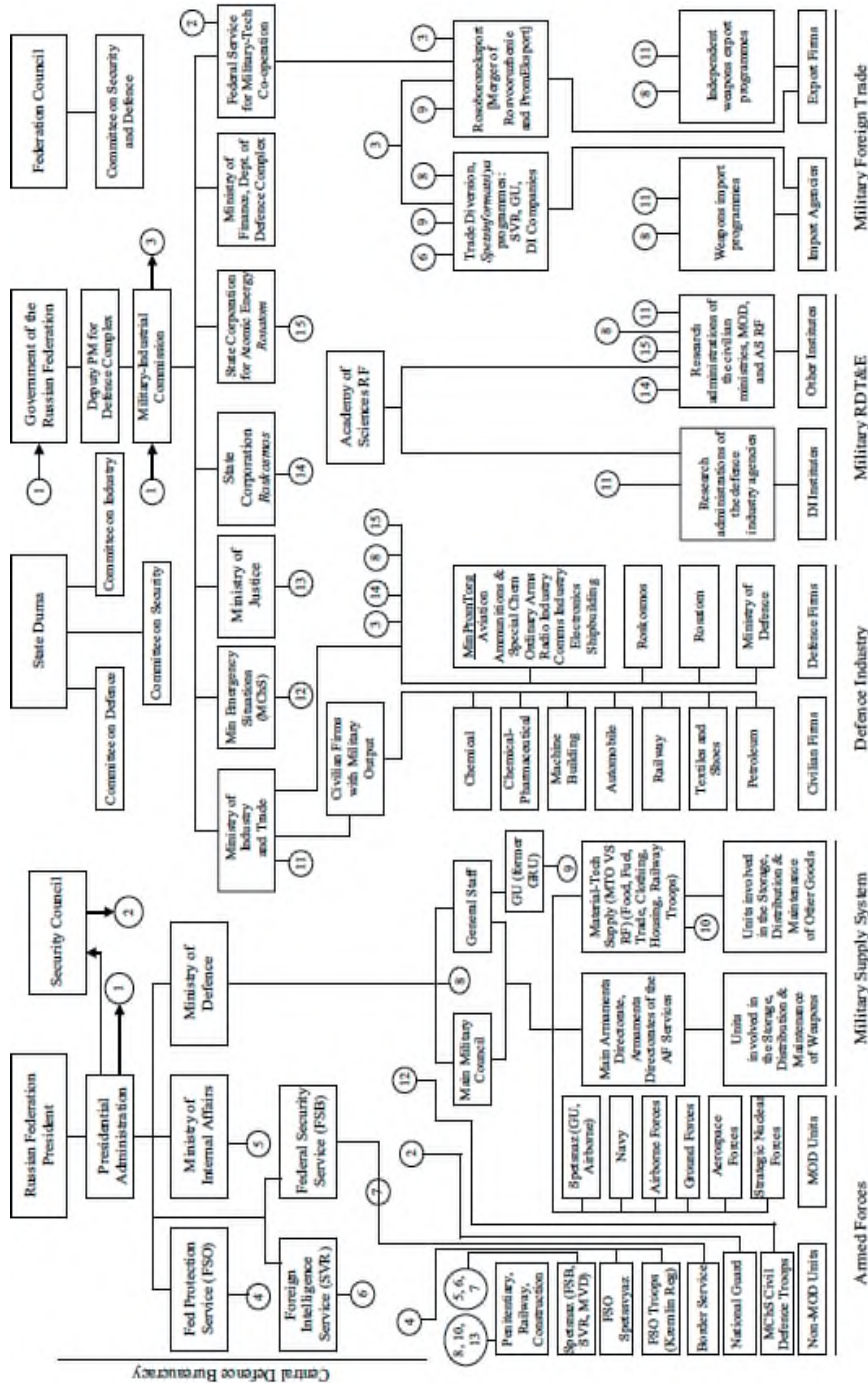
dan bu faktörler arasından öngörülebilir olanlara ilişkin ön alıcı tedbirlerin geliştirilmesi mümkün olabilir.

Tablo 3-1: Rus Savunma Sanayisinin Gelişimini Etkileyen Faktörlerin Sınıflandırılması

Faktör Grubu	Faktörler	İlişkinin Doğası	Kontrol Edilebilirlik		Etkinin Doğası		Öngörülebilirlik		
		Deterministik (Kesin)	Stokastik (Rastlantısal)	Yönetilen	Yönetilemeyen	Önemli	Önemsiz	Öngörülen	Öngörülemeyen
Dış Faktörler (Makro)	Askeri-Teknik İş Birliği	X			X	X		X	
	Uluslararası Rekabet		X		X	X			X
	Bilimsel ve Teknik İlerleme		X		X	X		X	
	Küreselleşme		X		X		X		X
	Uluslararası Terörizm		X		X	X			X
	Bir Grup Ülkenin Çıkarlarını Koruyan Askeri-Politik Blokların ve İttifakların Varlığı	X			X	X			X
	Geliştirilmelerini, Üretimlerini ve Kullanımlarını Yasaklayan Belirli Silah Türlerine İlişkin Uluslararası Anlaşmalar	X		X			X	X	
	Potansiyel Askeri Tehlike Seviyesi		X		X	X			X
İç Faktörler (Mikro)	Ulusal Askeri Doktrin Doğası ve İçeriği	X		X		X		X	
	Ülkedeki İç Siyasi Durum	X		X		X		X	
	Yasal Ortam	X		X		X		X	
	Ülkedeki Askeri Sanayinin Gelişmişlik Düzeyi	X		X		X		X	
	Ülkenin Mali ve Ekonomik İmkanları	X		X		X		X	
	Devlet Savunma Emri (State Defence Order)	X		X		X		X	
	Ülkenin Bilimsel ve Bilimsel-Teknik Temeli	X		X		X		X	
	Doğal ve İklimsel Ortam		X		X		X		X
	Askeri Ürünlerin İhracat Hacmi		X		X		X		X
	Personel Potansiyeli	X		X		X		X	

Kaynak: Глазкова Валерия Викторовна (Valeriya V. Glazkova), (2021), Состояние и основные тенденции развития оборонно-промышленного комплекса Российской Федерации (State and Main Development Trends of the Russian Defence Industry Complex), *E-Management*, 4(4), s. 21.

Şekil 3-1: Rusya Federasyonu Savunma-Sanayi Kompleksinin (OPK) Organizasyonu, 2019 Yılı

Kaynak: Christopher Mark Davis, (2020), The Russian Defence Industry, 1980-2025: Systemic Change, Policies, Performance and Prospects, içinde *The Economics of the Global Defence Industry*, Keith Hartley ve Jean Belin (Ed.), Londra, New York: Routledge, s. 104.

Rus savunma sanayiinin kırılğan ve dirençli olduğu noktaları görmek açısından Tablo 3-1 (ve aşağıda yer alan Şekil 3-1) dikkat çekici bilgiler vermektedir. Özetle, OPK'nin hem güçlü hem de zayıf yönü olarak siyasî otoriteye olan bağlılığı vurgulanabilir. Zira siyasî istikrarsızlık durumunda veya siyasî otoritenin politik olarak OPK'yi desteklemeyi tercih etmediği bir ortamda savunma sanayiinin Rusya için etkin bir güç olma potansiyeli ciddi anlamda zayıflaması kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte siyasî istikrara ve siyasî otoritenin OPK'ye olan desteğine rağmen sektörün aşması gereken kırılğanlıklar da varlığını sürdürmektedir. Bu kırılğanlıkların neler olduğu veya nasıl giderilebileceği sorusu bu çalışmanın konusu olmadığından bu hususun incelenmesi bu aşamada sonlandırılacaktır.

Öte yandan OPK'nin yaklaşık beş yıllık bir süre içerisinde elde ettiği başarı dikkate alındığında, mevcut yapısı ve devlet kurumlarıyla olan ilişkisi merak konusu olmaktadır. Bu yapının devlet/hükümet, bürokratik yapı ve firmalar arasındaki karmaşık ilişkisini incelemek de yine tek başına başka bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Yine de OPK'nin mevcut durumunun bir fotoğrafını vermek açısından bu konudan da kısaca bahsedilebilir.

OPK'nin ülke içindeki pozisyonu hakkında genel bir fikir vermesi açısından sahip olunan ilişkiler ağını en basit haliyle gösteren bir şablondan yararlanılabilir. Christopher Mark Davis'in uzun yıllar süren çalışmalarının neticesinde hazırlamış olduğu aşağıdaki şablon dikkatle incelendiğinde Rus savunma sanayii endüstrisi ve savunma sanayii ihracatı oldukça karmaşık bir takım bürokratik ilişkiler vasıtasıyla dolaylı olarak fakat nihayetinde doğrudan ya başkanlık yönetimine ya da güvenlik konseyine bağlı olarak faaliyetlerini yürüttüğü görülmektedir (Bkz. Şekil 3-1). İktidarın büyük ölçüde söz sahibi olduğu Rus savunma sanayiinin, sektör olarak tamamıyla siyasî istikrar ya da istikrarsızlık durumundan doğrudan etkilenme potansiyeline sahip bir yapıda olduğu iddia edilebilir. Bu şablon Rus OPK'nin yakın tarihli organizasyonel yapısını gösteriyor olması münasebetiyle mevcut durumu da yakın gelecekteki yapıyı da öngörmek açısından oldukça faydalıdır.

3.3. OPK: MEVCUT DURUM

Bu başlıkta Rus savunma sanayii sektörünün küresel piyasadaki hacminin yanı sıra sahip olduğu finansal değer ne düzeyde olduğuna bakılmaya çalışılır.

lacaktır. Esasen silah transferindeki hacmi bir ülkenin savunma sanayii hakkında daha sağlıklı bilgi veriyor olsa da sektörün finansal gücü de küresel piyasadaki sağlamlığını vurgulamak açısından önemli bir husustur. Bu nedenle OPK: Mevcut Durum başlığında Rus savunma sanayiinin ve sektörde yer alan firmaların yapılanması, küresel piyasadaki yeri ve değeri hakkında bir takım incelemeler ve çıkarımlarda bulunulacaktır.

3.3.1. Rus Savunma Sanayii'nin Küresel Piyasadaki Yeri

Rus Savunma Sanayii Kompleksi OPK, 1998 yılında başlamış olan yeniden düzenleme çalışmalarının etkisini bugün de büyük ölçüde taşımakta ve sürdürmektedir. Önceki başlıkta da bahsedildiği üzere Temmuz 2020 itibarıyla bin 281 kuruluşun faaliyet gösterdiği sektörde (AR-GE şirketleriyle birlikte bu rakamın 1900'lere yaklaştığı sanılmaktadır)¹⁸ yaklaşık 2 milyon kişi istihdam edilmekte.¹⁹ Gerçekleştirilen organizasyonel ve kurumsal dönüşümlerle sektörde yer alan işletmelerin önemli bir kısmı tek bir üretim zincirinde birleştirilerek dikey olarak bütünleştirilmiş ve büyük holdingler oluşturulmuştur.²⁰ Bu kurumların başında *Rostec*, *Rosoboroneksport*, *Roskosmos*, *Rosatom* gibi devlet şirketleri ve *Almaz-Antey A.Ş.* (Концерн ВКО “Алмаз-Антей”, *Almaz-Antey Corporation*), *Birleşik Uçak A.Ş.* (Объединённая авиастроительная корпорация, *United Aircraft Corporation*), *Taktik Füze A.Ş.* (Корпорация Тактическое Ракетное Вооружение, *Tactical Missiles Corporation*), *Rus Helikopterleri A.Ş.* (Вертолёты России, *Russian Helicopters*), *UralVagonZavod A.Ş.* (УралВагонЗавод), *Birleşik Gemi İnşa A.Ş.* (Объединённая судостроительная корпорация, *United Shipbuilding Corporation*) gibi holdingler gelmektedir.²¹

Rus Savunma Sanayii sektöründe yer alan firmaların uluslararası piyasa rakiplerine kıyasla ne durumda olduğuna bakılmak istenirse silah transferinden ziyade silah ihracat gelirlerine bakmak daha faydalı olacaktır. Bu çalışmada silah transferine ilişkin kullanılan veri kaynağı SIPRI, transferi yapı-

18. Flora Bell, Gregory Brooks, Mubasil Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), *The Military Balance 2022: The Annual Assessment of Global Military Capabilities and Defence Economics*, The International Institute for Strategic Studies (IISS), Londra: Routledge, s. 174.

19. Развитие оборонно-промышленного комплекса (Savunma Sanayi Kompleksinin Gelişimi), Минпромторг (Minpromtorg, Rusya Federasyonu Sanayi ve Ticaret Bakanlığı).

20. Christopher Mark Davis, (2020), s. 105.

21. Çalışmanın genelinde uyumun sağlanması açısından bu ve benzeri firmaların isimlerinin İngilizce karşılığı kullanılacaktır.

lan silahların satış değeri üzerinden değil ilgili silahın ve muadillerinin yaklaşık maliyeti üzerinden hesaplama yapmaktadır.²² Silah transferindeki hacmi daha sağlıklı göstermek amacıyla bu yöntem tercih edilmektedir. Ancak savunma sanayii sektöründe faaliyet gösteren firmaların uluslararası piyasadaki rekabet güçlerini ölçmek için ihracat değerlerini baz alarak kıyaslama yapmak daha sağlıklı sonuçlar verebilir.

Ancak ülkelerin silah satışından elde ettikleri ihracat gelirlerine ilişkin veriler çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitliliğin temel nedeni veri tabanlarının kullandığı kaynak ve yöntemlerin farklılığıdır. Şöyle ki, silah transferi verisini kaydettiği gibi silah ihracat gelirlerini de kaydeden SIPRI, ilgili sektörde faaliyet gösteren devlet ve özel tüm şirketlere ilişkin veri toplamaktadır. Fakat bu veri tabanında silahlı kuvvetlerin üretim veya bakım birimleriyle holding veya yatırım şirketlerini kapsam dışı tutmaktadır.²³ Rusya özelinde değerlendirecek olursak yukarıda da bahsedildiği üzere Rus OPK'de devlet eliyle holdingleştirilmiş pek çok firma bulunmaktadır. Dolayısıyla SIPRI veri tabanında Rusya'nın silah ihracat gelirinin gerçek değerinin altında olabileceği hatırlanmalıdır. Savunma sanayii ihracat gelirlerine ilişkin farklı kaynakların yayımladığı değerleri görmek için Tablo 3-1'e bakılabilir.

Tablo 3-2: Farklı Kaynaklara Göre Rusya'nın Silah İhracat Gelirleri, 2012-2021 Yılları, Milyon ABD Doları

Veri Kaynağı	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
SIPRI	22.800	31.010	35.320	29.940	29.480	38.030	36.270	30.520	26.430	17.770
Federal Askerî-Teknik İşbirliği Servisi*				14.500	15.000	15.300	16.000	15.200	15.000	
Rosoboronexport				13.000	13.000	13.400	13.700	11.000	13.000	
Dünya Silah Ticaretinin Analizi Merkezi (Moskova)**				11.200	11.400	12.500	15.100	14.100		

Kaynak: SIPRI ve IISS, The Military Balance 2022.

* Federal Askerî-Teknik İşbirliği Servisi (FSVTS), Rusya Federasyonu ile yabancı ülkeler arasındaki askerî-tekniik iş birliği alanında kontrol ve gözetimden sorumlu federal bir yürütme organıdır.

** Dünya Silah Ticareti Analiz Merkezi (CAWAT), Rusya'nın Moskova şehrinde kurulmuş, hükümet dışı, bağımsız bir araştırma, bilgi ve yayın kuruluşudur. Merkez tüm silah ihracatını cari ABD doları cinsinden ölçer.

- SIPRI, Arms Transfers Database, Sources and Methods, <https://www.sipri.org/databases/armstransfers/sources-and-methods>, (Erişim Tarihi: 16.02.2023).
- SIPRI, Arms Industry Database, Sources and Methods, <https://www.sipri.org/databases/armindustry/sources-and-methods>, (Erişim Tarihi: 18.02.2023).

Bu yöntem ışığında savunma sanayii alanında son on yılda en yüksek ihracat gelinine sahip on ülke incelendiğinde silah transferi hacminden farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Silah satışından elde edilen gelirler dikkate alındığında Rusya ikinci sıradayken bu transferden, başka bir deyişle silah ihracatından elde ettiği gelir noktasında dördüncü sıraya gerilemektedir. Rusya'nın, gerçekleştirdiği yüksek silah transferi hacmine rağmen silah satışından elde ettiği gelir bağlamında Çin ve Birleşik Krallık'ın gerisinde kalması Rus şirketlerin silah satış sözleşmelerinin değer olarak rakiplerinden daha düşük bir düzeyde kalıyor olduğunu akla getirmektedir.

Tablo 3-3: Silah Transferi Hacmine ve Silah İhracatından Elde Edilen Gelire Göre İlk Onda Yer Alan Ülkeler, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

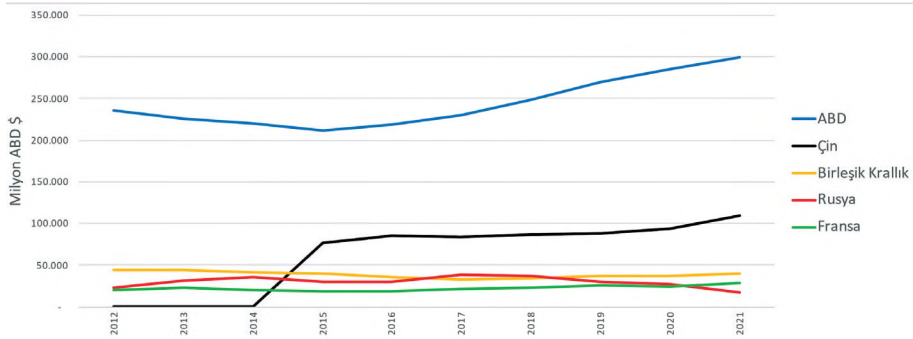
Sıra	Silah Transferi Hacmine Göre	Silah İhracat Gelinine Göre
1	ABD	ABD
2	Rusya	Çin
3	Fransa	Birleşik Krallık
4	Çin	Rusya
5	Almanya	Fransa
6	Birleşik Krallık	İtalya
7	İtalya	İsrail
8	İsrail	Japonya
9	İspanya	Almanya
10	Hollanda	Hindistan

Bu bağlamda Rus savunma sanayii sektörünün henüz hâlâ yeterince kârlı bir alan olmayı başaramadığı iddia edilebilir.

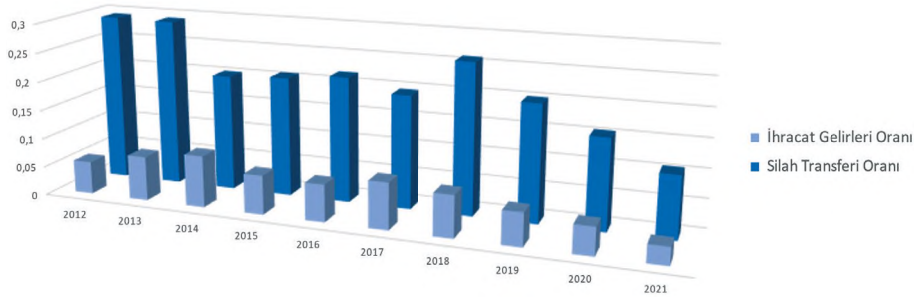
Silah transferi ile silah ihracatından elde edilen gelir arasındaki rakamsal farkı bertaraf ederek Rus OPK'nin sektördeki yerini teyit etmek için küresel piyasada gerçekleşen toplam ihracat gelirin ve küresel silah transferinin ne kadarından Rusya'nın sorumlu olduğuna bakılabilir. Ancak Grafik 3-2'den de görüleceği üzere Rusya'nın savunma sanayii sektöründeki satışlarından elde ettiği gelir bağlamında genel tabloda pek bir değişiklik gözlenmemektedir. Silah transferi açısından son yıllardaki düşüş trendine rağmen toplam transferdeki payı yüzde 10'un altına düşmezken elde ettiği gelir bağlamında

son on yıl içerisinde küresel silah ticareti hacminde ulaştığı en yüksek değerde dahi yüzde 9'u karşılayamamıştır. Arada oluşan bu farkın bir nedeni Rus yapımı silah sistemlerinin piyasa değerinin düşük olması olabileceği gibi Rusya'nın silah transferinin önemli bir kısmının kendi envanterinde bulunan silahları ikinci el olarak olduğu gibi ya da modernize ederek satması da olabilir.

Grafik 3-2: Silah İhracatından Elde Edilen Gelire Göre İlk Beşte Yer Alan Ülkeler, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 3-3: Rusya'nın Küresel Silah İhracatı ve Silah Transferi Hacmine Katkısı, Oran, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Bu çalışmada silah transferini takip etmek üzere kullanılan SIPRI'nin veri tabanına göre bu tarz ikinci el ürünler silah transferi olarak kabul edilip veri tabanına dâhil edilmektedir. Benzer bir şekilde yardım amaçlı, bağış olarak, ya da hediye verilen ürünler de transfer olarak kabul edilmektedir. Ancak tüm bu transferlerin maddi olarak savunma sanayii şirketlerine pozitif bir yansımaları olmamaktadır. Bu da gerçekleşen silah transferi miktarının, savunma sanayii geliri olarak şirketlerin portföyüne yansımamaktadır.

Tablo 3-4: SIPRI Verilerine Göre Dünyanın En Büyük 100 Silah Şirketi Listesinde Yer Alan Rus Menşeli Şirketler ve Listede Yer Aldıkları Sıra, 2012-2021 Yılları. **Kaynak:** SIPRI, Arms Industry Database, <https://www.sipri.org/databases/armsindustry>, (Erişim Tarihi: 16.02.2023).

Şirket Adı	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Almaz-Antey	14	12	16	17	20	15	14	16	19	-
United Aircraft Corp.	17	14	13	23	22	19	20	27	23	30
Russian Helicopters	25	27	22	32	39	46	61	69	86	85
United Engine Corp.	41	36	47	55	53	39	41	45	45	48
United Shipbuilding Corp.	46	16	14	24	27	21	24	28	35	36
KRET	64	55	46	62	63	54	62	63	60	-
UralVagonZavod	67	85	64	80	62	77	73	87	90	83
Tactical Missiles Corp.	78	46	33	42	45	32	33	37	40	37
RTI Group	100	-	97	-	-	-	-	-	-	-
Sozvezdie	-	90	-	-	-	-	-	-	-	-
High Precision Systems	-	-	41	60	55	43	48	-	-	-
United Instrument Manufacturing Corp.	-	-	44	59	67	-	-	-	-	-
Russian Electronics	-	-	-	-	-	51	54	89	74	-

Rus savunma sanayii sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin küresel piyasadaki etkinliğini ve konumunu tartmak için bakılabilecek bir diğer kaynak ise yine ihracat gelirleri verisi aracılığıyla oluşturulan en büyük yüz şirket sıralaması olabilir. Rusya'nın bu konuda son on yıldaki performansı incelendiğinde istikrarlı denebilecek bir seyir içinde olduğu gözlenmektedir. Son on yıl içerisinde her yıl hemen hemen dokuz-on şirketin Dünyanın En Büyük 100 Silah Şirketi Listesinde yer aldığı görülmektedir.²⁴ Listede neredeyse her yıl yer alan aynı sekiz firmanın küresel piyasada da istikrarlı bir şekilde kendilerine yer buldukları iddia edilebilir. Dolayısıyla Rus savunma sanayii sektörünün görece düşük satış gelirlerine rağmen ürünlerine rağbetin devam ettiği söylenebilir. Fakat sektöre hâkim olan güç olarak Rusya'nın önemli bir yer işgal ettiğini söylemek oldukça zordur. Zira listedeki 100 şirketten yaklaşık yüzde 40 ile

24. SIPRI, Arms Industry Database, <https://www.sipri.org/databases/armsindustry>, (Erişim Tarihi: 16.02.2023).

50 arasında bir oranla ABD firmaları kendisine yer bulurken ABD'yi en yakından Birleşik Krallık ya da Rusya gibi ülkeler listede yalnızca yüzde 10 oranında yer bulabilmektedirler. Özetle Rusya'nın savunma sanayii sektöründe silah transferi noktasında hatırı sayılır bir ağırlığı bulunurken gerçekleşen bu transferin ekonomik değeri olarak parlak bir sicilinin olduğunu söylemek güçtür.

2012-2021 yılları toplamı göz önünde bulundurularak bir karşılaştırma yapılacak olursa küresel ölçekte gerçekleşen silah transferinin yaklaşık yüzde 35'inden ABD sorumlu olurken yüzde 21 oranla Rusya ikinci sırada yer almaktadır. Küresel savunma sanayii sektöründe elde edilen ihracat gelirleri bağlamında ise sırasıyla yüzde 51, yüzde 13 ve yüzde 8 ile ABD, Çin ve Birleşik Krallık yer alırken Rusya yalnızca yüzde 6'lık bir oranla dördüncü sırada yer almaktadır ve bu oldukça düşük bir orandır.

Tablo 3-5: Küresel Silah Ticaretinden Elde Edilen Gelir ile Küresel Silah Transferinde Başlıca Ülkelerin Oranları, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

2012-2021	ABD	Çin	Birleşik Krallık	Rusya	Fransa	Almanya
Silah İhracat Gelirindeki Pay	51,11%	13,04%	8,09%	6,22%	4,70%	1,56%
Silah Transferindeki Pay	35,34%	5,52%	3,86%	21,42%	8,47%	4,95%

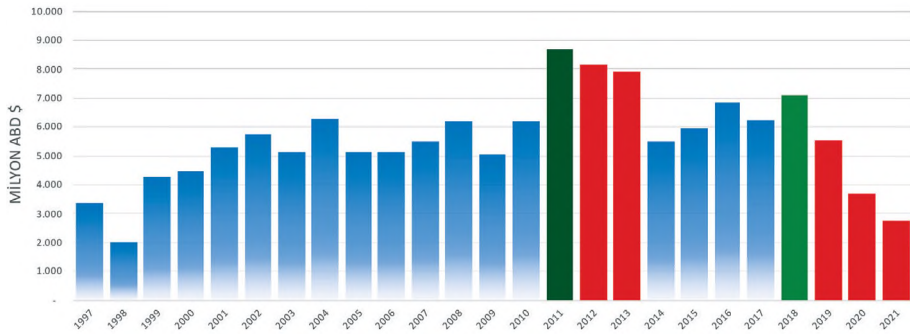
Sonuç olarak Rusya'nın silah transferi hacmi olarak sahip olduğu üstün konuma rağmen bu pozisyonunun küresel piyasada finansal karşılığını tam olarak bulmadığı söylenebilir. Bu durumun bir önceki başlık altında bahsedilen OPK'nin kırılğanlıklarından biri olarak sayılabilecek meselelerden biri olduğu akıldaki tutulmalıdır.

3.3.2. Rusya'ya Yönelik Yaptırımların OPK'ye Etkisi

Rusya'nın savunma sanayii sektöründeki ekonomik performansını değerlendirmenin ardından çalışmanın konusu olan silah transferine ve Rusya'nın son on yıllık dönemdeki başarısına göz atılabilir. Bu bölümün başında da bahsedildiği üzere Rusya silah transferi konusunda küresel ölçekte ABD'ye karşı uzunca yıllar ciddi bir rakip olmuştur. Rusya bu özelliğini Sovyetlerin çöküşü sonrası önemli ölçüde kaybetmiş olsa da 1990'lardaki reform hareketleriyle önemli bir ivme kazanarak neredeyse eski konumuna yaklaşmayı başarmıştır. Ancak son on yıllık süreçte bu ivmenin giderek negatif yönde seyrettiği gözlenmektedir.

Bu olumsuzluğun sebebi olarak akla gelebilecek ilk açıklamalardan birisi uluslararası mecrada Rusya'ya yönelik çeşitli yaptırımların varlığı olmaktadır. Devam eden yaptırımların kapsamı ve Rusya'yı ne ölçüde etkilediklerine detaylıca değilse bile savunma sanayii sektörü bağlamındaki etkileri açısından değerlendirmekte fayda vardır. Yaptırımların Rus savunma sanayiini olumsuz yönde etkileyip etkilemediğine ilişkin uzmanlar farklı görüşlere sahiptirlerdir. Bu farklı görüşlerden kısa kesitler sunarak meseleye ilişkin genel bir çerçeve verilmeye çalışılacaktır.

Grafik 3-4: Rusya'nın Son Yirmi Beş Yılda Gerçekleştirdiği Silah Transferi (Milyon ABD \$). Kaynak: SIPRI.

1998 ve sonrasında OPK'de yapılan yeni reformlardan itibaren Rusya'nın gerçekleştirdiği silah transferi grafiğine bakıldığında son dönemde negatif yönlü olarak iki önemli kırılma yaşandığı görülmektedir. Bu resim karşısında ilk akla gelebilecek olan açıklama, Rusya'nın 2008 yılında Gürcistan'ın kuzeyinde bulunan Güney Osetya ve Abhazya'ya askerî müdahaleleri ile 2014 ve 2022 yıllarında Ukrayna'nın önce Kırım yarımadasına sonra başta Donbas olmak üzere Ukrayna anararasına gerçekleştirdiği askerî müdahaleler sonrası Batı merkezli karşı ittifakın Rusya'ya yönelik uyguladığı politikalar ve yaptırımların etkisi olabilir. Ancak silah transferinde azalmaların yaşandığı yıllara daha dikkatli bakıldığında bu noktada uyumsuzluk olduğu fark edilmektedir. Bunun yanı sıra, Rusya'nın 2008'de Gürcistan'a müdahalesi uluslararası toplum tarafından her ne kadar tepkiyle karşılanırsa ve hatta Rusya'ya karşı bir takım yaptırımların hayata geçirilmesi teklif edilse de bu gerçekleşmemiştir.²⁵ 2008 yılı-

25. Süleyman Erkan, (2016), 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, (17), s. 54, 58.

na ait bu gelişmelerin ardından Rusya silah transferi konusunda 2011 yılında SSCB sonrası 8 milyar 679 milyon ABD doları ile en yüksek seviyeye vararak zirveye ulaşmıştır. Dolayısıyla 2008 Rusya-Gürcistan krizinin Rus silah transferine önemli bir etkisinin olduğunu söylemek güçtür.

Öte yandan Rusya'nın 2014 yılında Ukrayna'ya gerçekleştirdiği askerî müdahalelere karşı Batılı müttefikler Rusya'ya yönelik olarak çeşitli yaptırımlar uygulama kararı almışlardır.²⁶ Avrupa Birliği ve ABD'nin ortak hareketiyle uygulamaya koyduğu bu yöndeki kararları Ağustos 2014'ten itibaren yürürlüğe alınmıştır. ABD ayrıca 2017 yılında CAATSA olarak bilinen "Amerika'nın Düşmanlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşı Koyma Yasası"nı (*Countering America's Adversaries Through Sanctions Act*) uygulamaya başlamıştır. 2014 yılında Rusya'nın silah transfer hacminde yaşanan ani düşüşün bir nedeni olarak 2014 yılının ikinci yarısından itibaren uygulanmaya başlanan bu yaptırımlar gerekçe gösterilebilir. Ancak yaptırımlar varlığını sürdürmüş olmasına ve hatta 2017 yılında (yalnızca ABD tarafından olsa da) kapsamı genişletilmiş olmasına karşın sonraki yıllarda Rusya'nın silah transferinde hafif düzeyde de olsa artış gözlenmektedir. Bu bağlamda Batılı müttefiklerin Rusya'ya yönelik yaptırımlarının savunma sanayii özelindeki etkileri değerlendirilirken daha temkinli olmakta fayda vardır.

ABD'nin önde gelen siyasî strateji ve düşünce kuruluşu RAND bünyesinde yayınlanan bir yorum yazısına göre Rus savunma sanayi Batı merkezli yaptırımlardan silah transferinin yapılması noktasında değilse bile silah sistemlerinin üretimi için gerekli kritik bileşenlerin edinilmesi noktasında olumsuz yönde etkilenmektedir.²⁷ İlgili bileşenlerin yurt içinde üretimi konusunda da Rusya'nın büyük oranda Batılı müttefiklere bağımlı olduğu gö-

26. SIPRI, EU Embargo on Russia, https://www.sipri.org/databases/embargoes/eu_arms_embargoes/Russia/EU-embargo-on-Russia, (Erişim Tarihi: 20.02.2023); US Department of the Treasury, Countering America's Adversaries Through Sanctions Act-Related Sanctions, <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information/countering-americas-adversaries-through-sanctions-act-related-sanctions>, (Erişim Tarihi: 20.02.2023); Birleşik Krallık, Avrupa Birliği'nden ayrıldıktan sonra da Rusya'ya yönelik yaptırımların uygulanmaya devam edilmesi amacıyla iç hukukunda gerekli düzenlemeleri hayata geçirmiştir. UK Legislation, The Russia (Sanctions) (EU Exit) Regulations 2019, [Legislation.gov.uk](https://www.legislation.gov.uk/uksi/2019/855/contents), <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2019/855/contents>, (Erişim Tarihi: 20.02.2023).

27. John V. Parachini, Ryan Bauer, (2021), Sanctions Targeting Russia's Defense Sector: Will They Influence Its Behavior?, *RAND Corporation*, <https://www.rand.org/blog/2021/05/sanctions-targeting-russias-defense-sector-will-they.html>, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

rünmektedir.²⁸ Zira kritik bileşenlerin üretimi için ihtiyaç duyulan imalat tezgâhlarının satın alınması noktasında Rusya yüzde 80'in üzerinde bir oranla Batılı müttefiklerden alım yapmaktaydı. 2014 yılında başlayan yaptırımlarla birlikte bu oran yüzde 57'ye gerilemiştir. Bahsi geçen imalat tezgâhları ithalat değerleri yalnızca savunma sanayii için kullanılanları kapsamamaktadır. Bu nedenle Rusya'nın ithalatı devam etmektedir. Ancak düşman devletlere olan bağımlılığını azaltma yönünde bir politika belirlemiş olmasına rağmen bu konuda yeterince başarılı olamadığı vurgulanmaktadır.²⁹ Bu sebeple Rusya'nın savunma sanayii sektöründe etkinliğini artırmaya çalıştığı ithal ikameci politikasının kısa vadede başarıya ulaşmasına sıcak bakılmaktadır. Nitekim Rusya Güvenlik Konseyi Sekreteri Nikolai Patrushev de 2020 yılında yaptığı bir açıklamada Rus savunma sanayiinin “hâlâ yabancı teknolojilere bağımlı olduğunu” kabul etmiştir.³⁰

Yaptırımların özellikle 4+ (dört artı) nesil avcı uçağı SU-57, yeni nesil havalet stratejik bombardıman uçağı PAK DA gibi askerî uçakların geliştirme ve üretim süreçlerinde, T-72 tankının, 9K37 Buk, 9K22 Tunguzka vb. modern hava savunma silahlarının, KH-101 seyir füzesinin üretiminde gecikmeler yaşanmasına neden olduğu iddia edilmektedir.³¹ Rusya bu sorunun üstesinden gelmek için her ne kadar Çin üretimi muadil bileşenlere yöneliyor ya da bu bileşenleri ithal ikameci politikayla yurt içinde üretmeye çalışıyorsa da kısa vadede bu çabaların savunma sanayii ürünlerinin kalitesine olumsuz yönde etkisinin olabileceği değerlendirilmektedir.³²

Öte yandan bir başka yoruma göre ise Rusya ekonomisi yaptırımlar nedeniyle büyük ölçüde olumsuz etkilenmiş görünüyorsa dahi kendine has bir takım nedenlerden dolayı kısa ve orta vadede OPK'de beklenen ya da istenen gerilemenin yaşanmayacağı şeklindedir. Bu görüşe göre Rusya'daki mev-

28. Tomas Malmlöf, (2019), The Russian Machine Tool Industry: Prospects for a Turnaround?, *Swedish Defence Research Agency FOI*, FOI-R--4635—SE, ISSN 1650-1942, s. 39-40.

29. Ibid.

30. Sergey Sukhankin, (2021), Russia's Defense-Industrial Complex at a Crossroads: Aura Versus Reality (Part Two), *The Jamestown Foundation*, <https://jamestown.org/program/russias-defense-industrial-complex-at-a-crossroads-aura-versus-reality-part-two/>, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

31. Parachini ve Bauer, (2021); Guntram Wolff, (2023), Russia's War Economy and the Impact of Sanctions on Military Production, *Inyernationale Politik Quarterly*, <https://ip-quarterly.com/en/russias-war-economy-and-impact-sanctions-military-production>, (Erişim Tarihi: 24.02.2023).

32. Ibid.

cut siyasî otoritenin varlığını sürdürüyor olmasının yanı sıra -mevcut hükümetin OPK'ye olan desteği kastediliyor- Rus savunma sanayiinin her zaman için önemli bileşenler konusunda yüksek stok oranıyla çalışmalarını sürdürüyor olması mevcut yaptırımların Rus savunma sanayii ürünlerinin üretimi noktasında etkisini önemli ölçüde hafifletmektedir.³³ Ayrıca OPK içerisinde bazı alt sektörlerin zannedildiğinden çok daha yüksek oranda kendi kendine yeterli durumda olduğu iddia edilmektedir.³⁴ Nitekim Rusya'nın silah satışı hususunda son yıllarda aldığı siparişlerin oldukça başarılı olduğu belirtilmektedir. 2019 yılında alınan siparişler 51,1 milyar ABD doları seviyesindeyken bu rakamın 2020 yılında 50-55 milyar ABD doları seviyesine yükseldiği söylenmektedir.³⁵ Bahsedilen bu siparişlerin bir kısmının teslimatının henüz gerçekleşmemiş olabileceği göz önünde bulundurulduğunda gelecek olan yeni siparişlerle Rus OPK ürünlerinin küresel silah piyasasındaki yerini koruması beklenebilir.

Yine de özellikle ABD'nin CAATSA yaptırımları yalnızca düşman ya da rakip olarak nitelenen ülkeleri değil onlarla iş birliği halinde olan veya olacak olan ülkeleri de hedef aldığı için pek çok ülkenin Rusya ile sürdürdüğü savunma sanayii iş birliğini veya silah ithalatı politikasını gözden geçirmesi muhtemeldir.

3.4. BAŞLICA ALICILARIN SATIN ALMA DAVRANIŞINDAKİ DEĞİŞİMLER

Rusya'nın son on yılda gerçekleştirdiği silah transferi hacmindeki azalmanın nedeni Batı ittifakının uyguladığı yaptırımlar ile yeterince açıklanamadığına göre başka ihtimalleri değerlendirmek gerekmektedir. Bu aşamada bakılması gereken iki önemli mesele vardır. Bunlardan birisi küresel piyasanın durumu ve Rusya'nın son on yılda bu piyasa içindeki performansının ne düzeyde olduğudur. İkincisi ise OPK ürünlerinin alıcısı olan ülkelerin tercihlerinde bir değişiklik yaşanıp yaşanmadığıdır.

Rusya Federasyonu 1992 yılında başlayan yeni devlet yapılanmasının başından 1998 yılındaki yeni reform dönemine kadar geçen altı-yedi yıllık sü-

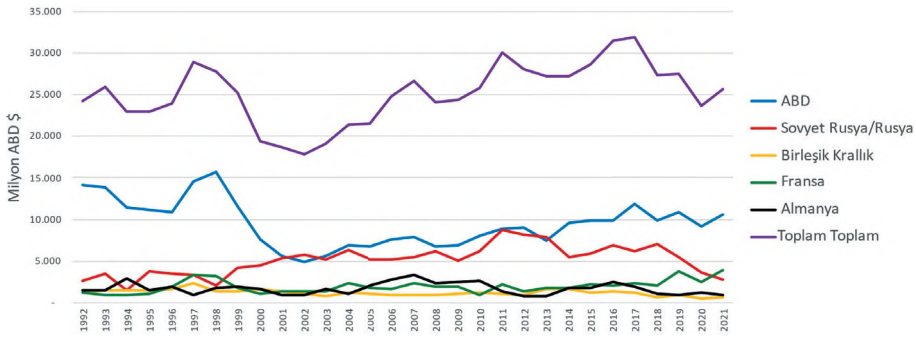
33. Richard Connolly,(2022), How Sanctions Are Affecting Russia's Defense Industrial Base, 2022 CNAS National Security Conference: Security in the Balance, <https://www.cnas.org/events/2022-national-security-conference-security-in-the-balance>, (E. Tarihi: 21.02.2023).

34. Ibid.

35. Hüseyin Koyuncu, (2021), Rusya, 2020'de Pandemiye Rağmen Silah İhracatını Artırmayı Başardı, *Euro News*, <https://tr.euronews.com/2021/03/12/rusya-2020-de-pandemiye-ragmen-silah-ihracat-n-art-rmay-basard>, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

re dışarıda bırakılacak olursa küresel silah transferi piyasasında ikinci olma konumunu sürdürmüştür. Hatta 1990'lı yılların başında yaşadığı büyük çöküntüye rağmen ABD'nin milenyumun başında önceki beş yılının ortalamasına kıyasla yüzde 40'lara varan oranda azalan silah transferi hacmi sayesinde 2002 ve 2013 yıllarında büyük rakibini yakalamayı başarmıştır.

Grafik 3-5: Toplam Küresel Silah Transferi ve En Yüksek Hacme Sahip İlk Beş Ülkenin Silah Transferi Miktarları, 1992-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Küresel silah transferi hacmiyle Rusya'nın transfer miktarı kıyaslandığında Rusya'nın piyasaya hâkim bir pozisyonda olmadığı, bu rolü daha çok ABD'nin üstlendiği görülmektedir. Örneğin, 1997 yılından sonra ABD'nin silah transferi hacminde gerçekleşen ciddi düşüşün küresel piyasada da paralel bir şekilde kendini gösterdiği rahatlıkla gözlemlenmektedir. Sonraki süreçte de ABD'nin artış gösteren grafiğinin küresel piyasadaki hacmi de doğrudan etkilediği iddia edilebilir. Buna rağmen Rusya'nın genel grafiğinde yaşanan değişikliklerin küresel transferle doğrudan bir paralellüğünün bulunduğu tek zaman dilimi son üç-dört yıllık dönem gibi durmaktadır.

Rusya 2012-2021 yılları arasındaki veriler dikkate alındığında küresel silah transferi piyasasında yukarıda da izah edildiği üzere ABD'nin ardından ikinci sırada en yüksek silah transferi gerçekleştiren ülkedir. Rusya'nın küresel silah transferi piyasasındaki son on yılı beşer yıllık iki dönem üzerinden karşılaştıracak olursak 2017-2021 döneminde bir önceki döneme kıyasla yaklaşık yüzde 25 oranında bir pazar kaybı yaşadığı görülmektedir. 2012 yılında küresel piyasanın yaklaşık yüzde 30'una hakimken 2021 yılı sonu itibarıyla bu oranın neredeyse yüzde 10'a kadar düştüğü dikkati çekmektedir. Rusya 2021 yılında piyasadaki ikincilik konumunu Fransa'ya kaptırmış durumdadır.

Tablo 3-6: Rusya'nın Silah Transferi Miktarı (Milyar ABD Doları) ve Bu Miktarın Küresel Silah Transferi Miktarına Oranı, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

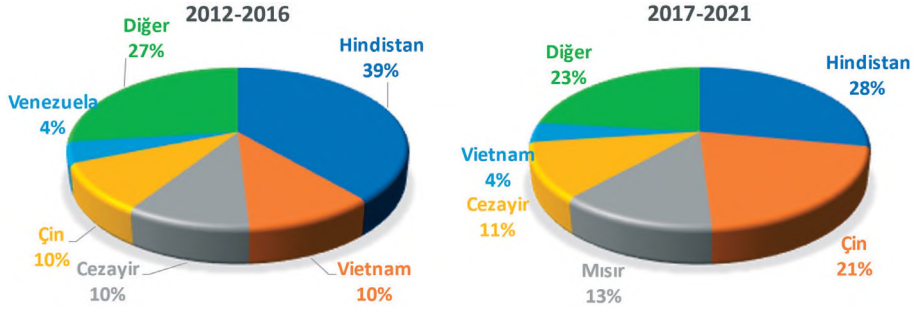
Yıl	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Toplam Transfer	27.976	27.240	27.227	28.646	31.480	31.878	27.327	27.502	23.677	25.638
Rusya Transfer	8.177	7.926	5.495	5.942	6.836	6.234	7.097	5.531	3.686	2.744
Rusya Oran	29%	29%	20%	21%	22%	20%	26%	20%	16%	11%

Grafik 3-5 ve Tablo 3-6 bir arada değerlendirilecek olursa Rusya'nın küresel silah transferi piyasasında ikinci en büyük aktör olma pozisyonunu muhafaza ediyor oluşunun piyasaya egemen en önemli ikinci güç olduğu anlamına gelmediğini göstermektedir. Zira en son 2018 yılında elde ettiği en yüksek silah transferi miktarı dahi küresel piyasanın yalnızca yüzde 26'lık kısmına denk düşmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında Rusya'nın genel anlamda küresel piyasayı domine etmediği, ancak son dönem yaşadığı düşüşün küresel piyasada bir karşılığının bulunduğu iddia edilebilir.

Bu noktada şöyle bir çıkarımda bulunmak mümkündür: Rusya, son üç yılda silah transferinde yaşadığı kaybı tamamen rakiplerine kaptırmış durumda değildir. Aksi hâlde toplam silah transferi hacminde bir azalmanın yaşanmaması gerekirdi. Rusya'nın silah transferinde yaşanan azalmanın olası açıklaması ise mevcut alıcılarının ya silah alımından vazgeçtiği ya da silah tedarikini dış pazardan temin etme yolundan vazgeçtiği şeklinde olabilir. Hem alıcıların alternatif tedarikçilere yönelip yönelmediklerini hem de silah siparişlerini azaltıp azaltmadıklarını anlamak üzere Rusya'nın son on yıldır önde gelen alıcılarına ve bu alıcıların hangi ülkelerden ne miktarda silah transfer ettiklerine bakılarak satın alma davranışları incelenebilir.

Rusya 2012-2021 yılları arasında toplamda altmış beş farklı ülkeye silah transferi gerçekleştirmiştir. Bu transferleri gerçekleştirdiği ülkelerden en üst sırada yer alan beş tanesi Rusya'nın toplam transferinin yaklaşık yüzde 75'ini oluşturmaktadır. 2012-2016 ve 2017-2021 yıllarını kapsamak üzere Rusya'nın son on yılı iki dönem üzerinden incelendiğinde en fazla silah transferinde bulunduğu ülkeler olarak Hindistan, Cezayir, Çin, Mısır, Vietnam ve Venezuela'nın öne çıktığı görülmektedir.

Grafik 3-6: Rusya'nın 2012-2016 ve 2017-2021 Dönemlerinde En Fazla Silah Transferi Gerçekleştirdiği Beş Alıcısı. Kaynak: SIPRI.

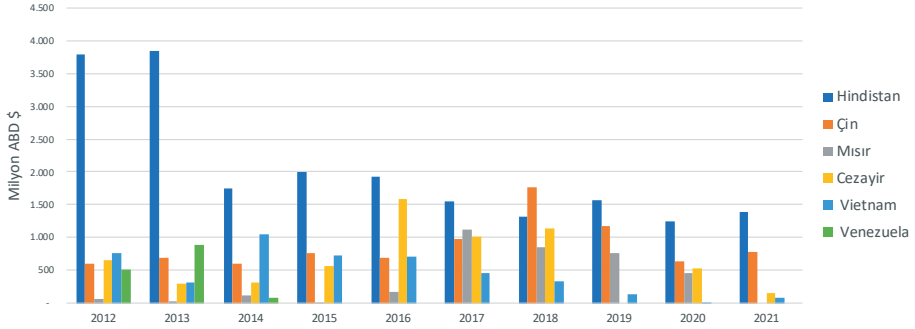
Rusya'nın başlıca alıcıları arasında saydığımız bu altı ülkenin küresel pazarda da önde gelen alıcılardan olduğu akılda tutulmalıdır (Bkz. Tablo 3-6). Beşer yıllık iki dönem şeklinde son on yıla bakıldığında bahsi geçen alıcıların neredeyse tamamı en fazla alım yapan ilk yirmi ülke içerisinde yer almaktadır. Bu da bize aslında Rusya'nın başat alıcılarının ne kadar önemli bir pazarı oluşturduğunu göstermektedir.

Tablo 3-7: Rusya'nın Önde Gelen Alıcılarının Tüm Alıcılar Arasında Küresel Piyasadaki Sıralamaları. Kaynak: SIPRI.

2012-2016	2017-2021
Cezayir (5)	Cezayir (11)
Çin (4)	Çin (4)
Hindistan (1)	Hindistan (1)
Mısır (9)	Mısır (3)
Venezuela (19)	Venezuela (85)
Vietnam (11)	Vietnam (20)

Bu ülkelerin on yıllık periyotta Rusya'dan transfer ettikleri silah hacmine bakıldığında ise iki başat değişiklik dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki Hindistan'ın silah transferi hacminin 2013 sonrasında önemli ölçüde azalmış olduğudur. İkincisi ise Çin'in 2018 yılına kadar Rusya'dan gerçekleştirdiği silah transferinde hatırı sayılır bir artış olurken 2018 yılı sonrasında tam tersi yönde transfer hacminde bir değişikliğin yaşanmasıdır.

Grafik 3-7: Rusya'nın Son 10 Yıllık Dönemdeki Önde Gelen Alıcıları ve Silah Transferi Hacimleri, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Bir diğer önemli değişiklik, ilk beş yıllık dönemde Venezuela yüzde 4 gibi düşük bir oranla da olsa Rusya'nın başat alıcıları arasında yer alırken ikinci beş yıllık dönemde hiçbir alım yapmamış olmasıdır. Ters yönlü benzer bir değişim ise Mısır'da dikkati çekmektedir. Mısır'ın ilk beş yıllık dönemdeki satın alımı çok düşük bir düzeydeyken ikinci beş yıllık dönemde alımlarını artırmıştır.

Rusya'nın son beş yılda (2017-2021) toplam silah transferi hacminde giderek azalma yaşandığı bilinmektedir. Bu negatif yönlü seyrin alternatif satıcılardan mı kaynaklandığı sorusuna yanıtı Rusya'nın önde gelen alıcılarının her birini teker teker inceleyerek anlamaya çalışabiliriz.

3.4.1. Hindistan

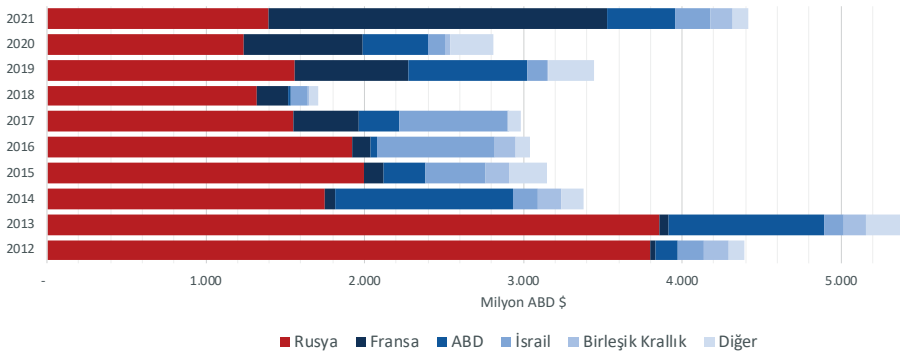
Hindistan Rusya'nın geleneksel alıcılarından sayılabilir. Siyasî açıdan Bağlantısızlar Hareketi içerisinde yer alan Hindistan'ın Batı ittifakıyla Rusya arasında nispeten tarafsız bir konumda olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Siyaseten bu tarafsızlık durumuna rağmen silah tedariki konusunda Hindistan Rusya'nın en büyük silah ithalatçısıdır ve 2017-2021 yılları arasında Rusya'nın gerçekleştirdiği silah transferinin yaklaşık yüzde 28'i Hindistan'a yapılmıştır. Benzer bir şekilde Rusya da Hindistan'ın tedarik havuzunda önemli bir paya sahiptir. 2017-2021 yılları arasında Hindistan'ın tedarik ettiği silahların yaklaşık yüzde 46'sı Rusya'dan sağlanmıştır.

Hindistan'ın son on yılda silah transferi hacmi 2013 yılından 2018 yılına kadar yaklaşık yüzde 70 oranında azalmıştır. Bu azalmanın başlıca nedeni dönemin Başbakanı Narendra Modi'nin Eylül 2014'te başlattığı "Hindistan'da

Yap Girişimi”nin bir neticesi olarak okunabilir.³⁶ Modi bu girişimle Hindistan’ın imalat ve yenilik sektörlerini dönüştürmek amacındaydı.

2021 yılı itibarıyla Hindistan silah satın alımında şimdilik eski performansına dönmüş gibi görünmektedir. Bununla birlikte Rusya 2012-2013 yıllarında Hindistan’ın başlıca tedarikçisi olurken son yıllarda bu konumunu kaybetmiştir. Zira 2012-2016 yıllarında Hindistan silah tedarikini yüzde 70’e varan bir oranda Rusya’dan gerçekleştirmiştir. Ancak son dönemde Rusya’nın yerini başta Fransa ve Birleşik Krallık olmak üzere Batı ittifakının aldığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli sebep olarak son yıllarda ABD öncülüğünde Batı ittifakının Çin’e karşı Pasifik’te geliştirdiği sınırlayıcı politikalar gösterilebilir. Zira Dörtlü Güvenlik Diyaloğu (QUAD-*Quadrilateral Security Dialogue*) bağlamında Hindistan da Çin’e karşı oluşturulan Pasifik ittifakının önemli bir parçası olarak görülmektedir.

Grafik 3-8: Hindistan’ın En Fazla Silah Transferi Yaptığı İlk Beş Ülke ve Transfer Hacimleri, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Sonuç olarak Hindistan’ın silah satın alma tercihlerindeki değişikliğin hem diğer tedarikçilere hem de kendi iç pazarında yönelmek suretiyle değişmiş olduğu ileri sürülebilir. Çin ile Hindistan arasındaki tarihsel rekabet ve düşmanlık da göz önüne alındığında Hindistan’ın Batı ittifakının kendisine sunduğu ve/veya sunacağı fırsatları kaçırmak istemeyeceği düşünülebilir. Nitekim Hindistan, ABD, Avustralya ve Japonya ile iki taraflı çok sayıda ve sa-

36. Laxman Kumar Behera, (2020), Indian Defence Industry: Will ‘Make In India’ Turn It Around?, içinde *The Economics of the Global Defence Industry*, Keith Hartley ve Jean Belin (Ed.), Londra, New York: Routledge, s. 523.

unma teçhizatı ve teknolojisinin transferi ile savunma ve güvenlik iş birliğini de içeren çeşitli anlaşmalara imza atmıştır.³⁷

Yakın gelecekte ABD öncülüğündeki ittifakın Çin'i Pasifik'te çevreleme politikasının devam edeceği, Hindistan'ın da doğrudan değilse bile bir dereceye kadar bu ittifakın içerisinde yer almakta çekinmeyeceği noktaya kadar mevcut iş birliği adımlarını sürdüreceği varsayılabilir. Bu durumda Hindistan'ın kısa vadede silah transferini son dönemde geliştirdiği iş birliği ilişkileri üzerinden sürdürerek Rusya'ya olan bağımlılığını azaltması beklenebilir. Öte yandan bazı analizlerde Hindistan'ın Rusya tarafından tedarik edilen teçhizat olmadan ordusunun etkili bir şekilde hareket edemeyeceğini, bu nedenle de yakın ve orta vadede Rus silah sistemlerine dayanmak zorunda kalacağı sonucuna varmaktadır.³⁸

3.4.2. Çin

Hindistan'ın ardından Çin, Rusya'nın ikinci en büyük silah ithalatçısıdır ve bu durum yakın zamanda tekrar belirgin bir hâl almıştır. 2017-2021 yılları arasında Rusya'nın gerçekleştirdiği toplam silah transferinin yüzde 21'e yakını Çin'e yapılmıştır. Bu oranın bir önceki beş yıllık dönem de yüzde 10'a yakın olduğu düşünülürse Çin'in Rusya için silah ihracatında ne kadar önemli olduğu fark edilebilir. Benzer bir şekilde Çin'in tedarik havuzunun son 10 yıllık dönemde sekiz ülkeyi aşmadığı ve bu ülkeler arasında 2012-2016 yılları arasında yüzde 53 oranında, 2017-2021 yılları arasında da yüzde 81 oranında Rusya'dan silah ithal ettiği düşünülürse Çin Rusya için gerçekten çok önemli bir pazar oluşturmaktadır.

Esasen Çin'in Rusya'dan gerçekleştirdiği silah transferi daha uzun erimli incelendiğinde 1999-2006 yıllarında oldukça yoğun bir silah transferinin yapıldığı görülmektedir. Bugün Rusya'dan Çin'e oldukça azalmış bir silah transferi hacmi bulunmaktadır. Özellikle son iki-üç yıldaki azalmanın nedeni Korona virüs pandemisinin savunma harcamalarına negatif yönlü yansımaları olarak açıklanmaktadır.³⁹ Bununla birlikte Çin'in geçtiğimiz yirmi yıl içerisinde Rusya'dan satın almış olduğu silahlar üzerinde tersine mühendislik ya da ca-

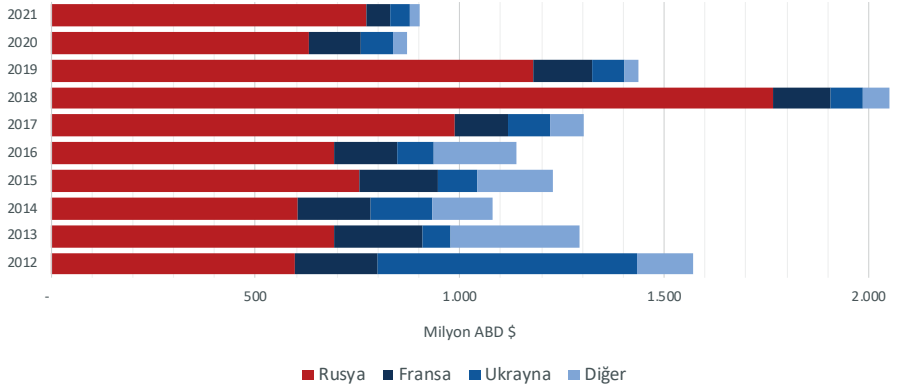
37. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 219.

38. Andrew S. Bowen, (2021), Russian Arms Sales and Defense Industry, *Congressional Research Service*, R46937, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46937>, (Erişim Tarihi: 13.02.2023), s. 20.

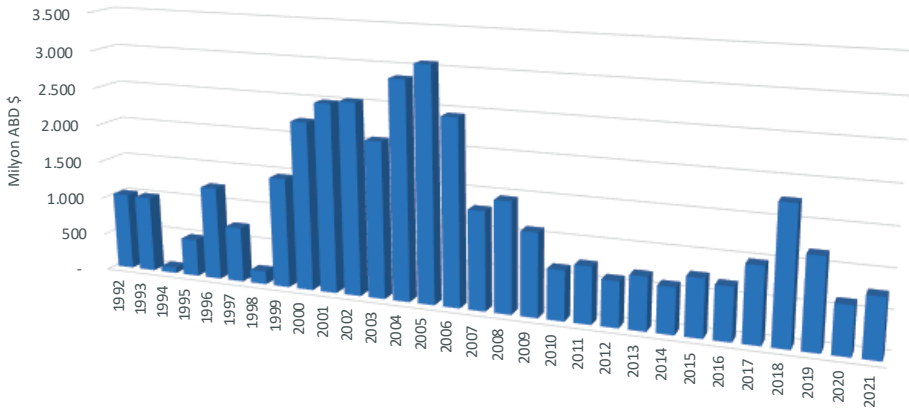
39. Ibid., s. 243.

susluk yoluyla teknoloji hırsızlığı yapmış olmasının da olumsuz etkisi olduğu iddia edilmektedir.⁴⁰

Grafik 3-9: Çin'in En Fazla Silah Transferi Yaptığı İlk Üç Ülke ve Transfer Hacimleri, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 3-10: Çin'in Rusya'dan Gerçekleştirdiği Silah Transferi Hacmi, 1992-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Çin özellikle 1999-2006 yıllarında gerçekleştirdiği silah transferiyle hem ordusunu modernize etmiş hem de tersine mühendislik yoluyla yerli savunma sanayiinin gelişimi için Rus yapımı silahları temel almıştır ve bu sayede yer-

40. Brian Hart, Bonny Lin, Matthew P. Funaiolo, vd., (2022, 4 Ağustos), How Deep Are China-Russia Military Ties?, *CSIS China Power*, <https://chinapower.csis.org/china-russia-military-cooperation-arms-sales-exercises/>, (Erişim Tarihi: 27.02.2023).

li sistemler geliştirebilmiştir.⁴¹ Bu durum Çin'in sadece Rusya'ya değil tüm dış tedarikçilere olan bağımlılığını azaltan bir gelişme olmuştur. Bu sayede Çin'in silah tedarikinde dış kaynaklara yönelme ihtiyacı azalmıştır.

Bu gelişmeler Çin'in son dönemdeki silah ithalatındaki azalmayı açık- lar niteliktedir. Öte yandan Çin hâlâ gelişmiş sistemler ve bilhassa hava savunma sistemleri, denizaltı teknolojisi ve savaş uçağı motoru konusunda Rus teknolojisine bağımlı durumdadır.⁴² Bu nedenle Çin Rusya için önemli bir pazar olmayı sürdürmektedir. Nitekim yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen iki ülke arasındaki iş birliği sürmektedir. En son Rusya'nın Ukrayna'yı Şubat 2022'de işgal etmesinden çok kısa bir süre önce iki ülke arasındaki iş birliğinin herhangi bir sınırı olmadığı, iş birliği konusunda yasaklı herhangi bir alanın olmadığı "sınırsız" bir ortaklık anlaşması imzalanmıştır.⁴³ İki ülke arasındaki askerî iş birliğinin güçlendirilmesi yönünde de çabalar sürmektedir.⁴⁴

Önümüzdeki döneme ilişkin bir tahminde bulunulacak olursa Çin'in "sınırsız" iş birliği anlaşmasına büyük ölçüde uyacağı beklenebilir. Zira şimdiki kadar yaptırımlara karşı hareket etmiş olması nedeniyle çeşitli yasaklarla karşılaşmış olmasına rağmen Rusya ile ortak operasyon ve satın alma faaliyetlerine devam etmiş, Ukrayna krizi sonrasında Rusya'yı suçlayıcı söylemlerde kullanmaktan kaçınmıştır.⁴⁵ Yakın gelecekte de Çin'in bu pozisyonunu sürdüreceği beklenmelidir. Bu gelişmeler ışığında Çin'in satın alma eğilimlerinde ise bugün artık görece gelişmiş yerli savunma sanayiinin varlığına rağmen Rusya'dan (veya başka ülkelerden) silah transferi talebinde bulunacaksa geçmiştekine kıyasla ikinci sınıf eski silah sistemlerini değil, son teknoloji yeni sistemlerini talep edeceği beklenmelidir.⁴⁶

41. Bowen, (2021), s. 15.

42. Ibid.

43. Guy Faulconbridge, (2022, 15 Eylül), Factbox: How Does the Xi and Putin 'No Limits' Partnership Work?, *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/how-does-xi-putin-no-limits-partnership-work-2022-09-15/>, (Erişim Tarihi: 27.02.2023); Elizabeth Wishnick, (2022, 12 Ekim), The China-Russia 'No Limits' Partnership Is Still Going Strong: With Regime Security As Top Priority, *CNA*, <https://www.cna.org/our-media/indepth/2022/10/the-china-russia-no-limits-partnership-is-still-going-strong>, (Erişim Tarihi: 27.02.2023).

44. Putin to Xi: Russia Seeks to Strengthen Military Ties with China, (2022, 30 Aralık), *Al Jazeera*, <https://www.aljazeera.com/news/2022/12/30/russia-now-one-of-chinas-leading-suppliers-of-oil-and-gas-putin>, (Erişim Tarihi: 27.02.2023).

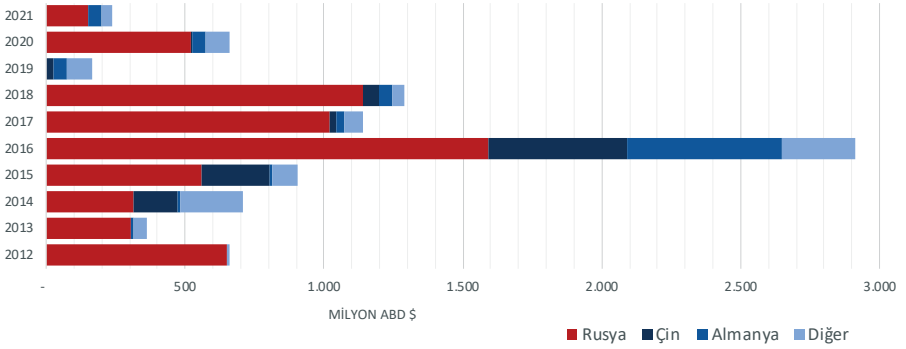
45. Wishnick, (2022, 12 Ekim).

46. Ibid, s. 16.

3.4.3. Cezayir

Cezayir, Rusya'nın geleneksel alıcılarından biridir. Bağımsızlığını kazandığı 1962 yılından bu yana Rusya'dan silah transferi gerçekleştirmektedir. Son on yıl içerisinde toplamda en yüksek silah transferi gerçekleştirdiği 2016 yılında Rusya'nın haricinde Çin ve Almanya'dan da alım yapmıştır. Doğrudan alımlar açısından, 2013 yılından sonra birkaç yıl boyunca Cezayir askerî malzeme kaynaklarını çeşitlendirme ve askerî kuvvetlerini yeni silah sistemleriyle güncelleme çabası içerisinde olmuştur.⁴⁷ Bu çabanın yansımaları da 2014-2016 yılları arasında görmek mümkündür.

Grafik 3-11: Cezayir'in En Fazla Silah Transferi Yaptığı İlk Üç Ülke ve Transfer Hacimleri, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Sonraki beş yıl boyunca (2017-2021), özellikle de son üç yılda alımlarını çok ciddi oranda azaltmıştır. Bu düşüşün nedeni olarak Cezayir'in savunma bütçesinin, petrol fiyatının düşmesi nedeniyle son yıllarda duraklamış olmasına bağlanmaktadır.⁴⁸ Özetle, Cezayir'in tamamıyla başka tedarikçilere yönelmiş olduğunu söylemek güçtür. Petrol gelirlerinde yaşanacak artış ve beraberinde Cezayir'in maruz kaldığı güvenlik problemleri birlikte değerlendirildiğinde Rusya'nın Cezayir pazarında varlığını sürdürme ihtimali bulunmaktadır. Ancak Cezayir'in son yıllarda yerli bir savunma sanayii geliştirmeye yönelik önemli yatırımlar yaptığı da hatırlanmalıdır.⁴⁹

47. Laurence Aïda Ammour, (2013), Evolution of the Algerian Defense Policy, *Centre Français de Recherche sur le Renseignement CF2R*, Documentation Bulletin No:7, <https://cf2r.org/documentation/evolution-de-la-politique-de-defense-algerienne/#>, (Erişim Tarihi: 26.02.2023).

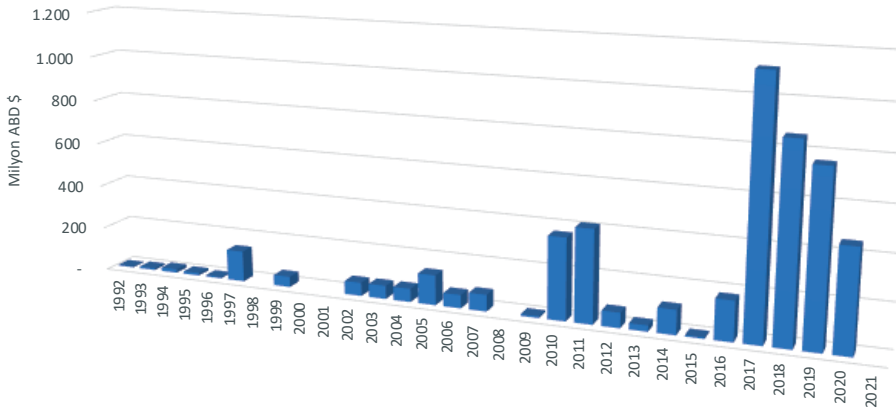
48. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 326.

49. Ibid., s. 332.

3.4.4. Mısır

Mısır Rusya'nın geleneksel alıcılarından biri değildir. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında, özellikle de dönemin devlet başkanı Cemal Abdül Nasır'ın yönetiminde iki ülke daha yakın bir ilişki içerisindeyken Nasır sonrası Enver Sedat başkanlığında Mısır yönünü Batıya çevirmiştir. Bu ifadenin doğruluğunu teyit etmek için Rusya'dan Mısır'a yönelik silah transferinin son on yıllık seyirinden daha geriye bakmakta fayda vardır. Nitekim 1992'den bu yana Rusya'dan Mısır'a satışların grafiğine bakıldığında 2010 yılına kadar oldukça düşük düzeyde ve nadiren Rusya'dan alım yapıldığı görülmektedir.

Grafik 3-12: Mısır'ın Rusya'dan Gerçekleştirdiği Silah Transferi Hacmi, 1992-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

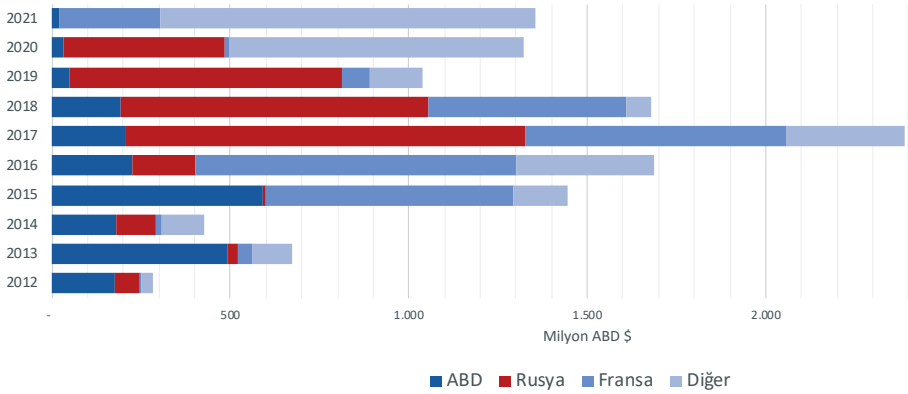

Mısır'ın silah tedarikini ağırlıklı olarak ABD ve diğer Batılı müttefiklerden gerçekleştirdiği söylenebilir. 2013 yılında Muhammed Mursi'nin görevden alınıp 2014 yılında Sisi'nin yönetime el koymasıyla birlikte başlayan süreç Mısır-ABD ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. ABD'nin 2013 yılında Mısır'daki insan hakları ihlallerini gerekçe göstererek Mısır'a uyguladığı ihracat vetosunun bir sonucu olarak Mısır ithalat tercihlerini değiştirmek zorunda kalmıştır.⁵⁰ ABD ile ittifak ilişkileri bozulan Mısır'ın silah alımı noktasında diğer Batılı müttefiklerle ilişkilerini sürdürmekte birlikte Rusya'ya da yöneldiği görülmektedir. 2015 yılından itibaren alımlarını artıran Mısır önceli-

50. Juan Peña, (2022, 6 Mayıs), Egypt: Caught between Russia and the West, *Atalayar*, <https://atalayar.com/en/content/egypt-caught-between-russia-and-west>, (Erişim Tarihi: 27.02.2023).

ği Fransa ve Rusya arasında dağıtmış durmaktadır. Rusya'dan alımların özellikle 2016 yılında artış gösterdiği anlaşılmaktadır. 2021 yılı hariç sonraki yıllarda Rusya'nın tedarik oranı diğer ülkelerle kıyaslandığında oldukça yüksek seviyelerde seyretmiştir.

Grafik 3-13: Mısır'ın En Fazla Silah Transferi Yaptığı İlk Üç Ülke ve Transfer Hacimleri, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Ancak Mısır'ın diplomatik açıdan sırtını tamamen Batı ittifakına dönmüş olması beklenmemelidir. Daha ziyade Batı ile Rusya arasında bir denge gözetmeye çalışması muhtemeldir. Zira askerî açıdan ABD'den temin edemediklerini Rusya ile kapatmaya çalışıyor olsa da enerji, ekonomi vb. diğer alanlarda Batılı müttefiklerle veya Batı destekli diğer Arap devletleriyle iş birliği içerisinde olmaya ya da mevcut iş birliklerini geliştirmeyi hedeflediği söylenebilir.⁵¹ Dolayısıyla gelecek dönemde Mısır zaman zaman Rusya ile silah alım anlaşmaları yenilenebileceği gibi Rusya'yı ikame edebilecek olan Çin veya mevcut Batılı tedarikçiler üzerinden silah transfer etmeye devam edebilir.

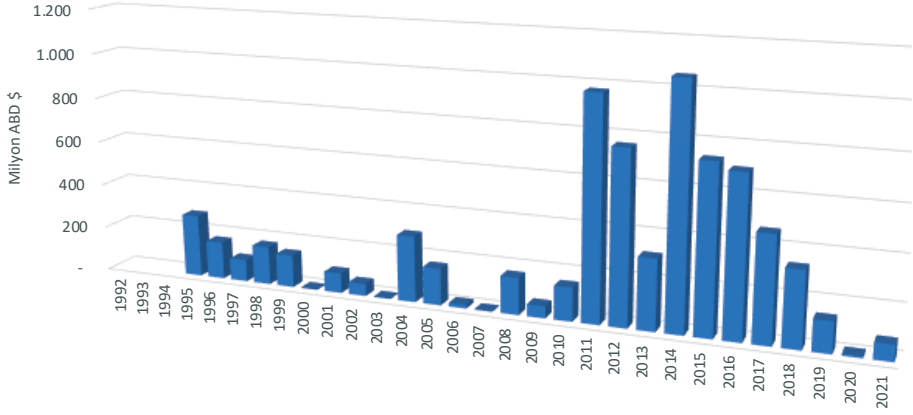
3.4.5. Vietnam

Vietnam Rusya'nın uzun yıllardır silah ihraç ettiği ülkelerden biridir. İki ülke arasındaki ortaklığı 2012 yılında "stratejik ortaklık" seviyesinden "kap-

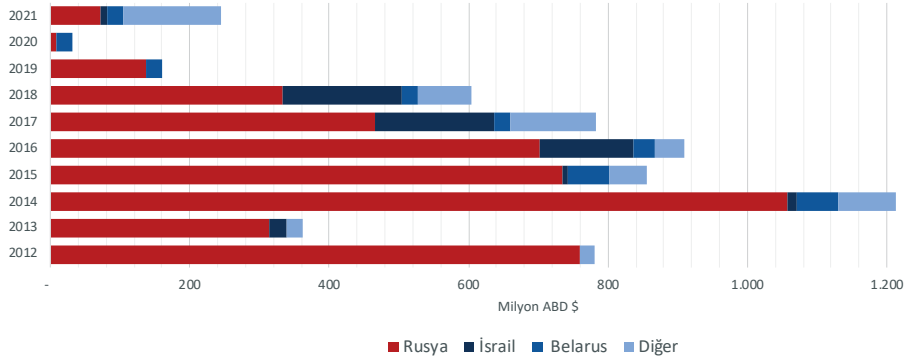
51. Ibid; Cathrin Schaer, (2022, 11 Şubat), Egypt's Difficult Balancing Act between the West and Russia, *Deutsche Welle (DW)*, <https://www.dw.com/en/egypt-s-difficult-balancing-act-between-the-west-and-russia/a-63622594>, (Erişim Tarihi: 27.02.2023).

samlı stratejik ortaklık” seviyesine yükselmesiyle birlikte -hatta bunun da öncesinde 2011 yılında- silah transferi hacmi yaklaşık 6,5 kat artış göstermiştir.

Grafik 3-14: Vietnam'ın Rusya'dan Gerçekleştirdiği Silah Transferi Hacmi, 1992-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 3-15: Vietnam'ın En Fazla Silah Transferi Yaptığı İlk Üç Ülke ve Transfer Hacimleri, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Son üç-dört yıldır toplam silah transferi hacminde yaşanan azalmanın yanı sıra Vietnam'ın tedarikçi tercihinde de çeşitlenmenin başladığı gözlenmektedir. Esasen çok ciddi oranda Rusya menşeli silahlarla donanmış olan Vietnam ordusu sahip olduğu eski Rus sistemleriyle yeni Batılı silah ve teçhizatları entegre etmeye çalışmaktadır.⁵² Yine de kısa ve orta vadede Vietnam'ın si-

52. Bowen, (2021), s. 22.

lah transferi tercihini Rusya'dan yana kullanması beklenmektedir. Zira Çin'e karşı göstermek istediği caydırıcılığı Rus silahlarıyla sağlayabileceği düşünülmektedir.⁵³

3.4.6. Rusya İçin Olası Yeni Pazarlar

Yukarıdaki başlık boyunca Rusya'nın geleneksel alıcılarının önemli bir kısmının silah tedarik politikalarında yaşanan değişikliklerin yakın gelecekte Rusya için telafi edilmesi gereken bir boyuta ulaşması mümkündür. Bu noktada Rusya açısından olumsuz bir tablo çizmeden önce alternatiflere ilişkin bir değerlendirme yapmakta fayda vardır. Rusya'nın her ne kadar son dönemde küresel silah transferi hacminde bir azalma yaşanmışsa da küresel silah pazarının genişlemeye devam etmesi beklenmektedir. Bu hususa örnek olarak Suudi Arabistan, BAE, Katar, Cezayir, Venezuela gibi petrol üreticisi ülkelerin son yıllarda petrolden elde ettikleri kâr önemli oranda askerî donanımaya yatırma eğilimleri gösterilmektedir.⁵⁴ Benzer bir eğilimin Hindistan, Pakistan ve Vietnam gibi ülkeler için de geçerli olduğu belirtilmektedir. Son on yılda gerçekleştirdikleri silah ithalat hacimleri açısından Hindistan birinci, Suudi Arabistan ikinci, BAE altıncı, Cezayir yedinci, Pakistan dokuzuncu, Katar onuncu, Vietnam on dördüncü, Venezuela otuz ikinci sıradadır.

Rusya açısından tedirgin edici olan kısım bu ülkelerin bir kısmının (Suudi Arabistan, BAE gibi) Batı bloku ülkeleriyle sıkı iş birliği içinde olmaları münasebetiyle silah satışı konusunda bu ülke pazarlarına girme ihtimalinin düşük kalıyor olmasıdır. Bahsi geçen ülkelerin silah tedariki için ayırdıkları bütçelerin büyüklüğü de göz önünde bulundurulduğunda kaçan fırsatın da azımsanmayacak nitelikte olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra yukarıda da bahsedildiği üzere mevcut alıcıların da çeşitli jeopolitik ve stratejik sebeplerle Batılı müttefiklerle olan iş birliğinin arttığı bir döneme girilmiş gibi görünmektedir. Dolayısıyla küresel silah pazarı genişlemeye devam edecek olsa dahi Rusya'nın bu pazardan aldığı payı artırabilmesi için daha fazlasını başarması gerektiği iddia edilebilir.

53. Ibid.

54. Tomas Malmlof, (2017), Russia's Arms Exports: Successes and Challenges, *Comité d'études de Défense Nationale*, 2017/7 No. 802, <https://www.cairn.info/revue-defense-nationale-2017-7-page-64.htm>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023), s. 65.

Öte yandan Rusya'nın silah satışı konusunda esnek bir politika belirlemiş olduğu bir gerçektir. Kendi jeopolitik ve stratejik hedefleri ve güvenlik algılamasına ters düşmediği müddetçe hemen hemen her türlü alıcıya silah satma potansiyeli bulunmaktadır. Birbirlerinin önemli rakipleri olarak nitelendirilebilecek olan Çin ile Hindistan, Hindistan ile Pakistan, Ermenistan ile Azerbaycan gibi ülkelere tarafsız bir pozisyonu olmaksızın silah transferi yapmaktadır. Bununla birlikte ürettiği pek çok silah sistemi için müşterilerinin ihtiyaçları doğrultusunda esnek bir şekilde farklı versiyonlarını geliştirebilmektedir. Bu konudaki esnekliği, alıcı ülkenin topraklarında ilgili ürünün lisanslı bir şekilde üretilmesine izin verecek ölçüde geniş tutulabilmektedir.⁵⁵

Rusya, mevcut ve potansiyel müşterileri için esnek finansman çözümleri de sunabilen bir ülkedir. Bu politikasıyla bugün değilse bile kısa ve orta vadede Rusya'nın yeni pazarlar bulması olasıdır. Önemli olan bu pazarın Rusya'yı küresel silah ticaretinde büyük oyuncular arasında tutmaya yetip yetmeyeceğidir. Takip eden başlıkta Rusya'nın hâlihazırda çok talep gören silah sistemleri daha detaylı incelenecektir. Ancak unutulmamalıdır ki OPK yeni silah sistemleri geliştirmek konusundaki girişimlerini sürdürmektedir. Bu da Rusya'nın, Çin gibi artık daha sofistike ve üst segment savunma sanayi ürünü talebi olan ülkeleri müşteri havuzunda tutmaya devam etme ihtimalinin bulunduğunu göstermektedir.

3.5. OPK'NİN SİLAH TRANSFERİNDE ÖNE ÇIKAN SİLAH SİSTEMLERİ

Rusya'nın transferini gerçekleştirdiği savunma sanayii ürünlerinin neler olduğuna ve bunların ne kadar tercih edilen ürünler olduğuna daha yakından bakılabilir. Bunu yaparken yalnızca büyük alıcıların tercihlerinin ne olduğu üzerinden değil, hangi ürünün daha çok tercih edildiği üzerinden hareket edilecektir. Bu sayede hem büyük alıcıların rağbet gösterdiği ürünlerin hem de büyük alıcılar arasında yer almayan diğer ülkelerin yoğun talebinin bulunduğu ürünleri fark etmek mümkün olacaktır.

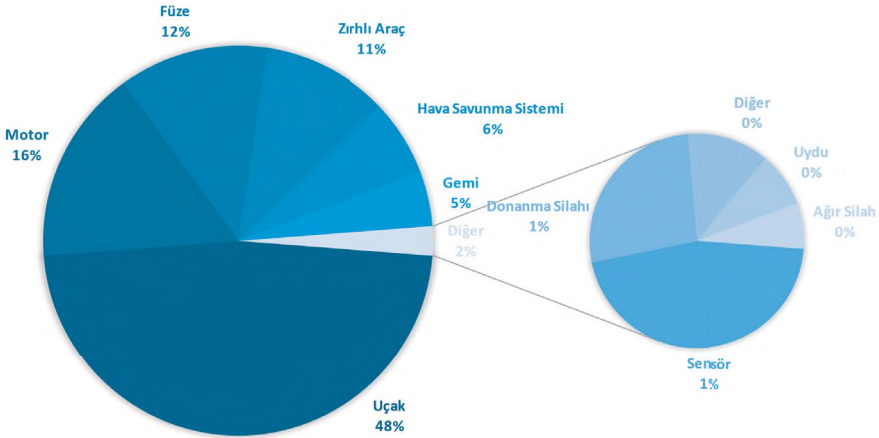
Hangi ürünün ne miktarda ve kime transfer edildiğinin verisine yine SIPRI'nin veri tabanı kullanılarak ulaşılmıştır. SIPRI'de yer alan veriler kullanılarak bu inceleme iki farklı yönden yürütülebilir. İlki, önceki başlıklarda oldu-

55. Corporate Strategy, *Rosoboronexport*, <http://roe.ru/eng/rosoboronexport/strategy/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

ğu gibi bir ürünün yaklaşık üretim maliyetinin baz alınarak (TIV değeri) karşılaştırıldığı durumdur. İkincisi ise maliyet ve satış değerinden bağımsız olarak teslim edilen adet üzerinden karşılaştırıldığı durumdur. Her iki yöntem de kullanılarak yapılan karşılaştırmalarda farklı sonuçlar alınabilmektedir. Şöyle ki; üretim maliyeti düşük olmasına karşın adet olarak çok sayıda transferi gerçekleşen mühimmatlar gibi silah ve silah sistemlerinde alıcıların talep eğilimi yanlış ya da eksik yorumlanabilmektedir. Bu başlık altında incelenecek olan sistemler, adet üzerinden yapılan karşılaştırma temel alınarak öne çıkanları ele alacaktır. Ancak yine de bunun öncesinde üretim maliyetleri üzerinden yapılan karşılaştırmaya yer vererek başlanılacaktır.

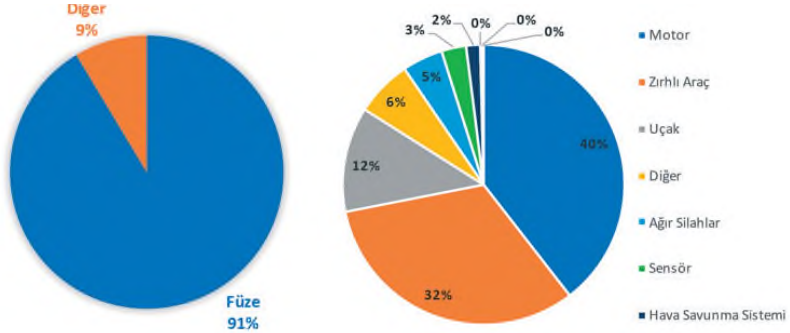
Rusya'nın 2017-2021 yılları arasındaki beş yıllık dönemde gerçekleştirdiği silah transferinde, transfer hacmine oranla en büyük pay yüzde 48 ile uçak kategorisine ait silahların olmuştur (Bkz. Grafik 3-16). Uçak kategorisini yüzde 16, yüzde 12 ve yüzde 11 oranla sırasıyla motor, füze ve zırhlı araç kategorilerindeki silahlar takip etmiştir.

Grafik 3-16: Kategorilerine Göre Rusya'nın İhrac Ettiği Silahlar ve Silah İhracatındaki Oranları, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Hâlbuki aynı dönem için (2017-2021) teslimatı yapılan adet üzerinden bir karşılaştırma yapıldığında karşımıza çok farklı bir tablo çıkmaktadır. Rusya'nın aynı dönem transferini gerçekleştirdiği silahların yüzde 91'ini füze kategorisindeki silahlar oluşturmaktadır. Geri kalan yüzde 9'luk kısmın yüzde 40'ını motor, yüzde 32'sini zırhlı araç, yüzde 12'sini ise uçak kategorisindeki silahlar oluşturmaktadır (Bkz. Grafik 3-17).

Grafik 3-17: Kategorilerine Göre Rusya'nın Transferini Gerçekleştirdiği Silahların Sayısı ve Oranı, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Bu durum bize göstermektedir ki Rusya adet olarak füze kategorisinden çok sayıda transfer gerçekleştirmiş olmasına karşın bunların üretim maliyetleri diğer sistemlere kıyasla oldukça düşük bir noktada kalmaktadır. Benzer bir şekilde uçak kategorisinde yapmış olduğu teslimatlar sadece 689 adet iken bunların toplam silah transferi hacmindeki karşılığı yüzde 48'e denk gelmektedir. Yani Rusya'nın, uçak kategorisindeki sistemlerin bir biriminin maliyeti diğer kategorilerdeki silahlara kıyasla oldukça yüksektir.

Elbette ki üretim maliyetindeki bu farklılığın satış değerlerine de yansması beklenebilir. Rusya, savunma sanayii ürünlerinin Batılı muadillerine kıyasla daha uygun fiyatlara satış gerçekleştiriyor olsa dahi üretim stratejisi olarak birim maliyeti yüksek ancak getirisi de bir o kadar yüksek olabilecek uçak, gemi, motor gibi ürünlere ağırlık vermeyi tercih ediyor olabilir.

Nitekim Rusya'nın son dönem AR-GE çalışmalarına ve üretimine ağırlık verdiği sistemlerin başında *PAK FA* olarak da bilinen *SU-57* tipi 5. nesil savaş uçağı, uzun menzilli hayalet bombardıman uçağı *PAK DA*, hayalet avcı uçağı *MiG-41* gibi uçakların yanı sıra gemi kategorisinde projelendirdiği *Club-C* tipi füze sistemine sahip denizaltı projesi *Proje 636*, *Proje 23900* amfibi saldırı gemisi, *Proje 22356* çok amaçlı firkateyni, *Proje 22800 Karakurt* korveti üretim ve geliştirme çalışmaları devam etmektedir.⁵⁶ Henüz resmi olarak ke-

56. Ürünler hakkında detaylı bilgi için bkz. Catalog, *Rosoboronexport*, <http://roe.ru/eng/catalog/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023); Военная И Гражданская Продукция (Askerî ve Sivil Ürünler), Объединенная судостроительная корпорация (*United Shipbuilding Corporation*), <https://www.aosk.ru/products/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023); Geleceğin Rus Savaş Uçakları ABD Basınında, (2020, 5 Ocak), *Sputnik Türkiye*, <https://sputniknews.com.tr/20200105/gelecegin-rus-savas-ucaklari-abd-basininda-1040966431.html>, (Erişim Ta-

sinleşmeye de Rus Krylov Devlet Araştırma Merkezi'nin ağır ve hafif türlerde çeşitli uçak gemisi projeleri üzerine çalışmalarının devam ettiği bilinmektedir.⁵⁷ Bahsedilen bu ürünlerin bir kısmı seri üretim aşamasına geçmiş, bir kısmı üretim aşamasında, diğer bir kısmının da 2030'a kadar üretimine başlanması planlanmaktadır. Şu aşamada sadece ağır uçak gemisi projesinin ne zaman hayata geçirileceğine dair belirsizlik sürmektedir. Bunun nedeni olarak da Rusya'nın askerî doktrininin savunma odaklı olduğu, uçak gemilerinin ise saldırı savaşlarında kullanılmaya uygun bir silah sistemi olması münasebetiyle Rusya'nın üretim öncelikleri arasında yer almayabileceği söylenmektedir.⁵⁸

Genel itibarıyla Rusya'nın 2027 yılına kadar ordusunun modernizasyonunu sürdüreceği, bu modernizasyon sürecinde de önceliği kıtalararası balistik füzeler, nükleer denizaltılar ve stratejik bombardıman uçaklarından oluşan nükleer üçlünün alması beklenmektedir.⁵⁹ Nükleer gücün sürekliliğinin sağlanmasının yanında hava savunma sistemleri ile caydırıcılık ve erişim önleme yeteneklerinin geliştirileceği, kara kuvvetlerinin de eskisinden daha büyük bir fon alacağı düşünülmektedir.⁶⁰ Donanmada ise orta vadede (2027 yılı sonrasında) gelişmelerin yaşanması muhtemeldir.

---

rihi: 01.03.2023); Rusya'nın Uzun Menzilli Hayalet Uçağı PAK DA'nın Son Görünümü Onay Aldı, (2021, 3 Nisan), *Sputnik Türkiye*, <https://sputniknews.com.tr/20210403/rusyanin-uzun-menzilli-hayalet-ucagi-pak-danin-son-gorunumu-onay-aldi-1044182688.html>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023); Источник: ОСК В Конце Года Представит Минобороны Доработанные Варианты Нового Авианосца (Kaynak: USC, Yıl Sonunda Yeni Uçak Gemisinin Değiştirilmiş Versiyonlarını Savunma Bakanlığı'na Sunacak), (2018, 16 Mayıs), TACC, <https://tass.ru/armiya-i-opk/5204525>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

57. Nikolai Novichkov, (2015, 14 Mayıs), Russia Developing Shtorm Supercarrier, *IHS Jane's Defence Weekly*; Крыловский Центр Разработал Аванпроект Легкого Авианосца (Krylov Center, Hafif Uçak Gemisi İçin Gelişmiş Bir Tasarım Geliştirdi), (2018, 21 Ağustos), TACC, <https://tass.ru/armiya-i-opk/5476445>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023); Источник: ОСК В Конце Года Представит Минобороны Доработанные Варианты Нового Авианосца (Kaynak: USC, Yıl Sonunda Yeni Uçak Gemisinin Değiştirilmiş Versiyonlarını Savunma Bakanlığı'na Sunacak), (2018, 16 Mayıs).
58. Роман Азанов (Roman Azanov), (2019, 22 Temmuz), Точка Опоры В Океане. Почему У России Нет Авианосца (Okyanusta Bir Dayanak Noktası. Rusya'nın Neden Uçak Gemisi Yok?), TACC, <https://tass.ru/armiya-i-opk/6682858>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).
59. Richard Connolly, Mathieu Boulègue, (2018, Mayıs), Russia's New State Armament Programme: Implications for the Russian Armed Forces and Military Capabilities to 2027, *Chatham House, The Royal Institute of International Affairs*, Report, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-05-10-russia-state-armament-programme-connolly-boulegue-final.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).
60. Ibid.

Nükleer gücün sürdürülmesi noktasında atacağı adımların ulusal güvenliği ilgilendiren konular olduğu dolayısıyla ihracat kalemi ürünler olmayacağı açıktır. Ancak üretim maliyetleri yüksek olmakla birlikte son teknolojiyle donatılacak büyük geleneksel silah sistemlerinden olan uçak ve gemi kategorisindeki bu ürünlerin ihracat versiyonlarının da hazırlandığı ve/veya sunulduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın bu ürünleri ilk etapta kendi ordusunun kullanımına sunması beklense de kısa ve orta vadede çeşitli versiyonlarının satışına izin vermesi beklenmektedir. Hedeflenen geliştirmeler tamamlandığı takdirde Rusya'nın önümüzdeki on yıllık dönemde uçak ve zırhlı araç kategorilerindeki satışının yüksek oranda devam edeceği söylenebilir. Bir sonraki on yıllık dönem için de yine geliştirmelerin planlanan zamanda tamamlanacağı varsayılırsa, Rusya'nın silah transferinde donanma silahları ve gemi kategorisindeki silah ve sistemlerin payının artacağı iddia edilebilir.

Büyük geleneksel silah sistemlerinin haricinde Rusya'nın güç çarpanı olarak nitelendirilebilecek alanlarda kapasitesini artırmaya ve bu kapasiteyi mevcut askerî sistemlerine entegre etmeye çalıştığı görülmektedir. Nükleer ve nükleer olmayan stratejik silahlar, asimetrik askerî olmayan yöntem ve araçlar, *KH-47M2 Kinzhal* tipi nükleer kapasiteli hipersonik aero-balistik havadan karaya füze, *KH-101/KH-102* konvansiyonel ve nükleer kapasiteli havadan fırlatılan seyir füzeleri (ALCM) ve *Zirkon* tipi hipersonik bir gemi savar füzesi gibi süper silah (*superoruzhie*) olarak adlandırılan alt-stratejik (*sub-strategic*) silahların geliştirilip öncelikli olarak devreye alınmasıyla büyük geleneksel sistemlerin üretimine kadar rekabet gücünü yüksek tutmaya çalıştığı iddia edilebilir.⁶¹ Ancak bu hususta dikkat edilmesi gereken nokta Rusya'nın üzerinde çalıştığı bu projelerle ilgili gerçekçi bir yaklaşım içinde olarak hareket etme gerekliliğidir. Rusya'nın içinde bulunduğu savaş durumu ve OPK'nin yaşadığı ve yaşayabileceği muhtemel zorluklar ve özellikle finansman desteğinin zayıflığı, bahsedilen projelerin hayata geçme ihtimalini düşürebilecek ya da geciktirebilecek bir takım yapısal güçlükler barındırmaktadır. Yapay zekâ tabanlı teknolojiler, uydu-savar uçaklar, hiper-sonik silahlar etkileyici ve heyecan verici teknolojiler olmakla birlikte Rusya'nın bu silahları kullanıma ne zaman sokabileceği dikkatle takip edilmelidir.

61. Samuel Bendett, Mathieu Boulègue, Richard Connolly, vd., (2021, Eylül), Advanced Military Technology in Russia: Capabilities and Implications, *Chatham House, The Royal Institute of International Affairs*, Research Paper, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2021-09/2021-09-23-advanced-military-technology-in-russia-bendett-et-al.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

Rus OPK'sindeki teknolojik gelişmeler şimdilik bir kenara bırakılarak mevcut sistemler üzerinden Rus yapımı sistemlere olan talep incelenmeye devam edilebilir. SIPRI'nin Silah Transferi Veri Tabanı (*Arms Transfer Database*) altında yer alan Ticaret Sicilleri (*Trade Register*) verilerinde tedarikçiler ve alıcılar, sipariş edilen ve teslim edilen silah sistemlerinin türü ve sayısı, teslimat yılları ve anlaşmanın mali değerine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. İlgili veri tabanından 2017-2021 yılları arasında Rusya'nın tedarikçi, diğer tüm ülkelerin alıcı olduğu ve tüm silah türlerinin kaydını içeren veriler çekildiğinde siparişin verildiği yıl ve siparişin teslim edildiği yıl(lar) arasında 2017-2021 yılları arasına denk düşen tüm veriler bir arada sunulmaktadır.

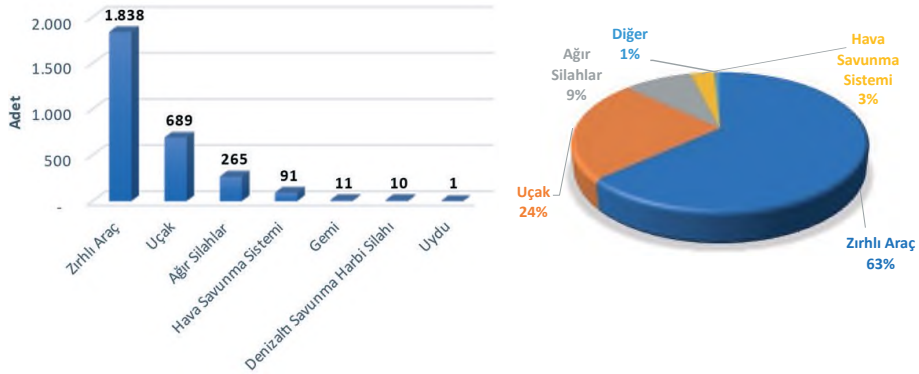
Örneğin, belirtilen bilgiler ışığında alınan veriler arasında İran'ın 1991 yılında siparişini verdiği Fagot türü tanksavar füzesi 1993-2020 yılları arasında toplamda 5 bin adet olmak üzere teslimatı yapılmış görünmektedir. 1991 yılında siparişi verilen bu ürünün ne kadarının 1993'te ne kadarının sonraki yıllarda yapıldığına ilişkin kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca 1993 yılından başlamak üzere 2020 yılına kadar teslimatın sürmüş olduğu anlaşılmaktadır. Uzun yıllara yayılmış teslimat süresinin bir nedeni SIPRI'nin ilgili veriye sağlıklı olarak ulaşmasında karşılaştığı zorluk(lar) olabilir. Bir diğer neden ise Rusya'nın aldığı siparişlerdeki temin süresinin yani teslimat zamanının uzun sürüyor olması olabilir.

Verilen örnek üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, teslimatı her ne kadar yakın zamana kadar sürmüş olsa da sipariş verildiği yıl ve silah teknolojisi göz önünde bulundurulduğunda bahsi geçen silahın artık modası geçmiş bir ürün olduğu görülmektedir. Bu çalışma, konusu itibarıyla son teknoloji modern silah sistemlerine gösterilen rağbeti ölçmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla Fagot tanksavar füzesi gibi eski teknoloji ürünlerin inceleme dışı bırakılması beklenebilir. Ancak bu gibi örneklerin sayısı az olmakla birlikte Rusya'nın satışına hâlâ devam ettiği savunma sanayii ürünlerinin önemli bir kısmı ya Sovyetler zamanından kalma ya da o dönemin platformları üzerinden geliştirilen silah sistemleridir. Bu nedenle bu ve benzeri ürünler ilgili veri setinden ayrıştırılmadan incelemeye dâhil edilmiştir.

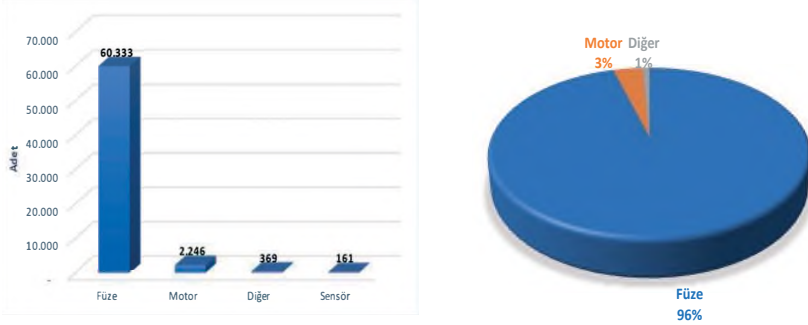
SIPRI silahları kategorize ederken iki farklı yöntem kullanmaktadır. İlki, silah türlerini genel olarak on bir başlık altında toplamıştır. Bunlar Uçak (*Aircraft*), Hava Savunma Sistemleri (*Air Defence Systems*), Denizaltı Savunma Harbi Silahı (*Anti-Submarine Warfare Weapon*), Zırhlı Araçlar (*Armoured Vehicles*), Ağır Silahlar (*Artillery*), Motorlar (*Engines*), Füzeler (*Missi-*

les), Sensörler (*Sensors*), Uydular (*Satellites*), Gemiler (*Ships*) ve Diğerleridir (*Others*). Bu kategorilere ne tür silahların girdiğinin açıklaması SIPRI'nin kaynaklar ve yöntemlerinde açıkça belirtilmiştir.⁶² Bu çalışmada da SIPRI'nin belirlemiş olduğu yöntemlere aynen uyulmuştur. İkinci bir sınıflandırma ise *Weapon Description* (Silah Açıklaması) başlığı altında yapılmıştır. Buna göre, örneğin silah türü Füze olarak belirlenmiş bir silahın Tanksavar Füze, Sattıtan Havaya Füze (SAM) veya Gemi savar Füze oluşu, silahın genel çalışma prensibi ve/veya adı baz alınarak yapılmıştır. Bu çalışmada bu sınıflandırma da aynen SIPRI veri tabanında olduğu gibi, yalnızca Türkçeleştirilerek kullanılmıştır.

Grafik 3-18: Kategorilerine Göre Rusya'nın Transferini Gerçekleştirdiği Silah Sistemlerinin/Platformların Sayısı ve Oranı, 2017-2021 Yılları. *Kaynak: SIPRI.*

Grafik 3-19: Kategorilerine Göre Rusya'nın Transferini Gerçekleştirdiği Mühimmat ve Bileşenlerin Sayısı ve Oranı, 2017-2021 Yılları. *Kaynak: SIPRI.*

62. SIPRI, Arms Transfers Database, Sources and Methods.

Sayılan silah türlerini “silah sistemi/platform” ve “mühimmat ve bileşen” şeklinde iki ayrı kategoride de değerlendirmek mümkündür. Bu şekilde yapıldığı takdirde ilgili savunma sanayii sektörünün özgün sistemler konusunda mı yoksa silah sistemlerinin önemli bileşenleri konusunda mı uzmanlaşmış olduğuna ilişkin fikir edinilebilir. Mühimmatlar meselesi ise iki açıdan önemli olabilir. İlgili mühimmatın diğer silah sistemleriyle uyumluluğu bağlamında muadil ürün olarak rağbet görüp görmediği ve ilgili ülkenin daha önce satmış olduğu sistemlerin kullanımına/devamlılığına ilişkin bilgi verebilir.

Rusya'nın 2017-2021 yılları arasındaki beş yıllık dönemde gerçekleştirdiği silah transferinde silah sistemi/platform bazında öne çıkan silah türleri zırhlı araçlar, uçaklar ve ağır silahlar olmuştur. Beş yıl içerisinde bin 838 adet teslimatla tüm silah sistemleri ve platformlar arasında yüzde 63 oranında transfer hacmine ulaşmıştır. Zırhlı araçları ise yüzde 24 oranla uçaklar takip etmiştir.

Mühimmat ve bileşen kategorisinde ise füzeler açık ara birinci sırada yer almaktadır. Mühimmat ve bileşen kategorisindeki satışların yüzde 96'sı sadece füzelerle gerçekleşmiştir. Füzelerin ardından beş yılda 2 bin 246 adet ile motor, önemli bileşenlerden biri olarak satışı yapılmış ürünlerdendir.

Transferi/satışı en çok yapılan zırhlı araç, uçak ve füzelerden hangi türdeki sistem ve mühimmatların daha çok talep gördüğüne ve bunların ne tür özelliklere sahip olduğuna bakarak tercih edilme nedenleri anlaşılabilir.

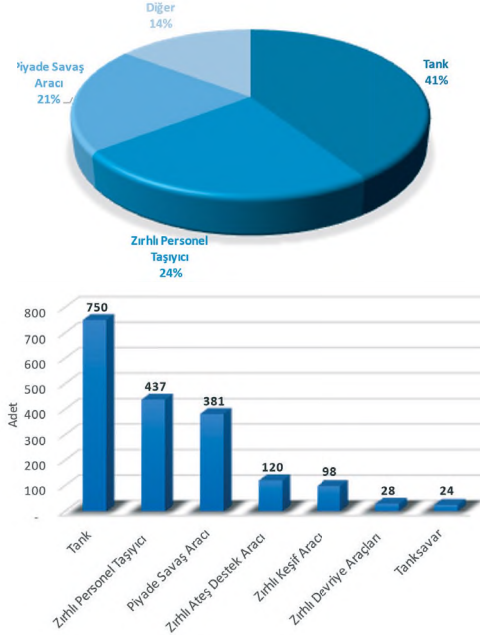
3.5.1. Zırhlı Araçlar

Zırhlı araç, kurşun, şarapnel ve diğer mermilere karşı kısmen veya tamamen zırh kaplaması ile donatılmış askerî araçlara verilen isimdir. SIPRI'nin zırhlı araçlar tanımlaması da “her türlü tank, tank avcısı, zırhlı araç, zırhlı personel taşıyıcı, zırhlı destek aracı ve piyade savaş aracı dâhil olmak üzere entegre zırh korumasına sahip tüm araçlar” şeklindedir.⁶³ Bu tanıma yerleşik ancak hafif zırh korumasına sahip araçlar dâhil edilmemiştir.

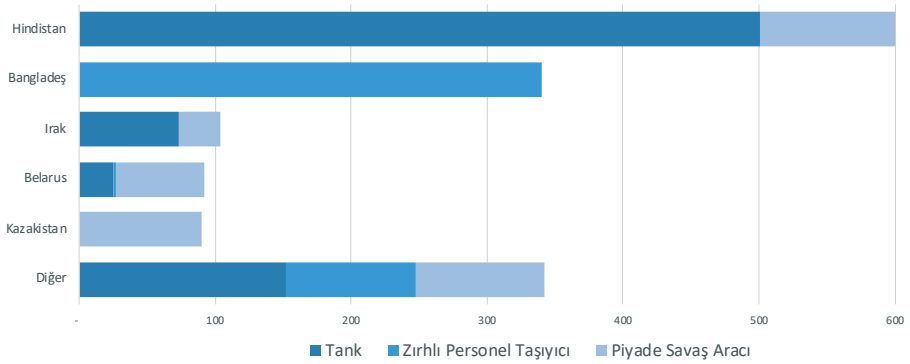
Rusya'nın zırhlı araç kategorisinde en çok sattığı platformlar tank, zırhlı personel taşıyıcı ve piyade savaş aracı olmuştur. En yüksek oranda transferi gerçekleşen zırhlı araç ise beş yılda 750 adet teslimatla tanklar olmuştur.

63. Ibid.

Grafik 3-20: Rusya'nın Transferini Gerçekleştirdiği Zırhlı Araçların Çeşit, Sayı ve Oranı, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 3-21: Rusya'nın En Çok sattığı Üç Zırhlı Araç Türüne Göre Satın Alan Ülkeler ve Sayısı, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

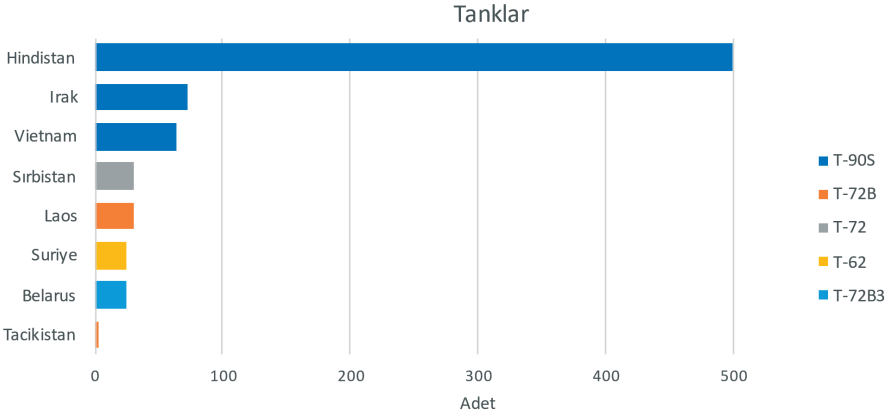

Zırhlı araç satışının ülkelere göre dağılımına bakıldığında Hindistan ve Bangladeş'in başı çektiği görülmektedir. Hindistan, oldukça yüksek bir sayıda tank satın almışken Bangladeş'in tüm alımı zırhlı personel taşıyıcı araçlar olmuştur.

3.5.1.1. T-90S Tankı

Teslimatı yapılan zırhlı araçların tamamının yüzde 41'ine denk gelen tanklar Rus savunma sanayiinin gözde ürünlerinin başında gelmektedir. Tanklar arasında ise T-90S modeli ana muharebe tankı açık ara en çok talep edilen zırhlı araçtır. T-90 ana muharebe tankının üretimine 1992 yılında başlanmış ve ilk defa 1993 yılında Rus Savunma Bakanlığı'nın hizmetine alınmıştır.⁶⁴

Grafik 3-22: Rusya'nın Teslimatını Gerçekleştirdiği Tankların Cinsi ve Sayısı ile Teslim Alan Ülkeler, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

T-90S tankı, Rus yapımı T-90 tipi tankının ihracat versiyonudur. T-90 tankı da T serisinin, özellikle T-72 ve T-80 model tanklarının geliştirilmiş modern bir versiyonudur. Önceki versiyonlara kıyasla artırılmış ateş gücü, hareketlilik ve sağladığı yüksek korumayla bugün dünyanın en iyi tanklarının başında gelmektedir.⁶⁵ Hatta dünyanın en iyi on ana muharebe tankı arasında gösterilmektedir.⁶⁶ Yine de Batılı rakipleri kadar sofistike olmadığı ancak üretim maliyetinin daha düşük olduğu belirtilmektedir.⁶⁷ Ana bileşenlerinden biri bin

64. T-90 Main Battle Tank, *Military Today*, <http://www.military-today.com/tanks/t90.htm>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

65. T-90S Main Battle Tank (MBT), Russia, (2022, 30 Mart), *Army Technology*, <https://www.army-technology.com/projects/t90/>, (Erişim Tarihi: 02.03.2023); T-90 Main Battle Tank, (2022, 26 Şubat), *Military Factory*, https://www.militaryfactory.com/armor/detail.php?armor_id=161, (Erişim Tarihi: 02.03.2022).

66. Top 10 Main Battle Tanks, *Military Today*, http://www.military-today.com/tanks/top_10_main_battle_tanks.htm, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

67. Ibid.

beygir gücü üreten yine Rus yapımı V-92S2 tipi dizel motorudur.⁶⁸ Rusya'nın üçüncü sırada transferini gerçekleştirdiği tanksavar füzelerinden 9M119 tipi mühimmat taşımaktadır.

Meskûn mahal çatışmalarından ziyade geniş Avrupa kırsalları düşünülerek tasarlanmıştır.⁶⁹ Ancak bu tankın en büyük operatörü/kullanıcısı Hindistan olmuştur. Bugüne kadar toplamda bin 900'ün üzerinde satışı yapılan T-90S tipi tankın, 500 adedi son beş yıl içerisinde olmak üzere, bin 150'den fazlasını Hindistan almıştır. Son beş yılda T-90S tanklarının yetmiş üç adedini Irak almıştır. Şubat 2022'de Irak, daha fazla T-90S satın alma planını duyurmuştur.⁷⁰ Gelecek yıllarda da T-90 tipi ana muharebe tankının çeşitli versiyonlarının satışının yapılmaya devam etmesi beklenmektedir.

3.5.1.2. BTR-80 Zırhlı Personel Taşıyıcısı

Rusya'nın ikinci sırada en çok satışını yaptığı zırhlı araç zırhlı personel taşıyıcısıdır. Zırhlı personel taşıyıcıları (ZPT), en basit tanımıyla piyadeleri savaşa taşımak için kullanılan paletli zırhlı araçlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yapılan iyileştirmelerle ZPT'ler, savaşta tanklara eşlik edebilecek kadar yetenekli hale getirilmişlerdir.⁷¹ Rus yapımı ZPT'ler arasında en çok rağbet gören 354 adet ile BTR-80 tipi olmuştur. Yapımına 1980'li yıllarda başlanan BTR-80 tipi ZPT ilk kez 1986 yılında Sovyet ordusunun envanterine girmiştir.⁷²

Eskiyen BTR-60 ve BTR-70 tipi tekerlekli araç serilerinin yerini alacak şekilde tasarlanan BTR-80 tipi ZPT'nin farklı amaçlar için üretilmiş çok sayıda versiyonu bulunmaktadır.⁷³ Öncüllerine kıyasla amfibi yeteneğe de sahip olan

68. V-92S2, *Army Guide*, <http://www.army-guide.com/eng/product893.html>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

69. T-90 Main Battle Tank, (2022, 26 Şubat), *Military Factory*.

70. T-90S MBT Main Battle Tank Russia, (2023, 12 Ocak), *Army Recognition*, https://armyrecognition.com/russia_russian_army_tank_heavy_armoured_vehicles_u/t-90s_main_battle_tank_mbt_technical_data_russia_pictures_video.html, (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

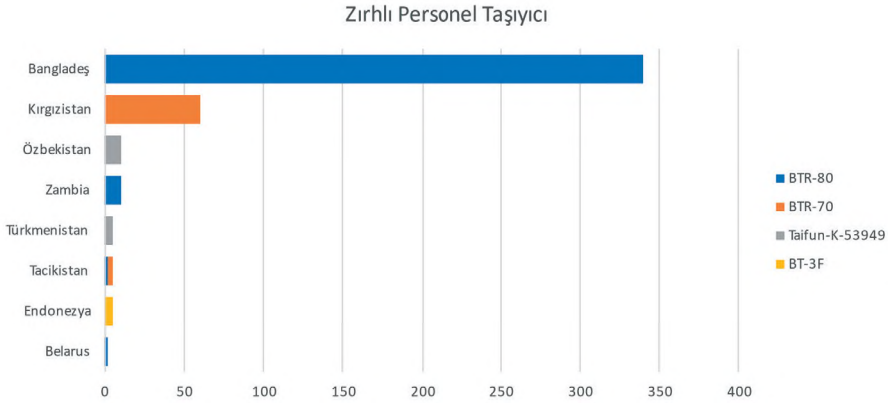
71. Peter Mansoor, (2023, 17 Şubat), Armoured Vehicle: Armoured Personnel Carriers, *Britannica*, <https://www.britannica.com/technology/armoured-vehicle#ref231045>, (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

72. BTR-80 Armored Personnel Carrier, *Military Today*, http://www.military-today.com/apc/btr_80.htm, (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

73. BTR-80 Armored Personnel Carrier (APC) [1987], (2023, 4 Şubat), *Military Fac-*

BTR-80'in en büyük operatörü Bangladeş ve Macaristan'dır. Başta da belirtildiği üzere son beş yıldaki en büyük alımı da yine Bangladeş gerçekleştirmiştir. 2017-2021 yılları arasında Rusya'nın sattığı ZPT'lerin yaklaşık yüzde 78'ini Bangladeş satın almıştır. Bu ZPT'lerin de tamamı *BTR-80* versiyonudur. Bu versiyonun dünya çapında pek çok çatışmada yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁷⁴

Grafik 3-23: Rusya'nın Teslimatını Gerçekleştirdiği Zırhlı Personel Taşıyıcıların Cinsi ve Sayısı ile Teslim Alan Ülkeler, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Bangladeş, sınırlı askerî kapasiteye sahip bir ülkedir ve silahlı kuvvetlerin büyük bir kısmı sınır ve iç güvenlik için optimize edilmiştir.⁷⁵ Bangladeş'in yurt dışından silah tedariki hususunda hâlihazırda Çin ve Rusya'nın kredilerine güvendiği dikkate alınırsa ZPT alımı için Rusya'ya başvurması şaşırtıcı değildir.⁷⁶

3.5.1.3. BTR-82A Piyade Savaş Aracı

Piyade savaş araçları, ZPT'lere oldukça benzeyen piyadelerin etkili bir şekilde savaşabileceği paletli bir zırhlı taşıyıcıdır. Rusya'nın bu kategoride en çok satışını yaptığı iki modelden biri olan *BTR-82A* da bir ZPT olan *BTR-80*'in

tory, https://www.militaryfactory.com/armor/detail.php?armor_id=395, (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

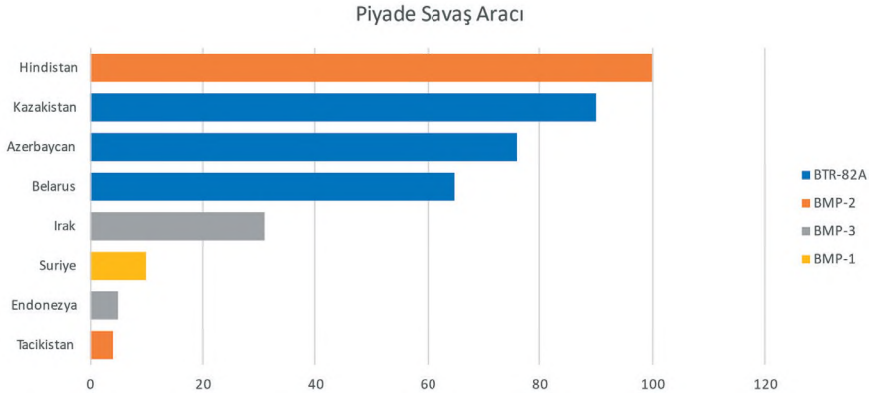
74. BTR-80 Armored Personnel Carrier, *Military Today*.

75. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 250.

76. Ibid.

bir versiyonudur. 2009 yılında tanıtımı yapılan aracın üretimine 2010 yılında başlanmıştır ve ilk defa 2011 yılında Rus ordusunun envanterine girmiştir.⁷⁷

Grafik 3-24: Rusya'nın Teslimatını Gerçekleştirdiği Piyade Savaş Araçlarının Cinsi ve Sayısı ile Teslim Alan Ülkeler, 2017-2021 Yılları. **Kaynak:** SIPRI.

Ağırlıklı olarak Kazakistan, Azerbaycan ve Belarus tarafından tercih edilen *BTR-82* tipi piyade savaş aracı el yapımı patlayıcı (EYP) ve mayınlara karşı koruma sağlayan amfibi özelliğe sahip bir zırhlı araçtır. Eski ve modern Batılı zırhlı personel taşıyıcılara kıyasla aynı patlama korumasını sağlamadığı iddia edilmektedir.⁷⁸ Geliştirilmesi uzun ve pahalı olan *BTR-90* tipi araca alternatif olarak üretildiği düşünülmektedir.⁷⁹

Bu aracın operasyonel kullanımı sırasında birliklerin genellikle aracın içinde değil, herhangi bir balistik koruması olmaksızın üzerinde gitmeyi tercih ettikleri tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise sıkışık yan kapılar yolcuların araçtan yeterince hızlı ayrılmalarına izin vermediğinden, birliklerin pusu durumunda hayatta kalma şansını artırıyor olmasıyla açıklanmaktadır.⁸⁰ Ayrıca bu şekilde kullanıldığında araç bir mayın üzerinden geçerse, birliklerin hayatta kalma şansının daha yüksek olduğu belirtilmektedir.⁸¹ Bu bilgiler ışığında *BTR-82A*'nın tercih nedeninin performansından ziyade fiyat açısından uygun olmasından kaynaklandığını düşündürmektedir.

77. BTR-82 Armored Personnel Carrier, *Military Today*, http://www.military-today.com/apc/btr_82.htm, (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

78. Ibid.

79. Ibid.

80. Ibid.

81. Ibid.

3.5.1.4. BMP-2 Piyade Savaş Aracı

Rusya'nın en temel piyade savaş aracı olan BMP-2 1970'lerin sonunda geliştirilerek 1980'de Sovyet ordusuna dâhil edilmiştir. Zamanında Doğu Bloku ülkelerinin en önemli savaş aracı olmuş ve Sovyetlerin pek çok müttefikine de transferi sağlanmıştır (1987-1991 yılları arası 2 bin 590 araç).⁸² 1992'den bu yana 2 bin 300'ün üzerinde transferi yapılan BMP-2 tipi aracın son beş yılda satışı (2017-2021) yalnızca 104 adet olarak gerçekleşmiştir. Bunun da 100 adetini tek başına Hindistan almıştır.

Öncülü BMP-1 tipi araç ile aynı genel çizgilere sahip olmasına karşın çok az ortak noktasının olduğu söylenen BMP-2 çoğu arazi görevi için yeterli motor gücüne sahip, çevik, güvenilir ve kullanışlı bir araç olarak kabul edilmektedir.⁸³ Öncülüne kıyasla entegre silahlarının daha donanımlı ve stabil olduğu belirtilmektedir. Tamamen amfibi bir araç olarak tanıtılıyor olmasına karşın operasyonel kullanımda bu yeteneğinin kullanılmadığına dikkat çekilmektedir. Sığ suda veya kıyıya girerken sıkışma eğiliminde oldukları ve çoğu kez kırık trim kanatları veya açık kapaklar nedeniyle battığı bildirilmiştir.⁸⁴ Rusya'nın tanksavar füze türü içerisinde açık ara en çok sattığı *Konkur* füzesi başlıca mühimmatı arasındadır.

3.5.2. Uçak

SIPRI'nin tanımına göre uçak kavramı asgari yüklü ağırlığı yirmi kg olan insansız hava araçları (İHA/SİHA) dâhil tüm sabit kanatlı uçaklar ve helikopterleri içermektedir.⁸⁵ Rusya'nın zırhlı araçların ardından transferini en çok gerçekleştirdiği silah sistemleri uçak kategorisinden olmuştur. Bu kategoriye ait teslimatı gerçekleşen toplamda 689 aracın 380 adedi avcı kara saldırı uçaklarından oluşmaktadır.

1992 yılından bu yana seksen beş farklı ülkeye çeşitli türlerde uçak satışı bulunan Rusya, son beş yılda yirmi beş ülkeye en çok avcı kara saldırı uçağı, savaş helikopteri ve nakliye helikopteri transferinde bulunmuştur. Bu yirmi beş ülke arasından en fazla alımı 237 adet avcı kara saldırı uçağı ile Hin-

82. BMP-2 Infantry Fighting Vehicle, *Military Today*, <http://www.military-today.com/apc/bmp2.htm>, (Erişim Tarihi: 02.03.2023).

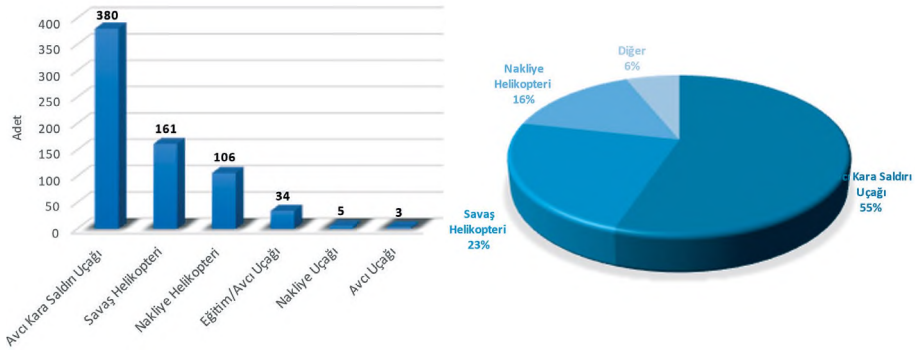
83. Ibid.

84. Ibid.

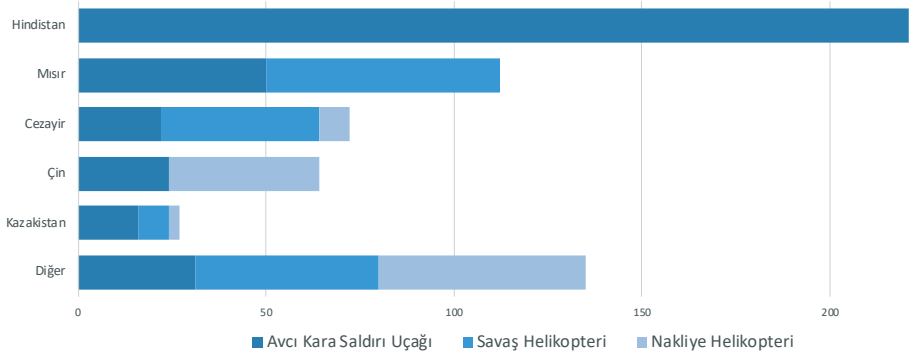
85. SIPRI, Arms Transfers Database, Sources and Methods.

distan yapmıştır. Uçak kategorisinde siparişi verilmiş olmasına karşın henüz teslimatı gerçekleşmemiş olan daha 296 adet uçak bulunmaktadır. Bunların yirmi dört adeti *SU-35S* tipi, otuz dört adedi ise *SU-30MK* tipi avcı kara saldırı uçağıdır. 2018 yılında Myanmar altı adet, 2019 yılında Cezayir on altı adet, 2021 yılında ise Hindistan on iki adet *SU-30MK* tipi avcı kara saldırı uçağı siparişi vermiştir. Filipinler 2021 yılında on yedi adet *Mi-8MT/Mi-17* tipi nakliye helikopteri siparişinde bulunmuştur.

Grafik 3-25: Rusya'nın Transferini Gerçekleştirdiği Uçakların Çeşit, Sayı ve Oranı, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 3-26: Rusya'nın En Çok sattığı Üç Uçak Türüne Göre Satın Alan Ülkeler ve Sayısı, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

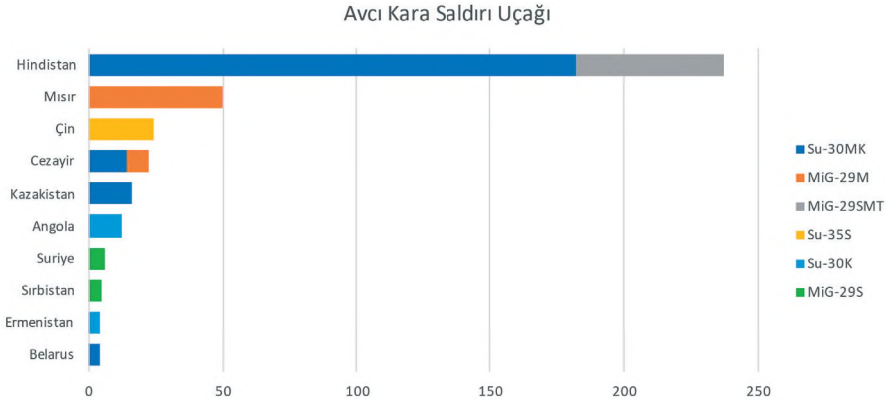
Askerî uçaklar (*military aircrafts*), sahip oldukları yeteneklere ve üstlendikleri görevlere göre çok sayıda türde üretilmektedirler. Sabit kanatlı askerî uçakların başlıcaları avcı uçağı (*fighter aircraft*), kara saldırı uçağı (*ground attack aircraft*), bombardıman uçağı (*bomber aircraft*) ve nakliye uçağıdır

(*transport aircraft*). Bahsedilen ilk üç görevin ikisini de yapabilen uçaklar genellikle çok rollü (*multi-role*) olarak adlandırılırlar. Rusya'nın bu uçak türleri arasında 1992'den bu yana açık ara transferini en çok yaptığı tür avcı kara saldırı uçağı olmuştur.

3.5.2.1. SU-30 Avcı Kara Saldırı Uçağı

Rusya'nın son beş yıl boyunca da uçak kategorisi altında satışını en çok yaptığı tür avcı kara saldırı uçağı olmuştur. Bu tür içerisinde de en çok rağbet gören *Sukhoi*'nin ürettiğı SU-30MK tipi uçak olmuştur. SU-30'un ihtiyaca göre geliştirilmiş ihracat versiyonu olarak tanımlanabilecek SU-30MK, esasen SU-27 tipi uçak temel alınarak geliştirilmiş bir modeldir. SU-30K tipi uçağın da bu seriye ait ihracat ihtiyacına göre geliştirilmiş bir versiyon olduğu hatırlanmalıdır. SU-34 ve SU-35 tipi uçakların da SU-30'un daha gelişmiş versiyonları olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Grafik 3-27: Rusya'nın Teslimatını Gerçekleştirdiğı Avcı Kara Saldırı Uçaklarının Cinsi ve Sayısı ile Teslim Alan Ülkeler, 2017-2021 Yılları. *Kaynak: SIPRI.*

İlk uçuşunu 1986'da yapan SU-30, 1992 yılında üretilmeye başlanmıştır. Çok sayıda ihracat versiyonu bulunmaktadır. Gelişmiş manevra kabiliyetine sahip uzun menzilli bu uçak 8 tona kadar mühimmat taşıma kapasitesine sahiptir. ABD yapımı *F-15E Eagle* tipi uçağa büyük ölçüde benzediğı belirtilmektedir.⁸⁶

86. Sukhoi Su-30 Multi-Role Fighter, *Military Today*, http://www.military-today.com/aircraft/su_30.htm, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

SU-30 tipi avcı kara saldırı uçağından 2017-2021 yılları arasında teslimatı yapılan toplam 256 uçak bulunmaktadır. Bunların da yaklaşık yüzde 71'ini Hindistan almıştır ve önemli bir kısmı da lisanslı olarak Hindistan'da üretilmiştir. Hindistan'ın yoğun bir şekilde avcı kara saldırı uçağı talebinin olması Çin'e karşı hava kuvvetlerini güçlü tutma amacından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Sukhoi'nin özellikle çok rollü avcı uçağı konusundaki çalışmaları hızla sürmektedir. Bu nedenle arka arkaya çok sayıda *SU*'nun çeşitli versiyonlarda uçaklarıyla karşılaşmak mümkün olmaktadır. Yakın gelecekte de *SU-30* tipi yerine *SU-35* ve *SU-57* tipi uçakların satışında artış yaşanması beklenebilir.

3.5.2.2. *MiG-29 Avcı Kara Saldırı Uçağı*

MiG-29, hafif ve çok rollü olarak tanımlanabilecek bir avcı uçağıdır. Sovyetler döneminde ABD'nin *F-16* tipi uçağına karşılık olarak üretildiği söylenebilir. İlk uçuşunu 1977 yılında yapmış, 1982 yılında üretimine başlanmıştır. 1986 yılında da ilk defa SSCB envanterinde yerini almıştır.⁸⁷ *MiG-29M*, *MiG-29S* ve *MiG-29SMT* yükseltilmiş versiyonlardır. Son beş yılda *MiG-29* serisi uçaklara ağırlıklı olarak Hindistan, Mısır ve Çin ilgi göstermiştir.

MiG'in üreticisi Birleşik Uçak A.Ş.'nin (*United Aircraft Corporation*) firmalarından Mikoyan Gureviç'in (*MiG*) son yıllarda mali zorluklar içerisinde olduğu dile getirilmektedir.⁸⁸ Hatta bu nedenle uzunca bir süre yeni bir uçak geliştirmekten imtina ettikleri iddia edilmiştir. Nitekim 2000'li yılların başında *MiG-29*'dan çok daha ileri özelliklere sahip *MiG-35*'i geliştirmeye başlamışlar, ancak 2019 yılında deneme ve değerlendirme amaçlı olarak 2 adet *MiG-35* tipi uçak Rus ordusuna teslim edilmiştir. Henüz Rusya'nın envanterine girmediği gibi başka hiçbir ülkeden de sipariş almamıştır.⁸⁹ Şu anda tüm yeni Rus savaş uçakları Birleşik Uçak A.Ş.'nin diğer firmalarından biri olan *Sukhoi* tarafından üretilmektedir. Ancak *MiG*'in de çalışmalarına devam ettiği ve yeni projeler de geliştirildiği hatırlanmalıdır.

87. Mikoyan MiG-29 Multi-Role Fighter, *Military Today*, http://www.military-today.com/aircraft/mikoyan_mig_29_fulcrum.htm, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

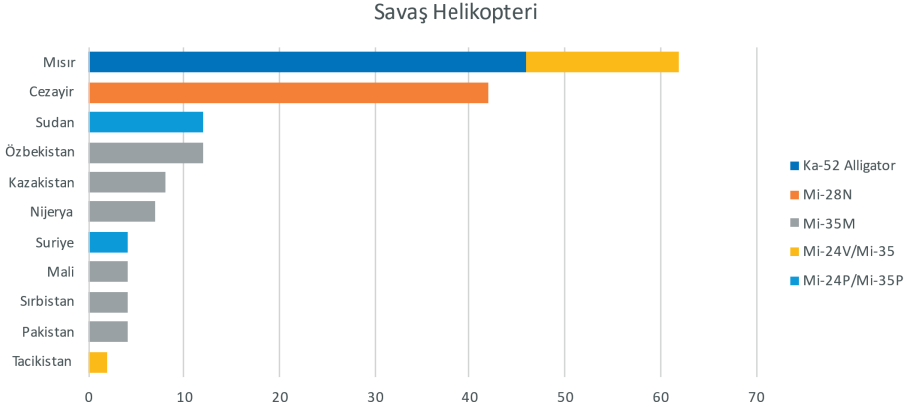
88. Matthew Bodner, (2015, 2 Temmuz), Russia's Once-Mighty Fighter Jet Firm MiG Struggling as Rivals Make Gains, *The Moscow Times*, <https://www.themoscowtimes.com/2015/07/02/russias-once-mighty-fighter-jet-firm-mig-struggling-as-rivals-make-gains-a47871>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

89. MiG-35 Multi-Role Fighter, *Military Today*, http://www.military-today.com/aircraft/mig_35.htm, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

3.5.2.3. KA-52 Alligator Savaş Helikopteri

Gündüz ve gece görev yapabilen çok rollü, her türlü hava koşulunda taarruz helikopteridir. 1994 yılında geliştirilmeye başlanan araç ilk kez 2008 yılında Rusya'nın envanterine girmiştir. 2017 yılına kadar üretimi sınırlı sayıda gerçekleşmiştir (yaklaşık 120 adet) ve tümü de Rus ordusuna teslim edilmiştir. Yurtdışına ilk defa satışı gerçekleşen tüm KA-52 tipi helikopterler Mısır tarafından satın alınmıştır.⁹⁰ Mevcut durumda yeni siparişi bulunmayan KA-52'nin geleceği şu an için meçhul kabul edilebilir.

Grafik 3-28: Rusya'nın Teslimatını Gerçekleştirdiği Savaş Helikopterlerinin Cinsi ve Sayısı ile Teslim Alan Ülkeler, 2017-2021 Yılları. **Kaynak:** SIPRI.

3.5.2.4. Mİ-28N Savaş Helikopteri

Orijinali ve ilk geliştirilmiş versiyonları olan Mİ-28 ve Mİ-28A tipi helikopterler seri üretime hiçbir zaman geçememişken gece saldırı kabiliyeti eklenmiş versiyon olan Mİ-28N son beş yılda sadece Cezayir'e kırk iki adet satılmıştır. Önceki beş yıl boyunca da (2012-2016) yalnızca Irak tarafından on dokuz adet satın alınmıştır. 2020 yılından bu yana bu versiyonun üretimi yerini Mİ-28NM'ye bırakmış vaziyettedir.⁹¹ NM versiyonu da şu an için sadece Rusya ordusuna üretilmektedir.

90. Kamov Ka-52 Attack Helicopter, *Military Today*, http://www.military-today.com/helicopters/ka52_hokum_b.htm, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

91. Mil Mi-28 Attack Helicopter, *Military Today*, http://www.military-today.com/helicopters/mil_mi28_havoc.htm, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

3.5.2.5. Mİ-35M Savaş Helikopteri

Üretimine 2005 yılında başlanan Mİ-35M, ihracat için tasarlanmış Mİ-24 versiyonu bir helikopterdir. Dolayısıyla bu aracı grafikte yer alan Mİ-24v/Mİ-35 ve Mİ-24P/Mİ-35 versiyonlarıyla beraber değerlendirmek daha mantıklıdır. Hepsi birlikte ele alındığında toplamda transferi tamamlanmış yetmiş üç adet ile Mİ-24/Mİ-35 tipi helikopterin Rusya'nın en çok tercih edilen savaş helikopteri olduğu görülmektedir. Ana rolü, zırhlı araçları, düşman birliklerini, İHA'ları ve diğer helikopterleri imha etmek olan araç ikincil olarak askerlerin ve özel kargoların teslimi ile yaralıların tahliyesi için de kullanılabilir. Gece ve gündüz tüm hava şartlarında çalışabilmektedir. İlerleyen yıllarda Mİ-28 tipi helikopter yerine de bu helikopterin satışının ön planda olması beklenebilir.⁹²

3.5.3. Füze

Füzeler, yüksek hızda büyük bir isabetle patlayıcı bir savaş başlığı göndermek için tasarlanmış silahlardır. Roketlerden farklı olarak füzeler mutlaka bir çeşit güdümlü sistemi ile donatılmışlardır. Farklı amaçlar için geliştirilmiş çok sayıda füze tipi bulunmaktadır. Kendi özel fırlatma araçlarına sahip olabilecekleri gibi uçak, helikopter, gemi, denizaltı, tank gibi pek çok platformun üzerinden de atışlabilirler.

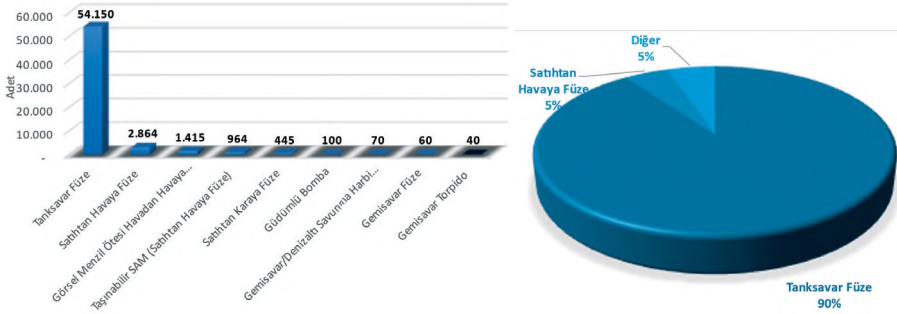
Rusya'nın geliştirdiği füzeler arasında açık ara en çok rağbet gören füze tipi tanksavar füzelerdir. Son beş yıl içerisinde 54 binden fazla tanksavar füzesi, satışını yaptığı toplam füzelerin yüzde 90'ını oluşturmaktadır. Siparişi verilmiş ancak henüz teslimatı yapılmamış 34 binin üzerinde füze bulunmaktadır. Üstelik 2021 yılında Hindistan 17 bin 500 adet daha tanksavar siparişi vermiş durumdadır. İkinci sırada 2 bin 862 adetle satıhtan havaya füzeler (SAM) ve ardından bin 415 adet ile görsel menzil ötesi havadan havaya füze (BVRAAM) füzeleri gelmektedir. Yine tanksavar füzeleri kadar olmasa da SAM ve taşınabilir SAM füzeleri için yeni siparişler gelmeye devam etmektedir.

Rus yapımı füzelerin en büyük alıcılarının kim olduğu sorusunun cevabı ise yine pek çok üründe olduğu gibi Hindistan olmaktadır. Hindistan'ı ne-

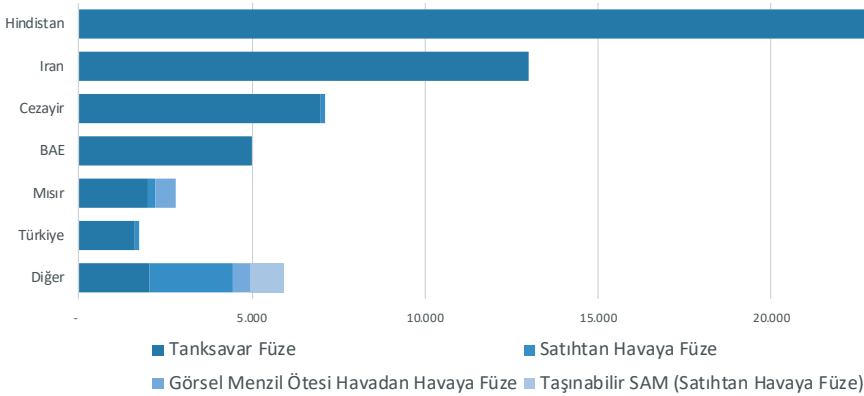
92. Zaal Tchkuaseli, Mil Mi-35M Attack Helicopter, *Military Today*, http://www.military-today.com/helicopters/mi_35m.htm, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

redeyse yarı yarıya bir oranla İran takip etmektedir. SIPRI verileri daha detaylı incelendiğinde satın alınan bu Rus yapımı füzelerin önemli bir kısmının yine Rus yapımı silah sistemleri üzerinde kullanılmak üzere alındığı görülmektedir.

Grafik 3-29: Rusya'nın Transferini Gerçekleştirdiği Füzelerin Çeşit, Sayı ve Oranı, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 3-30: Rusya'nın En Çok sattığı Üç Füze Türüne Göre Satın Alan Ülkeler ve Sayısı, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

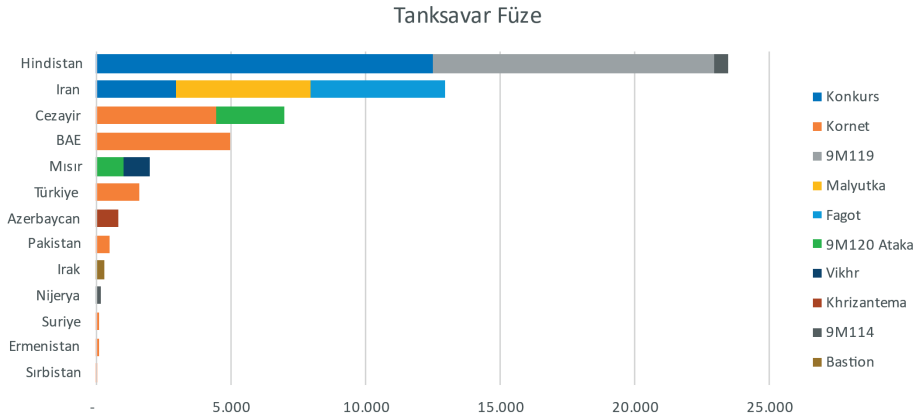

Bununla birlikte veriler bazı ülkelerin, envanterinde bulunan diğer ülke yapımı sistemlerde kullanmak üzere Rus yapımı füzeleri tercih ettiklerini göstermektedir. Örneğin, Türkiye 2018 yılında yüzde 51 hissesi Türk menşei yüzde 49'u BAE menşei bir firmaya ait olan FNSS yapımı *Kaplan-10* tipi tanksavarında kullanmak üzere bin 600 adet *Kornet* tipi tanksavar füze siparişi vermiştir.

3.5.3.1. Konkurs Tanksavar Füze

Transfer adedi toplamda 55 bini bulan tanksavar füzeler arasından üç tip öne çıkmaktadır. Tek bir siparişte elli adetten 5 bin adede kadar çok geniş bir yelpazede talep görebildiğinden bu üç türün rakamsal olarak birbirine çok üstün veya geride olduğunu söylemek pek mümkün değildir. *Konkurs* füzesi son beş yılda (2017-2021) 15 bin 500 adet teslim edilmişken sırasıyla *Kornet* ve *9M119* tipi füzeler sırasıyla 11 bin 850 ve 10 bin 500 adet teslim edilmiştir.

Grafik 3-31: Rusya'nın Teslimatını Gerçekleştirdiği Tanksavar Füzelerin Cinsi ve Sayısı ile Teslim Alan Ülkeler, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

9M113 olarak da bilinen *Konkurs* füzesi Sovyetler Birliği tarafından şimdiye kadar geliştirilen en başarılı tanksavar füze olarak nitelendirilmektedir.⁹³ 1966'da başlatılan ikinci nesil bir ATGM programının ürünü olan *Konkurs* ilk kez 1974 yılında Sovyetler envanterine dâhil edilmiştir.⁹⁴ Tarihsel olarak bu kadar uzun bir geçmişe sahip olmasına karşın hâlâ Rusya'nın en çok tercih edilen tanksavar füzeleri arasında yer almaktadır. Bunun en önemli nedeni olarak üretim maliyetinin mümkün olduğunca düşük tutulmaya çalışılıyor olması olabilir. Zira bu silah düşük bir maliyetle üretilmeye devam edilmesi için 248 m/s'lik bir hızda üretilmiştir.

Dört km gibi kısa bir menzile (gece iki-iki buçuk km) sahip olmasıyla birleşen düşük hız özelliği, *Konkurs*'un neden sıklıkla tercih edildiğine ilişkin so-

93. Miguel Miranda, Konkurs Anti-Tank Guided Missile, *Military Today*, <http://www.military-today.com/missiles/konkurs.htm>, (Erişim Tarihi: 04.03.2023).

94. Ibid.

ru işaretleri oluşturmaktadır. Ancak düşük hız ve menzile rağmen üstün bir zırh delme gücüne sahip olduğundan savaş alanında bilhassa ana topun tahrip gücünden fazlasına ihtiyaç duyulduğu ya da hedeften uzakta olunan ve onu ana silah/topla vurmanın çok zor olduğu senaryolarda oldukça etkili bir araç olduğu düşünülmektedir.⁹⁵ Fransız yapımı *HOT* ve ABD yapımı *TOW* füzelerinin, *Konkurs* ile kabaca benzer bir performansa sahip olduğu iddia edilmektedir.⁹⁶ *BMP-1* ve *BMP-2* tipi *ZPT*'lerde kullanılmaktadır.

3.5.3.2. Kornet Tanksavar Füze

9K113 olarak da bilinen *Kornet*, mevcut tanksavar füzelerinin önemli bir kısmından daha uzun menzile sahiptir. Geliştirilmiş versiyonları çok daha uzun menzile sahiptir. Ancak güdümdeki başarısı noktasında muadili sayılabilecek ABD yapımı *Javelin* kadar iyi değildir.⁹⁷ Muharebe sicilinin etkileyici olduğu, bina, sığınak, saha tahkimatı ve yerleşik birliklere karşı oldukça başarılı olduğu belirtilmektedir.⁹⁸ Günümüz modern savaşlarında araçlar, yapılar ve hatta alçaktan uçan uçakları hedef almak için ihtiyaç duyulan mühimmat türü olarak öne çıktığına dikkat çekilmektedir.⁹⁹ Cezayir, BAE, Türkiye, Pakistan, Suriye ve Ermenistan gibi çok sayıda ülkenin tercih ettiği bir mühimattır. Bir karşılaştırma yapılacak olursa son beş yılda *Konkurs* teslimatı yapılan ülke sayısı sadece ikiyken *Kornet* teslimatı yapılan ülke sayısı yedidir.

3.5.3.3. 9M119 Tanksavar Füze

9M119 Svir ve *9M119 Refleks* olarak da bilinen bu füzenin son beş yıldaki tek alıcısı Hindistan olmuştur. Toplamda 25 bin adet siparişin 10 bin 500

95. 9M113 Konkurs, *War Thunder*, https://wiki.warthunder.com/9M113_Konkurs, (Erişim Tarihi: 04.03.2023).

96. 9K113 Konkurs, *Weapon Systems*, <https://weaponsystems.net/system/549-9K113+Konkurs>, (Erişim Tarihi: 04.03.2023).

97. Miguel Miranda, Kornet Anti-Tank Guided Missile, *Military Today*, <http://www.military-today.com/missiles/kornet.htm>, (Erişim Tarihi: 04.03.2023). ABD yapımı Javelin tanksavar füzesi “Taşınabilir En İyi 10 Tanksavar Güdümlü Füzesi” listesinde dördüncü sırada yer alırken Kornet sekizinci sırada yer almaktadır. Liste için bkz. Top 10 Man-Portable Anti-Tank Guided Missiles, *Military Today*, http://www.military-today.com/missiles/top_10_portable_atgms.htm, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

98. Miranda, Kornet Anti-Tank Guided Missile, *Military Today*.

99. Ibid.

adeti teslim edilmiştir. Daha doğrusu bu füzenin üretimi lisanslı olarak Hindistan'da *INVAR (3 UBK 20)* adıyla yapılmaya devam edilmektedir. Hindistan'ın, *T-80U*, *T-80UD*, *T-84*, *T-72AG*, *T-90* tipi tanklarının standart silahlarından biri olan *9M119* füzesini, sahip olduğu 2 bin 418 adet *T-72M1* tipi ve bin 150 adet *T-90S* tipi tanklarda kullanmak üzere üretiyor olması muhtemeldir.¹⁰⁰ Son beş yılda Hindistan'ın çok sayıda üretim gerçekleştirmiş olması neticesinde Rusya'nın en çok tercih edilen tanksavar füzeleri arasında yer almış olsa da daha önce sadece 2000-2005 yılları arasında Suriye'ye bin 500 adet ve 2001-2015 yılları arasında Çin'e bin 500 adet satış yapılmıştır.

3.5.3.4. 57E6 Satıhtan Havaya Füze (SAM)

Rus yapımı *Pantsir* hava savunma sistemlerinin başlıca mühimmatı olan *57E6* füzesi son beş yılda bin 600'den fazla siparişi verilmiş ve bugüne kadar bin 450 adetinin teslimatı gerçekleşmiştir. Hâlihazırda Myanmar ve Sırbistan vermiş olduğu siparişlerin teslimatını beklemektedir. 2008-2016 yılları arasında BAE, Cezayir ve Suriye'ye toplamda 3 bin adet *57E6* tipi SAM füzesi transfer edilmiştir.

Rusya'nın 2017 yılı öncesinde BAE, Cezayir ve Suriye'ye toplamda 124 adet *96K9 Pantsyr-S1* tipi hava savunma sistemi transfer ettiği, son beş yıl içerisinde de Etiyopya, Irak ve Sırbistan'dan elli sekiz adet *96K9 Pantsyr-S1* tipi hava savunma sistemi siparişi alıp tamamının teslimatını yaptığı göz önünde bulundurulduğunda *57E6* tipi SAM füzesinin alıcıları şaşkıncı olmamaktadır. 2021 yılı içerisinde de Myanmar hem *Pantsir* hava savunma sistemi hem de *57E6* tipi SAM füze siparişi vermiştir.

Pantsir, kısa menzilli bir hava savunma sistemidir. Stratejik askerî ve sivil nokta hedeflerini korumak için tasarlanmıştır. Uçak, helikopter, balistik ve seyir füzeleri, güdümlü bombalar ve İHA'lar gibi çok çeşitli hava hedeflerini angaje etme yeteneğine sahiptir. Geliştiricileri tarafından *F-22* ve *F-35* gibi *stealth* teknolojiye (hayalet uçak) sahip uçaklara karşı dahi etkili olduğu iddia edilmektedir.¹⁰¹ Ancak Suriye'deki operasyonel kullanımı sırasında İHA'lar gibi küçük ve yavaş hareket eden hedefleri tespit etmekte zorlandığı ortaya çıkmıştır. Nitekim yakın zamanda Ukrayna, Suriye ve Libya'daki askerî çatış-

100. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 267.

101. Pantsyr Short-Range Air Defense Gun/Missile System, *Military Today*, <http://www.military-today.com/missiles/pantsyr.htm>, (Erişim Tarihi: 04.03.2023).

malar sırasında kullanılan bu sistemlerden Suriye ve Libya'da en az yirmi üç tanesinin imha edildiği ve bunların da büyük bir çoğunluğunun Türk yapımı SİHA'lar tarafından imha edildiği bildirilmektedir.¹⁰²

Minimum bir maksimum yirmi km menzile sahip bu sistem otuz-otuz altı km menzildeki hedefleri tespit eder ve yirmi dört km'nin üzerinde takip menziline sahiptir. Hareket halindeyken füzelerini ateşleme kabiliyetine sahiptir. Aynı anda iki hedefi ateşleyebilen bu hava savunma sistemi, bir dakika içinde on iki adede kadar hedefe angaje olabilmektedir. Ancak genellikle zırhsız olarak üretildiğinden savaş alanında son derece savunmasız bir araçtır. Bu nedenle esasen nefsi müdafaa amaçlı bir sistem olduğu düşünülebilir.¹⁰³

3.6. RUSYA'NIN SAVUNMA SANAYİİ KOMPLEKSİNE İLİŞKİN ÖNEMLİ HUSUSLAR VE GELECEĞE YÖNELİK TAHMİNLER

- Rusya Soğuk Savaş'ın başlangıcından bu yana küresel savunma sanayii sektöründe öncü iki ülkeden biri olagelmıştır.
- 1991 yılı sonu itibarıyla SSCB'nin dağılmasının ardından pek çok alanda olduğu gibi savunma sanayiinde de büyük bir çöküş yaşamıştır. Ancak 1998 yılı sonrasında Sovyetler dönemindeki kadar olmasa da eski performansına yaklaştığı görülmektedir.
- Öte yandan sahip olduğu ve ihracatını gerçekleştirdiği sistemlerin büyük bir çoğunluğu Sovyetler döneminden kalma teknolojilerin hafif güncellenmiş versiyonlarıdır. Bu nedenle olsa gerek ki Rusya'nın geleneksel alıcıları arasında ekseriyetle düşük askerî teknoloji kapasitesine sahip ve/veya geliştirmekte olan ülkeler yer almaktadır.
- Mevcut alıcılarının satın alma eğilimleri yakın dönemde genel bir azalma eğilimindedir. Bunun bir nedeni bazı alıcılarının artık daha modern silahlar talep etmesi iken bir başka nedeni de alıcıların kendilerinin artık belli bir oranda savunma sanayii kapasitesi geliştirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Çin'in bu konuda ikinci kategoriye daha yakın bir pozisyonda olduğu belirtilmelidir. İki ülke arasındaki derin stratejik ortaklığa rağmen Rusya'nın Çin'e yapacağı satışlar azalma eğilimi sürdürmeye devam edebilir.

102. Ibid.

103. Ibid.

- Rusya, mevcut alıcılarının satın alma eğilimleri negatif yönlü seyrettiği için savunma sanayii ürünlere yeni pazar arayışı içine girmiş durumdadır. Bu noktada yöneldiği bölgeler Güney Asya, Latin Amerika ve İslam ülkeleri gibi durmaktadır.
- Mevcut sistemler arasında Rusya'nın en çok tercih edilen sistemleri zırhlı araçlardır. Rusya'nın, dünyanın en güçlü kara ordularının başında geliyor olduğu düşünüldüğünde zırhlı kara araçlarının rağbet görüyor olması şaşırtıcı olmamaktadır.
- Öte yandan Rusya'nın hava ve deniz platformlarında iyi bir performans sergileyememesi ya da en azından eski performansında olamaması bu alanlardaki personel, teknoloji ve/veya know-how eksikliğinden ziyade geliştirme (AR-GE) ve üretim için yeterli ekonomik altyapının eksik olmasından kaynaklandığı şeklinde yorumlar vardır. Rusya'nın bu alanlarda çeşitli projeler üzerinde çalışmaya devam ettiği bilinmekle birlikte bunların hayata geçme hızları hakkında haklı ve derin şüpheler bulunmaktadır.
- Rusya bir yandan savunma sanayiini ekonomisini geliştirmenin bir aracı olarak kullanmayı isterken bir yandan da bu sektörün yaşadığı kronik ekonomik darboğazı çözebilmiş bir sistemi oturtmayı başaramamış görünmektedir.
- Rus OPK'nın ihtiyaç duyduğu ekonomik refah tesis edilemediği taktirde modern silah ve silah sistemlerinin geliştirilmesi hususunda problem yaşaması beklenmektedir. Bununla birlikte bu kronik sorunu aşabildiği takdirde orta vadede sektörün kendini toparlama şansı bulunmaktadır. Zira teknolojik imkân ve insan kaynağı açısından 1992 sonrası kayıplarına rağmen iyi addedilecek bir konumdadır.
- Bugüne kadar devlet eliyle çeşitli süspansiyonlar, vergi afları vb. ekonomik desteklerle ayakta tutulmaya çalışılan OPK için Rusya'da sistemsel olarak atılması gereken adımlar bulunmaktadır. İhtiyaç duyulan reformların yapılıp yapılamayacağını ya da başarılı olup olmayacağını şu aşamada ön görmek zordur. Çünkü mevcut hükümetin bu hususta belirlemiş ve duyurmuş olduğu bir program henüz bulunmamaktadır.

KÜRESEL SAVUNMA SANAYİİ SEKTÖRÜNDE ÖNE ÇIKAN TALEP BÖLGELERİ

ORTA DOĞU VE KUZHEY AFRİKA (MENA)'DA SAVUNMA SANAYİİ EĞİLİMLERİ

4.1. GİRİŞ

2008 küresel mali krizinin tüm ülkeleri ve sektörleri etkilediği bir zamanda Arap Baharı'nın patlak vermesi, silah endüstrilerine yeniden satışları artıracakđı ortamı sunmuştur. 2010 yılında Tunus'tan başlayarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı (MENA) derinden etkileyen Arap Baharı, bölgede hâlihazırda yaşanan çatışmaları daha da derinleştirmiş ve bölge ülkeleri açısından yeni güvenlik krizlerinin doğmasına neden olmuştur. İç savaşların artışıyla birlikte bölgeye silah¹ satışı tartışmalı hâle gelmiş ve bazı ülkeler satışlarını askıya almıştır. Öte yandan MENA bölgesinin önemli bir pazar olması her ülkenin aynı doğrultuda hareket etmesine fırsat tanımamıştır. Nitekim iç savaş yaşanan ülkelerde çok fazla iç aktörün olması kendi ajandalarını uygulayabilmek için diğer devletlere doğrudan veya dolaylı olarak üçüncü taraf müdahalelerini olanaklı hâle getirmiştir. Dünyadaki savunma trendlerini de etkileyen silahlı çatışma alanları, aynı zamanda silah teknolojisinin doğal test alanlarını sunmaktadır. Üretilen savunma araçlarının etkinliğinin ölçüldüğü bu yerler, alınan sonuçlara bağlı olarak üretici ülkeyi öne çıkartmaktadır. Öte yandan ulusal güvenliğini sağlayacak araçların bir kısmını veya tamamını üretme kapasitesinden yoksun olan bazı ülkeler de bu açığı kapatmak için silah tedarikine ihtiyaç duymaktadır. Bu durum yalnızca askerî ihtiyaçtan kaynaklanmayıp kendi dış politikasının sürdürülebilirliğini sağlamak için de alınacak silahlar üzerinden yapılabilmekte ve uluslararası zeminde “hasım” ülkelere mesaj verme gayesi taşımaktadır.

Çatışma ve savaşlar silahlanmayı hızlandırmakta, silahlanma arttıkça tehdit algılaması yeniden üretilmektedir. Bölgede devam eden çatışma ve

---

1. “Silah” ifadesi genel bir kullanım olarak seçilmiş olup yalnızca belirli bir savunma ürünü-nü kapsamamaktadır.

krizler incelendiğinde Arap Baharı'na kadar diğer bölgelere nazaran daha sakin olan Körfez Bölgesi² de 2017'de yaşanan Katar Krizi sonrası hareketlenmiştir. Zengin doğal kaynak rezervlerine sahip Körfez Bölgesi, jeopolitik güç dengesinin Orta Doğu'daki en hassas noktalarından biri olmakla birlikte 5 Haziran 2017 tarihinde Katar'ın kara, hava ve denizden abluka alınmasıyla birlikte yeni bir sürecin içine girmiştir. Ulusal ve bölgesel güvenliğin Katar tarafından zayıyata uğratıldığını düşünen Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn ve Körfez'in dışında yer alan Mısır, Körfez Krizi'nin baş mimarlarını temsil etmişlerdir. 2021 yılı itibarıyla abluka bitmiş ve ilişkiler yeniden güçlenmeye başlamıştır. Bu krizin ortaya çıkarttığı sonuçlar, esasında genel olarak bölgeye hâkim olan krizlerin arka planına işaret etmektedir.

Körfez Bölgesi'ndeki ülkelerin hassas ulusal güvenlik ajandaları, devletleri olaylar karşısında daha kırılğan ve sert adımlar atmaya itmektedir. Arap Baharı ile bölgedeki yönetimlerin meşruiyetleri halk kitleleri tarafından sorgulanırken yöneticiler kendi meşruiyetlerinin sorgulanmasının önüne ket vurmaya çalışmışlardır. ABD'nin de bölgede düzen kurucu işlevini yerine getirmekte gönülsüz oluşu, başta Suudi Arabistan olmak üzere, geleneksel düşman İran'a karşı sert angajmanların içine girilmesine neden olmuş; bölgedeki iç savaş ve çatışma noktalarında bilhassa proaktif hareket etmelerinin yolunu açmıştır. İran'ın hareket alanının genişlemesinin de ötesinde Körfez Bölgesi'nin Katar ve BAE gibi zengin ama küçük ülkeleri bundan sonra yalnızca Suudi Arabistan'ın küçük ortakları değil uluslararası arenada eşit ya da daha önemli ve cesur rollere talip olan iki aktör olacaklarının sinyallerini vermiştir.

Orta Doğu'da ABD gibi hegemon bir gücün eskisine nazaran etkisinin daha az hissedildiği bir döneme girilmiş durumdadır. Böylesi bir kaotik düzende devletler kendilerinin daha az güvenli bir durumda olduklarını kabul eder ve başta askerî kapasiteleri olmak üzere güç inşasına yönelirler. Fakat bu durum da uzun vadede sürdürülebilir olmamaktadır. Nitekim ABD'nin bu tutumu Körfez ülkelerini telaşlandırmış olsa da Çin için alan kazanma fırsatı doğurmuş ve ticari ilişkiler başta olmak üzere siyasî olarak da ivme kazanmaya başlamıştır. Çin bölgedeki askerî güvenliğin sağlanması gibi bir maliyet içerisine girmek istememektedir. Körfez ülkeleri de bugüne kadar kurmuş oldukları ittifaklar ve ortaklıklar düşünüldüğünde bölgede büyük güç-

2. Çalışmada Körfez Bölgesi veya Körfez ülkeleri olarak Suudi Arabistan, BAE, Katar, Kuveyt, Bahreyn ve Umman kastedilmektedir.

ler nezdinde bir denge gütmekte ve var olan bu ilişkilerden siyasî ve ekonomik fayda sağlamak istemektedirler. Bugün geldiğimiz noktada ise geleneksel düşman İran ve Suudi Arabistan yedi yıl aranın ardından yeniden diplomatik ilişki kurma kararı almışlardır. Çin'in arabuluculuk ettiği bu durum, ABD'ye dolaylı yoldan meydan okuma olarak kabul edilebilir. Fakat daha da önemlisi uzun zamandır gerginlik yaşadığı ABD'nin güvenlik şemsiyesi altındaki Suudi Arabistan'ın bu hamlesi ABD'ye karşı daha dikkat çekicidir. Nitekim savunma sanayii ihtiyaçlarının büyük bir çoğunluğunu ABD'den karşılayan Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki diğer ülkeler de Çin ile silah ticaretini artırma eğilimindedir.

Tüm bunlar ele alındığında gerek bölgede aktif devam eden çatışmalar gerek ulusal güvenlik açıklarını kapatmak nedeniyle MENA dünyada en fazla silah alımı gerçekleştiren ülkeleri bünyesinde bulundurmaktadır. Bu kapsamda çalışma, MENA bölgesine dair genel bir bakış sunduktan sonra iki ayrı kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, seçilen MENA ülkelerinin 2015 yılından sonrası ve güncel durumlarına dair savunma sanayii çerçevesinde bir özet sunulacak ve varsa güncel proje ile silah alımlarından bahsedilecektir. İkinci kısımda ise SIPRI veri tabanı kullanılarak hazırlanan grafiklerle her bir ülkenin 2010-2021 yılları arası en çok alım yaptığı savunma ürünlerine dair analizlere yer verilecektir. Son olarak değerlendirme kısmında öneri ve görüşler belirtilecektir.

Çalışma kapsamında belirlenen on beş MENA ülkesi şu şekildedir: Suudi Arabistan, BAE, Katar, Kuveyt, Bahreyn, Umman, Yemen, Irak, Lübnan, Ürdün, Mısır, Fas, Cezayir, Tunus, Libya. Bölge ülkelerinden İsrail, ihracatçı ülke konumunda olması; Suriye, yaşanan iç savaşın devam etmesi nedeniyle yalnızca müttefiki ülkelerden silah alması ve İran, nükleer kapasite gelişimi nedeniyle uygulanan ambargonun kaldırıldığı 2020 tarihine kadar SIPRI'deki veri eksikliği nedeniyle çalışmaya dâhil edilmemiştir. Aynı zamanda eskiyen envanterine rağmen İran'ın kendi savunma sanayii olması bir diğer nedendir. Öte yandan genel bilgiler başlığı altındaki grafik ve tablolarda sınırlama gözetilmemiş olup tüm ülkeler yer almıştır.

4.2. GENEL BİLGİLER

MENA ülkelerine dair güncel bazı demografik ve ekonomik veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4-1: MENA Bölgesi Güncel Durumu, 2021 Yılı

Ülke/Bölge	Nüfus (Milyon Kişi)	GSYİH (Milyar ABD Doları)	Kişi Başına Düşen GSYİH (Bin ABD Doları)	Yakıt İhracatı (Tüm İhracat Mallarına Oranı, yüzde)	Askerî Harcama (Milyar ABD Doları)	GSYİH Oranı, yüzde
Suudi Arabistan	35.950	833.540	23.185	77	55.564	6,59
BAE	9.365	415.020	44.315	70	21.100	5,02
Katar	2.688	179.680	66,838	84	11.593	4,81
Kuveyt	4.250	105.960	24.300***	93	9.024	6,69
Bahreyn	1.463	38.870	26.563	30	1.381	3,56
Umman	4.520	88.190	19.509	65	5.784	7,34
Yemen	32.981	21.610*	701.700*	0		
İran	87.923	359.710	4.091	69	24.589	2,30
İrak	43.533	207.890	4.775	100	4.728	2,28
Suriye	21.324	11.080**	533.400**	50		
Lübnan	5.592	23.130	4.136	0		
İsrail	9.364	488.530	52.170	2	24.341	5,17
Ürdün	11.148	45.740	4.103	1	2.177	5,02
Mısır	109.262	404.140	3.968	32	5.165	1,30
Fas	37.076	142.870	3.795	1	5.378	4,18
Cezayir	44.177	163.040	3.690	96	9.113	5,59
Tunus	12.262	46.690	3.807	7	1.251	2,83
Libya	6.735	42.820	6.357	94		
MENA	486.167.363	3.676.798,72	7.562,8	68		

Kaynak: Dünya Bankası.

Not 1: Boş hücreler ilgili alana ilişkin veri olmadığı anlamı taşımaktadır.

Not 2: *2018. **2020. ***2021.

2021 yılı itibarıyla tahmini askerî harcaması 186 milyar ABD doları olan Orta Doğu, silah ihracatçısı ülkeler için en önemli pazar alanını oluşturmaktadır. 2017-2021 arası küresel silah ithalatındaki payı yüzde 11 ile ikinci sırada yer alan Suudi Arabistan, aynı zamanda bölgenin de en çok savunma harcaması yapan ülkesidir. Ardından Mısır yüzde 5,7 ile üçüncü sırada, Katar ise yüzde 4,6 ile altıncı sırada gelmektedir.

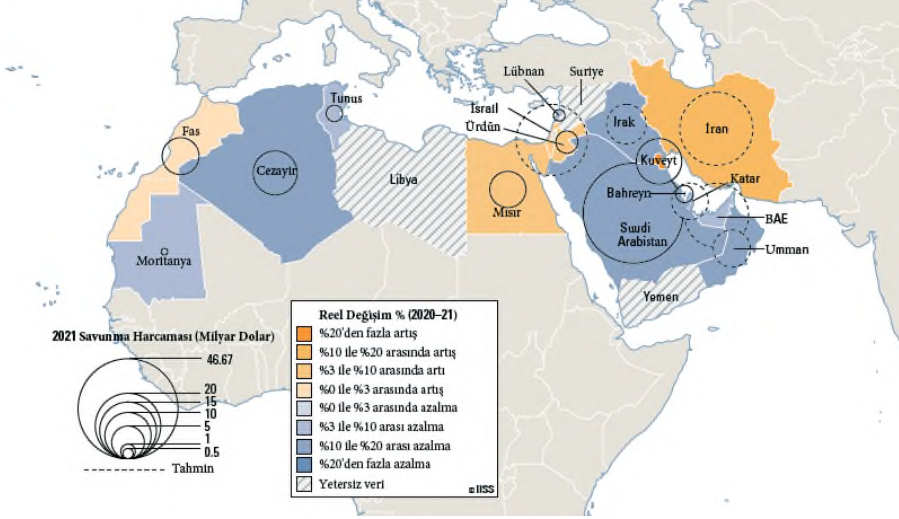
Şekil 4-1: En Büyük Kırk Silah İthalatçısı, 2017-2021 Yılları

İthalatçı	Küresel silah ithalatının payı (%)		2012-16'dan 2017-21'e yüzdeler değişim	Ana tedarikçiler (ithalatçının toplam ithalatındaki payı, %), 2017-21					
	2017-21	2012-16		1.	2.	3.			
1 Hindistan	11	14	-21	Rusya	(46)	Fransa	(27)	ABD	(12)
2 Suudi Arabistan	11	8,2	27	ABD	(82)	Fransa	(5,1)	BK	(5,0)
3 Mısır	5,7	3,2	73	Rusya	(41)	Fransa	(21)	İtalya	(15)
4 Avustralya	5,4	3,2	62	ABD	(67)	İspanya	(24)	İsviçre	(3,3)
5 Çin	4,8	4,4	4,1	Rusya	(81)	Fransa	(9,1)	Ukrayna	(5,9)
6 Katar	4,6	1,3	227	ABD	(46)	Fransa	(36)	İtalya	(6,1)
7 Güney Kore	4,1	2,3	71	ABD	(63)	Almanya	(27)	Fransa	(7,8)
8 Pakistan	3,0	3,2	-11	Çin	(72)	İsviçre	(6,4)	Rusya	(5,6)
9 BAE	2,8	4,5	-41	ABD	(61)	Fransa	(6,2)	Rusya	(5,3)
10 Japonya	2,6	1,0	152	ABD	(98)	BK	(1,7)	İsviçre	(0,7)
11 Cezayir	2,6	3,9	-37	Rusya	(81)	Almanya	(6,4)	Fransa	(3,7)
12 Birleşik Krallık	2,5	1,4	74	ABD	(77)	Güney Kore	(16)	Almanya	(3,2)
13 ABD	2,4	2,5	-9,6	BK	(23)	Hollanda	(13)	Fransa	(12)
14 İsrail	1,9	1,5	19	ABD	(92)	Almanya	(6,9)	İtalya	(1,0)
15 Endonezya	1,7	2,1	-24	Güney Kore	(23)	ABD	(23)	Hollanda	(19)
16 Norveç	1,6	0,3	343	ABD	(83)	Güney Kore	(10)	İtalya	(3,5)
17 Türkiye	1,5	3,2	-56	İtalya	(30)	ABD	(22)	İspanya	(21)
18 Singapur	1,4	1,6	-20	Fransa	(54)	ABD	(22)	Almanya	(7,9)
19 Hollanda	1,3	0,6	116	ABD	(84)	Almanya	(5,0)	Avustralya	(0,3)
20 Vietnam	1,3	2,9	-56	Rusya	(56)	İsrail	(19)	Güney Kore	(6,6)
21 Irak	1,2	3,4	-66	Rusya	(44)	ABD	(35)	İtalya	(10)
22 İtalya	1,2	1,0	15	ABD	(72)	Almanya	(17)	İsrail	(5,8)
23 Tayland	1,1	0,9	20	Güney Kore	(28)	Çin	(20)	Ukrayna	(9,9)
24 Bangladeş	1,0	1,5	-35	Çin	(71)	Rusya	(9,2)	BK	(5,2)
25 Fas	1,0	1,3	-27	ABD	(76)	Çin	(14)	Fransa	(8,4)
26 Afganistan	0,9	0,9	-4,1	ABD	(97)	Brezilya	(2,0)	Beaz Rusya	(1,1)
27 Umman	0,9	1,3	-34	BK	(63)	Türkiye	(16)	Norveç	(8,1)
28 Kuveyt	0,9	0,9	-6,3	ABD	(56)	Fransa	(26)	İtalya	(9,4)
29 Filipinler	0,9	0,3	142	Güney Kore	(53)	ABD	(16)	İsrail	(8,7)
30 Kanada	0,9	1,0	-14	ABD	(43)	Avustralya	(23)	İsrail	(12)
31 Kazakistan	0,8	0,7	8,1	Rusya	(91)	İspanya	(2,2)	Çin	(2,1)
32 Ürdün	0,7	0,6	11	ABD	(37)	Hollanda	(17)	BAE	(14)
33 Brezilya	0,7	0,8	-17	BK	(19)	İsviçre	(18)	Fransa	(17)
34 Tayvan	0,7	1,9	-68	ABD	(99)	Almanya	(0,4)	İtalya	(0,3)
35 Myanmar	0,6	0,9	-32	Çin	(36)	Rusya	(27)	Hindistan	(17)
36 Polonya	0,6	0,6	3,4	ABD	(35)	İtalya	(12)	Güney Kore	(12)
37 Azerbaycan	0,5	1,4	-63	İsrail	(61)	Rusya	(22)	Beaz Rusya	(6,6)
38 NATO ^b	0,5	0,0	1991	Fransa	(69)	ABD	(26)	İspanya	(3,7)
39 Beaz Rusya	0,5	0,3	62	Rusya	(100)	Çin	(0,1)	-	-
40 Fransa	0,5	0,2	97	ABD	(42)	BK	(16)	Brezilya	(15)

Kaynak: Wezeman, Kuimova ve Wezeman, (2022), s. 7.

Listede yer alan bölge ülkelerinin ilk sıradaki tedarikçileri incelendiğinde Suudi Arabistan, BAE, Katar, Kuveyt, Ürdün, İsrail ve Fas, ABD'yi seçerken Irak ve Cezayir Rusya'yı tercih etmiştir. Umman ise Körfez ülkelerinin aksine İngiltere'den daha çok alım gerçekleştirmiştir. Bu sonuç, sadece alınan savunma ürününün özelliği nedeniyle yapılan ülke seçeneğini göstermekte, aynı zamanda dış politikalarındaki tutum ve gelişmelere bağlı olarak alım tercihlerinin şekillendiğine işaret etmektedir.

Harita 4.1: Orta Doğu ve Kuzey Afrika: Bölgesel Savunma Harcamaları, 2022 Yılı

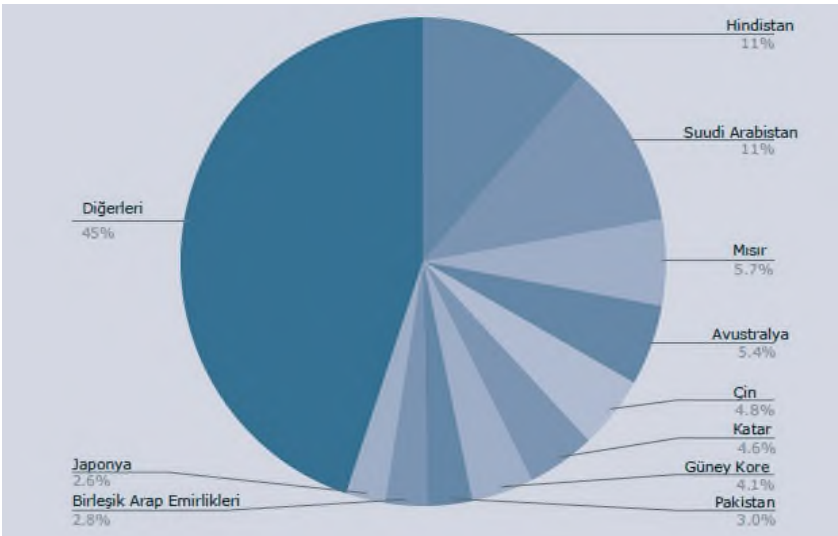

Kaynak: Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 324.

Yukarıdaki harita bölge ülkelerinin 2020-2021 arası savunma harcamalarındaki reel değişimleri göstermektedir. 2020 yılına göre savunma harcamalarını en çok artıran ülkeler İran, İsrail, Lübnan, Mısır ve Fas'tır.

Şekil 4-2: En Büyük On İthalatçının Silah İthalatındaki Küresel Payı, 2017-2021 Yılları.

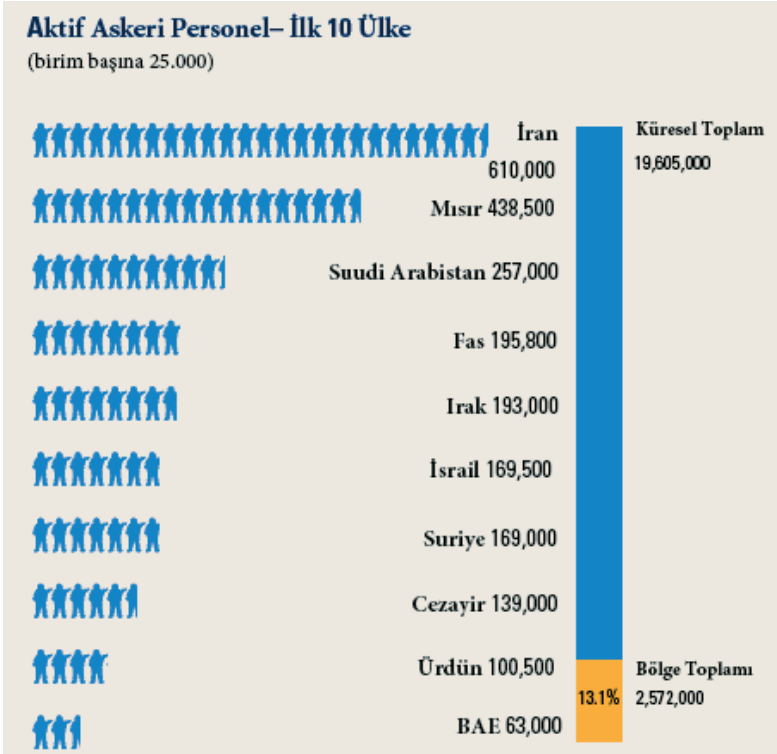
Kaynak: Wezeman, Kuimova ve Wezeman, (2022), s. 7.

Savaşın, teknolojiyle birlikte değişen yapısına rağmen bir ülkenin asker sayısı gücünü etkileyen önemli unsurlardan biri olmaya devam etmektedir.

Şekil 4-3: MENA Aktif Askerî Personel Sayısı, 2020 Yılı.

Kaynak: IISS, (2020), *The Military Balance 2020*, Londra: Routledge, s. 324.

4.3. MENA SAVUNMA SANAYİ EĞİLİMLERİ VE GELİŞMELER: 2015 YILINDAN GÜNÜMÜZE

4.3.1. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan, hem bölgenin en fazla savunma harcaması yapan hem de İsrail'den sonra en donanımlı silahlı kuvvetlerine sahip ülkesidir. 2017-2021 arasında en fazla silah tedarik ettiği üç ülke ABD, Fransa ve İngiltere olmuştur. Fakat Suudi Arabistan'ın silah tedarik ettiği ülkeler çok çeşitlidir. O nedenle envanterindeki tür çeşitliliği fazladır. Fakat bu çeşitlilik filo bakım zorluklarına yol açmıştır. 2015 yılında Yemen'de Husilere yönelik düzenlenen operas-

yonda Suudi Arabistan, hava filosunu test etme imkânı bulmuştur. Özellikle hava yakıt ikmali gibi lojistik destek alanlarında yetenek boşluklarını fark etmiştir.³ 2017 Katar Krizi sonrası ise Suudi Arabistan, İngiltere ile Askerî ve Güvenlik İşbirliği Anlaşması imzalarırken ABD ile de mevcut savunma iş birliğini daha yoğun sürdürmek için Stratejik Ortak Danışma Grubu kurma kararı almışlardır.⁴ Diğer taraftan Suudi Arabistan, 2017 yılında Askerî Sektörler Genel Kurulu'nu kurmuştur. Amaç petrole bağımlılığı azaltmak ve mili savunma sanayiini oluşturmaktır. 2030 Vizyonu kapsamında milli savunma sanayiini de oluşturan Suudi Arabistan yüzde 50'lik yerleşme hedefi doğrultusunda başlangıç olarak dört temel alan benimsemiştir. Bunlar hava sistemleri, kara sistemleri, silahlar ve füzeler ile savunma elektroniğidir.⁵

2018 yılında Suudi Arabistan Askerî Endüstrileri (SAMI) deniz filosunu geliştirmek amacıyla İspanyol *Navantia* firması ile anlaşarak savaş yönetim sistemleri üzerine ortak bir girişim başlatmıştır.⁶ Suudi Arabistan yüzde 51, *Navantia* yüzde 49'luk bir paya sahiptir. İlk aşamada *Avante* tipi 2 bin 200 adet korveti üzerine anlaşılmış 2019 yılında *Navantia*'nın savaş yönetim sistemlerini Suudi donanmasına ait korvet gemilerine uyarlamak için 900 milyon euro değerinde (991 milyon ABD doları) bir anlaşma daha imzalanmıştır.⁷ 2019 yılında petrol tesislerine düzenlenen füze ve İHA saldırıları, Riyad yönetiminin zayıflıklarını yeniden ortaya çıkarmış ve hava savunma sistemlerini gözden geçirme gereği duymuştur. 2020 yılında Suudi Arabistan'ın *Al Tadrea Manufacturing Company* (SAMI) ve *Amerikan Oshkosh Defence* firması, Suudi Arabistan'da zırhlı araçlar üretmek için ortak girişim kurmuştur.⁸

3. IISS, (2018), *The Military Balance 2018*, Londra: Routledge, s. 358.

4. Ibid., s. 358.

5. Saudi Cabinet Sets Up General Authority for Military Industries, (2020, 20 Mayıs), *Alarabiya News*, <https://english.alarabiya.net/News/gulf/2017/08/14/Saudi-cabinet-sets-up-General-Authority-for-Military-Industries>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

6. Saudi Arabia and Spain's Navantia Plan Combat Management Systems Venture, (2019, 18 Şubat), *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-military-defense-saudi-spain-idUSKCN1Q70U6>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

7. Saudi's SAMI, Spain's Navantia Sign \$991 Million Defense Deal, (2019, 12 Eylül), *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-saudi-spain-military-idUSKCN1VX0KI>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

8. Agnes Helou, (2020, 14 Mayıs), Oshkosh, Saudi Arabia's Al Tadrea Launch Joint Venture to Make Armored Vehicles, *Defense News*, <https://www.defensenews.com/industry/2020/05/14/oshkosh-saudi-arabias-al-tadrea-launch-joint-venture-to-make-armored-vehicles/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

2021 yılında Suudi Arabistan bölgesel merkezleri Krallık'ta olmayan yabancı şirketlerle olan sözleşmeleri Ocak 2024'ten itibaren sona erdirmeyi planladığını açıklamıştır.⁹ SAMI, 2021'de ABD'li *Lockheed Martin* firması ile ortak girişim kurmak için bir anlaşma imzalamıştır. SAMI yüzde 51, *Lockheed Martin* yüzde 49'luk paya sahiptir. Girişim, imalat ve yazılım teknolojileri, sistem entegrasyonu ve döner ve sabit kanatlı hava araçları ile füze savunma sistemlerinin üretimi, bakımı ve onarımı alanlarında yetenekler geliştirilecektir.¹⁰ Suudi Arabistan ayrıca 2022 yılında BAE'nin savunma şirketi *EDGE*'nin bir parçası olan *Nimr* ile *J AIS* tipi 4x4 zırhlı araç üretimi üzerine ortaklık imzalamıştır.¹¹

4.3.2. Birleşik Arap Emirlikleri

2017-2021 arası küresel silah ithalatında BAE, yüzde 2,8 ile dokuzuncu sırada yer almıştır. BAE'nin ilk üç tedarikçisi ABD, Fransa ve Rusya'dır. Körfez ülkeleri arasında en iyi eğitimli ve yetenekli bir ordu olarak nitelenen BAE ordusu mevcut fiziki ülke şartları düşünüldüğünde hava filosunun kabiliyetlerini artırmaya ağırlık vermektedir. 2014 yılında savunma sanayii programlarının yönetimi için bir düzenlemeye giden BAE, ülkede faaliyet gösteren üç savunma şirketini tek çatı altında toplamış ve Emirlik Savunma Şirketleri Konseyi (*EDCC*)'ni kurmuştur. *EDCC*, BAE'nin modernizasyon stratejisinin bir parçasıdır ve başlangıçta birincil odak noktası yerel pazardır.¹² BAE'nin 2019 yılında açılışını yaptığı ve yirmiden fazla kuruluşu bünyesinde barındıran *EDGE Grup*, ileri teknoloji grubu olarak faaliyet göstermektedir. Tüm bunlarla birlikte BAE, savunma kabiliyet ve kapasitesini artırmaya çalışsa da büyük silah sistemleri için önemli tedarikçilere ihtiyaç duymaya devam etmektedir.

BAE gerek Yemen ve Libya'da gerek Irak ve Şam İslam Devleti'ne (Arapça kısaltılmış ismi *DAEŞ*) karşı hava harekâtlarında önemli deneyimler ka-

9. Mohammed Alragawi, (2021, 2 Şubat), From Cooperation to Competition: Saudi Economic Plan, *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/economy/from-cooperation-to-competition-saudi-economic-plan/2152025>, (Erişim Tarihi: 04.03.2023).
10. Saudi Arabia's SAMI Signs Lockheed Martin Deal to Boost Kingdom's Defense Sector, (2021, 21 Şubat), *Arab News*, <https://www.arabnews.com/node/1813156/business-economy>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).
11. Fareed Rahman, (2022, 10 Mart), UAE's Nimr Teams Up with Saudi Defence Company Sami to Make Military Vehicles, *Business*, <https://www.thenationalnews.com/business/economy/2022/03/10/uaes-nimr-teams-up-with-saudi-defence-company-sami-to-make-military-vehicles/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).
12. IISS (2017), *The Military Balance 2017*, Londra: Routledge, s. 410.

zanmıştır. Bu süreçte sadece hava gücündeki yetenekleri değil zayıflıkları da ortaya çıkaran gelişmeler yaşanmıştır. 2015 yılının sonunda BAE, ülkenin füze savunmasını geliştirmek için ABD yapımı *THAAD* tipi balistik füze savunma bataryaları almaya başlamıştır. Fakat Husilerden gelen füze saldırıları başka noktalardaki eksiklikleri ortaya çıkarmaya devam etmiştir. Örneğin, Ekim 2016'da Husiler tarafından füzelerle vurulan yüksek hızlı destek gemisi, BAE'nin bu noktadaki açığını ortaya çıkartmıştır.¹³ Bu durum BAE'nin ISR kabiliyetlerini artırma gerekliliğini doğurmuştur. BAE, Fransa askerî üssüne ev sahipliği yapsa da (2009 yılında açılmıştır) 2019 yılında ABD ile yeni savunma paketi imzalayarak askerî iş birliğini artırmayı hedeflemiştir.¹⁴ ABD ile yaşanan siyasî gerginliklerle birlikte ise BAE, tedarikçi listesini Çin'i de içine alacak şekilde çeşitlendirme yoluna gitmiştir.

EDGE Temmuz 2020'de, genel merkezi Abu Dabi'de bulunan *AMMROC*'u bünyesine katmak için kalan yüzde 40'lık hisseyi satın almak için şartlı bir anlaşma imzaladığını duyurmuştur.¹⁵ *EDGE* 2021 yılında ise 1 milyar ABD doları değerinde Ukrayna devletine ait savunma şirketi *UkrOboronProm* ve Ukrayna devletine ait bir silah ticareti şirketi olan *UkrSpecexport* ile üçlü bir stratejik iş birliği anlaşması imzalamıştır.¹⁶ Şubat 2023'te *EDGE*, BAE Silahlı Kuvvetlerine *AL TARQ PGM* tedarik etmek için 1,33 milyar dirhemlik sözleşme imzalamıştır.¹⁷ Son olarak BAE, *IDEX 2023*'te 599 milyar ABD dolarlık sözleşme ve anlaşma imzalamıştır.¹⁸

-
13. Yemen: Houthis Claim Attack on UAE Military Vessel, (2016, 2 Ekim), *Aljazeera*, <https://www.aljazeera.com/news/2016/10/2/yemen-houthis-claim-attack-on-uae-military-vessel>, (Erişim Tarihi: 05.03.2023).
  14. Michael Hernandez, (2019, 30 Mayıs), US, UAE Enter New Defense Cooperation Pact, *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/americas/us-uae-enter-new-defense-cooperation-pact/1492622>, (Erişim Tarihi: 05.03.2023).
  15. EDGE to Acquire Lockheed Martin Shares in Middle East's Leading MRO Provider AMMROC, (2020, 21 Temmuz), *EDGE*, <https://edgegroup.ae/news/edge-acquire-lockheed-martin-shares-middle-east-s-leading-mro-provider-ammroc>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).
  16. UAE's Edge Group Signs Tri-Party Defence Agreement with Ukraine's Ukroboronprom and Ukrspecexport, *ADASI*, <https://adasi.ae/news/uaes-edge-group-signs-tri-party-defence-agreement-ukraines-ukroboronprom-and>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).
  17. Edge Awarded AED 1.33 Billion Contract to Supply Shadow Systems to the UAE Armed Forces, *ADASI*, <https://adasi.ae/news/edge-awarded-aed-133-billion-contract-supply-shadow-systems-uae-armed-forces>, (Erişim Tarihi: 06.03.2023).
  18. UAE Signs \$599 Mln in Defense Contracts on Fifth Day of IDEX, (2023, 24 Şubat), *Alarabiya News*, <https://english.alarabiya.net/News/gulf/2023/02/24/UAE-signs-599-mln-in-defense-contracts-on-fifth-day-of-IDEX>, (Erişim Tarihi: 05.03.2023).

4.3.3. Katar

Küresel silah ithalatında altıncı sıraya çıkan Katar, silahlı kuvvetleri için önemli yatırımlar yapmaktadır. 2017-2021 arası ilk üç silah tedarikçileri ABD, Fransa ve İtalya'dır. 2017'de bölge ülkeleriyle yaşadığı kriz, Katar'ın ulusal güvenliğini önemli ölçüde tehdit etmiş ve hava, kara ve deniz gücü kapasitesini artırma yoluna gitmiştir. Bu süreçte en çok ABD'den ekipman tedariki yapan Katar en son 2021 yılında kendisine özel olarak geliştirilen ve "Ebabil" adı verilen F-15QA tipi savaş uçaklarını sipariş vermiştir. Katar'ın şu an için sınırlı yerli savunma-sanayii kabiliyetleri bulunmakta olup ihtiyaçlarını ABD başta olmak üzere diğer ülkelerden sağlamaktadır. Türkiye'nin Katar ile yakın ilişkisinin neticesi olarak savunma alanında devam eden iş birliği, özellikle ihtiyaç duyulan siber güvenlik ve deniz güvenliği sahalarında güçlendirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Japonya ile siber güvenlik alanındaki iş birliğini ilerleten Katar, Fransa ile de hava savunma sistemleriyle ilgili yakın temas halindedir. 15 Şubat 2023 tarihinde de Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ile Katar Emiri Şeyh Temim görüştüktan sonra Fransa makamlarından yapılan açıklamada savunma ve güvenlik alanlarındaki ilişkilerini yoğunlaştırdıkları ifade edilmiştir.¹⁹ Son zamanlarda donanma yeteneklerini de güçlendirmeye çalışan Katar, şubat- ta ek deniz silahları tedarik etmek istediklerini açıklamıştır.²⁰ Mart 2023'te de insansız su üstü araçları ile ilgili kapsamlı bir projeyi onaylamıştır.²¹

4.3.4. Kuveyt

2017-2021 arası dönemde küresel silah ithalatında yirmi sekizinci sırada yer alan Kuveyt yüzde 0,9'luk bir paya sahiptir. ABD üssüne sahip ülkelerden Kuveyt mevcut toprak bütünlüğünü tek başına sağlayamayan küçük bir devlettir. Kuveyt, 2004 yılından itibaren ABD'nin NATO dışı en büyük müttefiklerindedir.²² Gönüllü askerlik hizmeti yürüten Kuveyt'in ulusal

19. France and Qatar to Strengthen Defence and Business Ties, (2023, 16 Şubat), *The Daily Tribune*, <https://www.newsofbahrain.com/world/88167.html>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

20. Qatar Navy: Plans to Boost Capabilities, (2023, Şubat), <https://www.tacticalreport.com/news/article/61524-qatar-navy-plans-to-boost-capabilities>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

21. Qatar Approves a Comprehensive Project for USVs, (2023, 9 Mart), *Tactical Report*, <https://www.tacticalreport.com/news/article/61578-qatar-approves-a-comprehensive-project-for-usvs>, (Erişim Tarihi: 04.03.2023).

22. IISS (2019), *The Military Balance 2019*, Londra: Routledge, s. 351.

güvenliğini garanti etmeye çalışan en önemli tedarikçisi ise yine ABD'dir. Kuveyt Ulusal Muhafızları, 2015 yılında iç güvenlikle ilgili tehdit durumlarına karşı 2015-2020 Stratejik Planı başlatmıştır.²³ Ayrıca yine 2015 yılında dâhil olduğu Yemen askerî müdahalesi sonrası hava kuvvetlerini güçlendirme yolunda alımlar yapmıştır. Eylül 2017'de ABD ile ikinci stratejik diyaloga dair bildiri imzalamıştır.²⁴ DAESH başta olmak üzere bölgedeki diğer şiddet yanlılarıyla mücadele için siyasî ve savunma iş birliğini taahhüt etmişlerdir. Yerli savunma sanayisi olmayan Kuveyt, envanterini modernize etmek ve gerekli ekipmanları tedarik etmek için ithalata bağımlıdır. Ayrıca M1A2 Abrams tipi ana muharebe tanklarını M1A2K varyantıyla değiştirmektedir.²⁵ Eylül 2022'de ABD Savunma Güvenliği İşbirliği Ajansı, tahmini maliyeti 250 milyon ABD doları olan Dışişleri Bakanlığı'nın Kuveyt Hükümetine olası bir yabancı askerî satışı onaylayan bir karar aldığını duyurdu.²⁶

2018 sonrası hava filosunu F/A-18E/F *Super Hornet* ve *Eurofighter Typhoon* tipi uçaklar ile güçlendiren Kuveyt, hava savunma sistemlerini de yükseltmeye başlamıştır.²⁷ Ekim 2022'de Pentagon, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Kuveyt'e Ulusal Gelişmiş Karadan Hava Füze Sistemi (NASAMS) ve Orta Menzilli Hava Savunma Sistemi satışını yaklaşık 3 milyar ABD doları değerinde bir anlaşmayla onayladığını bildirmiştir.²⁸ Ana yüklenicinin *Raytheon Missiles and Defence* olacağı açıklanmıştır. Siparişi verilen sistemler aşağıdaki gibidir:

-
23. IISS (2016), *The Military Balance 2016*, Londra: Routledge, s. 338.
  24. Joint Statement by the Governments of the United States of America and Kuwait on the Second United States-Kuwait Strategic Dialogue: "Continued Commitment to Long-Term Partnership", (2017, 8 Eylül), *U.S. Department of State*, <https://2017-2021.state.gov/joint-statement-by-the-governments-of-the-united-states-of-america-and-kuwait-on-the-second-united-states-kuwait-strategic-dialogue-continued-commitment-to-long-term-partnership/index.html>, (Erişim Tarihi: 04.03.2023).
  25. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 352.
  26. Kuwait Army Buys Large Amount of Ammo for Its M1A2K Abrams MBTs, (2022, 28 Eylül), *Army Recognition*, https://www.armyrecognition.com/defense_news_september_2022_global_security_army_industry/kuwait_army_buys_large_amount_of_ammo_for_its_m1a2k_abrams_mbts.html, (Erişim Tarihi: 04.03.2023).
  27. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 352.
  28. US Approves Potential \$3bn in Defence Sale to Kuwait- Pentagon, (2022, 7 Ekim), *Middle East Monitor*, <https://www.middleeastmonitor.com/20221007-us-approves-potential-3bn-in-defence-sale-to-kuwait-pentagon/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

- Yedi adet AN/MPQ-64FI Sentinel radar,
- Altmış üç adet AIM-120C-8 Gelişmiş Orta Menzilli Hava-Hava Füzesi (AMRAAM),
- Altmış üç adet AMRAAM-Genişletilmiş Menzilli (AMRAAM-ER) Füzesi,
- İki adet AIM-120-C-8 AMRAAM Güdüm Bölümü,
- Altmış üç adet AIM-9X Sidewinder Block II Taktik Füzesi,
- Altı adet AIM-9X Block II Taktik Füze Yönlendirme Birimi,
- On iki adet Çok İşlevli Bilgi Dağıtım Sistemleri – Düşük Hacimli Terminal (MIDS LVT) Blok Yükseltmesi,
- On iki adet MIDS LVT Şifreleme Modülü (LCM).²⁹

4.3.5. Bahreyn

2021 yılında 1,38 milyar ABD dolarlık savunma harcaması yapan Bahreyn de Suudi Arabistan hariç diğer Körfez ülkeleri gibi küçük bir devlettir. Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) üyesi olan Bahreyn'de ABD'nin Beşinci Filosu vardır. Önemli sayılabilecek bir hava filosuna sahip olan Bahreyn, 2017 yılında aldığı on altı adet *F-16V Viper* tipi savaş uçağına ek olarak mevcut *F-16C/D* tipi uçaklar için de yükseltme anlaşması yapmıştır.³⁰ Donanmada ise sınırlı bakım desteğinin ötesinde savunma sanayii yoktur.³¹ Öte yandan, Nisan 2021'de Bahreyn *offset* programı başlatmıştır. Bahreyn Savunma Kuvvetleri Ekonomik Programı (*BDFEP*) ekonomik kalkınmayı önceleyerek Bahreyn'de savunma ve güvenlik sanayii sektörü için birincil kolaylaştırıcı olmak üzere görevlendirilmiştir.³² Son olarak Şubat 2023'te Bahreyn Savunma Kuvvetleri Başkomutanı Şeyh Khalifa bin Ahmed Al Khalifa, filolarını güçlendirme kararı alarak yeni savaş uçakları ve silah sistemlerinin kaynaklarını çeşitlendireceklerini açıklamıştır.³³

29. Hatice Kuru, (2022, 10 Ekim), Kuveyt'e NASAMS Hava Savunma Sistemi Tedariki, *Defence Turk*, <https://www.defenceturk.net/kuveyte-nasams-hava-savunma-sistemi-tedariki>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

30. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 335.

31. *Ibid.*, s. 335.

32. Bahrain Defence Force Economic Program, <https://www.bdf.bh/economy-program>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

33. Bahrain Defence Force (BDF) is Ready for New Challenges, (2023, 7 Şubat), *ZAWYA*, <https://www.zawya.com/en/world/middle-east/bahrain-defence-force-bdf-is-ready-for-new-challenges-h4x1y1zf>, (Erişim Tarihi: 06.03.2023).

4.3.6. Umman

Suudi Arabistan'dan sonra 309 bin 500 km² alan ile Körfez'deki en büyük yüz ölçümüne sahip olan Umman, Basra Körfezi'nin çıkış noktasında bulunmaktadır. KİK üyesi olmasına rağmen Yemen müdahalesine katılmamıştır. Güvenlik garantörlüğünü İngiltere ve ABD'nin yaptığı Umman, 2017-2021 arasındaki küresel silah ithalatında yirmi yedinci sırada yer almıştır. Kuveyt gibi Umman'ın da küresel silah ithalatındaki payı yüzde 0,9'luk bir dilime karşılık gelmektedir. Umman 2014 yılından beri ABD denizaltı ve uçak gemisi rıhtımına ev sahipliği yapan Dugm limanına çok fazla yatırım yapmaktadır.³⁴ 2017 yılında İngiltere ve Umman, limanın kullanımına dair Muta-bakat Zaptı ve Hizmetler Anlaşması imzalamıştır.³⁵ Stratejik bir liman olan Dugm limanı İngiltere'nin ortak lojistik destek üssü olarak hizmet etmektedir. Yerli savunma sanayii yetersiz olan Umman çeşitli mühimmatların üretimini yapmaktadır.³⁶ Bölgedeki gemilere yapılan saldırılar, kara suların savunmasını sağlayan silahlara ihtiyacı artırmıştır. Umman da savunma yeteneklerini artırmak için Kasım 2022'de ABD ile 385 milyon ABD dolarlık kırk sekiz adet *Raytheon* tipi orta menzilli, hassas vuruş önleme sistemleri için anlaşma sağlamıştır.³⁷

4.3.7. Yemen

Arap Baharı'ndan en çok etkilenen ülkelerin başında gelen Yemen, farklı ajandalara sahip birçok aktörün ortaya çıkmasına veya görünür olmasına ortam hazırlamıştır. İç savaşa evrilen süreçte Yemen'deki ülke yönetimi siyasî, ekonomik ve güvenlik olarak zaafa uğramıştır. MENA içindeki en yoksul ülkeler arasında yer alan Yemen, BM başta olmak üzere bazı STK'lar ve Suudi Arabistan, BAE ile Ürdün gibi ülkelerin dış yardımlarıyla ayakta durmaya çalışmaktadır. Ülkedeki çatışmanın taraflarından İran destekli Husi-

34. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 361.

35. Defence Secretary Strengthens Ties Between UK and Oman, (2017, 28 Ağustos), GOV UK, <https://www.gov.uk/government/news/defence-secretary-strengthens-ties-between-uk-and-oman>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

36. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 361.

37. Alie Peter Neil Galeon, (2022, 11 Kasım), US OKs Sale of 48 Raytheon Joint Standoff Weapons to Oman, *The Defense Post*, <https://www.thedefensepost.com/2022/11/11/raytheon-joint-standoff-weapons-oman/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

ler 2014 yılının sonunda başkent Sanaa'yı ele geçirmiş, sonrasında meşru yönetim Aden'e taşınmak zorunda kalmıştır. Suudi Arabistan ve BAE'nin başını çektiği toplamda on ülkenin³⁸ olduğu "Kararlı Fırtına" Koalisyonu Mart 2015'te Husiler ile mücadele etmek için Yemen'e müdahale etmiştir. Koalisyon ile kısa sürede biteceği düşünülen iç savaş bekleneni verememiş ve zaman zaman ateşkes yapılırsa da iç savaş günümüzde hâlâ devam etmektedir. Yemen iç savaşında güç boşluğundan istifade eden bir diğer kesim ise içinde Hirak ve Güney Geçiş Konseyi (GGK)'nin olduğu güneyli ayrılıkçılar olmuştur. BAE, bu örgüte gerekli olan lojistik ve askerî destekleri vermektedir. Nitekim 2020 yılında kurulan yeni hükümette BAE'nin baskısıyla GGK üyeleri de yer almıştır. Kamu otoritesinin sağlanamadığı Yemen'de savunma ithalatı ile ilgili bilgiler de tam anlamıyla veriye ulaşamadığı için öğrenilememektedir. Ülkenin çatışmalardaki askerî gücü Suudi Arabistan başta olmak üzere bazı koalisyon ülkeleriyle sağlanmaya çalışılmaktadır. Katar, Mısır gibi ülkeler daha sonra koalisyondan ayrılmış, BAE de fiili varlığını geri çekmiştir. İstikrarsızlık ve güvenlik krizi yaşanan Yemen, diğer ülkeler için de risk ve tehdit barındırmaktadır. Çünkü Husiler, İran'dan elde ettikleri füze ve insansız hava araçlarıyla Suudi Arabistan ve BAE'ye saldırı düzenleyebilmektedir. BM ambargolarına rağmen ülkedeki iç aktörlere silah satışı devam etmekte olup Yemen'in bu şartlar nedeniyle yerli savunma sanayii yoktur.³⁹ Koalisyonun resmi olmayan Yemen'deki en büyük tedarikçileri ise ABD, İngiltere ve Fransa'dır.⁴⁰

4.3.8. Irak

2003 ABD müdahalesi sonrası iç karışıklıkların arttığı Irak'ta, otorite krizleriyle beraber terör unsurlarının palazlanmasına uygun bir ortam sağlanmıştır. Bu durum başta Irak içi siyasî dengeler olmak üzere bölge ülkelerini

38. Koalisyona katılan ülkeler: Suudi Arabistan, BAE, Katar, Kuveyt, Bahreyn, Mısır, Ürdün, Fas, Sudan, Moritanya.

39. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 377.

40. Samy Magdy, (2022, 11 Ocak), Arms Supplied by US, UK Killed Civilians in Yemen, Report Finds, *Defense News*, <https://www.defensenews.com/global/mideast-africa/2023/01/11/arms-supplied-by-us-uk-killed-civilians-in-yemen-report-finds/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023); Ariane Lavrilleux, (2022 29 Eylül), Armament. "Made in France" War in Yemen, *Orient XXI*, <https://orientxxi.info/magazine/armament-made-in-france-war-in-yemen,5899>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

ni de kapsayacak şekilde istikrarsızlığa sebebiyet vermiştir. Bölgesel güçler bu durumdan yararlanarak Irak içerisinde etkili hâle gelmeye başlamıştır. Sünni-Şii çatışmasının yoğunlaşmasıyla beraber İran'ın Irak içerisindeki etki alanı genişlemiştir. 2014 yılında DAESH'in Irak'ta başlattığı saldırılarını artırması sonrası (başlangıçta alınan birkaç şehir geri almasına rağmen) ordu, Şii milislerle birlikte DAESH'e karşı kısmî başarı sağlamış ve bu durum ilerleyen dönemde ordunun operasyonel gücünü artırma ihtiyacı doğurmuştur.

Günümüzde devam eden ekonomik ve siyasî istikrarsızlıklarla birlikte Irak, küresel silah ithalatçı sıralamasında 2017-2021 arasında yirmi birinci sırada yer almıştır. Muharebe yeteneklerini Batılı destekçileriyle birlikte artıran Irak, 2020 yılı itibarıyla zırhlı araç ve hava filosunu genişletmeye çalışmaktadır. 2020 yılında ABD'nin bölgeden askerlerini çekmesi sonrasında Irak'ta lojistik destek ve istihbarat entegrasyonu konusunda eksiklikler devam etmektedir.⁴¹ Irak'ın savunma sanayii sınırlı bir kapasiteye sahip olup hafif silah ve mühimmat üretimi yapılmaktadır.⁴² Mayıs 2022'de Irak Savunma Bakanlığı ABD ve Fransa ile gelişmiş silahlar satın almak ve ülkenin topçu sistemlerinin kalitesini iyileştirmek için bir dizi anlaşma imzaladığını açıklamıştır.⁴³

4.3.9. Lübnan

Lübnan hem Suriye İç Savaşı'nın yansımaları hem de ülke içi siyasî ve ekonomik krizler nedeniyle güvenlik sorunları yaşayan istikrarsız bir ülkedir. Hizbullah nedeniyle Lübnan Silahlı Kuvvetleri'nin etkinliği sorgulanırken 2020 yılından itibaren yoğun bir ekonomik ve yönetim kriziyle karşı karşıyadır. Askerlerin maaşını bile ödemekte zorluk çeken Lübnan'a eğitim ve operasyonel yardım ABD, Fransa, Almanya, İtalya ve İngiltere tarafından karşılanmaktadır.⁴⁴ 2021 yılında ancak bin 921 milyar ABD doları savunma harcaması yapan Lübnan'ın mevcut envanterinin de eskidiği göz önüne alındığında modernizasyon için dış desteğe bağımlı olmaya devam edeceği düşünülmektedir.

41. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 345.

42. Ibid., s. 345.

43. Iraq will Purchase Weapons from the US and France, (2022, 10 Mayıs), *Defense Here*, <https://www.defensehere.com/en/iraq-will-purchase-weapons-from-the-us-and-france>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

44. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 354.

4.3.10. Ürdün

2020 yılına kıyasla savunma harcamalarını artıran Ürdün, küresel silah ithalatında da 2017-2021 arası payını artırarak otuz ikinci sırada kendine yer bulmuştur. ABD ve İngiltere'nin destekleriyle profesyonel silahlı kuvvetlere sahip olan Ürdün'ün önceliğini sınır güvenliği ve iç güvenlik oluşturmaktadır. Uluslararası operasyonlara da katılım sağlayan Ürdün'ün çeşitli misyonlarda görev alması kabiliyetlerini artırmıştır. Lübnan ayrıca yıllık tatbikatların yapıldığı Eager Lion'a da ev sahipliği yapmaktadır.⁴⁵ Yükseltme çalışmalarına rağmen Körfez ülkeleriyle karşılaştırıldığında envanterinin daha eski olduğu söylenebilir.⁴⁶ 2014 yılında ASELSAN, Ürdün Silahlı Kuvvetleri ile bölge ülkelerinin sınır güvenliği ekipmanlarını üreteceği fabrika açmıştır.⁴⁷ Günümüzde Ürdün savunma sanayii hafif zırhlı araçlar ve sınırlı elektro-optik araçlar üretebilmektedir.⁴⁸ Ürdün ayrıca hava filosunda sekiz adet *F-16 Fighting Falcon Block 70* tipi uçak yer alması için *Lockheed Martin* ile 4,21 milyar ABD dolarlık anlaşma imzalamıştır.⁴⁹

Ürdün ayrıca Şubat 2022'de yine ABD'den tahmini 70 milyon ABD doları değerinde 114 adet Gündümlü Çok Fırlatmalı Roket Sistemi (*GMLRS*), Üniter Yüksek Patlayıcı (*HE*), Üç Modlu Fünye (*GMLRS-U*) (*M31*) Roketi ve 114 adet Azaltılmış Menzilli Tatbikat Roketi (*RRPR*) satın almak için talepte bulunmuştur.⁵⁰

4.3.11. Mısır

Arap Baharı'nın en çok etkilediği ülkelerden biri olan Mısır, devrim ve karşı-devrimlerle birlikte uzun bir müddet siyasî ve toplumsal çalkantılara sahne olmuştur. 2011 yılında Hüsnü Mübarek'in görevi bırakması, 2013 yılın-

45. Ibid., s. 350.

46. Ibid., s. 350.

47. Hüseyin Karatepe, (2014, 15 Aralık), ASELSAN Ürdün'de Fabrika Açtı, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/aselsan-urdunde-fabrika-acti/92563>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

48. KADDB-Wescam Service Center, *JODDB*, <https://www.joddb.com/productscategory/1055/KADDB-Wescam-Service-Center>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

49. Jordan Signs an Acquisition Agreement with Lockheed Martin, (2022, 17 Haziran), *Turdef*, <https://www.turdef.com/Article/jordan-signs-an-acquisition-agreement-with-lockheed-martin/1758>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

50. Rich Abott, (2022, 2 Eylül), State Department Approves \$70 Million Sale of GMLRS Rockets To Jordan, *Defense Daily*, <https://www.defensedaily.com/state-department-approves-70-million-sale-of-gmlrs-rockets-to-jordan/international/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

da da Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin Abdülfettah el-Sisi tarafından devrilmesi önemli iç siyasî olaylar iken Mısır, 800 askerle 2015 yılında Yemen'e müdahalede bulunan koalisyona katılmıştır. Bunun karşılığında Körfez ülkeleri bazı hava araç alımlarında fon sağlamıştır.⁵¹

Bölgede asker sayısı İran'dan sonra en fazla ülke olan Mısır aynı zamanda 5,165 milyar ABD dolarlık savunma harcamasıyla 2021 yılında en fazla silah ithal eden ikinci ülkedir. 2017-2021 arasındaki silah tedarikçileri değerlendirildiğinde ilk üç ana silah tedarikçisi Rusya, Fransa ve İtalya'dır. ABD'nin darbe nedeniyle uyguladığı ambargoyu 2015 yılında kaldırması sonucu silah transfer anlaşmaları yeniden yapılmaya başlamıştır. Libya'da devam eden iç savaş ve DAESH gibi terör örgütlerini etkinliği, bu yıllarda Mısır'ın tüm savunma ürünü kategorilerinde ciddi alımlar gerçekleştirmesine neden olmuştur. Kapasite inşasını devamlı olarak yükselten Mısır, diğer taraftan tatbikat sayılarını da artırmıştır. Öte yandan Rusya ve Çin ile olan silah ticareti ilişkilerini geliştiren Mısır, hafif silahlardan zırhlı araçlara ve donanma gemilerine kadar ekipman sağlayan yerleşik bir savunma sanayiine sahiptir.⁵²

Envanterini yenilemeyi amaçlayan Mısır'ın 2022 yılı itibarıyla silahlanma programında ABD vasıtasıyla kaynak çeşitlendirmesi, Almanya ve Güney Kore ile de ortak savunma imalatı ve ortak teknoloji transferi gibi niteliksel yerli savunma sanayiinin geliştirilmesi hedefleri vardır.⁵³ Bu doğrultuda ABD ile 2,56 milyar ABD doları değerinde iki silah anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmalar on iki adet *C-130J Super Hercules* tipi çok amaçlı nakliye uçağı ve üç adet *SPS-4* tipi hava savunma sistemini içermektedir. Güney Kore ile de Şubat 2022'de *Hanwha Defence* tarafından üretilen *K9* tipi kundağı motorlu obüsleri yerel olarak geliştirmek için 1,66 milyar ABD dolarlık bir anlaşma imzalanmıştır.⁵⁴

4.3.12. Fas

Küresel silah ithalatındaki payı yüzde 1 olan Fas, 2021 yılı itibarıyla savunma harcamalarını artırma eğilimindedir. ABD, Çin ve Fransa ana tedarikçi-

51. IISS (2016), s. 324.

52. IISS (2019), s. 336.

53. Ahmed Eleiba, (2022, 15 Aralık), A Busy Year for the Egyptian Armed Forces, *Abramonline*, <https://english.abram.org.eg/News/482577.aspx>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

54. Egypt Signs Major Arms Deal With South Korea, (2022, 8 Şubat), *Al-Monitor*, <https://www.al-monitor.com/originals/2022/02/egypt-signs-major-arms-deal-south-korea>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

leridir. Tarihsel sınır anlaşmazlıkları nedeniyle Batı Sahra ve Cezayir ile sorun yaşayan Fas bu minvalde askerî yeteneklerini geliştirmeye çalışmaktadır. Polisario Cephesi'nin Batı Sahra'da üslenerek zaman zaman Fas'a karşı saldırıda bulunması Fas'ın aynı zamanda operasyonel kabiliyetini de artırmasını gerekli kılmaktadır. Barış koruma operasyonlarında yer alan Fas, Yemen'deki askerî müdahaleye de hava gücü olarak katkı sağlamıştır. 2016 yılında NATO, Fas'ın ortak bölgesel ve terörle mücadele operasyonlarına katılabilmesi için savunma ve güvenlik sektörlerini güçlendirme kararı almış ve "Birlikte Çalışabilirlik Platformu"na dâhil etmiştir.⁵⁵ Öte taraftan yerli savunma sanayii olmayan Fas büyük ekipmanlar için ithalat yapmaya devam etmektedir. *Airbus*, *Safran* ve *Thales* gibi Batılı savunma şirketleri ise ülkede havacılık üretim ve hizmet tesisleri kurmuştur.⁵⁶ 2021 yılında Türkiye'den *Bayraktar TB2* tipi SİHA alan Fas aynı yıl İspanya ile açık deniz devriye gemisi için sözleşme imzalamıştır.⁵⁷ Fakat yine aynı yıl Polisario lideri Brahim Ghali'nin korona virüse karşı İspanya'da tedavi edilmesi iki ülke arasında diplomatik gerginlik yaşanmasına neden olmuştur. İspanya ve Fas bir yıllık gerginlikten sonra Ocak 2023 gibi yeniden iş birliğini devam ettirme kararı almışlardır.⁵⁸

4.3.13. Cezayir

Bölgesine göre yüksek savunma harcamalarına sahip olan Cezayir, küresel silah ithalatında yüzde 2,6'lık pay ile on birinci sıradadır. Ana tedarikçileri Rusya, Almanya ve Fransa'dır. MENA Bölgesi'nde Rusya'nın ana tedarikçi olduğu tek ülke Cezayir'dir. Cezayir'in sömürge geçmişi Soğuk Savaş sürecinde Doğu Blok'una yakın olmasını sağlamıştır. Soğuk Savaş sonrası farklı yönetimler altında ABD ile ilişkiler kısmi olarak gelişse de Fas ile yakın teması Cezayir'i Rusya ile savunma iş birliğini artırmasına neden olmuştur. Bu-

55. Oscar Nkala, (2016, 4 Mart), Morocco Joins NATO Interoperability Platform, *Defense News*, <https://www.defensenews.com/global/mideast-africa/2016/03/04/morocco-joins-nato-interoperability-platform/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

56. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 359.

57. Guy Martin, (2022, 26 Ekim), Morocco Secures \$92 Million Loan for Spanish OPV, *Defence Web*, <https://www.defenceweb.co.za/sea/sea-sea/morocco-secures-92-million-loan-for-spanish-opv/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

58. Safaa KasraouiJan, (2023, 24 Ocak), Spain's Arms Sales to Morocco Exceed 30 Million, *Morocco World News*, <https://www.moroccoworldnews.com/2023/01/353691/spains-arms-sales-to-morocco-exceed-euro-30-million/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

nunla birlikte Fas ile sınır anlaşmazlığı, diğer komşu ülkelerdeki iç savaş ve terör faaliyetleri Cezayir'in tehdit algılamalarının başlıca unsurlarını oluşturmaktadır. Kendi petrol tesislerine de saldırılar yapılan Cezayir bölgede terörle mücadele için Mali, Moritanya ve Nijer ile birleşik eğitimin öncü savunucularından olmuştur.⁵⁹ Öte yandan 2019 yılı sonrasında hava filosu ve donanma kapasitesini güçlendirmek için yeni alımlar yapmıştır. Ağır silahlar kategorisinde de Çin'den kundağı motorlu top alımları gerçekleştirmiştir. Büyük silah alımında dışarıya bağımlılığı devam etmektedir. 2019 yılında silahlı kuvvetleri için Teknik Sistemler Geliştirme Kuruluşu (EDST) kurulmuştur. Cezayir dışa bağımlılığı azaltmak ve yerli üretim kapasitesini artırmak için *Leonardo* ve *Rheinmetall*'in başını çektiği Batılı şirketlerle de ortaklık kurmuştur.⁶⁰

Cezayir, füze sistemleri envanterini genişletmek amacıyla 2022 yılında Çin'den SY-400 tipi kısa menzilli balistik füze alımları için görüşmelerde bulunmuştur.⁶¹ 2022 yılının sonlarında Cezayir ABD'nin yaptırım tehdidine rağmen Rusya'dan SU-57, SU-34 ve SU-30 tipi uçaklar ile denizaltı tedariki için görüşmelerde bulundu.⁶² İtalya ile de ortak gemi üretimi konusunda görüşmeler yürüten Cezayir, 2025 yılında emekliye ayrılacak üç korvet ve üç firkateynin yerine İtalya'dan yeni korvet ve firkateyn alabilir.⁶³

4.3.14. Tunus

Jeopolitik açıdan önemli ama Kuzey Afrika'nın küçük ülkesi Tunus sınırlı da olsa 2018 yılından bu yana savunma harcamalarını artırmaktadır. Aynı zamanda Arap Baharı'nın başladığı yer olan Tunus, uzun yıllar iç siyasî istik-

59. IISS (2017), s. 368.

60. IISS (2020), *The Military Balance 2020*, Londra: Routledge, s. 340.

61. Ekene Lionel, (2022, 30 Kasım), Algeria Continues Military Buildup with New Chinese SY-400 Ballistic Missile Acquisition, *Military Africa*, <https://www.military.africa/2022/11/algeria-continues-military-buildup-with-new-chinese-sy-400-ballistic-missile-acquisition/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

62. Algeria set to Sign 'Huge' Arms deal with Russia Next December, (2022, 6 Kasım), *The Arab Weekly*, <https://theArabweekly.com/algeria-set-sign-huge-arms-deal-russia-next-december/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

63. Harry Lye, (2023, 24 Ocak), Italy Marches on with Qatari Ships While Algerian Naval Deal Progresses *Shephard*, <https://www.shephardmedia.com/news/naval-warfare/italy-marches-on-with-qatari-work-while-lining-up-a-new-shipbuilding-deal-with-algeria/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

rarını sağlama konusunda güçlük çekmiştir. Bölgede yer alan terör örgütlerinin faaliyetleri ve bizatihi saldırılarına da maruz kalan Tunus terörle mücadele konusunda operasyon kabiliyetini öncelemek durumunda kalmıştır. Terörün tırmandığı 2016 yılında birçok savunma ürünü kategorisinde alım yapmasına rağmen sensör alımları en yüksek artışı kaydetmiştir. 2015 yılından sonra ABD, NATO dışı önemli bir müttefik olarak tanımladığı Tunus'a askerî yardımda bulunarak savunma iş birliğini artırmıştır.⁶⁴ Diğer taraftan Tunus, *AFRICOM* ve Fransa ile de savunma ve güvenlik iş birliklerinden yararlanmaktadır. Sınırlı savunma sanayii yeteneği olan Tunus 2020 yılında ABD ile on yıllık askerî iş birliği anlaşması yapmıştır.⁶⁵ ABD'den hava araçları tedarik eden Tunus, Türkiye'den de zırhlı araç alımlarını artırmıştır.

4.3.15. Libya

Arap Baharı'nda Muammer Kaddafi'nin devrilmesi sonrası iç savaş başlayan Libya'da bölünme meydana gelmiş ve farklı yönetimler oluşmuştur. Birden fazla iç aktörün iktidar mücadelesi verdiği Libya'da Türkiye'nin resmî olarak tanıdığı Trablus merkezli Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi 2021 yılında birleşerek Ulusal Birlik Hükümeti'ni oluşturmuştur. Günümüzde Abdulhamid Dibeybe ve Fethi Başağa'nın liderlik ettiği iki ayrı yönetim mevcut olup, seçimler belirtildiği sürede yapılmamış ve siyasî istikrar hâlâ sağlanamamıştır. Diğer taraftan Libya, 2022 yılında tahmini 3 milyar ABD doları düzeyinde savunma harcaması yapmıştır.⁶⁶ Buna karşın iç aktörlerin ayrıca, onları destekleyen dış aktörlerin askerî danışmanlık ve eğitimlerinin yanında silah desteğinden yararlandığını söylemek mümkündür. BM 2016 yılında aldığı silah ambargosu kararını 2021 yılında yenileyerek üye devletlerin şüphelenilen gemileri denetleyebilme yetkisi tanımıştır.⁶⁷

64. IISS (2016), s. 356.

65. Bell, Brooks, Chaudhry (vd.) (ed.), (2022), s. 363.

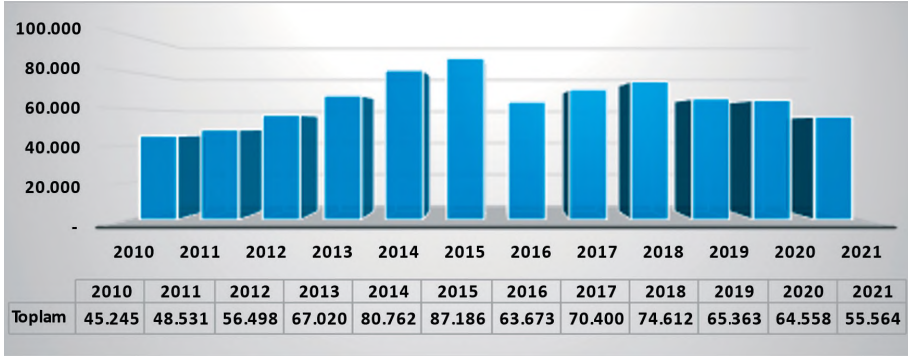
66. Libya Mohammed, (2022, 1 Ekim), Libyan Army Ranked 53rd in World in Military Spending, *The Libya Observer*, <https://libyaobserver.ly/inbrief/libyan-army-ranked-53rd-world-military-spending>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

67. Betül Yürük, (2021, 3 Haziran), BMGK, Libya'ya Yönelik Silah Ambargosu İhlallerinin Açık Denizlerde Denetlenebilmesi Yetkisini Bir Yıl Uzattı, *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bmgk-libyaya-yonelik-silah-ambargosu-ihlallerinin-acik-denizlerde-denetlenebilmesi-yetkisini-bir-yil-uzatti/2263330>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

4.4. 2010-2021 YILLARI ARASI MENA SAVUNMA HARCAMALARI VE SİLAH İTHALAT EĞİLİMLERİ

4.4.1. Suudi Arabistan

Grafik 4-1: Suudi Arabistan'ın Askerî Harcamaları, 2010-2021 Yılları

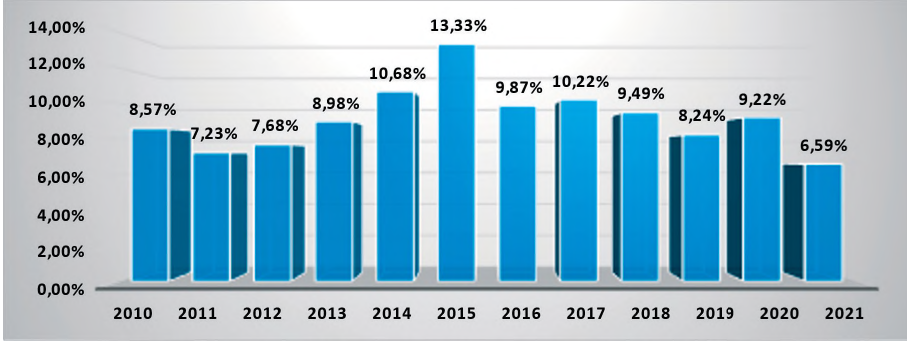

Kaynak: SIPRI, Military Expenditure Database.

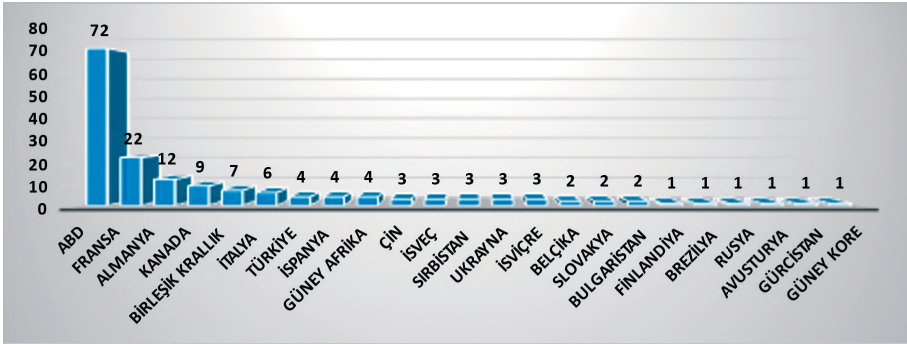
Not: Veriler cari ABD doları, (milyon) şeklindedir. Örneğin 2010 yılı askerî harcaması 45 milyar 245 milyon ABD dolarıdır.

Grafik 4-1 incelendiğinde, Suudi Arabistan'ın askerî harcamalarının 2010 yılının sonu itibarıyla başlayan Arap Baharı'nın etkisiyle 2015 yılına kadar yukarı yönlü bir ivme yakaladığı, bu tarihten sonra ise zaman zaman yükselse de genel olarak düşüş eğilimine girdiği gözlemlenmektedir. 2015 yılında zirve noktasına ulaşan askerî harcamaların en büyük nedeni ise Arap Baharı sonrasında siyasî arka bahçesi olan Yemen'de İran destekli Husilerin başlattığı iç savaşa askerî müdahalesidir. Sonraki süreçte azalmaya geçen harcamaların 2018 yılına doğru yeniden yükselmeye başlamasının nedeni ise çeşitli siyasî gerekçelerle başlayan 2017 Katar Krizi'dir. Nitekim Ocak 2021'e kadar Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır tarafından Katar'a yönelik olarak hava, kara ve deniz ambargosu uygulanmıştır. Ayrıca 2018 yılı itibarıyla askerî harcamalarında düşüş eğilimi gözlemlenmektedir. Bu faktörlerden en önemlisi Ekim 2018'de Cemal Kaşıkçı suikastı nedeniyle bazı Avrupa ülkelerinin Suudi Arabistan'a silah satışını yasaklama kararı almalarıdır.

Son olarak 2020 yılında tüm dünyada etkili olan pandemi nedeniyle ekonomik olarak olumsuz etkilenen Suudi Arabistan da özellikle petrol üretim ve fiyatlarındaki dalgalanma sebebiyle askerî harcamaları azaltma yoluna gitmiştir.

Grafik 4-2: Suudi Arabistan'ın Askerî Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Askerî harcamaların GSYİH'ye oranı incelendiğinde genel olarak yüksek yüzde oranlarına sahip olan Suudi Arabistan'ın Grafik 4-1 ile genel olarak benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Grafik 4-3: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2020 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-3'te son on yıllık süreçte silah tedariki yaptığı ülkeler gösterilmektedir. Buna göre, ilk üçte ABD yüzde 43, Fransa yüzde 13 ve Almanya yüzde 7'lik dilimi kapsamaktadır. Suudi Arabistan'ın ABD'den tedarik ettiği silah alımlarının (sipariş adedi) yüzde 33'ünü füzeler, yüzde 31'ini ise uçaklar (hava aracı) oluşturmaktadır. Fransa'dan silah ve savunma araç tedarikinde ise yüzde 27 ile en çok alımı yapılan zırhlı araçlar olurken yüzde 18'lik paylar ile en çok ağır silahlar (topçu) ve hava savunma sistemleri tercih edilmiştir. Üçüncü sırada yer alan Almanya'dan ise en çok yüzde 50 ile motor ve yüzde 25 ile sensör alımları yapılmıştır. Son olarak Türkiye'den alımlara baktığında zırhlı araç ve insansız hava aracı ithal edilmiştir.

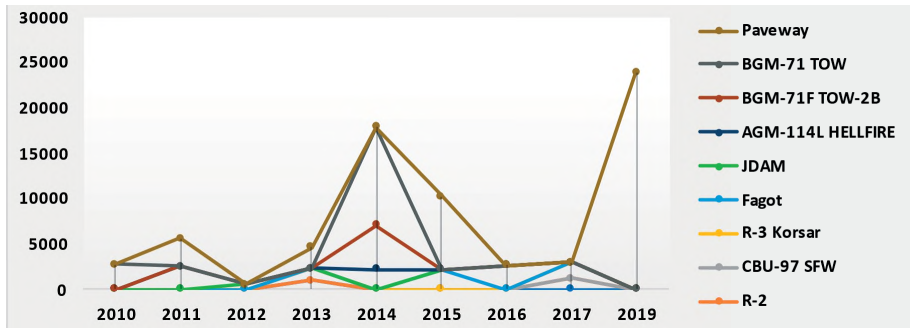

Grafik 4-5 incelendiğinde 2010 yılından 2011 yılına geçişte Suudi Arabistan'ın kara ve hava gücü kapasitesini artırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bunda da bölgede başlayan Arap Baharı'nın kitlesel eylemlerine karşı önlem alma çabası içinde olduğu söylenebilir. Nitekim 2011 yılında Bahreyn'de başlayan kitle hareketlerinde Suudi Arabistan, başını çektiği Körfez İşbirliği Konseyi bünyesinde müdahalede bulunulmuştur. Bilhassa hava gücüne bu noktada ağırlık verilmiştir. 2015-2016 arasında ise zırhlı araç alımı öne çıkmıştır. Burada ise daha önce bahsettiğimiz Yemen müdahalesinde Meşru Hükümet tarafında müdahil olunmuştur. Zırhlı araç alımlarında bu nedenle artış yaşandığı ifade edilebilir. 2017 Katar Krizi'nde hemen hemen tüm sınıflarda alım artışı varken sensör alımlarının payı diğerlerine nazaran daha çok artış göstermiştir.

4.4.1.1. Füze

Suudi Arabistan'ın 2010-2019 yılları arasında füze mühimmatı alımlarında güdümlü bomba *Paveway* yüzde 47'lik bir paya sahiptir. İkinci ve üçüncü sıralarda tanksavar füzeleri *BGM-71 TOW* ve *BGM-71F TOW-2B* bulunmaktadır. 2016-2019 yılları arasında ise *Paveway* tipi füze pasta payını yüzde 74'e çıkartırken, *JDAM* tipi füze yüzde 8 ile ikinci, tanksavar güdümlü füze *R-3 Korsar* da üçüncü sırada yer almıştır.

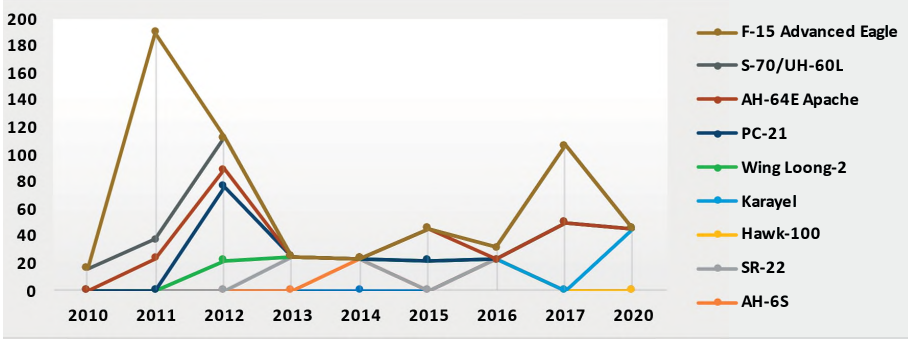
Grafik 4-6: Yıllara Göre Sipariş Edilen Füzeler. Kaynak: SIPRI.

4.4.1.2. Hava Aracı

Suudi Arabistan'ın hava araçlarındaki alımları incelendiğinde sipariş edilen toplam adet temel alındığında 2010-2020 yılları arasında avcı uçağı, helikopter, SİHA, muharip helikopteri ve eğitim uçağı ilk beşte yer almaktadır.

Grafik 4-7: Sipariş Edilen Hava Araçları, 2010-2020 Yılları. Kaynak: SIPRI.

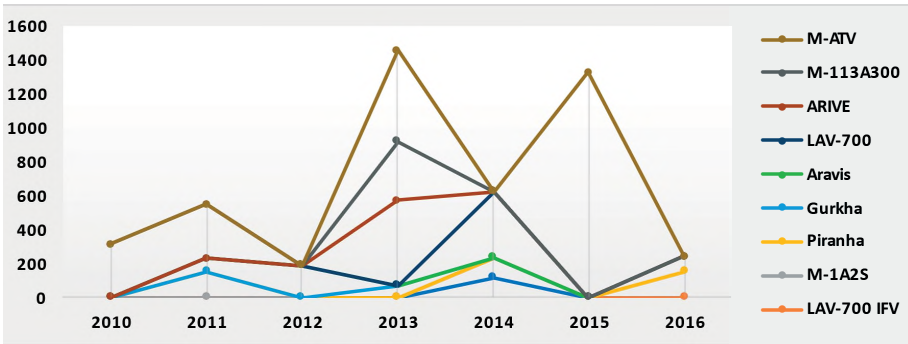

Grafik 4-7'ye bakıldığında ilk üç sırada ABD'nin hava araçları bulunmaktadır. *F-15 Advanced Eagle* tipi uçak en çok alım yapılan hava aracı olmakla birlikte yüzde 22'lik bir paya sahiptir. Hemen arkasından yüzde 17 ile *S-70/UH-60L* tipi helikopter gelmektedir. Son beş yıllık süreçte ise *S-70/UH-60L* tipi helikopter ilk sırada yer almaktadır. 2010-2020 yılları arasında beşinci sırada yer alan Çin menşeli *Wing Loong-2* tipi uçak ise son beş yıllık süreçte ikinci sıraya yükselmiştir.

4.4.1.3. Zırhlı Araç

Zırhlı araçlar, Suudi Arabistan'ın en çok sipariş verdiği silahlar arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Zırhlı araç alımları arasında ise yüzde 45'lik payla zırhlı personel taşıyıcılar ilk sırada gelmektedir.

Grafik 4-8: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçlar. Kaynak: SIPRI.

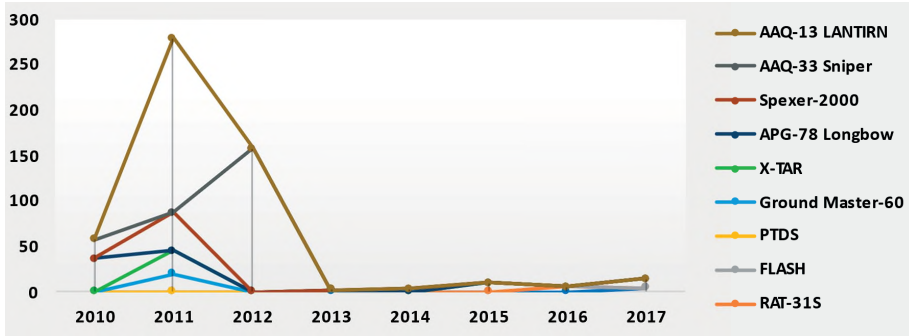

Zırhlı araç pasta payında ABD yapımı *M-ATV* yüzde 34'lük bir paya sahip olurken Türkiye menşeli *M-113A300* ikinci sıradadır. Üçüncü sırada yüzde 9'luk dilimde Fransa yapımı *ARIVE* tipi araç bulunmaktadır. Özellikle 2013 yılındaki *M-ATV* alımlarının Orta Doğu'daki mevcut koşullar içinde, diğer bölge ülkelerine tedarik amacıyla yapıldığı belirtilebilir.

4.4.1.4. Sensör

Suudi Arabistan alımlarında dördüncü sırada yer alan sensörlerde en büyük paya sahip olan tedarikçi ülkeler ABD, Almanya ve İtalya'dır.

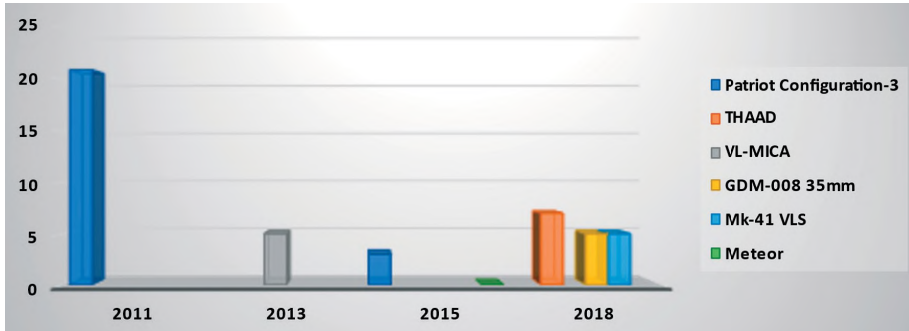
Grafik 4-9: Yıllara Göre Sipariş Edilen Sensörler. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-10'da görüldüğü üzere ABD yapımı *AAQ-13 LANTIRN* ve *AAQ-33 Sniper* tipi sensörler Suudi Arabistan'ın ilk sıralarda tercih ettiği sensörlerdir. Üçüncü sırada ise Almanya yapımı *Spexer-2000* bulunmaktadır.

4.4.1.5. Hava Savunma Sistemleri

Grafik 4-10: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Savunma Sistemleri. Kaynak: SIPRI.

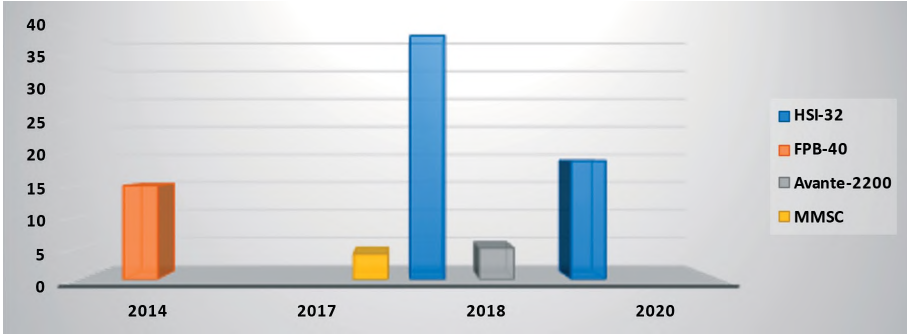

Suudi Arabistan, bölgede birincil tehdit olarak gördüğü İran'a karşı hava savunma sistemlerine ciddi yatırım yapmaktadır. Öte yandan Suudi Arabistan'ın hava savunma sistem alımlarında ABD'nin ciddi bir ağırlığı vardır. 2010-2020 yılları arasında ABD'nin pasta payı yüzde 78 iken 2016-2020 arasında bu pay kısmi bir düşüş göstererek yüzde 71 olmuştur.

Hava savunma sistemlerinde toplam alım miktarına bakıldığında nispeten birbirine yakın oranlar söz konusudur. Yıl bazında değerlendirildiğinde yoğunluğun 2018 yılında olması Katar Krizi'ne bağlı olarak reaksiyoner bir alım yapıldığını göstermektedir.

4.4.1.6. Gemi

Grafik 4-11: Yıllara Göre Sipariş Edilen Gemi Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

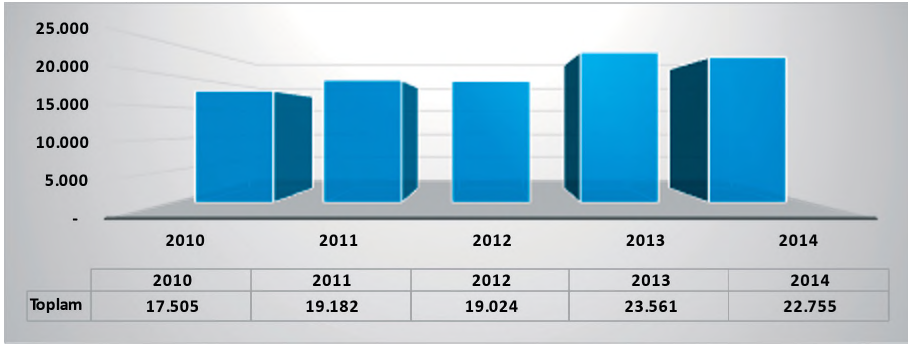

Fransa, Almanya ve İspanya, Kraliyet Donanması'nın ilk üç tedarikçileridir. Grafik incelendiğinde önemli istihbarat ve gözetleme kapasitelerini yüksek hız ile birleştiren hızlı bir önleme gemisi HSI-32 yüzde 58 en çok alımı yapılan araç olmuştur. Almanya yapımı FPB-40 tipi gemi ise yüzde 18'lik dilimle ikinci sırada yer almaktadır.

4.4.2. Birleşik Arap Emirlikleri

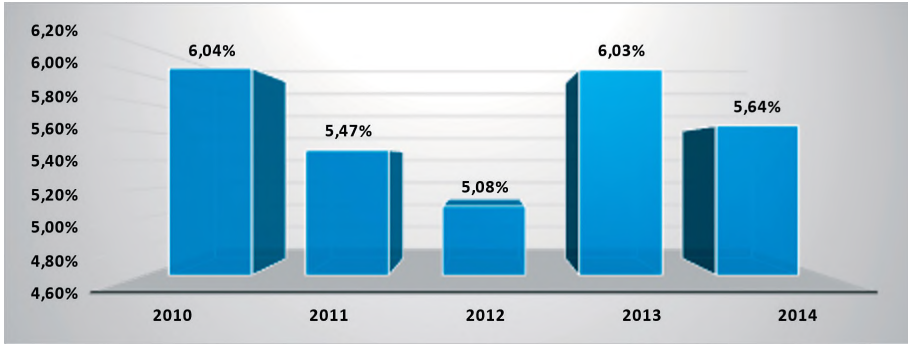
2021 yılında dünyada en fazla savunma harcaması yaparak dokuzuncu sırada yer alan BAE, Körfez Bölgesi'nde üçüncü sıradadır. 2020 yılında 19,8 milyar ABD doları harcama yapan BAE 2021 yılında yüzde 7 artışla 21,1 milyar ABD doları harcama yapmıştır.⁶⁸

68. United Arab Emirates-Country Commercial Guide, (2022, 7 Temmuz), *International Tra-*

Grafik 4-12: BAE'nin Askerî Harcamaları, 2010-2014 Yılları

Kaynak: SIPRI.

Not: 2014 sonrası yıllara dair SIPRI veri tabanında bilgi yoktur.

Grafik 4-13: BAE'nin Askerî Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010-2024 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-13'te yıllara göre askerî harcamaların GSYİH'ye oranı gösterilmiştir. Fakat 2014 yılı sonrası veriler SIPRI veri tabanında bulunmamaktadır. Askerî harcamalar 2020 yılında yüzde 5,6 iken bu oran 2021 yılında biraz daha düşerek yüzde 5,02 olarak gerçekleşmiştir.⁶⁹

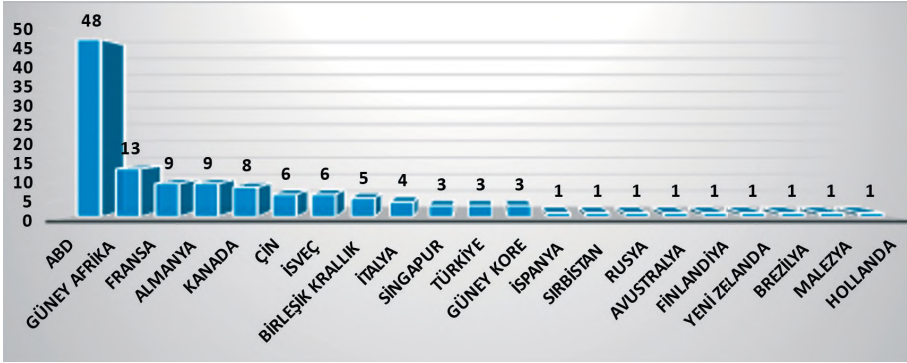
Grafik 4-14'te 2010-2021 yılları arasında ülkelere göre toplam sipariş adetleri gösterilmiştir. Buna göre ABD yüzde 36, Güney Afrika yüzde 14 ve Fransa yüzde 11'lik bir paya sahiptir. Son 5 yıllık süreçte ise ABD'nin pazar payı yüzde 27'ye düşerken, Fransa yüzde 20 ile ikinci sırada yer almaktadır.

de Administration, <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/united-arab-emirates-defense>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

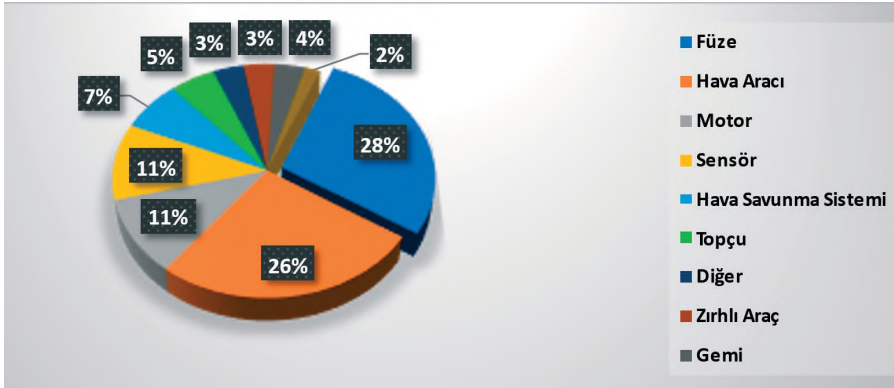
69. Ortadoğu Ülkelerinin Savunma Harcamaları, (2021, 29 Aralık), ORSAM, <https://www.orsam.org.tr/tr/ortadogu-ulkelerinin-savunma-harcamaları/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

Ayrıca Çin yüzde 13 ile BAE pazarında üçüncü sıraya yükselmiştir. ABD'nin BAE'ye sattığı silah kategorilerinden ilk üçü füze, hava aracı ve hava savunma sistemleri olurken son beş yıllık periyotta ikinci sıraya hava savunma sistemleri yerleşmiştir. Güney Afrika'dan en çok ithal edilen kalemler arasında zırhlı araç ve hava aracı bulunmaktadır. Fransa'ya bakıldığında ise ilk sıralarda hava aracı ve sensör kategorileri bulunurken Almanya'dan en çok motor ve zırhlı araç alımı gerçekleştirilmiştir.

Grafik 4-14: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-15: Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Füze, hava aracı ve zırhlı araç ilk üçte yer almaktadır. Son beş yıllık sürece bakıldığında ise ilk sıralama yüzde 28 ile füze, yüzde 26 ile hava aracı, yüzde 11 ile motor ve yüzde 11 ile sensör olmuştur. Buradan BAE'nin hava gücü kapasitesini artırma eğiliminde olduğu söylenebilir.

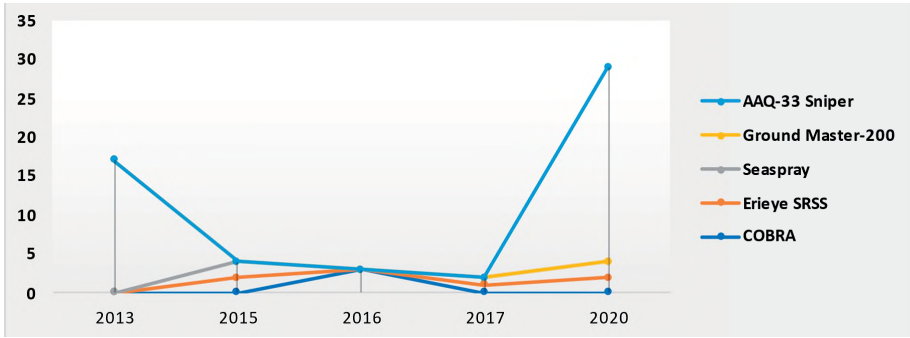

Grafik 4-19'da yıllara göre sipariş edilen zırhlı araçlar gösterilmiştir. 2 bin 397 adet ile en çok alımı yapılan zırhlı araç ABD menşeli *MaxxPro* olmuştur. Ayrıca ABD'nin BAE'de zırhlı araç pazarındaki payı yüzde 43'tür. Fakat en son alım yapılan 2019 yılında en fazla paya sahip iki ülke yüzde 55 ile Finlandiya ve yüzde 45 ile Güney Afrika olmuştur.

4.4.2.4. Sensör

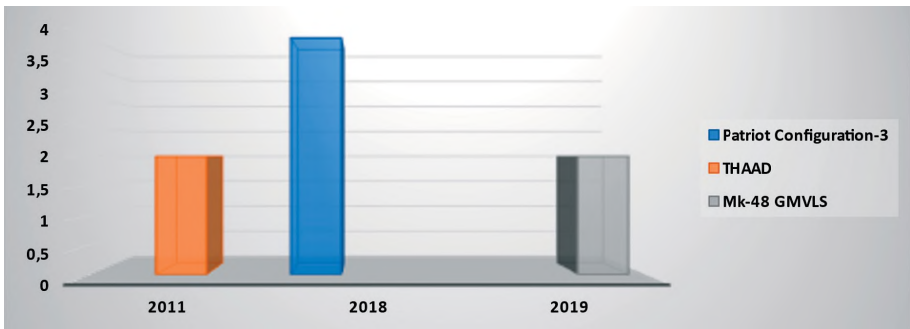
Grafik 4-20: Yıllara Göre Sipariş Edilen Sensör Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

BAE'nin savunma ürünleri alımlarında yüzde 8'lik pay sensörlerdedir. En çok sensör alımı yaptığı yıl ise yirmi dokuz adetle 2020 yılı olmuştur.

4.4.2.5. Hava Savunma Sistemleri

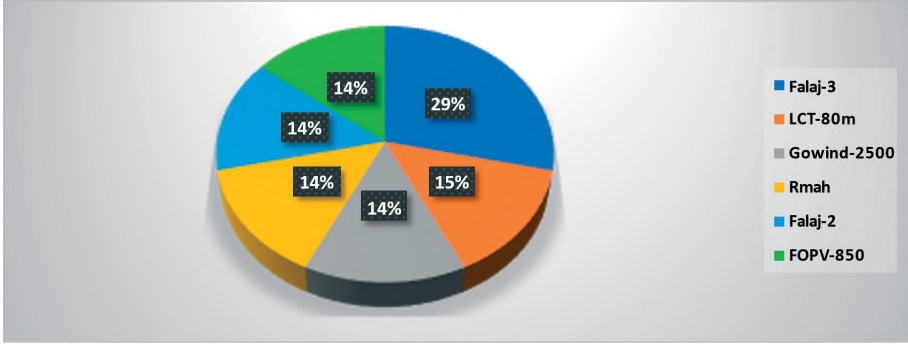
Grafik 4-21: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Savunma Sistemleri. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-21'e göre hava savunma sistemleri arasında en büyük ağırlık yüzde 50 ile *THAAD* tipi füze savunma sistemine aittir.

4.4.2.6. Gemi

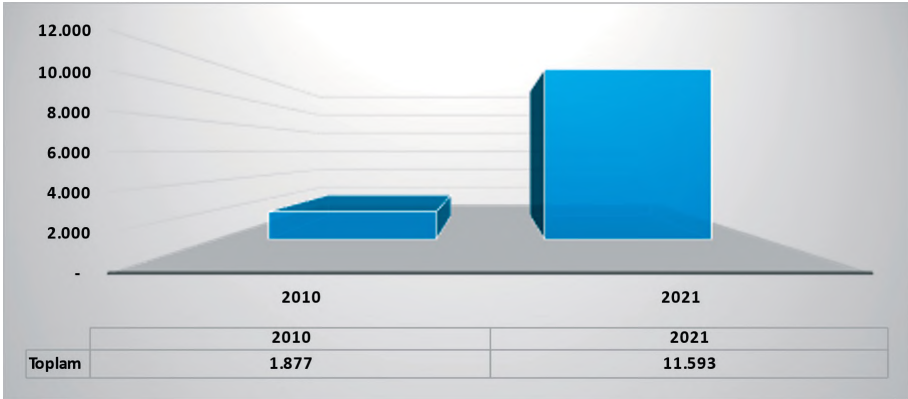
Grafik 4-22: Sipariş Edilen Gemiler, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

BAE, 2021 yılında Abu Dhabi Tersanesi (ADSB)'ne *Falaj 3* sınıfı dört adet devriye gemisi siparişi vermiştir. 950 milyon ABD dolarlık bir anlaşma olan bu sipariş ADSB'nin o zamana kadar aldığı en büyük sipariştir.⁷⁰ Dört geminin 2026 yılına kadar teslim edilmesi planlanmaktadır.

4.4.3. Katar

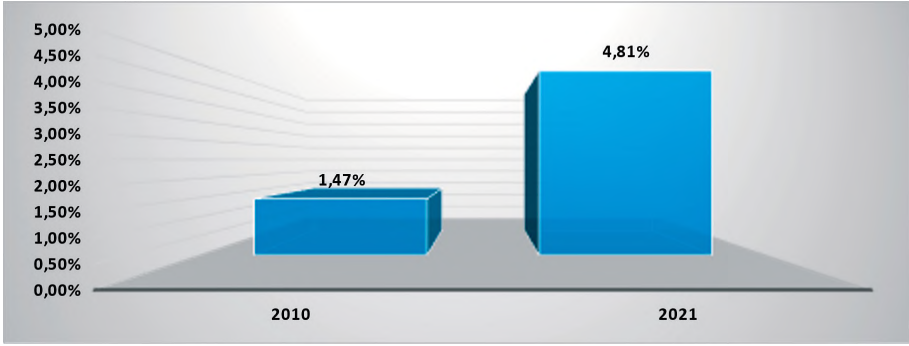
Grafik 4-23 Katar'ın Askeri Harcamaları, 2010 ve 2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

70. ADSB, BAE Donanması'na 4 Gemi İnşa Edecek, (2021, 19 Mayıs), *Denizcilik Dergisi*, <https://www.denizcilikdergisi.com/denizcilik-gundem-haberleri/adsb-bae-donanmasina-4-gemi-insa-edecek/>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

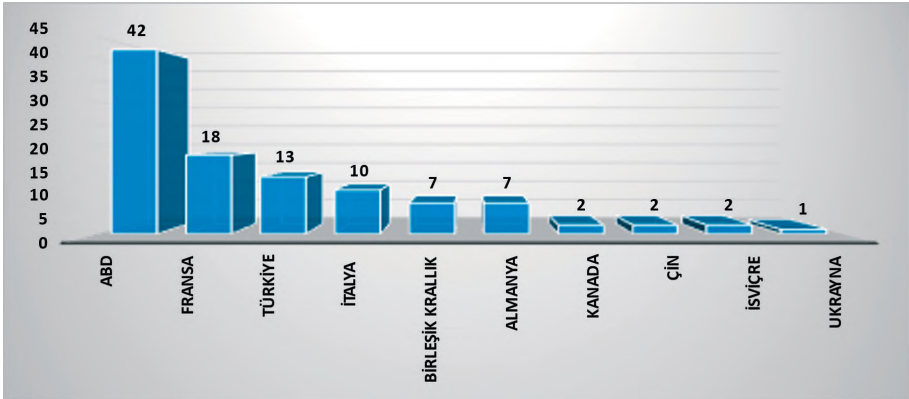
Katar 2021 yılı itibarıyla savunma harcamaları sıralamasında dünyada altıncı sırada yer alırken Körfez ülkeleri arasında ikinci sırada yer almaktadır. SIPRI verilerinde 2011-2020 arası veriler eksik olsa da on yıl içinde savunma harcamalarının yüzde 518 artması dikkate değerdir. Özellikle 2017 yılında yaşanan krizde savunma harcamalarını artırma gereği duymuştur.

Grafik 4-24 Katar'ın Askerî Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010 ve 2021 Yılları. *Kaynak: SIPRI.*

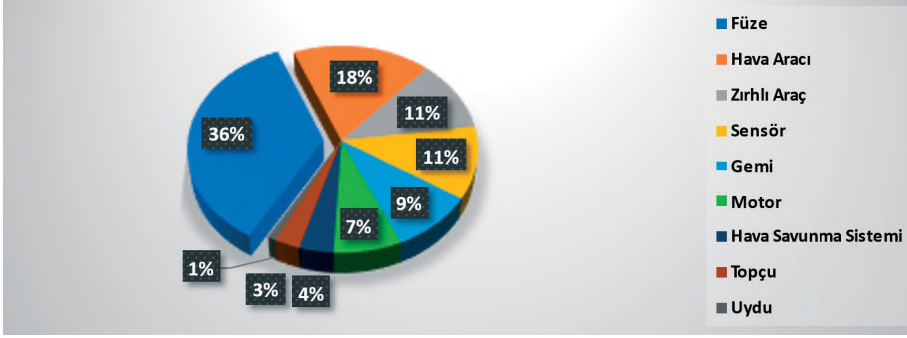
Grafik 4-24'te askerî harcamaların GSYİH'ye oranı Grafik 4-23 ile uyumlu bir seyir izlemiştir.

Grafik 4-25: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2021 Yılları. *Kaynak: SIPRI.*

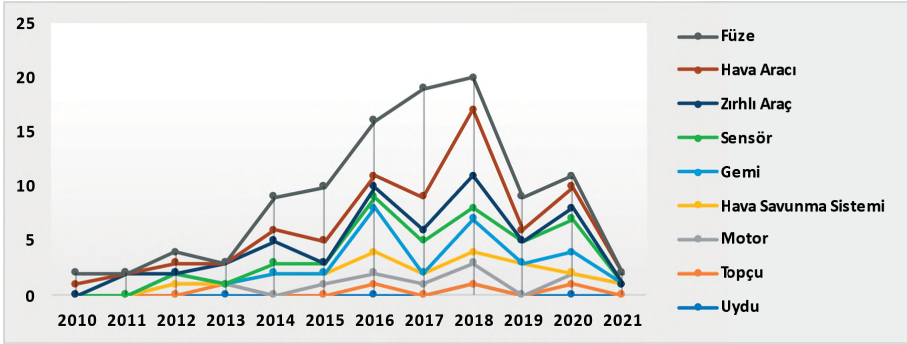
Grafik 4-25'e göre Katar'ın en çok savunma ürünleri aldığı ilk üç ülke arasında ABD yüzde 39, Fransa yüzde 17 ve yüzde 12'lik payı ile Türkiye bulunmaktadır. Son beş yıllık süreçte ABD ve Türkiye pazar payını artırırken, İngiltere yüzde 10 ile üçüncü sırada yer almıştır.

Grafik 4-26 Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-26 incelendiğinde yüzde 36 ile füze en çok alım yapılan silah kategorisi olurken onu hava aracı ve zırhlı araç alımları takip etmektedir. Füze de yüzde 47 ve hava aracında yüzde 26 ile ABD, zırhlı araçta yüzde 50 ve gemi alımlarında yüzde 60 ile Türkiye ilk sırada gelmektedir.

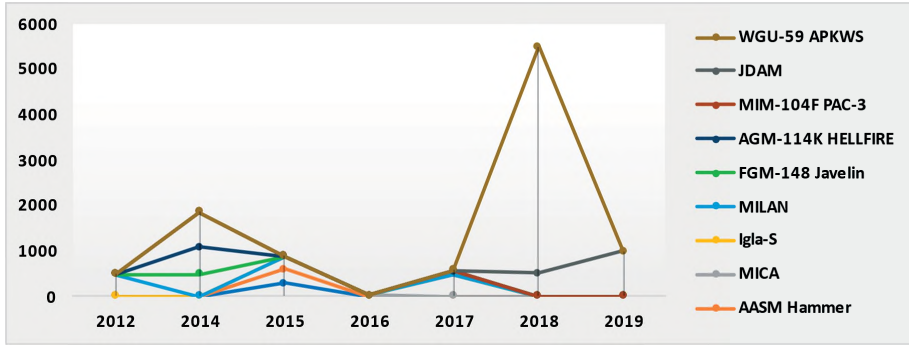
Grafik 4-27: Yıllara Göre Silah Siparişlerinin Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-27’de 2010-2021 arası sipariş edilen silah kategorilerinin dağılımı gösterilmiştir. Buna göre 2014 yılında genel bir artış eğilimi yakalandığı ve 2018 yılında bunun pik noktasına ulaştığı görülmektedir. Katar’ın özellikle Arap Baharı sürecinde diğer Körfez ülkeleriyle birlikte hareket etmemesinin, sonrasında 2014 ve 2017 yıllarında doğrudan KİK ülkeleriyle yaşadığı siyasî gerginliklerin kendi güvenliğini artırma ve çeşitlendirme noktasında adım atmasında etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle çok küçük bir yüz ölçümüne sahip olan Katar’ın kendi ulusal güvenliğini sağlama noktasında hava gücüne yatırım yapmayı tercih etmesi kendisi için optimal seçenek olarak düşünülmüştür. Nitekim füze ve hava aracı alımları kriz tarihlerinde en yüksek seviyeye çıkmıştır.

4.4.3.1. Füze

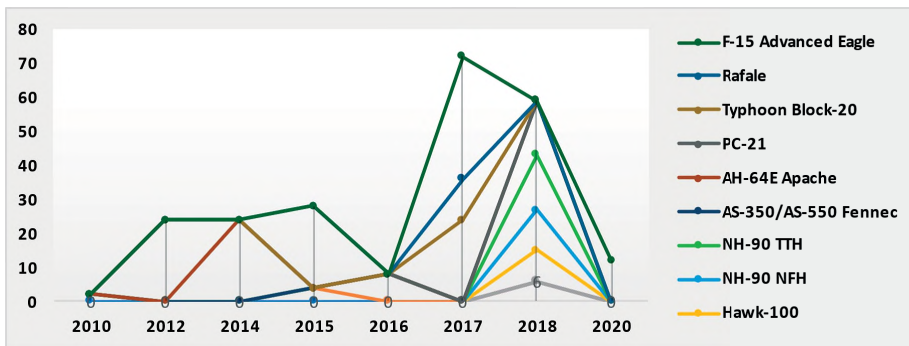
Grafik 4-28: Yıllara Göre Sipariş Edilen Füzeler. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-28 incelendiğinde Katar, en çok WGU-50 APKWS tipi füze alımı yapmıştır. Katar'ın 2018 yılında bu füzelerden almasındaki gerekçe AH-1Z tipi muharip helikopterinde kullanmak içindir. Yukarıda da kısmen bahsettiğimiz gibi Katar'ın füze en fazla tercih ettiği ülkeler arasında ABD, Fransa ve İngiltere gelmektedir.

4.4.3.2. Hava Aracı

Grafik 4-29: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Araçları. Kaynak: SIPRI.

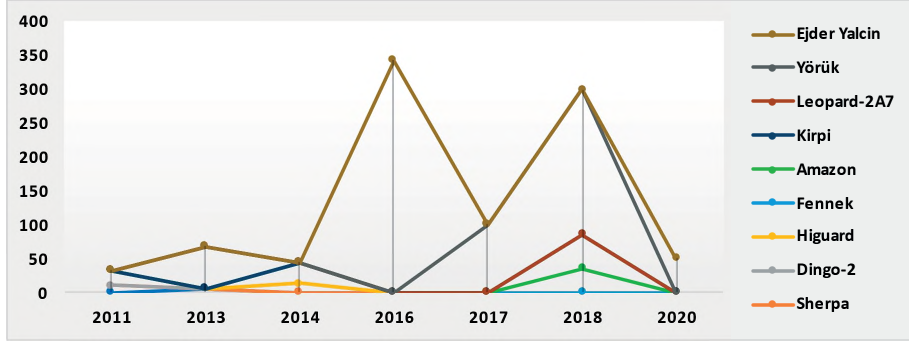

Grafik 4-29'da Katar'ın hava gücü envanterinde tercih ettiği ve niceliksiz olarak en fazla olan ilk üç hava aracı avcı uçaktır. Yine 2021 yılında ABD yapımı F-15QA tipi savaş uçakları Katar'a özel olarak geliştirilmiş ve "Ebabil"

ismi verilmiştir.⁷¹ Öte yandan 2018 yılında sipariş verilen altı adet *Bayraktar TB-2* tipi SİHA, Türkiye'nin Katar'a sattığı ilk ve tek hava aracıdır.

4.4.3.3. Zırhlı Araç

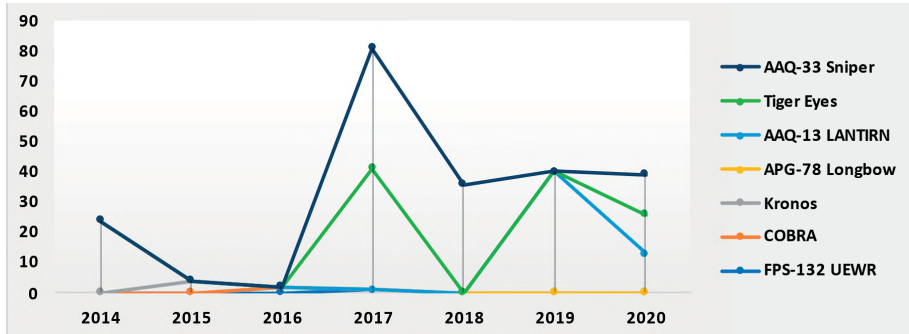
Grafik 4-30: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçlar. Kaynak: SIPRI.

Zırhlı araçta yüzde 50'lik paya sahip olan Türkiye, Katar'ın en çok tercih ettiği ilk beş zırhlı aracın dördüne sahiptir. Türkiye'den zırhlı personel taşıyıcı ve devriye aracı alan Katar, üçüncü sırada yer alan Almanya'dan *Leopard* tipi ana muhabere tankı almıştır.

4.4.3.4. Sensör

Grafik 4-31: Yıllara Göre Sipariş Edilen Sensörler. Kaynak: SIPRI.

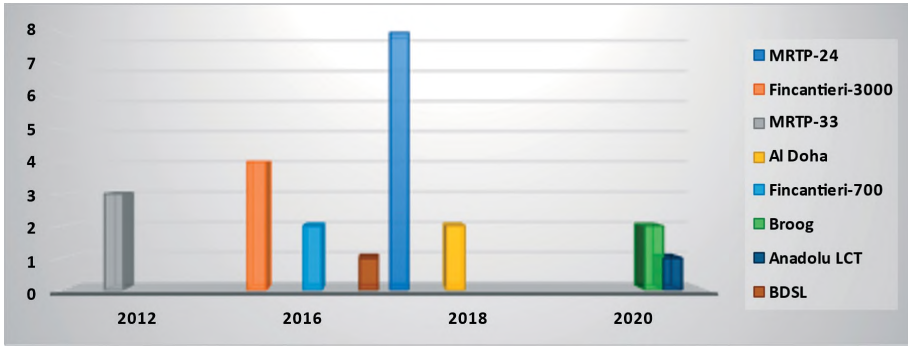

71. Emre Karakoç, (2021, 28 Ağustos), Katar İçin Geliştirilen F-15QA "Ababil" Savaş Uçağı Hazır, *Defence Türk*, <https://www.defenceturk.net/katar-icin-uretilen-f-15qa-ababil-uc-maya-hazir>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

Katar sensör kategorisinde en fazla ABD yapımı uçak elektro-optik sistemleri AAQ-33 *Sniper*, *Tiger Eyes* ve muharip uçak radarı AAQ-13 *LAN-TIRN*'i tercih etmiştir. Bu sensör ve radarlar *F-15QA* tipi savaş uçaklarında kullanılmak üzere tercih edilmiştir.

4.4.3.5. Gemi

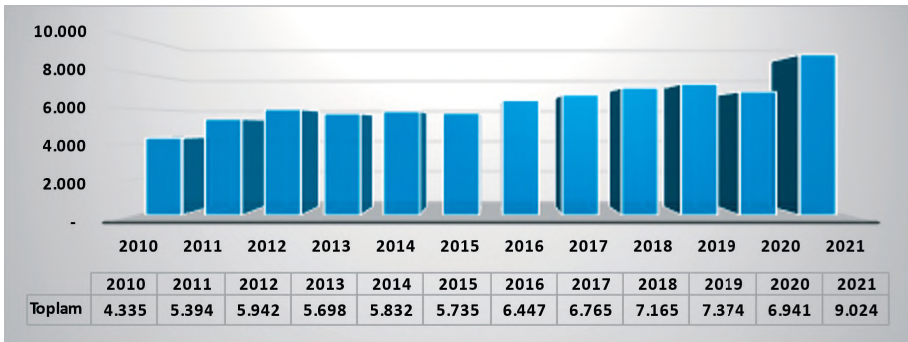
Grafik 4-32: Yıllara Göre Sipariş Edilen Gemiler. Kaynak: SIPRI.

Katar'ın en fazla tercih ettiği gemi türü Türk yapımı hızlı taarruz gemisi *MRTP-24* tipi hızlı intikal botu olmuştur. İkinci sırada İtalya yapımı *Fincantieri-3000* tipi korvet yer alırken üçüncü sırada yine Türk yapımı devriye gemisi *MRTP-33* vardır.

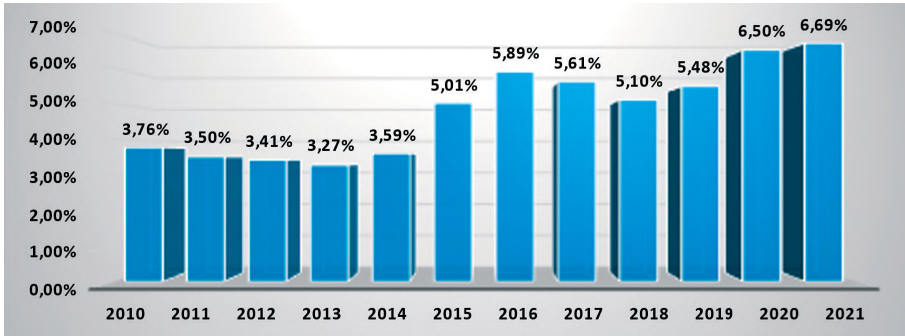
4.4.4. Kuveyt

Grafik 4-33: Kuveyt'in Askeri Harcamaları, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

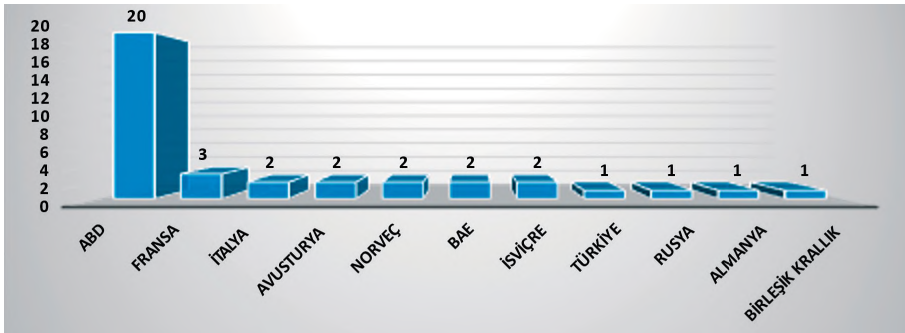
Küresel savunma harcamalarında Kuveyt, harcamalarını yüzde 30 artırarak dünya silah ithalat sıralamasında yirmi sekizinci olmuştur. Öte yanda Kuveyt, Körfez Bölgesi'nde en çok askerî harcama yapan beşinci ülkedir. Yıllara göre bakıldığında Arap Baharı sonrası yükseliş eğilimine giren savunma harcamalarında dikkat çekici bir farklılık bulunmamaktadır. Bu durumun en önemli sebeplerinden birinin Kuveyt'in diğer ülkeler nazaran bölgede arabulucu bir rol üstlenmesi ve proaktif alan kazanma ihtiyacı gütmemesi olduğu söylenebilir.

Grafik 4-34: Kuveyt'in Askerî Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

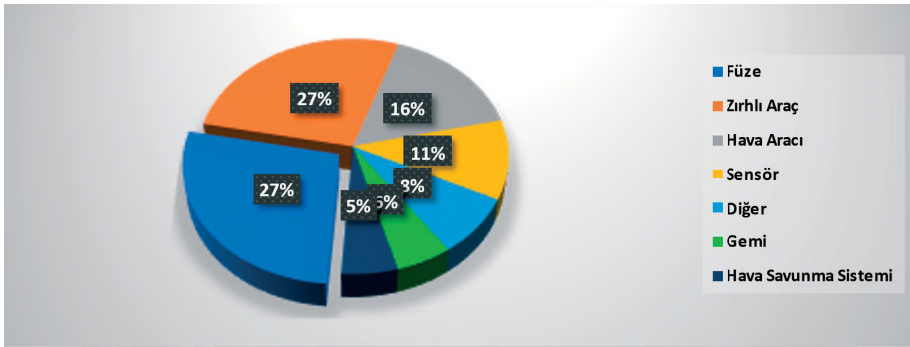
Grafik 4-34 incelendiğinde 2015 yılına kadar askerî harcamalarının GS-YİH'deki oranının düşük kaldığı gözlemlenirken 2015 Yemen askerî müdahalesi nedeniyle artış yaşanmıştır. Çünkü Kuveyt her ne kadar bölgede arabuluculuk rolünü oynamaya çalışsa da KİK içerisinde Suudi Arabistan'ın yöreğinde hareket etmek durumunda kalmıştır. Sonraki süreçte Irak'ta artan istikrarsızlık ve Katar ile bölge ülkelerinin yaşadığı gerginlikler ulusal savunmasını artırma ihtiyacı duymasına neden olmuştur.

Grafik 4-35: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

ABD ilk üç Körfez ülkesinde olduğu gibi Kuveyt'te de birinci sırada yer alırken pastadaki payı yüzde 54'tür. İkinci sırada yüzde 8 ile Fransa gelmektedir. Son beş yıllık süreçte ise ABD'nin payı yüzde 74'e çıkmıştır. Kuveyt'in ABD'den en çok tedarik ettiği silah kategorisinde füze ve hava aracı bulunurken Fransa'dan en çok zırhlı araç alımı gerçekleştirmiştir.

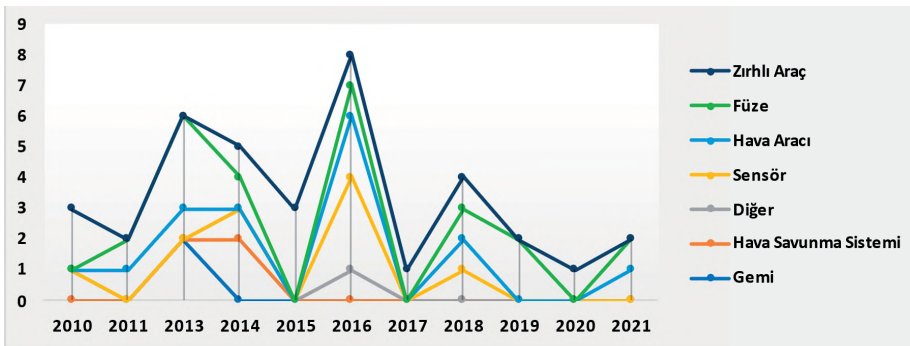
Grafik 4-36: Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

En çok tedarik (sipariş) edilen ilk üç silah kategorisi arasında zırhlı araç, füze ve hava aracı vardır.

Son beş yıllık süreçte füze oranı yüzde 40'a yaklaşırken zırhlı araç yüzde 30'a gerilemiştir.

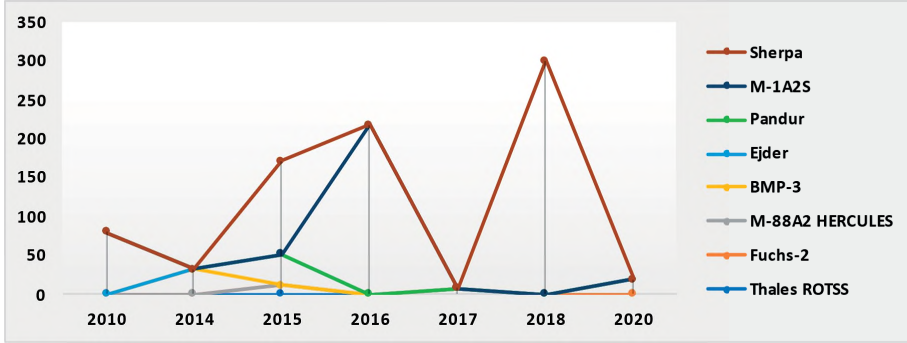
Grafik 4-37: Yıllara Göre Sipariş Edilen Silah Türlerinin Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-37'de sipariş edilen silah kategorilerinin dağılımı gösterilmiştir. 2020-2021 arası alımlarında en çok füze ve hava aracı tercih edilmiştir.

4.4.4.1. Zırhlı Araç

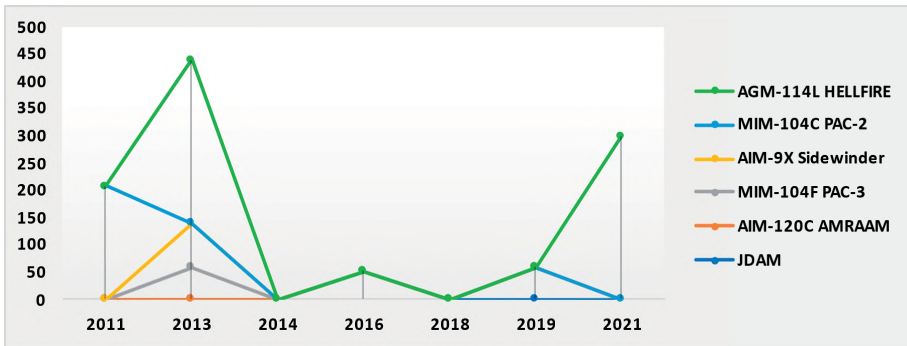
Grafik 4-38: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçların Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

Zırhlı araç alımlarında yüzde 51’lik dilimle zırhlı personel taşıyıcı *Sherpa* bulunmaktadır. İkinci sırada yüzde 26’lık payla zırhlı kurtarma aracı olan *M-1A2S* vardır. Zırhlı personel taşıyıcı *Pandur* ve *Ejder* ise sırasıyla yüzde 10 ve yüzde 5’lik dilimlere sahiptir. Son beş yıllık satış dilimine baktığımızda ise *Sherpa* tipi ZPT’nin payı yüzde 92’dir.

4.4.4.2. Füze

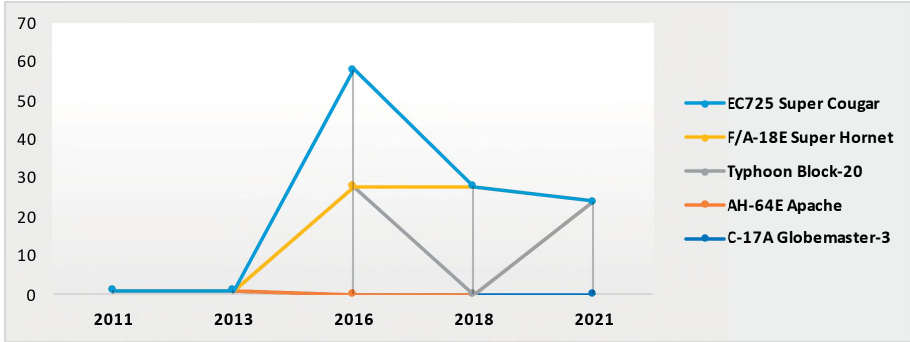
Grafik 4-39: Yıllara Göre Sipariş Edilen Füzelelerin Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

Çok amaçlı füze *AGM-114L HELLFIRE*, 2013-2021 yılları arasında toplam satış adeti üzerinden ilk sırada yer almaktadır. Son beş yıldaki payı ise yüzde 83’tür. İkinci sırada yüzde 20 ile *MIM-104C PAC-2* tipi SAM füze ve üçüncü sırada yüzde 7 ile *AIM-9X Sidewinder* havadan havaya füze vardır.

4.4.4.3. Hava Aracı

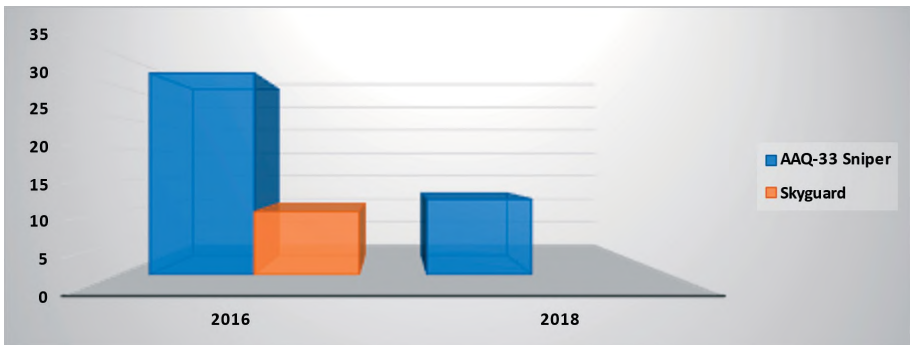
Grafik 4-40: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Araçları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-40'ta Kuveyt'in hava aracı alımları incelendiğinde oransal olarak birbirine yakınlık söz konusudur. İlk sırada yer alan nakliye helikopteri *EC725 Super Cougar* yüzde 27'lik bir orana sahipken, ikinci ve üçüncü sırada yer alan avcı uçakları *Super Hornet* ve *Typhoon Block-20* ayrı ayrı yüzde 25'lik dilimleri kapsar. Son beş yıllık dönemde ise *Super Hornet* tipi savaş uçağı yüzde 54, *AH-64E Apache* tipi muharip helikopteri yüzde 46'lık bir paya sahiptir.

4.4.4.4. Sensör

Grafik 4-41: Sipariş Edilen Sensör Dağılımı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Kuveyt en fazla *Mirage-2000* tipi hava araçlarında kullanılmak üzere *AAQ-33 Sniper* tipi hedefleme podu sensörlerini tercih etmiştir.

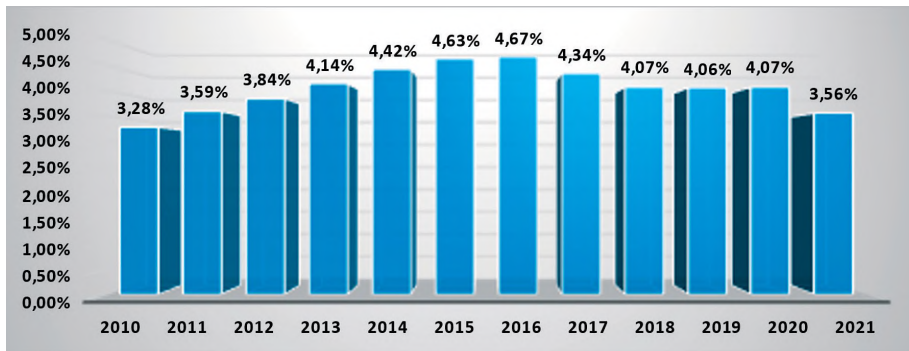
4.4.5. Bahreyn

Grafik 4-42: Bahreyn'in Askerî Harcamaları, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

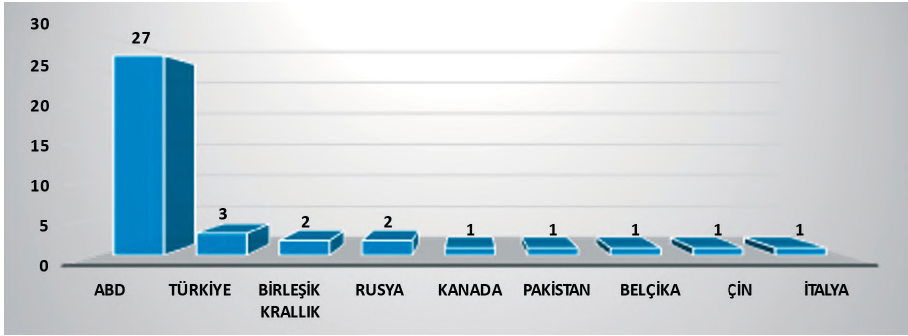

Körfez ülkeleri arasında en az savunma harcaması yapan Bahreyn 2021 yılında 1,38 milyar ABD doları harcama yapmıştır. 2020 yılına nazaran yüzde 1,67'lik düşüş vardır. İlk beş yıllık süreçte Arap Baharı koşulları nedeniyle savunma harcamalarında kademeli bir yükseliş söz konusudur. Nitekim 2011 yılında Şii isyancılara müdahale edilmesi için KİK, Bahreyn yönetiminin yanında askerî müdahalede bulunmuştur. 2014 yılı sonrası süreçte kendi için tutarlı bir harcama eğilimi görülmektedir.

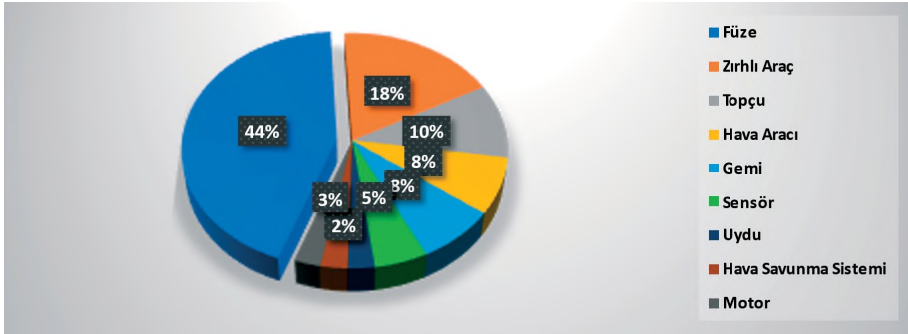
Grafik 4-43: Yıllara Göre Bahreyn'in Askerî Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-43'te askerî harcamaların GSYİH'ye oranına bakıldığında en zirve nokta 2015-2016 arası dönemdir. Yemen askerî müdahalesinde yer alan Bahreyn'de buna paralel olarak askerî harcamaların oranının arttığı ifade edilebilir.

Grafik 4-44: Ünelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

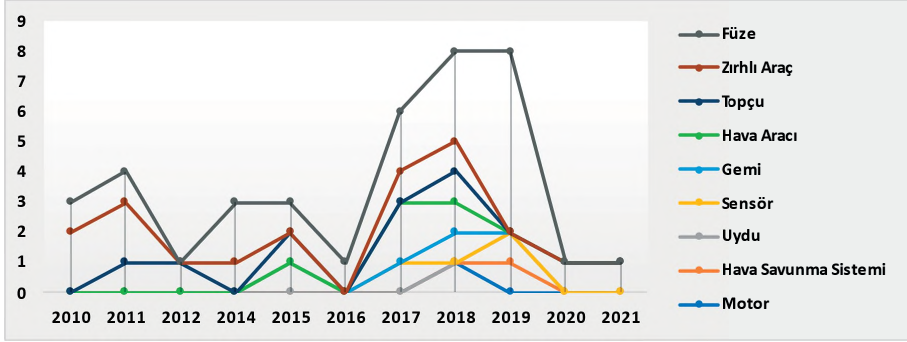
Yüzde 69'luk oranla ABD en büyük paya sahip olurken, onu yüzde 8 ile Türkiye takip etmektedir. yüzde 5'lik oranlarla İngiltere ve Rusya da üçüncü sırada yer almaktadır. Son beş yıllık süreçte ise ABD'nin oranı yüzde 20'lik artışla yüzde 83'e çıkmıştır. İngiltere ise yüzde 9 ile ikinci sıraya yükselmiştir.

Grafik 4-45: Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Bahreyn'in en çok alım yaptığı ile üç kategoride füze, zırhlı araç ve ağır silahlar (topçu) ürünleri vardır. Son beş yıllık süreçte alım yoğunluğu yüzde 37 ile füze, yüzde 13'lük oranlarla hava aracı, gemi ve hava savunma sistemleri üzerine olmuştur.

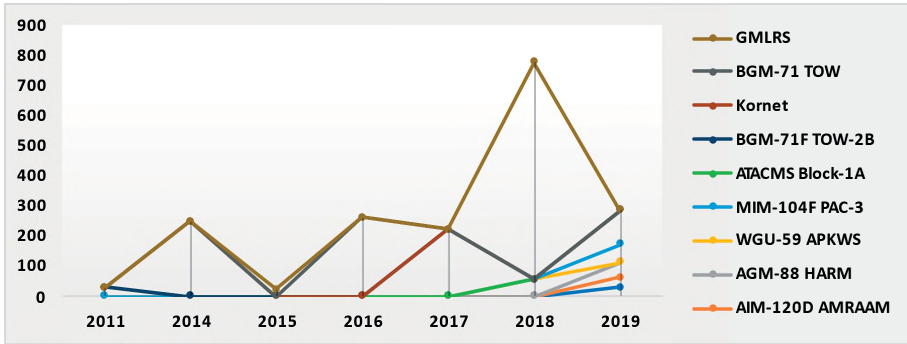
2011 yılında iç karışıklıklar nedeniyle zırhlı araç ve topçu savunma ürünleri tercih eden Bahreyn mevcut düzeni stabilize ettikten sonra alımları azaltırken dış müdahale ve uluslararası kriz zamanlarında yine tedarik sayısını artırmıştır. Özellikle 2017 Katar Krizi'nde ambargo uygulayan dört ülkeden biri olan Bahreyn bu dönemde en çok füze alımı gerçekleştirirken siyasî krizin nispeten tehdit dozunun düşmesiyle birlikte zırhlı araç alımlarını da azaltmıştır.

Grafik 4-46: Yıllara Göre Sipariş Edilen Silah Türlerinin Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

4.4.5.1. Füze

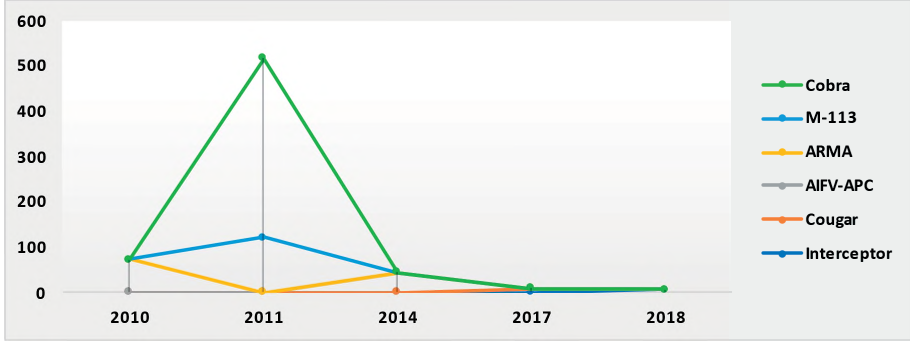
Grafik 4-47: Yıllara Göre Sipariş Edilen Füze Türleri. Kaynak: SIPRI.

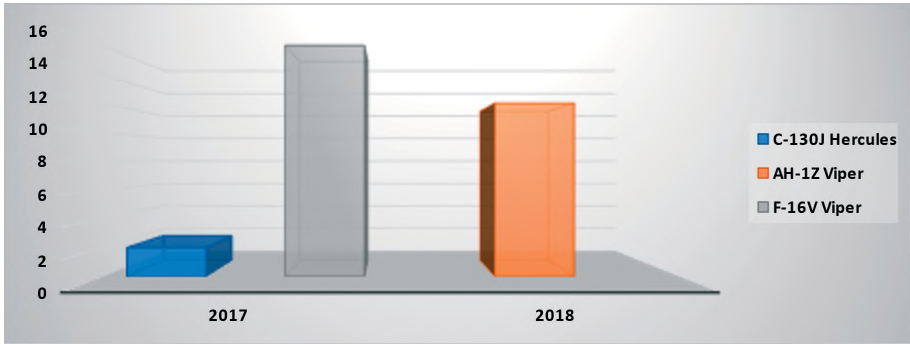
Bahreyn'in füze sınıfında en fazla sayıda aldığı ürün güdümlü roket *GMLRES* olmuştur. Tanksavar füzeleri *BGM-71 TOW* ve *Kornet* tipi tanksavar füze ise devamında en çok aldığı füzeler olmuştur. Füze alımlarında ABD ve Rusya'nın ağırlığı mevcut olsa da ABD son beş yılda oranını yüzde 83'e çıkarmıştır.

4.4.5.2. Zırhlı Araç

Zırhlı araç tedarikinde ilk sırada zırhlı devriye aracı *Cobra* bulunmaktadır. İkinci sırada ABD yapımı *M-113* tipi ZPT yer alırken üçüncü sırada Türk yapımı *ARMA* ZPT bulunmaktadır. Zırhlı araçlarda yüzde 72 ile Türkiye birinci sırada yer alırken son beş yılda bu durum yüzde 60 ile ABD, yüzde 40 ile Pakistan lehine değişmiştir.

Grafik 4-48: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçlar. Kaynak: SIPRI.

4.4.5.3. Hava Aracı

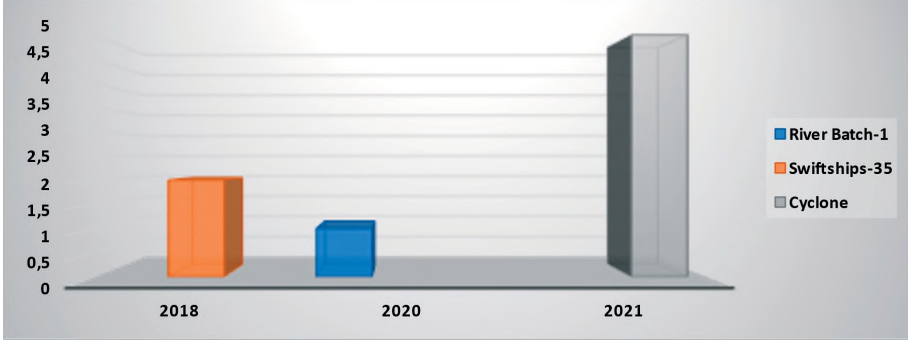
Grafik 4-49: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Aracı Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

Bahreyn hava gücü envanterine 2017 ve 2018 yıllarında katkı sağlamıştır. Bunlar avcı uçağı *F-16V*, muharip helikopter *AH-1Z Viper* ve nakliye uçağı *C-130J Hercules*'tir. Hava aracı alımlarında ABD'nin yüzde 93'lük üstünlüğü vardır.

4.4.5.4. Gemi

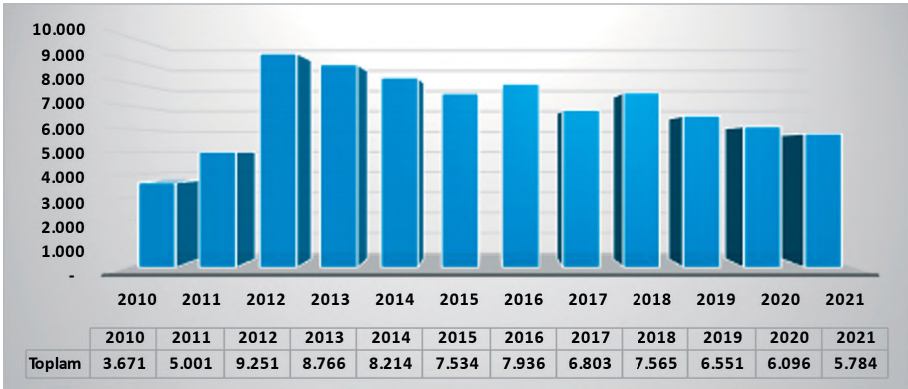
Bahreyn, 2010-2021 arasında son üç yılda alım yapmıştır. Bahreyn'in deniz gücü araç alımlarında ABD yüzde 87, İngiltere yüzde 13'lük paylara sahiptir. Bu süreçte alınan gemiler *Swiftships-35* ve *Cyclone* tipi devriye gemileri ve açık deniz karakol gemisi *River Batch-1*'dir.

Grafik 4-50: Yıllara Göre Sipariş Edilen Gemi Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

4.4.6. Umman

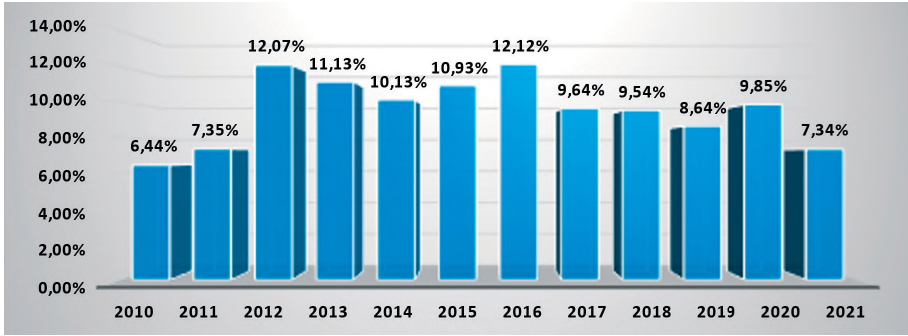
Grafik 4-51: Umman'ın Askerî Harcamaları, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

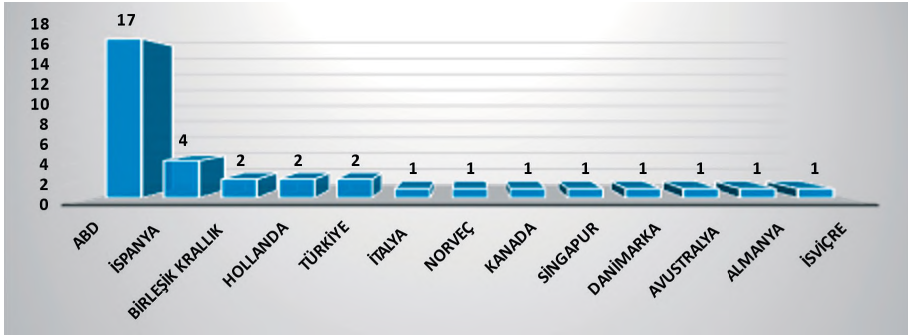
Körfez Bölgesi'nin dördüncü en fazla savunma harcaması yapan ülkesi Umman'dır. 2020 yılına göre savunma harcamalarında yüzde 5 kesinti yapan Umman dünya sıralamasında da gerileyerek 2017-2021 periyodunda yirmi yedinci sırada yer almıştır. Rejim değişikliğine yol açmayan halk hareketleri Umman'da da görülmüştür. Bundan ötürü harcamalar 2011-2012 arasında yüzde 85 oranında keskin bir şekilde artmıştır. Sonraki süreçte Umman'ın bölgedeki arabulucu rolüne ağırlık vermesi ve herhangi bir bölgesel krize aktif katılmayışı savunma harcamalarını kademeli olarak kısmasına yol açmıştır.

Umman'ın savunma harcamalarının GSYİH'ye oranı genel olarak yüksek seyretmektedir. Arap Baharı süreci dikkate alındığında 2021 yılı, 2010 sonrası en düşük dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Grafik 4-52: Umman'ın Askeri Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

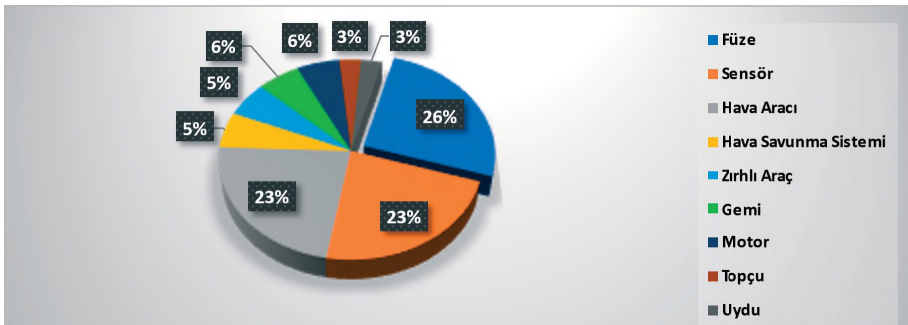

Grafik 4-53: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2019 Yılları. Kaynak: SIPRI.

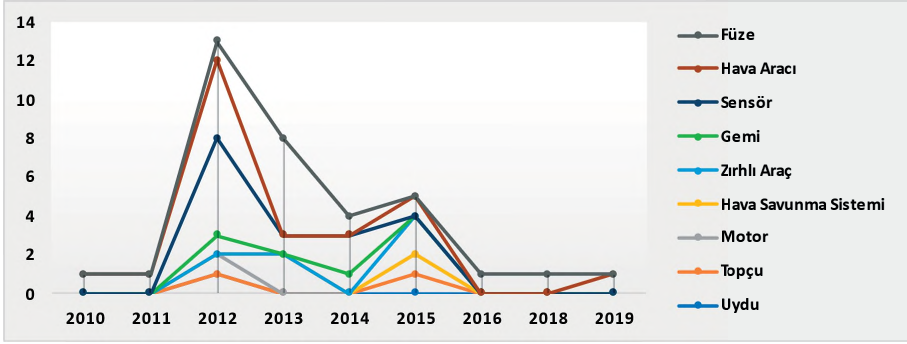
Grafik 4-53'te yer alan verilere göre, ABD'nin yüzde 48'lik payla ciddi ağırlığı vardır. ABD'yi yüzde 11 ile İspanya, yüzde 6 ile İngiltere, Hollanda ve Türkiye takip etmektedir. Fakat Umman 2016 yılı sonrası tüm silah siparişlerini ABD'ye vermiştir.

Grafik 4-54: Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2019 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-54'e göre Umman'ın en çok alım gerçekleştirdiği savunma ürünleri füze, sensör ve hava aracı olmuştur. Üç kategoride de birinci sırada yer alan ABD füzede yüzde 89, sensörde yüzde 37, hava aracında yüzde 50 paya sahiptir.

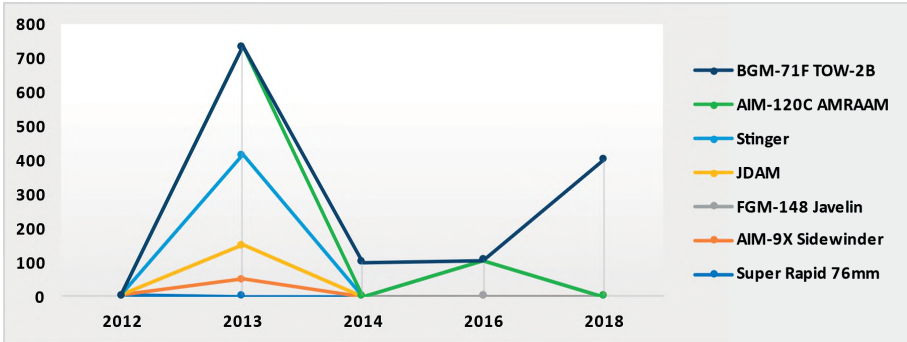
Grafik 4-55: Yıllara Göre Silah Siparişlerinin Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

2011 yılında etkili olan iç siyasî gelişmeler sonrasında ulusal güvenlik ürünlerine ciddi talep doğmuştur. Bu nedenle tüm kategorilerde alım gerçekleştirilmiş; 2012 yılı itibarıyla kontrol altına alınan iç güvenlikle birlikte azalma eğilimi gözlenmiştir. 2015 yılında Körfez ülkelerinin Yemen'e askerî müdahalesine katılmayan Umman, buna rağmen başta sınır güvenliği olmak üzere ulusal güvenliğini artırma ihtiyacı duymuştur.

4.4.6.1. Füze

Grafik 4-56: Yıllara Göre Sipariş Edilen Füzeler. Kaynak: SIPRI.

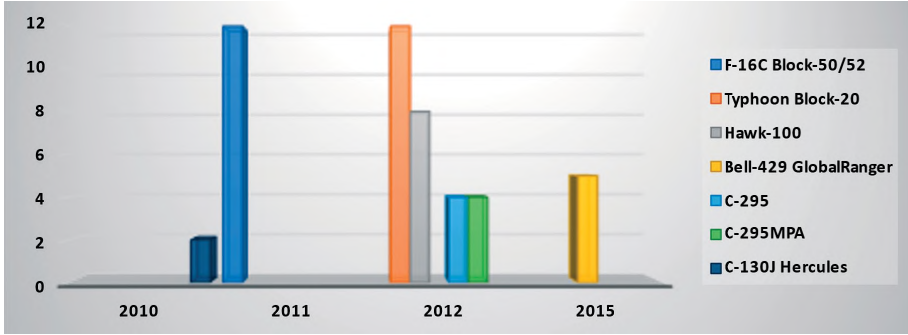

Umman'ın füze alımlarında ilk sırada BGM-71F TOW-2B tipi tanksavar füzesi vardır. İkinci sırada Görüş Ötesi Menzilli Havadan-Havaya Füze

AIM-120C AMRAAM, üçüncü sırada yine hava savunma füzesi *Stinger* yer almaktadır.

4.4.6.2. Hava Aracı

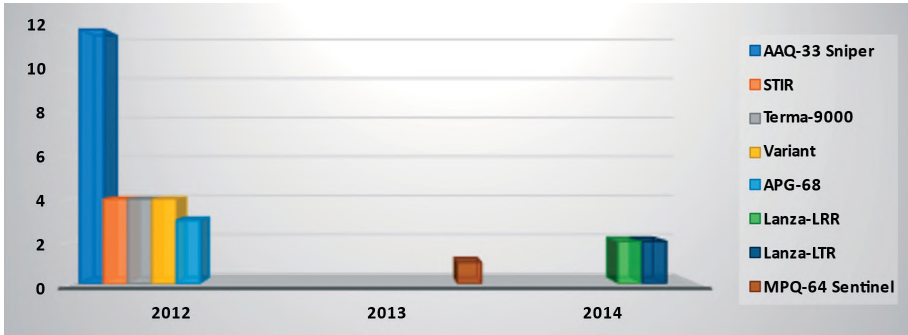
Grafik 4-57: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Araçları. Kaynak: SIPRI.

En son alımı 2015 yılında gerçekleştirilen hava araçları incelendiğinde ilk iki sırada avcı uçakları yer almaktadır. Üçüncü sırada eğitim/muharip uçağı *Hawk-100* vardır.

4.4.6.3. Sensör

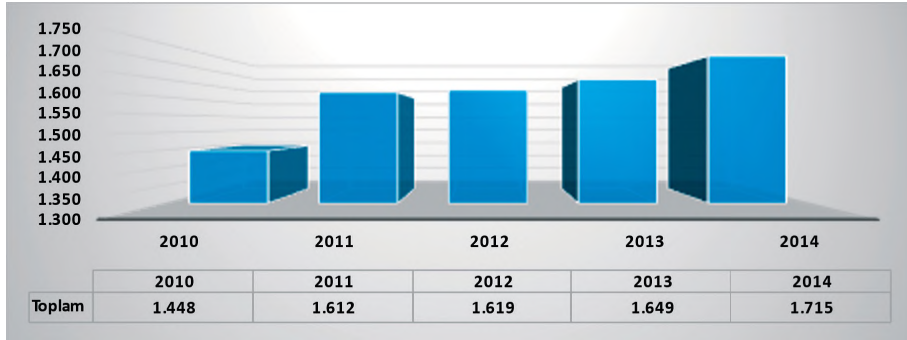
Grafik 4-58: Yıllara Göre Sipariş Edilen Sensörler. Kaynak: SIPRI.

Sadece 2012-2014 arası sensör alımı yapan Umman'ın ilk ve en fazla sayıda tercih ettiği sensör, uçak elektro-optik sistemi *AAQ-33 Sniper* olmuştur. Diğer sensörler atış kontrol radarı, deniz karakol uçak radarı, hava/deniz kontrol radarı gibi türlerdir.

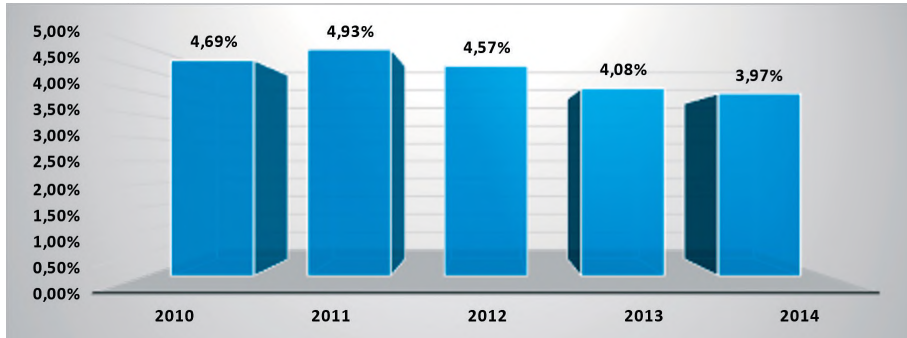
4.4.7. Yemen

Grafik 4-59: Yemen'in Askerî Harcamaları, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

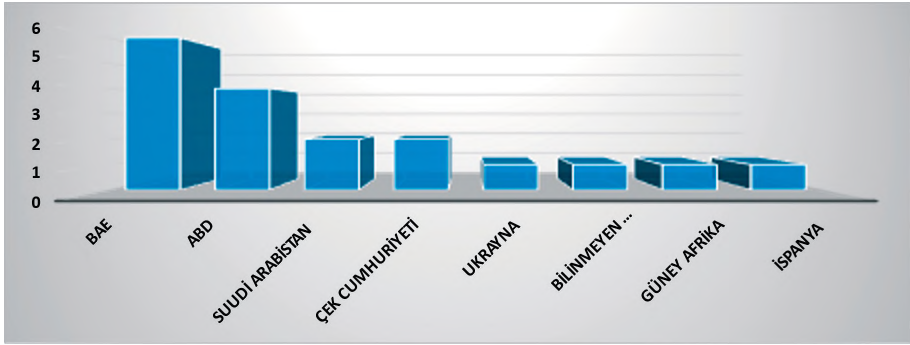
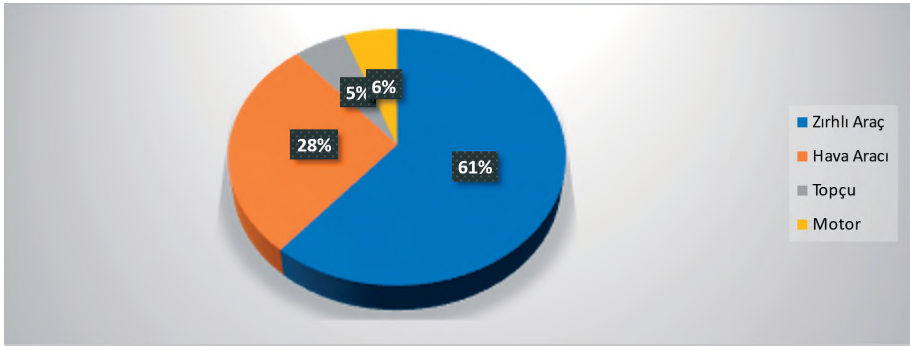
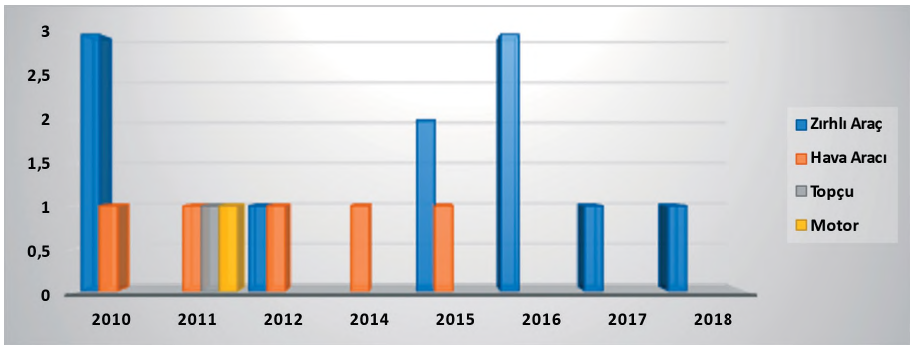

Arap Baharı sonrası iç savaş çıkan Yemen’de askerî harcama verileri 2014 yılına kadar bilinmektedir. Devam eden iç savaşta kısmi istikrar 2020 sonrası yeni hükümetle kurulsun da Yemen ekonomik olarak MENA ülkeleri arasındaki en yoksul ülkedir. Nitekim Suudi Arabistan ve BAE’nin ekonomik yardımlarıyla ayakta durmaya çalışmaktadır.

Grafik 4-60: Yemen'in Askerî Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

BAE, yüzde 33 ile Yemen’in en çok savunma ürünü aldığı ülkedir. İkinci sırada ABD ve üçüncü sırada Suudi Arabistan gelmektedir. SIPRI verilerinde 2015 yılı sonrası tek silah tedarikçisi BAE gözükse de esasında Suudi Arabistan, Yemen Meşru Hükümeti’ne askerî destek sunmaktadır. Çünkü BAE’nin Meşru Hükümet içindeki ayrılıkçı grupları ayrı olarak silahlandırdığı ve eğittiği bilinmektedir. Dolayısıyla devam eden çatışma koşullarında net olarak bu rakamlar Yemen ile ilgili fotoğrafı tam olarak verememektedir.

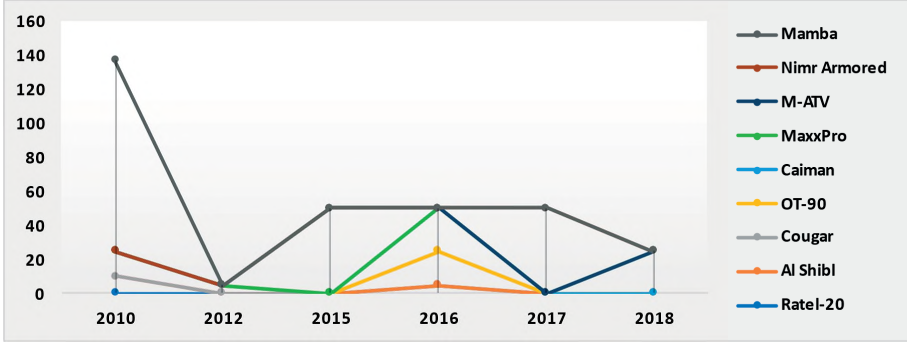
Grafik 4-61: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.**Grafik 4-62: Sipariş Verilen Silahların Kategorilerine Göre Dağılımı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.****Grafik 4-63: Yıllara Göre Silah Siparişlerinin Dağılımı. Kaynak: SIPRI.**

Yemen en fazla zırhlı araç ve hava aracı siparişi vermiştir. 2015 yılında Yemen Cumhurbaşkanı Abdurabbu Mansur Hadi'nin Husilere karşı dış mü-

dahale çağrısı üzerine KİK askerî müdahalede bulunmuştur. Karada devam eden çatışmalar nedeniyle de en çok zırhlı araçlara ihtiyaç ortaya çıkmıştır.

4.4.7.1. Zırhlı Araç

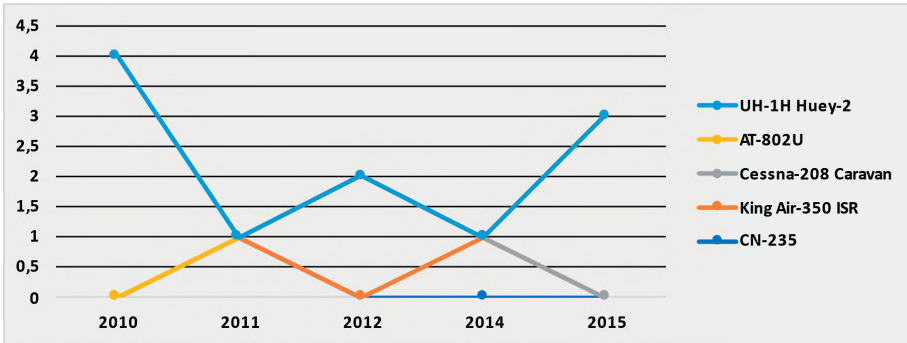
Grafik 4-64: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araç Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

Zırhlı araç kategorisinde en fazla tercih edilen türler, zırhlı personel taşıyıcı ve zırhlı devriye araçları olmuştur.

4.4.7.2. Hava Aracı

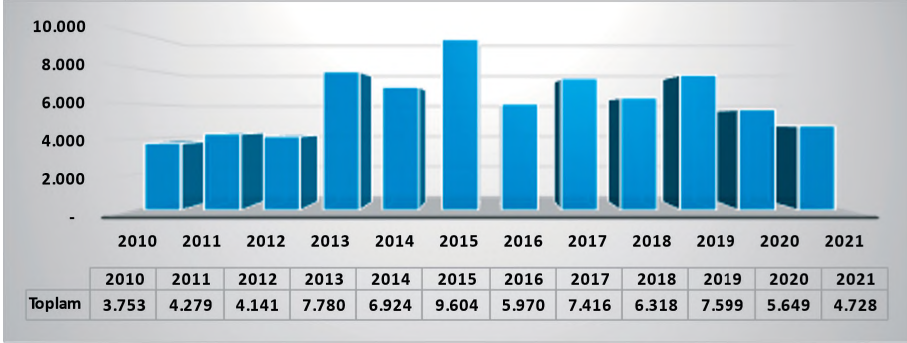
Grafik 4-65: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Araçları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-65 günümüzdeki koşulları tam anlamıyla yansıtmamakla birlikte ülke tercihleriyle ilgili fikir vermesi açısından faydalıdır. Yemen'in en fazla tercihte bulunduğu hava araçları helikopter ve kara taarruz uçağı olmuştur.

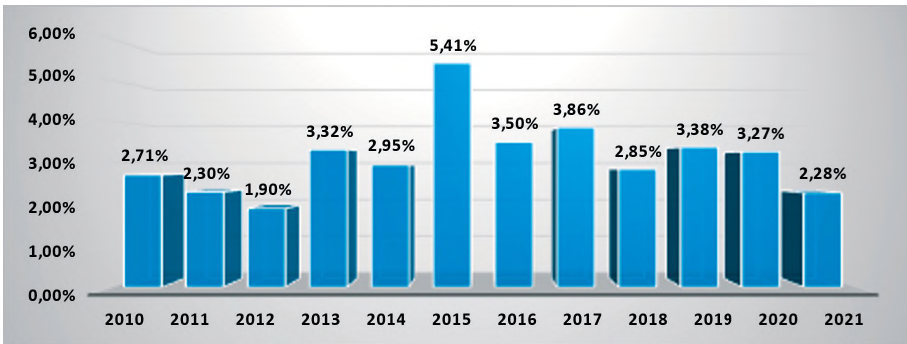
4.4.8. Irak

Grafik 4-66: Irak'ın Askerî Harcamaları, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

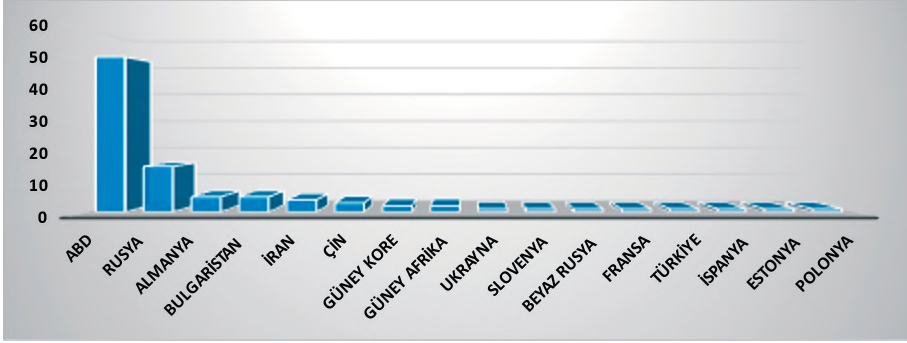
Grafik 4-66 incelendiğinde 2013 yılında askerî harcamalar yüzde 88 gibi yüksek bir artış göstermiştir. Bu artışın en büyük sebebi hâlihazırda mezhepsel gerginliklerin sürdüğü Irak'ta 2012 yılı itibarıyla DAES'in de faaliyet göstermesi ve nihayetinde saldırılarını artırması iç çatışmanın fitilini ateşlemiştir.⁷² Çatışmalar 2017 yılına kadar sürmüş olsa da ülkede tam anlamıyla istikrarın sağlanamayışı harcamaların artışını beraberinde getirmiştir. 2019 yılı sonrası süreçte zaten ekonomik olarak da istikrarın olmadığı Irak'ta, pandemi ortamının getirdiği zorlu şartlarla beraber savunma harcamalarında azalma yaşanmıştır. 2020 itibarıyla küresel savunma harcamalarında on birinci sırada yer alan Irak, 2021 yılında yirmi birinci sıraya gerilemiştir.

Grafik 4-67: Irak'ın Askerî Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

72. Rıdvan Kalaycı ve Tayyip Gürlü, (2015), Irak 2013, içinde *Ortadoğu Yıllığı 2013*, Kemal İnat, Muhittin Ataman (Ed.), İstanbul: Açılım Rapor, s.1.

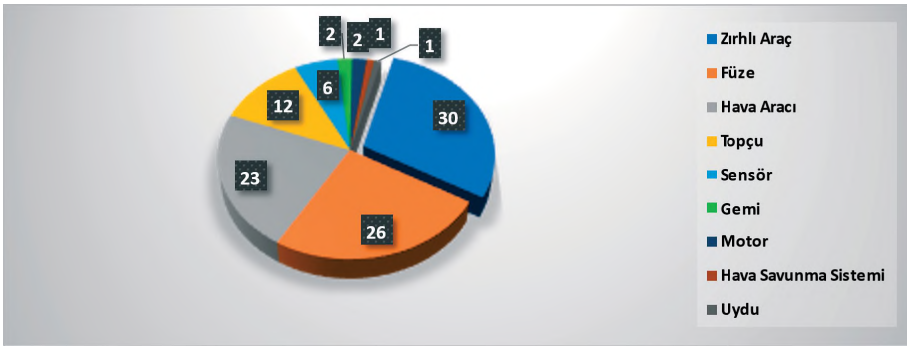
Grafik 4-68: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

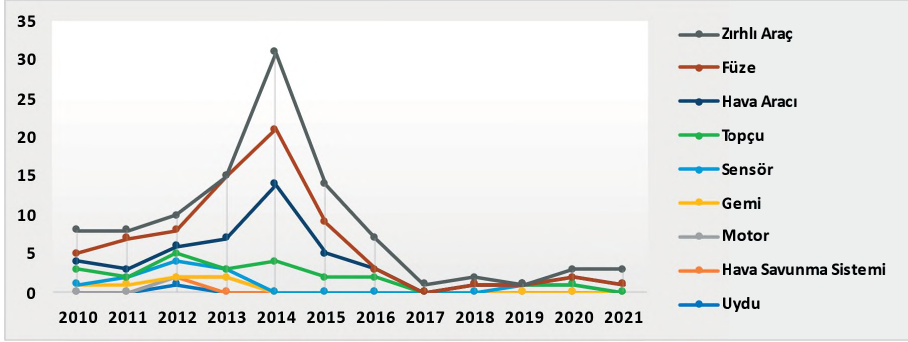
Kaynak: SIPRI.

Irak'ın 2010-2021 arası en fazla alım gerçekleştirdiği ilk üç ülke yüzde 50 ile ABD, yüzde 15 ile Rusya ve yüzde 6 ile Almanya olmuştur. 2017-2021 arası incelendiğinde ise ABD'nin oranı yüzde 30'a düşerken yüzde 20 ile Bulgaristan ikinci sıraya çıkmıştır. Geriye kalan yüzde 50'lik kısmı beş ülke eşit şekilde paylaşmıştır. Bunlar İran, Polonya, Türkiye, Fransa ve Güney Kore'dir. Öte yandan ABD'nin Irak'a en fazla sattığı silah kategorileri zırhlı araç, füze ve hava aracı olmuştur. Rusya ve Çin de buna benzer olarak çok hava aracı ve füze satmıştır.

Grafik 4-69: Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

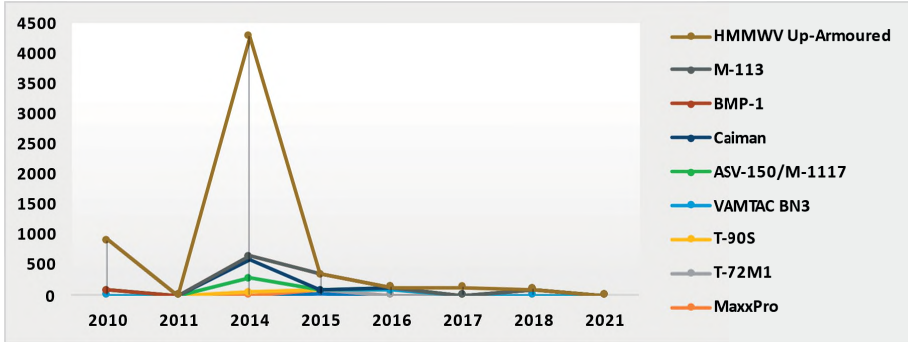

Irak'ın en çok tedarik ettiği savunma ürünleri zırhlı araç, füze, hava aracı, topçu (ağır silahlar) ve sensördür. Son beş yılda alımlarının dağılımı şu şekilde olmuştur: yüzde 50 zırhlı araç, yüzde 20 hava aracı, yüzde 20 sensör ve yüzde 10 ağır silah.

Grafik 4-70: Yıllara Göre Silah Siparişlerinin Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-70 incelendiğinde 2014 yılı en öne çıkan yıl olmuştur. DAEŞ'in Musul'u alması ile çatışmaların en yoğun olduğu yıldır. Irak da bu nedenle en çok zırhlı araca yönelmiştir.

4.4.8.1. Zırhlı Araç

Grafik 4-71: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçlar. Kaynak: SIPRI.

Irak zırhlı araç kategorisinde ilk üç sırada zırhlı devriye aracı, zırhlı personel taşıyıcı ve piyade savaş aracı almıştır.

4.4.8.2. Hava Aracı

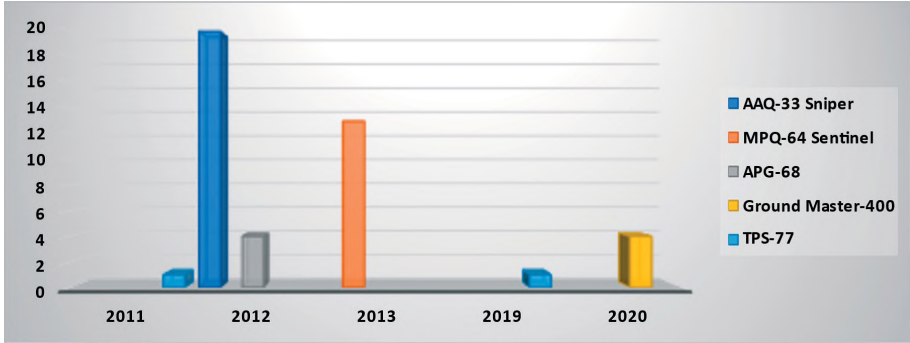
Irak'ın en fazla alım gerçekleştirdiği hava araçlarının türü sırasıyla, avcı uçağı, kara taarruz uçağı, eğitim/muharip uçağı, muharip helikopteri ve SİHA'dır.

Irak'ın ağır silah kategorisinde satın aldığı ilk tür havan, çekili top, uçak-savar topu ve kundağı motorlu top modelleridir.

4.4.8.5. Sensör

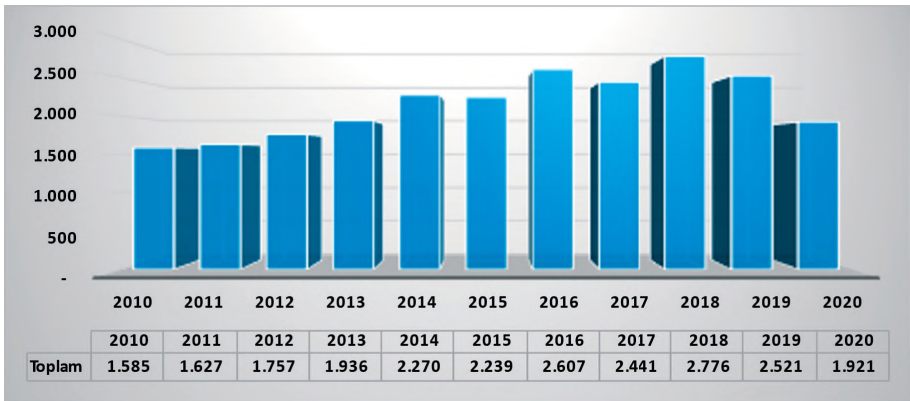
Grafik 4-75: Yıllara Göre Sipariş Edilen Sensör Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

En fazla sensör alımını gerçekleştirdiği 2012 yılında Irak, ABD'den yirmi adet AAQ-33 *Sniper* tipi uçak elektro-optik sistemi almıştır.

4.4.9. Lübnan

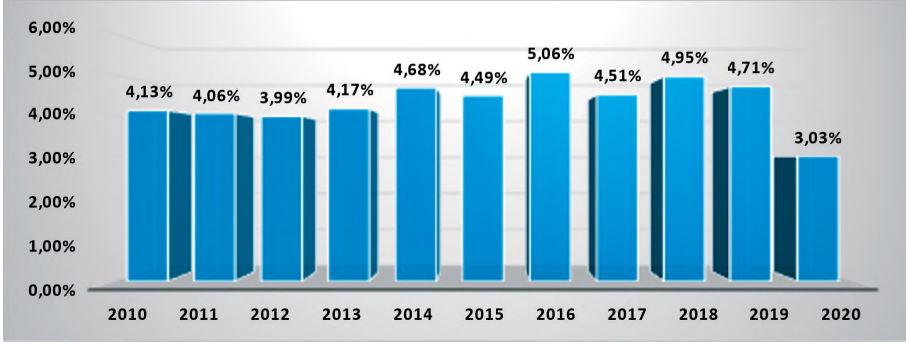
Grafik 4-76: Lübnan'ın Askeri Harcamaları, 2010-2020 Yılları. Kaynak: SIPRI.

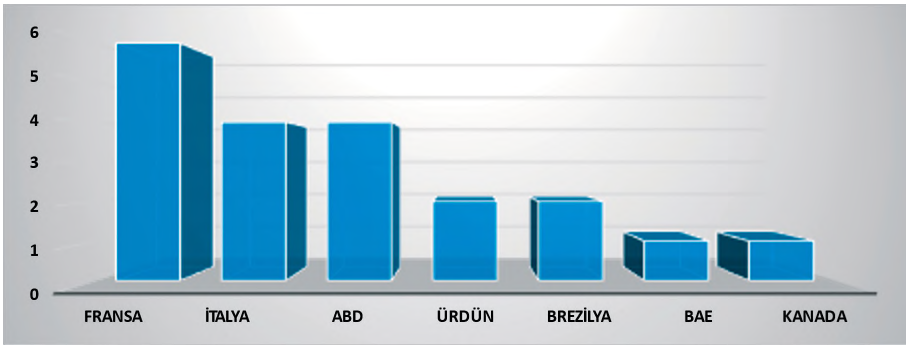
Lübnan ekonomik gücü nispetinde düşük savunma harcamasına sahip bir ülkedir. Nitekim 2010 ile 2020 yılları arasında ciddi oransal bir fark bulun-

mamaktır. Özellikle 2020 yılında yaşanan ekonomik kriz, Beyrut patlaması ve devamında gelen iç sosyal karışıklıklar savunma harcamalarını da etkilemiştir. Neticede Lübnan, 2022 yılında iflasını açıklamıştır.⁷³

Grafik 4-77: Lübnan'ın Askeri Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010-2020 Yılları. Kaynak: SIPRI.

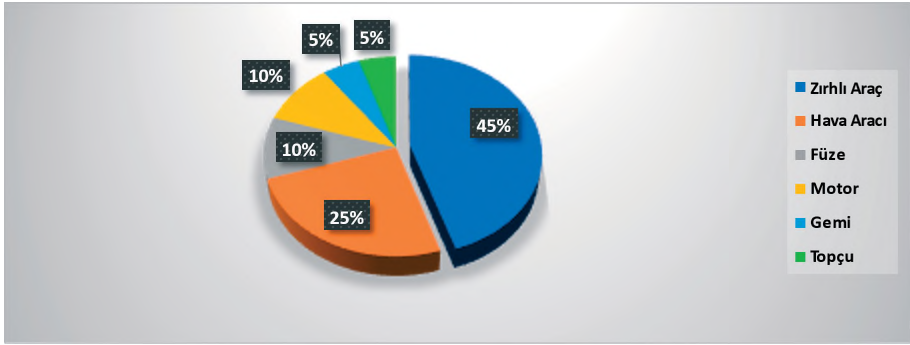
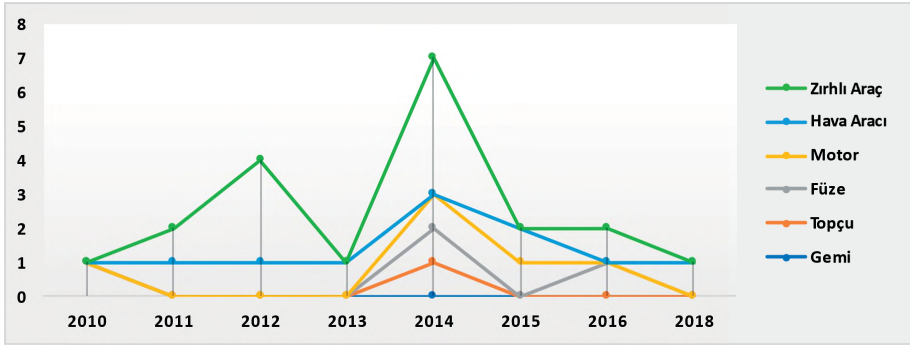
Grafik 4-78: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2020 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Lübnan'ın en fazla alım yaptığı ülkeler arasında Fransa yüzde 30'luk bir paya sahiptir. Fransa, Lübnan'a en çok zırhlı araç ve füze satmıştır.

Grafik 4-79'da gösterildiği üzere Lübnan'ın zırhlı araç ve hava aracı alımı yüzde 70'lik bir dilimi kapsamaktadır.

73. Lübnan'da Devlet ve Merkez Bankası İflas Etti, (2022, 4 Nisan), *CNN Türk*, <https://www.cnntrk.com/dunya/lubnanda-devlet-ve-merkez-bankasi-iflas-etti>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

Grafik 4-79: Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2020 Yılları. Kaynak: SIPRI.**Grafik 4-80: Yıllara Göre Silah Siparişlerinin Dağılımı. Kaynak: SIPRI.**

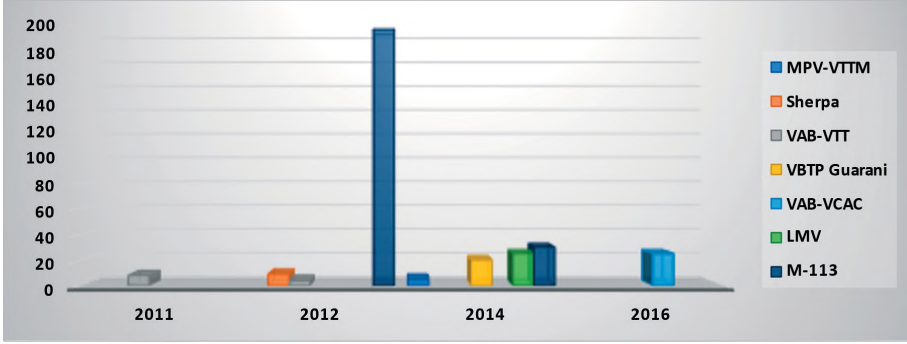
Grafik incelendiğinde 2014 yılı özellikle zırhlı araç alımının ciddi oranda attığı bir yıl olması nedeniyle dikkate değerdir. Lübnan'ın var olan siyasî istikrarsızlığı, Hizbullah ile yaşanan çatışmalar derken Suriye İç Savaşı'nın şiddetlenmesine paralel olarak Lübnan'a akın eden Suriyeli mülteciler birçok farklı aktörü de karşı karşıya getirmiştir. Ülke içinde suikast ve bombalı eylemlerin artması mevcut istikrarsızlığı körüklemiştir.

4.4.9.1. Zırhlı Araç

Lübnan zırhlı araç kategorisinde en fazla İtalya yapımı zırhlı personel taşıyıcı *MPV-VTTM* almıştır. İkinci sırada da yine zırhlı personel taşıyıcı *Sherpa*'yı tercih etmiştir. Üçüncü sırada ise Fransız menşeli *VAB-VTT* tipi tanksavar alımı gerçekleştirilmiştir.

Grafik 4-81: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçlar.

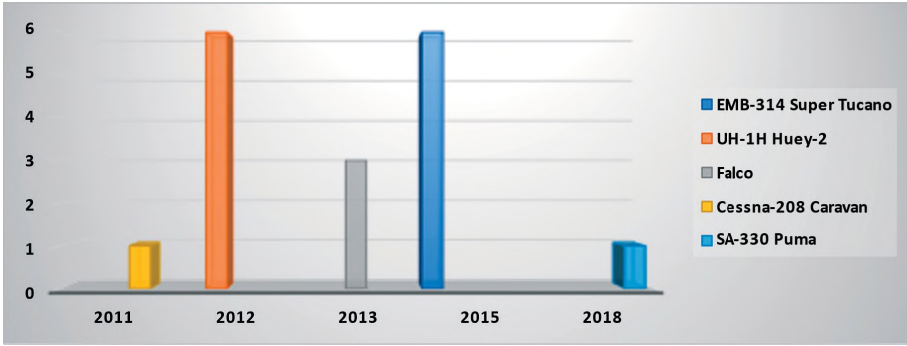
Kaynak: SIPRI.

4.4.9.2. Hava Aracı

Grafik 4-82: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Araçları.

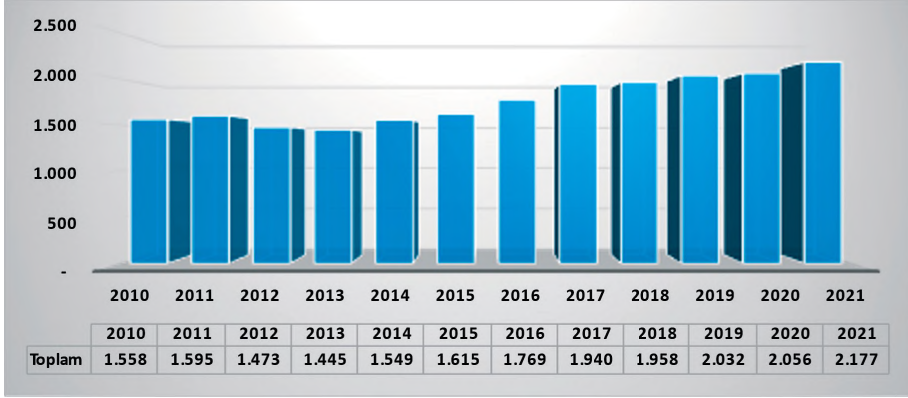
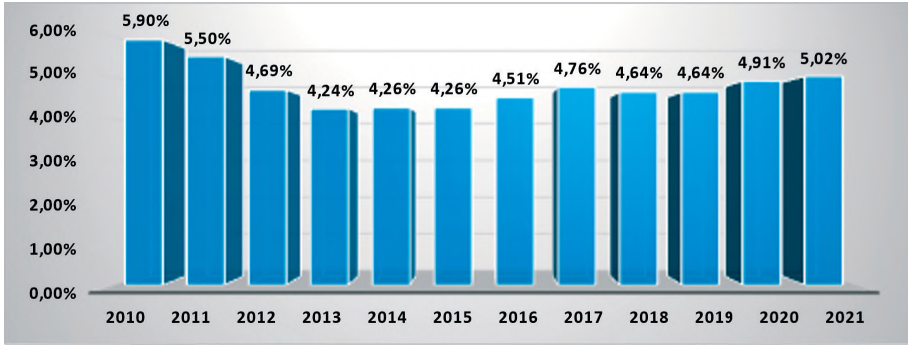
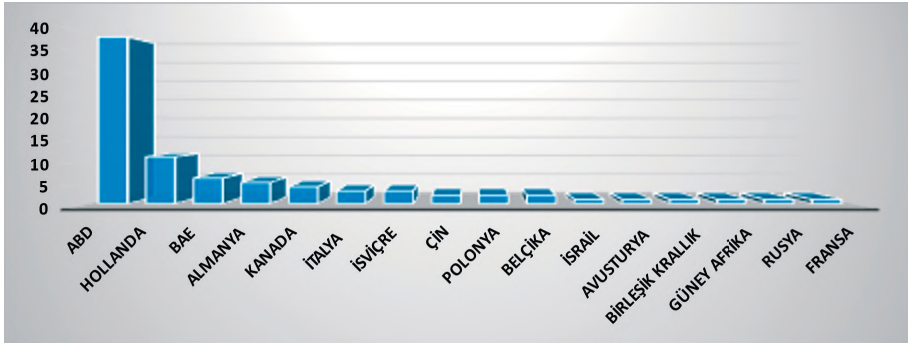
Kaynak: SIPRI.

Hava aracı kategorisinde eğitim/muharip uçağı ve helikopter en fazla sayıda alım gerçekleştirilen türler olmuştur.

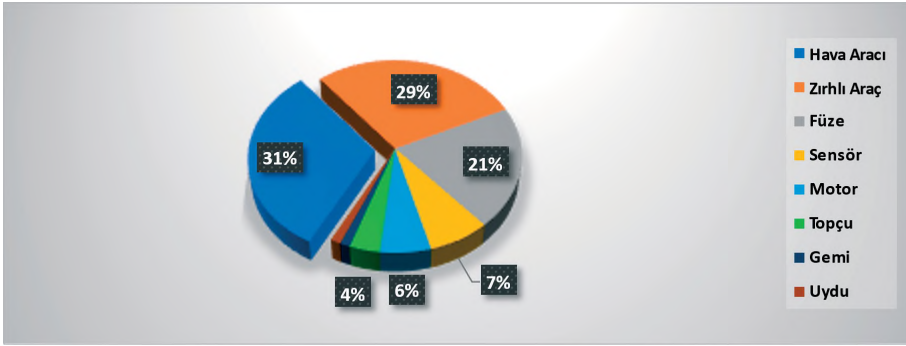
4.4.10. Ürdün

2021 yılında küresel savunma harcamalarında otuz ikinci sırada yer alan Ürdün, 2013 yılından günümüze artış hızı zaman zaman azalsa da yukarı yönlü bir ivme izlemektedir.

Grafik 4-83: Ürdün'ün Askeri Harcamaları, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.**Grafik 4-84: Ürdün'ün Askeri Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.****Grafik 4-85: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2020 Yılları. Kaynak: SIPRI.**

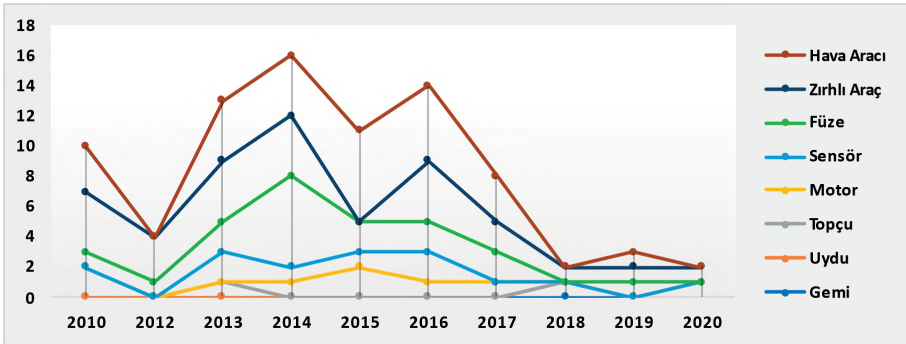
Ürdün'ün en fazla alım yaptığı ülkeler ABD, Hollanda ve BAE'dir. Fakat ABD, toplamda yüzde 47'lik paya tekabül etmektedir. 2016-2020 arası oranlara bakıldığında ise ABD yüzde 45 ile mevcut payını korurken, yüzde 17 ile Almanya ikinci sıraya yükselmiştir. ABD, Ürdün'e en çok füze, zırhlı araç ve hava aracı kategorilerinde ürün satmaktadır.

Grafik 4-86: Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2020 Yılları. Kaynak: SIPRI.

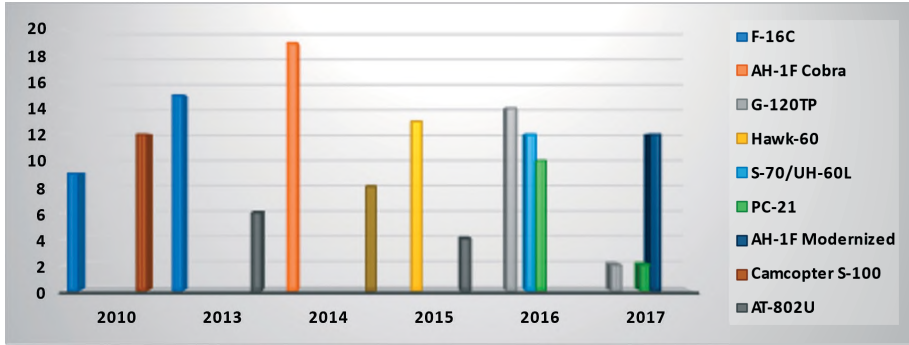
Ürdün'ün hava aracı kategorisinde en fazla alım yaptığı ülkeler; ABD, İsviçre ve Polonya olurken zırhlı araç kategorisinde sıralama ABD, Hollanda ve Almanya olarak gerçekleşmektedir. Son olarak füze kategorisinde ABD diğer ülkelere ciddi oransal farkla yüzde 70'lik bir paya sahiptir.

Grafik 4-87: Yıllara Göre Silah Siparişlerinin Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

4.4.10.1. Hava Aracı

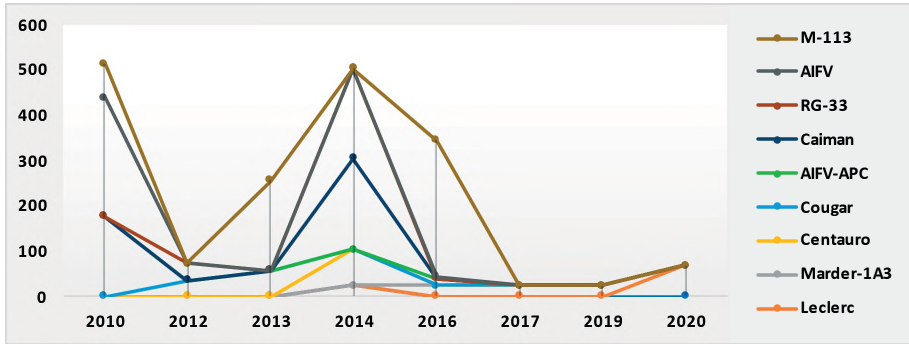
Grafik 4-88: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Araçları. Kaynak: SIPRI.

Ürdün, hava aracı kategorisinde en fazla sayıda avcı uçağı, muharip helikopter ve eğitim uçağı almayı tercih etmiştir. Özellikle en fazla güvenlik sorununu yaşadığı 2014 yılında İsrail yapımı *AH-1F Cobra* tipi helikopteri tercih edilmiştir.

4.4.10.2. Zırhlı Araç

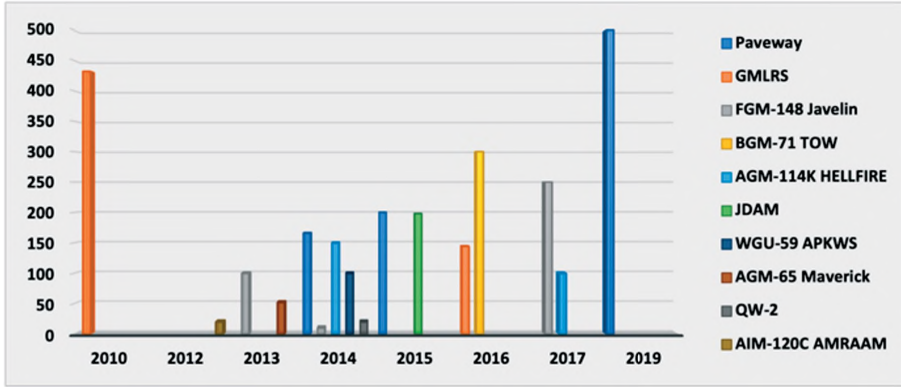
Grafik 4-89: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçlar. Kaynak: SIPRI.

Zırhlı personel taşıyıcı *M-113*, *AIFV* ve *RG-33* Ürdün'ün en çok alım gerçekleştirdiği zırhlı araçlar olmuştur. Ürdün, son olarak 2020 yılında BAE'den yetmiş adet ikinci el *Leclerc* tipi ana muharebe tankı almıştır.

4.4.10.3. Füze

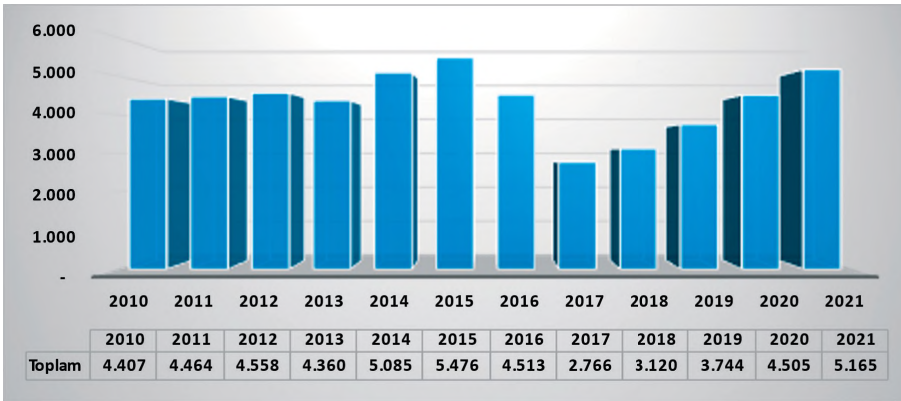
Grafik 4-90: Yıllara Göre Sipariş Edilen Füze. Kaynak: SIPRI.

Ürdün'ün füze kategorisinde en fazla sayıda aldığı üç silahın türü güdümlü bomba, güdümlü roket ve tanksavar füzeleridir.

4.4.11. Mısır

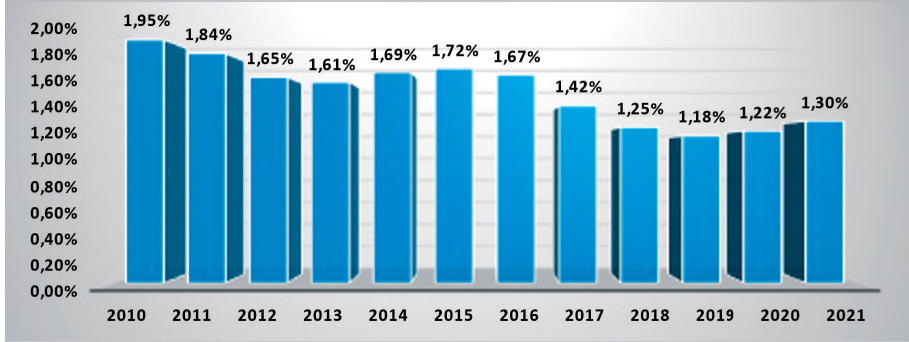
Grafik 4-91: Mısır'ın Askeri Harcamaları, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Mısır, dünyanın en çok silah ithal eden üçüncü, MENA bölgesinin ise ikinci ülkesidir. 2021 yılı itibarıyla Mısır'ın küresel silah ithalatındaki payı yüzde 5,7'dir. Arap Baharı'nın en olumsuz etkilediği ülkelerden biri olan Mısır'da iç siyasî istikrarın olmaması, aynı zamanda dış ticaret açığının sürekli

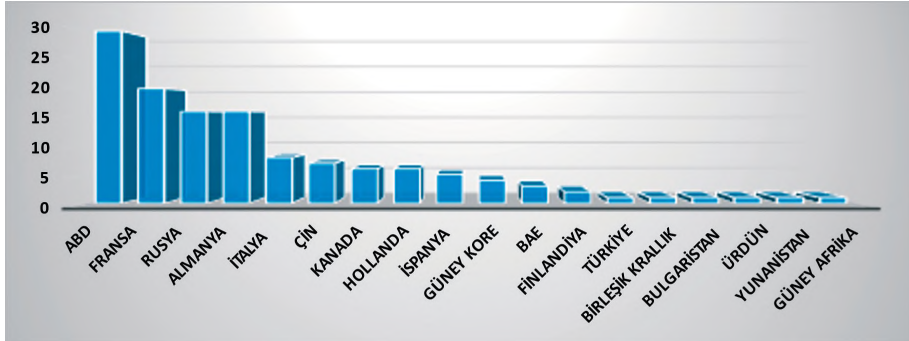
artması savunma harcamalarını 2015 yılı sonrası bir nebze düşürmüştür. Fakat komşusu Libya'da devam eden iç çatışmalar Mısır'ın da ulusal güvenliğini önceleyen hamleler yapmasına yol açmıştır. Nitekim BAE ve Rusya gibi ülkelerle birlikte General Halife Hafter'i desteklemiştir.

Grafik 4-92: Mısır'ın Askerî Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

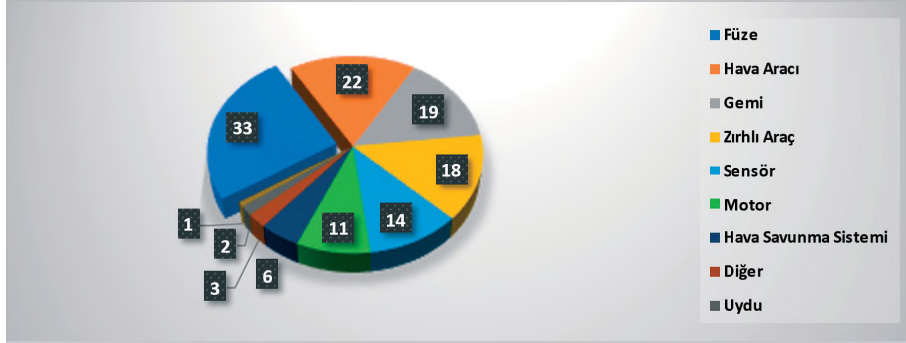
Mısır savunma harcamalarını 2017 yılı sonrası kademeli olarak artırırsa da GSYİH içindeki oranı düşmüştür.

Grafik 4-93: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

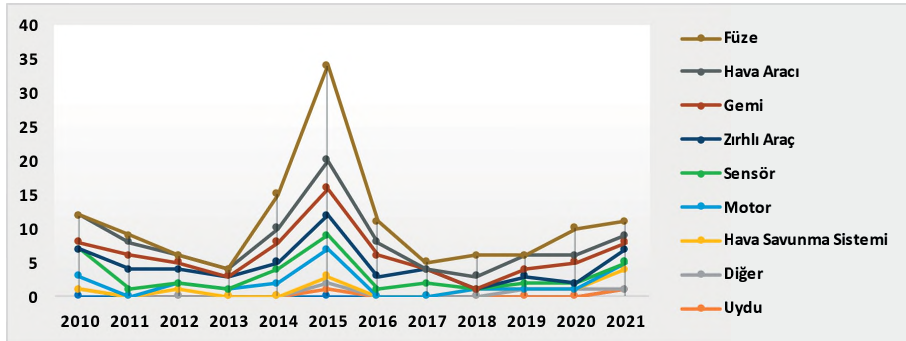
Grafik 4-93'e göre ABD yüzde 23, Fransa yüzde 16, Rusya ve Almanya ise yüzde 12 ile en fazla silah alımı yapılan ülkelerdir. Buna karşılık son beş yıllık süreçteki oranlara bakıldığında Almanya payını yüzde 26'ya çıkararak birinci sıraya yerleşmiştir. İkinci ve üçüncü sıralarda yer alan ABD yüzde 21, İtalya yüzde 10 ve Fransa yüzde 10'luk dilime sahip olmuşlardır. 2017 yılı sonrası süreçte Almanya'dan en fazla sipariş verilen silah kategorileri füze, gemi ve hava savunma sistemi olurken, ABD'den zırhlı araç kategorisi öne çıkmıştır.

Grafik 4-94: Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Mısır'ın en fazla ithal ettiği savunma ürünleri arasında füze, hava aracı ve gemi ilk üçte yer almaktadır. Gemi alımlarının diğer Orta Doğu ülkelerine göre fazla olması kuşkusuz hem Mısır'ın coğrafi konumunun hem de dünyanın en önemli geçiş yolu olan Kızıldeniz'de olası güvenlik tehditlerini minimuma indirmek hedefinin bir sonucudur. Nitekim *The Ever Given* isimli dev konteyner gemisinin Süveyş Kanalı'nda karaya oturması uluslararası tedarik zincirini kesintiye uğrattırırken küresel ölçekte ticari krize yol açmıştır. Dolayısıyla bu gemi alımlarının ardında sadece askerî güvenlik değil ticaret ve enerji güvenliğinin de sağlanması amaçlanmaktadır.

Grafik 4-95: Yıllara Göre Silah Siparişlerinin Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

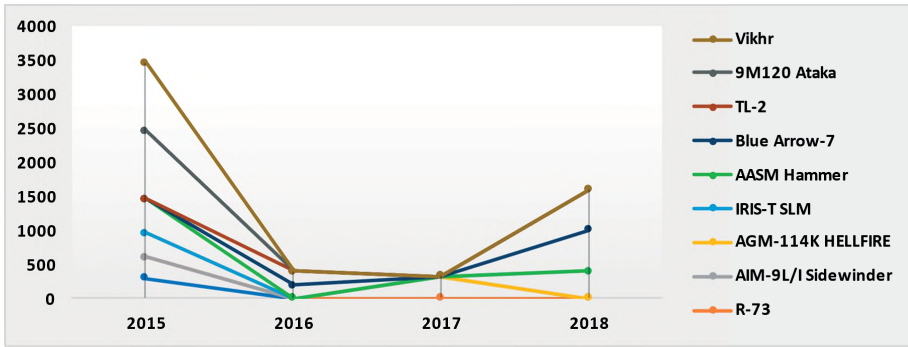

Grafik 4-95 incelendiğinde 2015 yılındaki hemen hemen tüm savunma kategorilerinde yükseliş trendi aynı yıl Körfez ülkelerinin grafikleriyle benzerlik göstermektedir. Çünkü Mısır da 2015 yılında yapılan askerî müdahale-

leye katılmıştır ve bu doğrultuda alımlarını artırmıştır. Ayrıca bu dönemde ABD, Mısır'a silah tedarikinin askıya alınmasını kaldırmış ve on iki adet savaş uçağı teslim etmiştir.⁷⁴

4.4.11.1. Füze

Grafik 4-96: Yıllara Göre Sipariş Edilen Füzeler. Kaynak: SIPRI.

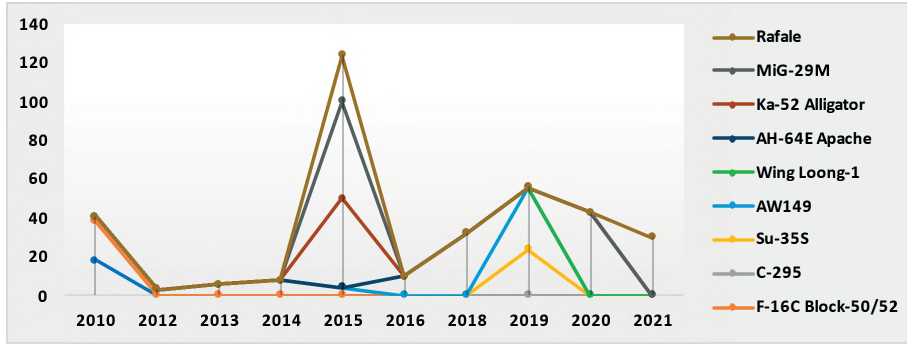
Grafik 4-96 incelendiğinde Mısır'ın uluslararası askerî operasyona katılması sonucu en fazla miktarda füze alımı gerçekleştirdiği tarih aralığı 2015 ve 2018 yılları arası olmuştur. 2010-2021 arası füze siparişinin en fazla verildiği ülke ABD olsa da miktar düzeyinde bakıldığında ilk sıralarda Rus yapımı tanksavar füzeleri *Vikhr* ve *9M120 Ataka* ile Çin yapımı gemi savar füzesi/havadan karaya füze *TL-2* vardır. 2013 yılında Sisi'nin Mursi'ye askerî darbesinden sonra ABD, Mısır'a yapılan askerî yardımları durdurmuştur. Bu durum Mısır'ı Rusya ve Çin gibi alternatiflere yönlendirmiştir.

4.4.11.2. Hava Aracı

En fazla tercih edilen hava aracı türlerinde ilk sırada Fransız yapımı avcı uçağı *Rafale* vardır. Rus yapımı avcı uçağı *MİG-29M* ve muharip helikopteri *KA-52 Alligator* ikinci ve üçüncü sırayı paylaşmaktadır. 2016 ve 2018 yıllarında sipariş verilen Çin yapımı SİHA *Wing Loong-1* ise listede beşinci sırada yer almaktadır.

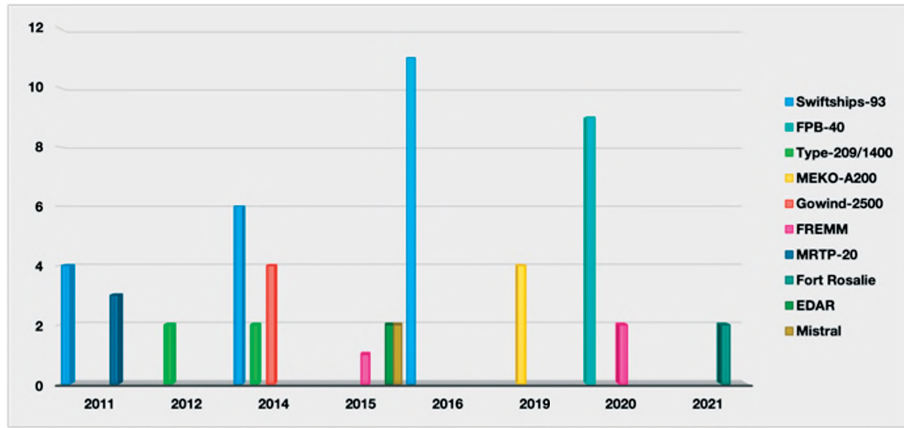
74. Nan Tian, Aude Fleurant, Pieter D. Wezeman ve Siemon T. Wezeman, (2017), Trends in World Military Expenditure, 2016, *SIPRI Fact Sheet*, s. 8.

Grafik 4-97: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Araçları. Kaynak: SIPRI.

4.4.11.3. Gemi

Grafik 4-98: Yıllara Göre Sipariş Edilen Gemiler. Kaynak: SIPRI.

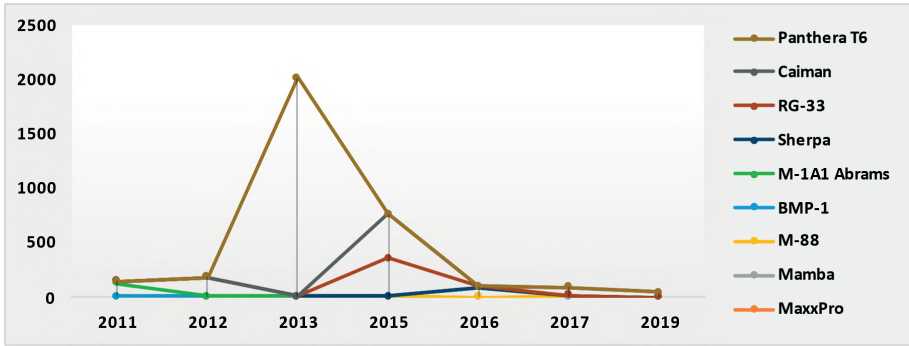
Mısır'ın sayı olarak en fazla tercih ettiği gemi türleri arasında ABD'den devriye gemisi, Almanya'dan devriye gemisi, denizaltı ve fırkateyn, Fransa'dan fırkateyn, çıkarma gemisi ve amfibi hücum çıkarma gemisi ile İngiltere'den ikmal gemisi vardır. Türkiye'den ise yalnızca 2011 yılında alınan üç adet MRTP-20 tipi devriye gemisi listede yer almaktadır.

4.4.11.4. Zırhlı Araç

Zırhlı araç alımlarında en büyük pay sahip ülkeler yüzde 60 ile BAE ve yüzde 31 ile ABD'dir. 2013 yılında Cumhurbaşkanı Mursi'ye yapılan darbeye

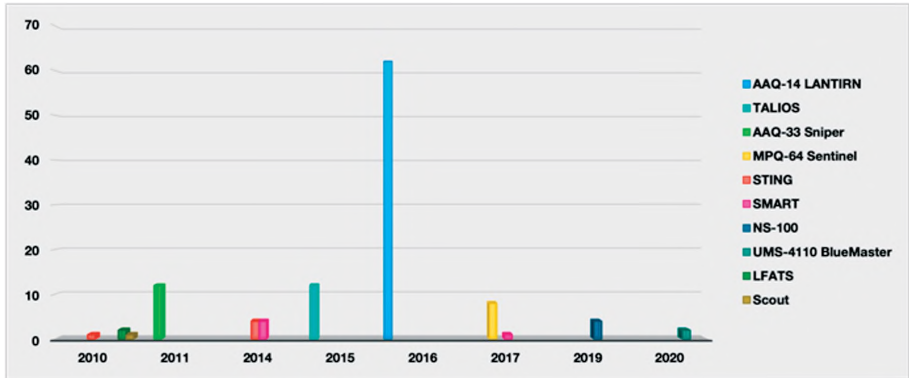
en fazla ekonomik ve askerî yardım sağlayan ülkelerden biri olan BAE, aynı yıl Mısır'a en fazla zırhlı araç satan ülke olmuştur. Zırhlı personel taşıyıcı/zırhlı devriye aracı *Panthere T6* böylelikle Mısır'ın en fazla sayıda tercih ettiği zırhlı araç olurken onu ABD yapımı zırhlı personel taşıyıcılar *Caiman* ve *RG-33* izlemiştir.

Grafik 4-99: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçlar. Kaynak: SIPRI.

4.4.11.5. Sensör

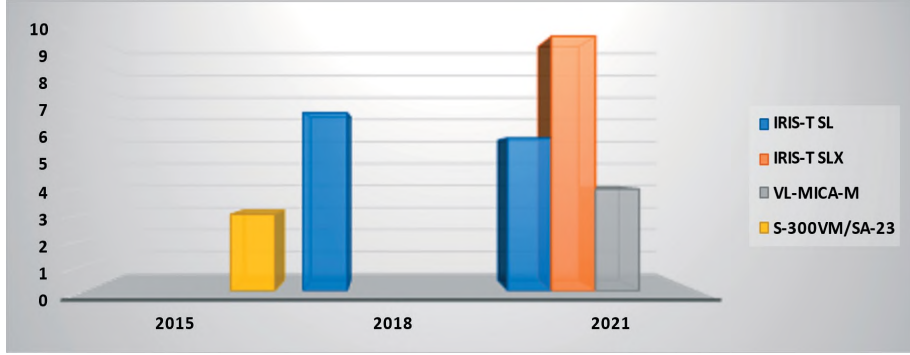
Grafik 4-100: Yıllara Göre Sipariş Edilen Sensörler. Kaynak: SIPRI.

Sensör kategorisinde ABD'nin ağırlığı yüzde 73 olurken Mısır'ın ilk üç tercihi uçak elektro-optik sistemlerinden *AAQ-14 LANTIRN*, *TALIOS* ve *AAQ-33 Sniper* olmuştur.

4.4.11.6. Hava Savunma Sistemi

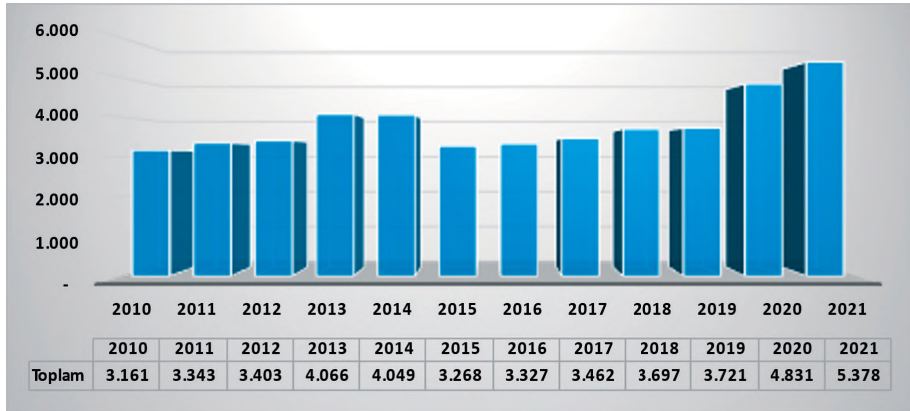
Grafik 4-101: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Savunma Sistemleri. Kaynak: SIPRI.

Mısır 2021 yılında sipariş verdiği hava savunma sistemleri ile dikkat çekmiştir. Almanya'dan 2021 yılında on altı adet karadan havaya füze sistemi alırken Fransa'dan dört adet deniz karadan havaya füze sistemi almıştır.

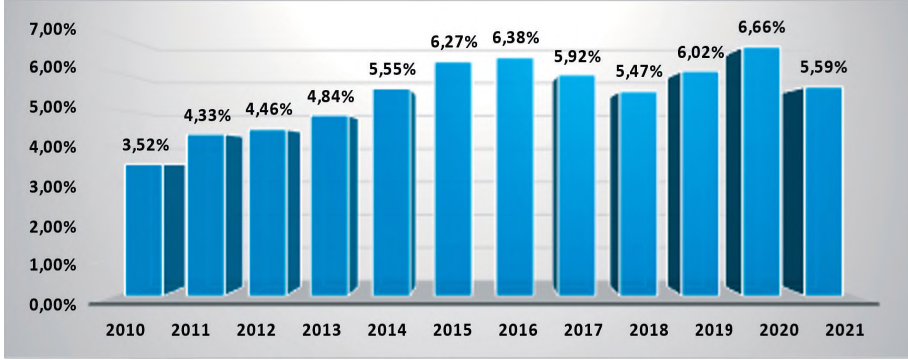
4.4.12. Fas

Grafik 4-102: Fas'ın Askerî Harcamaları, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

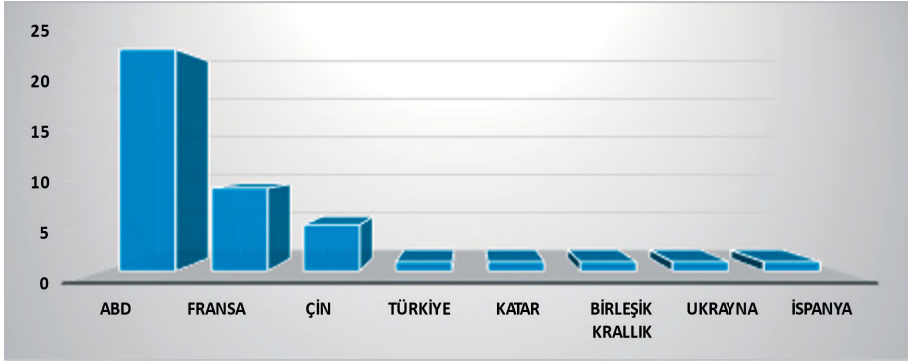
Kuzey Afrika ülkeleri arasında Cezayir'den sonra en fazla savunma harcaması yapan Fas'ın askerî harcamaları özellikle 2019 sonrası yüzde 29'luk bir artışla 4,8 milyar ABD dolara ulaşmıştır. 2021 yılında 5,3 milyar ABD doları savunma harcaması yapan Fas, dünyada yirmi beşinci sırada yer almıştır.

Grafik 4-103: Fas'ın Askeri Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

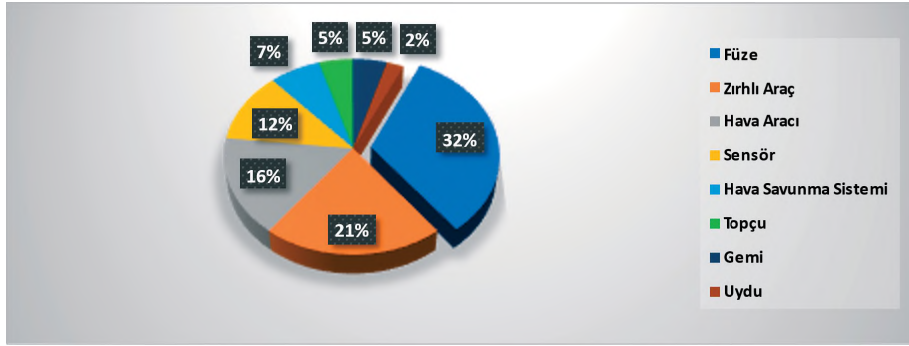
Fas'ın savunma harcamalarının GSYİH'ya oranına bakıldığında 2020 yılı sonrası küresel salgın nedeniyle olumsuz etkilenen ekonomilere paralel bir süreç yaşandığı söylenebilir.

Grafik 4-104: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

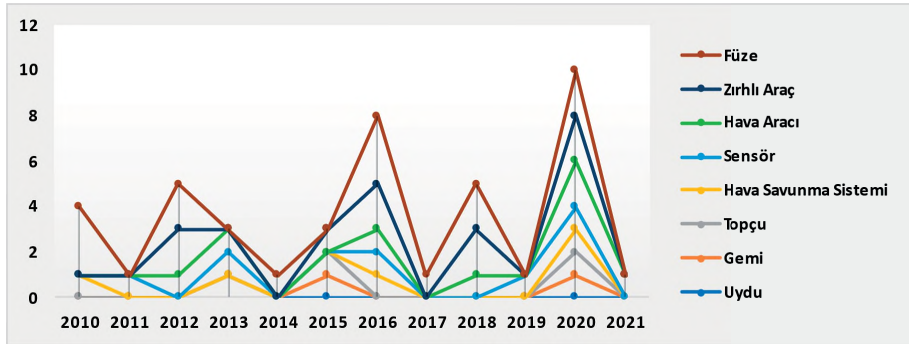

2010-2021 arasında Fas'ın en fazla savunma ürün alımı gerçekleştirdiği ABD yüzde 56 ile lider konumdadır. Ardından yüzde 21 ile Fransa ve yüzde 12 ile Çin gelmektedir. 2017 yılı sonrası süreçte ise ABD'nin payı yüzde 50'ye düşerken Fransa yüzde 28'lik bir dilimle ikinci sıradaki yerini korumuştur. Buna karşın Türkiye ve Katar yüzde 5'er pay ile Fas savunma pazarına adım atmışlardır.

Fas'ın en fazla savunma ürünü aldığı kategoriler füze, zırhlı araç ve hava aracı olmuştur.

Grafik 4-105: Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Füze kategorisinde en fazla alım yapılan ülkeler yüzde 64 ile ABD ve yüzde 22 ile Çin olurken, zırhlı araç kategorisinde ABD'nin yüzde 78'lik ciddi ağırlığı vardır. Hava aracı kategorisinde de yine ABD'nin pasta payı yüzde 75 gibi yüksek bir orandır. Buna karşın 2021 yılında Fas'tan on üç adet *Bayraktar TB-2* tipi SİHA siparişi alan Türkiye hava aracı kategorisinde yüzde 14'lük paya sahip olmuştur. Bu siparişlerin şimdiye kadar altı tanesi teslim edilmiştir.

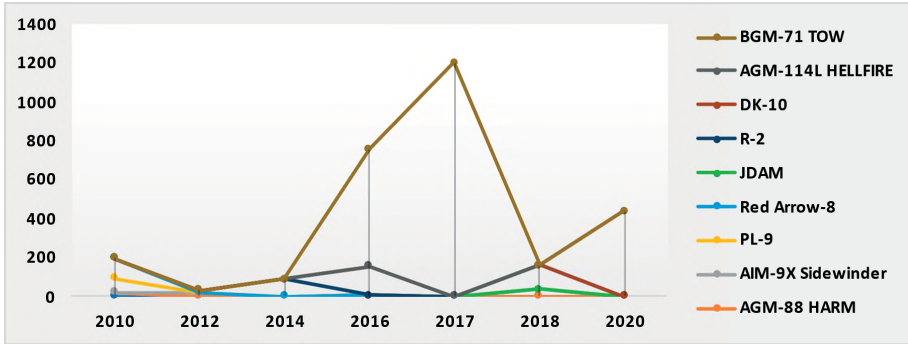
Grafik 4-106: Yıllara Göre Silah Siparişlerinin Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-106 incelendiğinde 2012, 2016 ve 2018 yılları savunma ürün tedariklerinin en zirve noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap Baharı ile başlayan kitlesel ayaklanmalar diğer ülkelerdeki kadar şiddetli olmasa da Fas'ı da etkilemiştir. Öte yandan 2016 yılında bir balık satıcısının, tezgâhına el konulması nedeniyle polis ile arasında çıkan gerginlik sonucu çöp kamyonu presinde ezilerek ölmesi kitlesel protesto eylemlerinin başlamasına neden olmuştur. 2016 yılı ile Suriye ve Irak'ta etkisini artıran DAESH, radikal dini te-

rör örgütlerinin en fazla faaliyet gösterdiği Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika'da da yeni bir risk faktörü olarak ortaya çıkmıştır. 2020 yılında ise uzun yıllardan beri var olan Batı Sahra sorunu yeniden patlak vermiş ve Fas, Batı Sahra'daki Polisario Cephesi'ne karşı operasyon başlatmıştır.

4.4.12.1. Füze

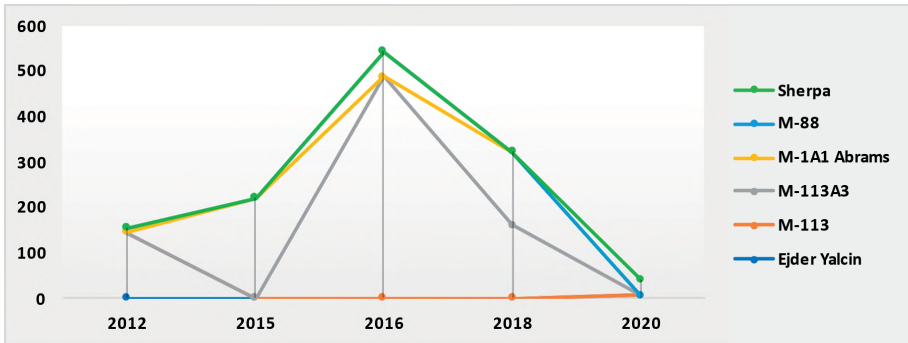
Grafik 4-107: Yıllara Göre Sipariş Edilen Füze. Kaynak: SIPRI.

Fas'ın miktar olarak en fazla aldığı füze çeşidi tanksavar füzeleri olmuştur. Çin yapımı karadan havaya füze *DK-10* ise üçüncü sırada yer almıştır.

4.4.12.2. Zırhlı Araç

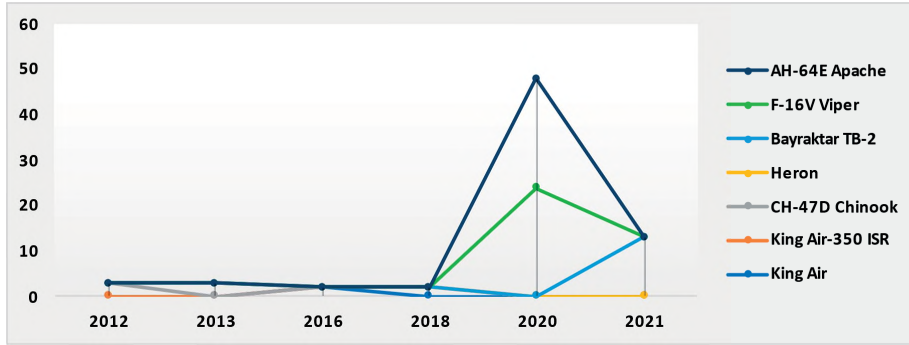
Grafik 4-108: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçlar. Kaynak: SIPRI.

İlk üçte yer alan zırhlı araç türleri; zırhlı personel taşıyıcı/zırhlı devriye aracı, zırhlı kurtarma aracı ve tank olmuştur. 2020 yılında Katar'dan altı adet Türk yapımı *Ejder Yalçın* tipi ZPT alınmıştır.

4.4.12.3. Hava Aracı

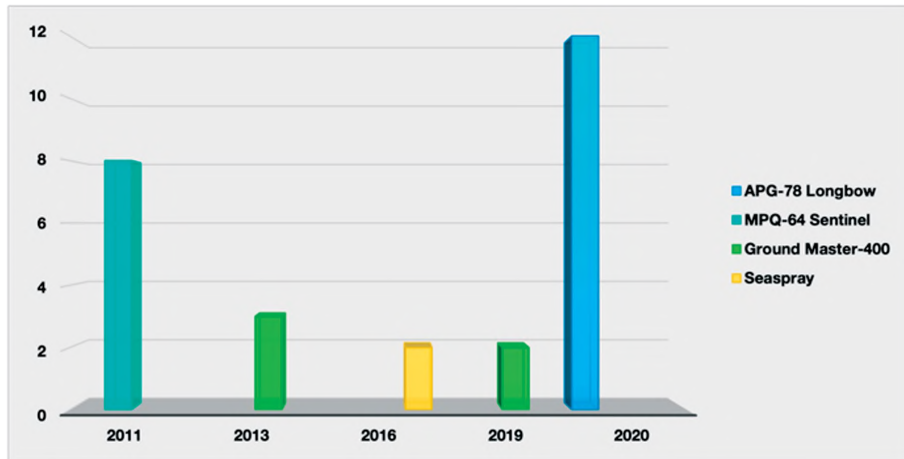
Grafik 4-109: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Araçları. Kaynak: SIPRI.

Hava aracı alımlarında 2018 yılı sonrası süreç yoğunluk kazanmıştır. İlk sırada muharip helikopteri *AH-64E Apache*, ikinci sırada avcı uçağı *F-16V Viper* ve son olarak üçüncü sırada *Bayraktar TB-2* tipi SİHA vardır.

4.4.12.4. Sensör

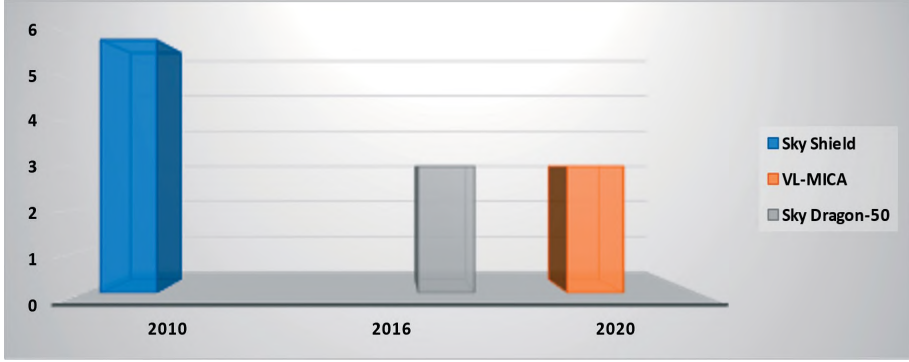
Grafik 4-110: Yıllara Göre Sipariş Edilen Sensörler. Kaynak: SIPRI.

Sensör alımlarında tek siparişte en fazla alım gerçekleştirilen tür muharip helikopteri *AH-64E Apache*'de kullanılmak üzere alınan *APG-78 Longbow* tipi muharip helikopter radarları olmuştur.

4.4.12.5. Hava Savunma Sistemi

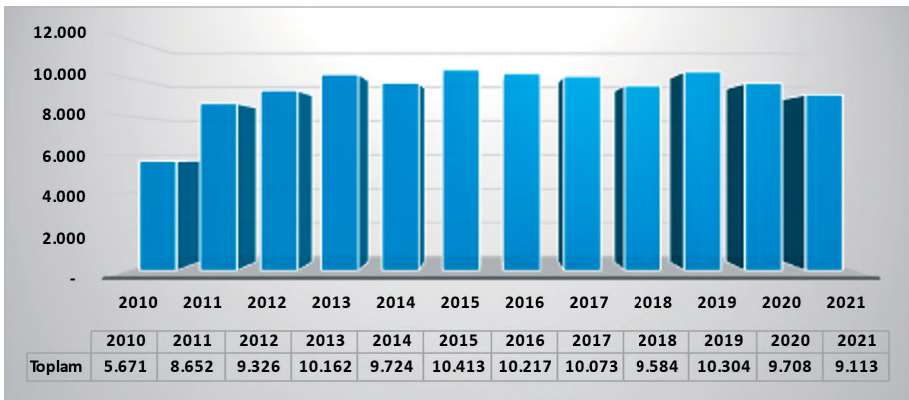
Grafik 4-111: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Savunma Sistemleri. Kaynak: SIPRI.

Fas'ın en fazla hava savunma sistemi aldığı yıl 2010 olurken, en çok Çin yapımı *Sky Shield* tercih edilmiştir. Nitekim Çin'in bu kategoride Fas'taki ağırlığı yüzde 67'dir. Fas, ayrıca 2017 yılında yine Çin'den sipariş ettiği *FD-2000B* tipi hava savunma sisteminin ilk bataryalarını 2021 yılında teslim almıştır.⁷⁵

4.4.13. Cezayir

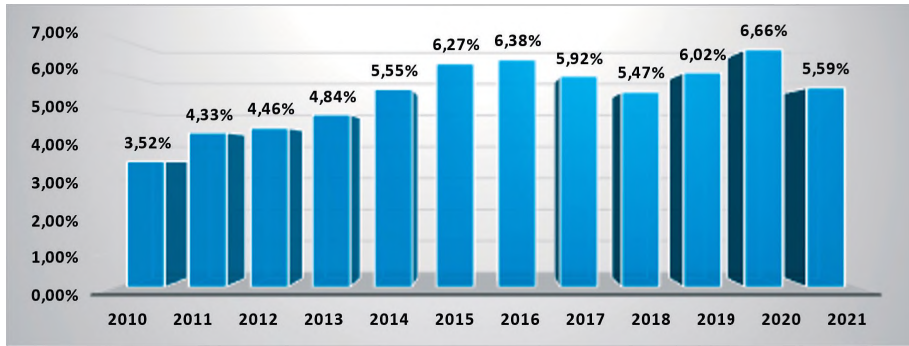
Grafik 4-112: Cezayir'in Askerî Harcamaları, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

75. Fas'ın, *FD-2000B* Hava Savunma Sistemi İlk Kez Görüntülendi, (2021, 23 Aralık), *SavunmaTr*, <https://www.savunmatr.com/fasin-fd-2000b-hava-savunma-sistemi-ilk-kez-goruntulendi>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

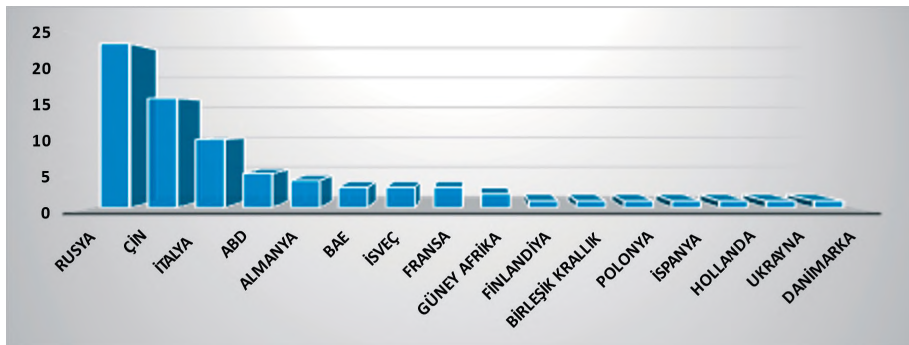
2020 yılı küresel savunma harcamaları trendinde yirmi altıncı sırada yer alan Cezayir 2021 yılında on birinci sıraya yükselmiştir. Böylelikle Mısır'ın ardından Kuzey Afrika'da en fazla silah ithalatı yapan ikinci ülke olmuştur. Arap Baharı başlangıcında 2010 yılından 2011 yılına yüzde 53'lük bir artış kaydetse de sonraki süreçte artış hızı düşmüş ve savunma harcamaları 10 milyar ABD doları bandında devam etmiştir.

Grafik 4-113: Cezayir'in Askeri Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2020-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Cezayir'in savunma harcamalarının GSYİH'ya oranları 2020 yılında en yüksek seviyeye ulaşırken sonraki süreçte olumsuz ekonomik koşullar sebebiyle yüzde 16'lık bir düşüş gerçekleşmiştir.

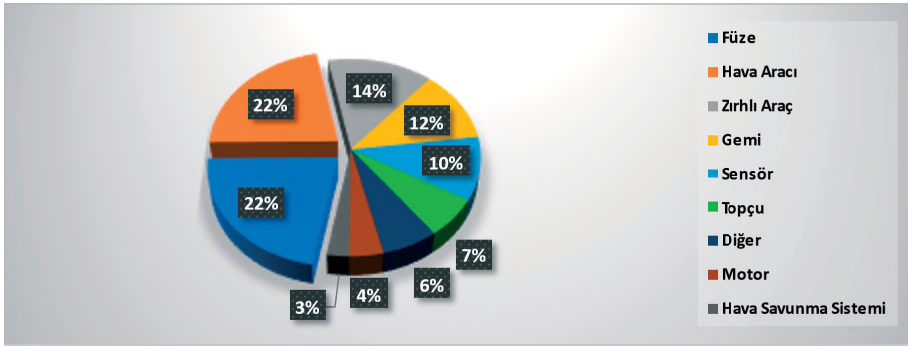
Grafik 4-114: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-114 incelendiğinde diğer bölge ülkelerinin aksine ilk sırada en fazla savunma ürünleri alınan ülke ABD değildir. Cezayir'in tarihsel dinamiklerinde önemli bir iç savaş yaşamış olması sömürge karşıtı kimliğini beslemiştir. Soğuk Savaş sürecinde Huveri Bumedyen döneminde benimsenen sömür-

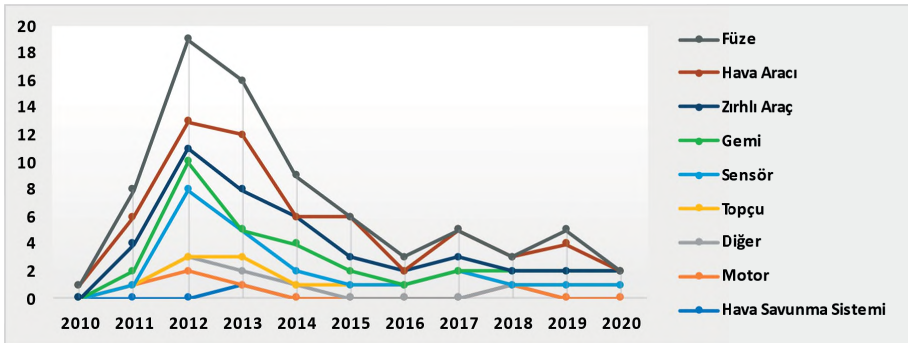
ge karşıtı duruş ABD'nin zaferle çıktığı bir süreç dönüşümüne Cezayir de yeni dengeye göre hareket etmiştir.⁷⁶ Özellikle Cezayir İç Savaşı sonrası ABD ile daha yakın pozisyon belirlenmesi bunun açık göstergesidir. Fakat tüm bunlara rağmen Cezayir farklı yönetimler altında uluslararası denge siyaseti izlese de halk nezdinde bu hassasiyet devam etmektedir.

Grafik 4-115: Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2020 Yılları. *Kaynak:* SIPRI.

2010-2020 arası en fazla tedarik edilen silah kategorileri füze, hava aracı ve zırhlı araç olmuştur. Füze kategorisinde en fazla alımın gerçekleştirildiği ülkeler sırasıyla Rusya, İtalya ve Çin olurken hava aracı kategorisinde Rusya yüzde 37'lik payla birinci sıradadır. Zırhlı araçta ise Rusya, Çin ve Almanya ilk üç sırayı paylaşmaktadır.

Grafik 4-116: Yıllara Göre Sipariş Edilen Silahların Dağılımı. *Kaynak:* SIPRI.

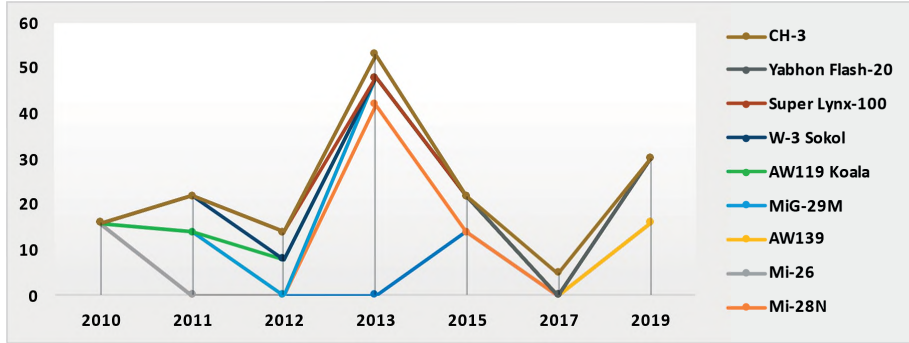

76. Abdennour Toumi ve Musab Yılmaz, (2022), İç ve Dış Dinamikler Ekseninde Cezayir Ulusal Güvenliği, içinde *Kuzey Afrika'da Güvenlik Stratejileri*, Enver Arpa (Ed.), Ankara: Ortadoğu Yayınları, s. 238.

Tüm kategorilerde en fazla yükselişin 2012 yılında gerçekleşmiş olması Arap Baharı koşulları nedeniyle.

4.4.13.1. Hava Aracı

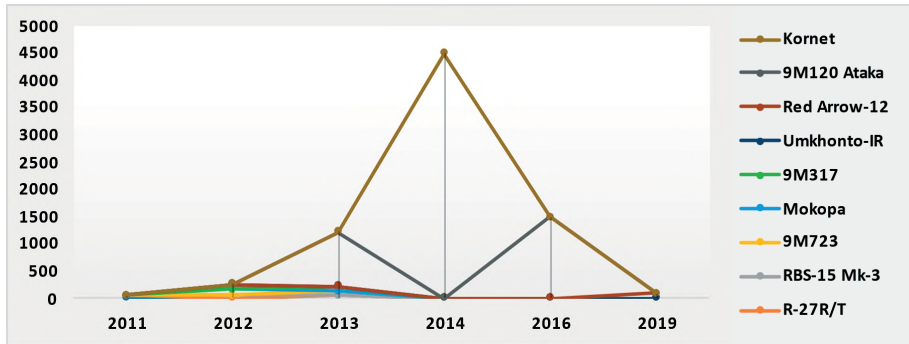
Grafik 4-117: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Araçları. Kaynak: SIPRI.

Cezayir'in en fazla alım gerçekleştirdiği hava aracı türleri avcı uçağı, muharip helikopteri ve nakliye helikopteridir.

4.4.13.2. Füze

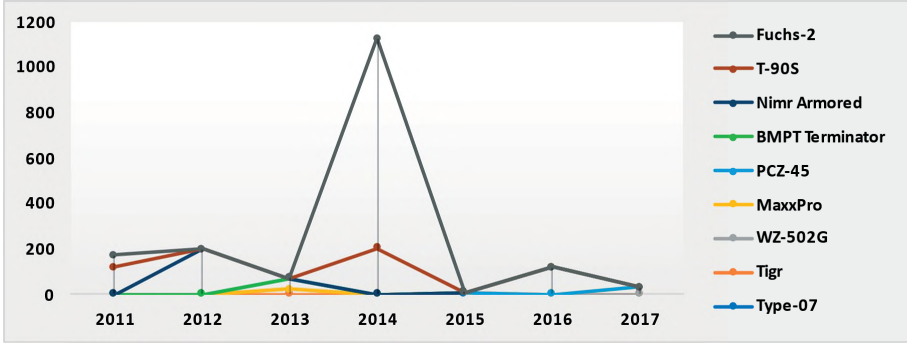
Grafik 4-118: Yıllara Göre Sipariş Edilen Füzelere. Kaynak: SIPRI.

Rus yapımı tanksavar füzeleri *Kornet* ve *9M120 Ataka* Cezayir'in en fazla sayıda aldığı füze türleridir. Bunları aynı sayıda Çin yapımı tanksavar füzesi *Red-Arrow-12* ve Güney Afrika yapımı karadan havaya füze *Umkhonto-IR* ve tanksavar füze *Mokopa* takip etmektedir.

4.4.13.3. Zırhlı Araç

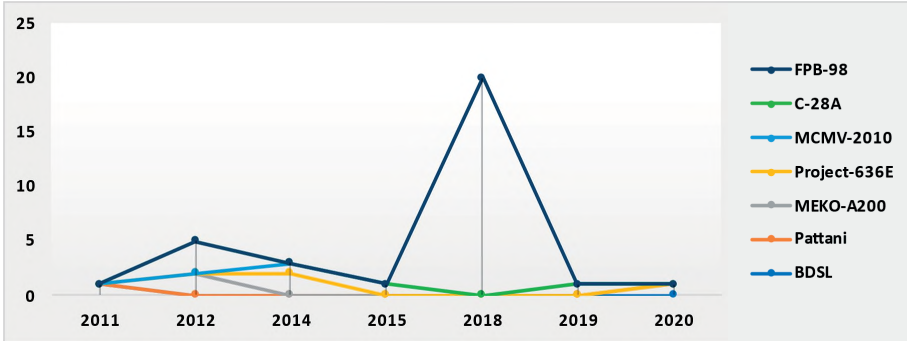
Grafik 4-119: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçlar. Kaynak: SIPRI.

Fuchs-2 tipi zırhlı personel taşıyıcısı, *T-90S* tipi ana muhabere tankı ve zırhlı devriye aracı *Nimre Armored Cezayir*'in ilk üç zırhlı tercihi olmuştur. 2014 yılında bölgede bulunan ve DAESH'e bağlı birçok radikal İslamcı örgütün ortaya çıkması hâlihazırda güvenlik zafiyetleri yaşayan ülkelerin güvenlik tedbirlerini artırmasına neden olmuştur. Zırhlı araç alımının hususi olarak 2014 yılında tırmanış göstermesinin altında yatan sebep budur.

4.4.13.4. Gemi

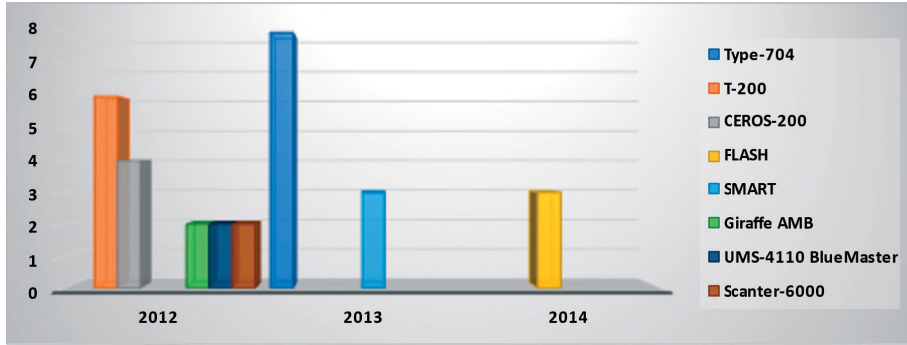
Grafik 4-120: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçlar. Kaynak: SIPRI.

Cezayir 2018 yılında çok sayıda Fransız yapımı devriye gemisi *FPB-98* almıştır. Bin 200 km sahil şeridinde sahip olan Cezayir, donanmasında önemli reformlar yaparak kapasitesini güçlendirmeye çalışmaktadır.

4.4.13.5. Sensör

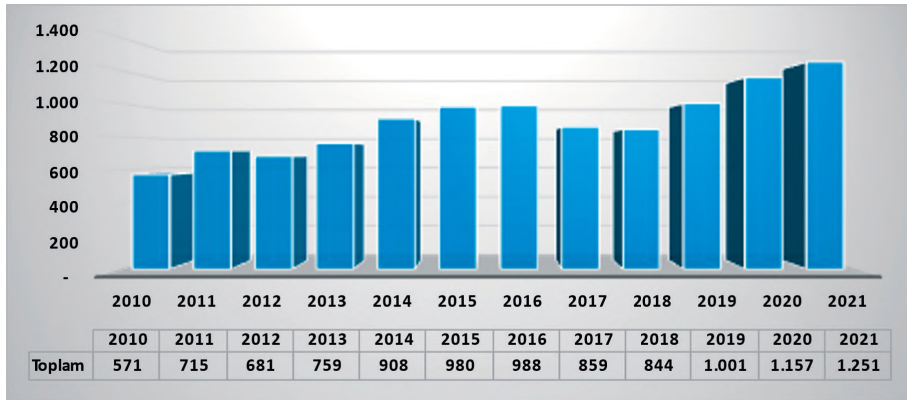
Grafik 4-121: Yıllara Göre Sipariş Edilen Sensörler. Kaynak: SIPRI.

Sensör tedarikinde öne çıkan iki ülke İsveç ve Fransa olmuştur. Topçu tespit radarı *Type-704* ve havadan yer gözetleme radarı en çok tercih edilen iki sensör türü olmuştur.

4.4.14. Tunus

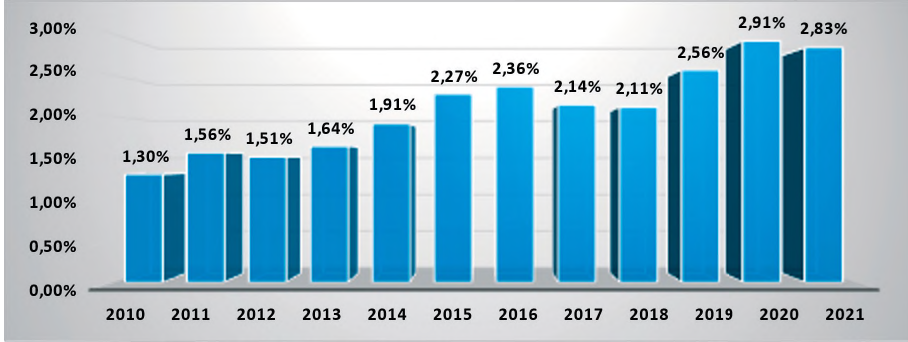
Grafik 4-122: Tunus'un Askerî Harcamaları, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

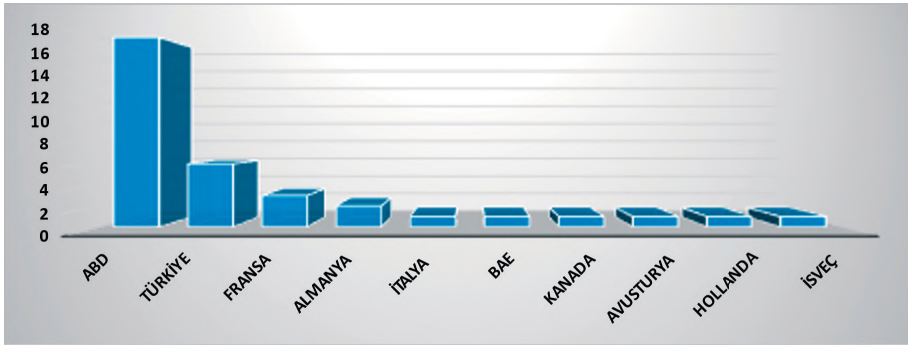
Tunus, MENA bölgesindeki askerî harcama oranlarının en düşük olduğu ülkelerden biridir. Arap Baharı'nın çıkış noktası olan Tunus uzun yıllar boyunca toplumsal ve siyasî çalkantıların merkezi haline gelmiştir. 2014 yılı sonrası demokratikleşme çalışmalarıyla istikrar yakalanmaya çalışılsa da DAESH'in burada da eylemlere başlaması Tunus'u bir kez daha güvenlik kriziyle baş baş

şa bırakmıştır. 2015-2016 arası terörle mücadelede sonuç alındıkça savunma harcamaları artan Tunus, sonraki süreçte siyasî istikrarsızlık ve yüksek işsizlikte aynı başarıyı gösterememiştir.

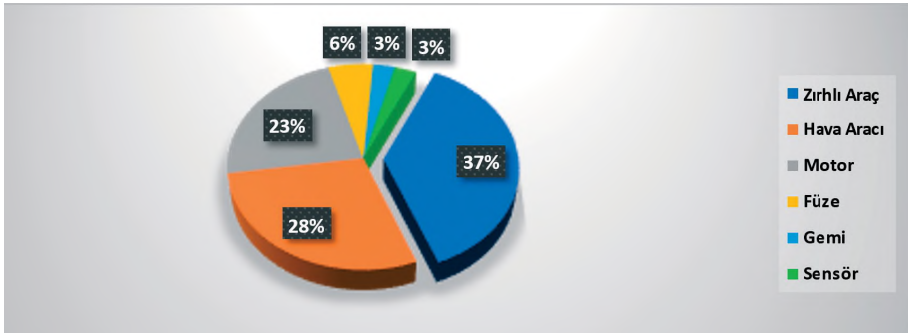
Grafik 4-123: Tunus'un Askerî Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 4-124: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

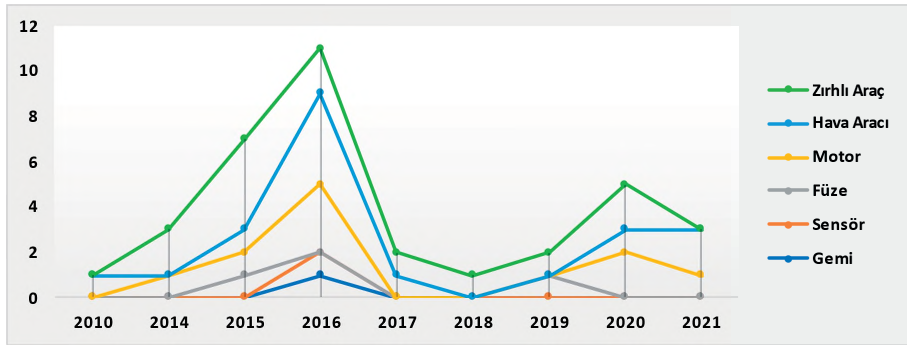
Grafik 4-125: Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Tunus'ta silah tedarikinde ABD yüzde 51, Türkiye yüzde 17 ve Fransa yüzde 8'lik dilime sahiptir. ABD'nin Tunus'a en önemli savunma ihraç kalemleri arasında hava aracı ve motor vardır. Türkiye'den alınan savunma ürünleri arasında ise zırhlı araç ve hava aracı bulunmaktadır. Üçüncü sırada yer alan Fransa'nın satışını yaptığı tek kategori ise zırhlı araçtır.

Grafik 4-125'te belirtildiği üzere Tunus'un ithal savunma ürünleri arasında zırhlı araç, hava aracı ve motor öne çıkmaktadır.

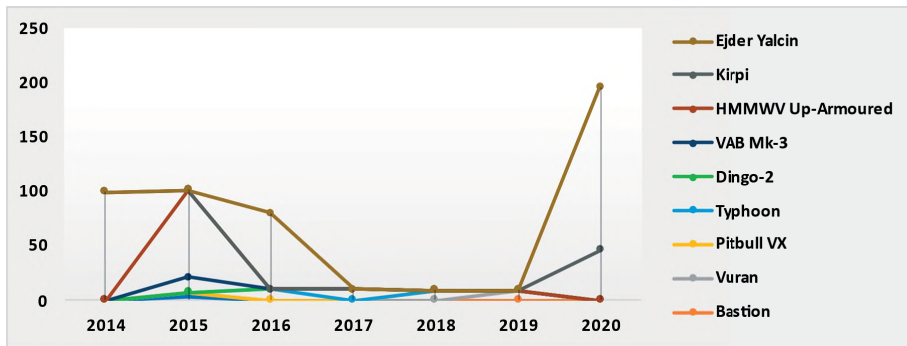
Grafik 4-126: Yıllara Göre Sipariş Edilen Silahların Dağılımı. Kaynak: SIPRI.

Terör olaylarının tırmandığı 2016 yılında Tunus, zırhlı araç ve hava aracı alımına ağırlık vermiştir.

4.4.14.1. Zırhlı Araç

Grafik 4-127: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçlar. Kaynak: SIPRI.

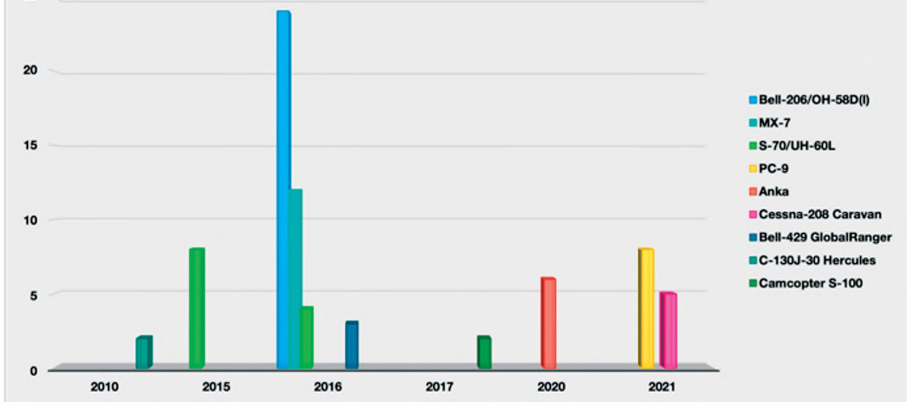

Son beş yıllık süreçte Tunus'un zırhlı araç piyasasında Türkiye'nin ağırlığı yüzde 38'dir. Türkiye'den en çok *Ejder Yalçın* tipi zırhlı muhabere aracı ve *Kirpi*

tipi zırhlı araç alan Tunus, ABD'den zırhlı devriye aracı *HMMWV Up-Armoured* almıştır. Bir diğer Türk yapımı zırhlı araç *Vuran* ise şu an için sekizinci sıradadır.

4.4.14.2. Hava Aracı

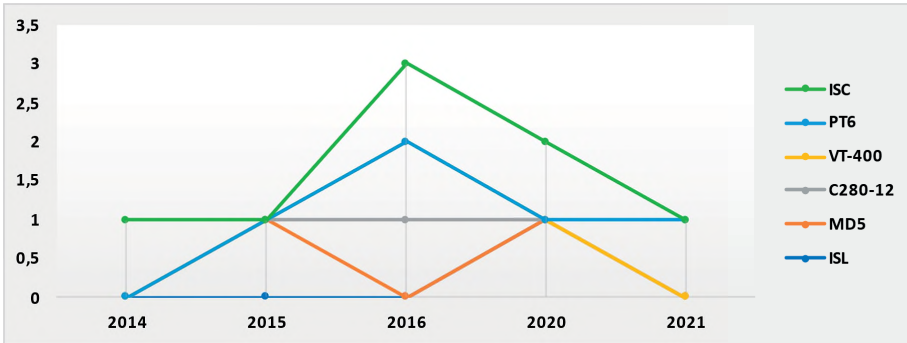
Grafik 4-128: Yıllara Göre Sipariş Edilen Gemiler. Kaynak: SIPRI.

İlk üçte ABD yapımı uçak ve helikopter türleri yer alırken Türk yapımı İHA ANKA beşinci sırada yer almıştır. Tunus İHA envanterinde bir diğer araç Avusturya yapımı *Camcopter S-100* İHA'dır.

4.4.14.3. Motor

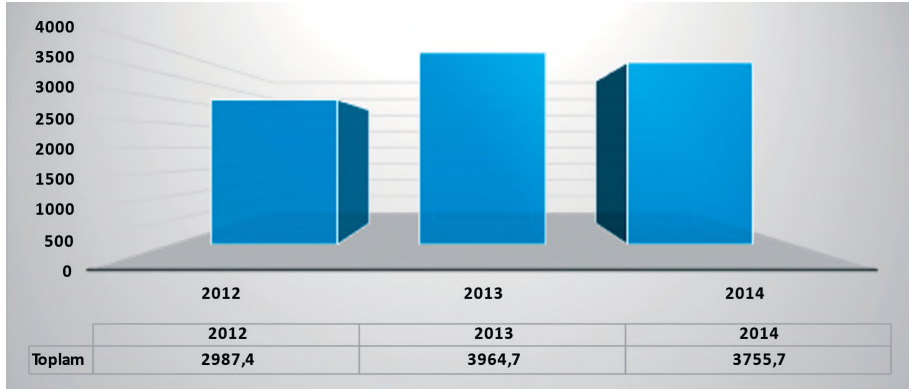
Grafik 4-129: Yıllara Göre Sipariş Edilen Motorlar. Kaynak: SIPRI.

Motor kategorisinde ABD'nin yüzde 75 ağırlığı vardır. Tunus'un diğer motor tedarikçileri ise İsveç ve Kanada olurken en fazla tercih ettiği tür diesel motor olmuştur.

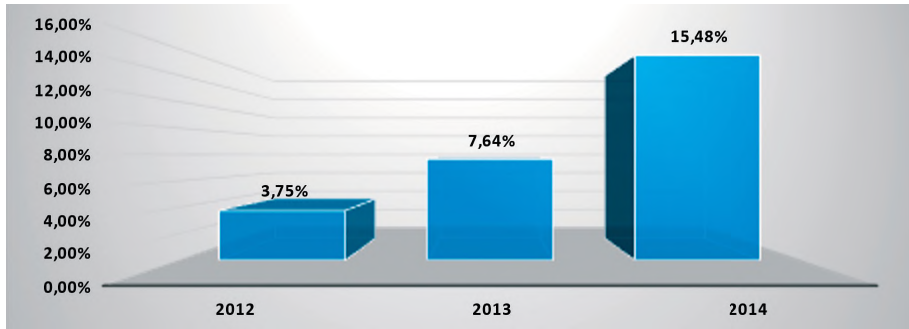
4.4.15. Libya

Grafik 4-130: Libya'nın Askerî Harcamaları, 2012-2014 Yılları. Kaynak: SIPRI.

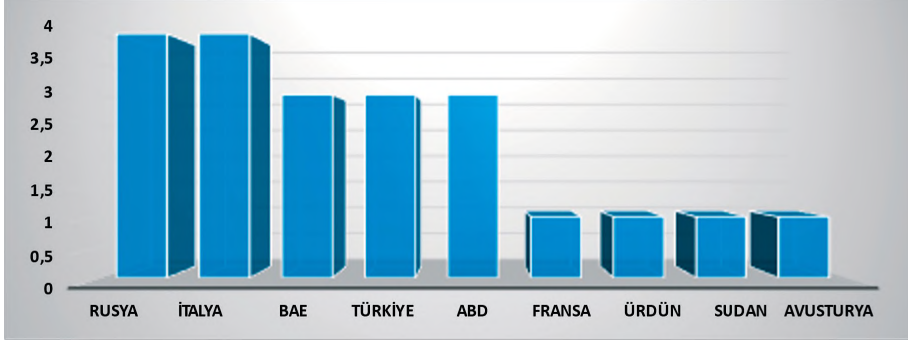
Arap Baharı sonrası yaşanan iç savaş nedeniyle Libya bölünme aşamasına gelmiştir. Hükümet 2021 yılında yeniden kurulsu da siyasî istikrarsızlıklar devam etmekte olup resmi kaynaklardan güncel veri akışı sağlanamamaktadır. Öte yandan *Global Fire Power*'ın tahminlerine göre Libya'nın savunma harcamaları 2022 yılında 3,4 milyar ABD doları olup dünya sıralamasında elli üçüncü sıradadır.⁷⁷

Grafik 4-131: Libya'nın Askerî Harcamalarının GDP'ye Oranı, 2012-2014 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Libya'da iç karışıklıklara bağlı olarak savunma harcamalarının GSYİH'ya oranı artmış olsa da güncel durumla ilgili net bilgiye ulaşılamamaktadır.

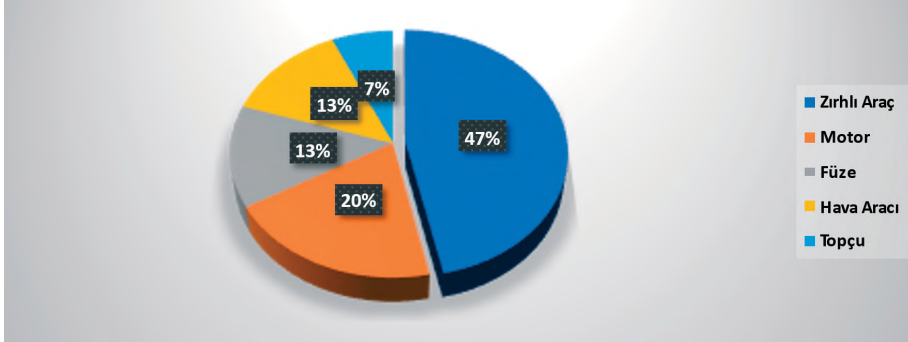
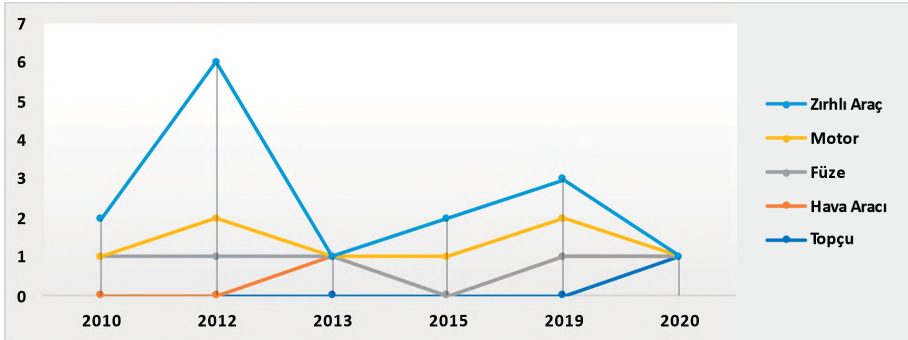
77. Libya Mohammed, (2022, 1 Ekim), Libyan Army Ranked 53rd in World in Military Spending, *The Libya Observer*, <https://libyaobserver.ly/inbrief/libyan-army-ranked-53rd-world-military-spending>, (Erişim Tarihi: 03.03.2023).

Grafik 4-132: Ülkelere Göre Silah Sipariş Adedi, 2010-2020 Yılları

Kaynak: SIPRI.

Not: 2016,2017 ve 2018 yılları için verileri yoktur.

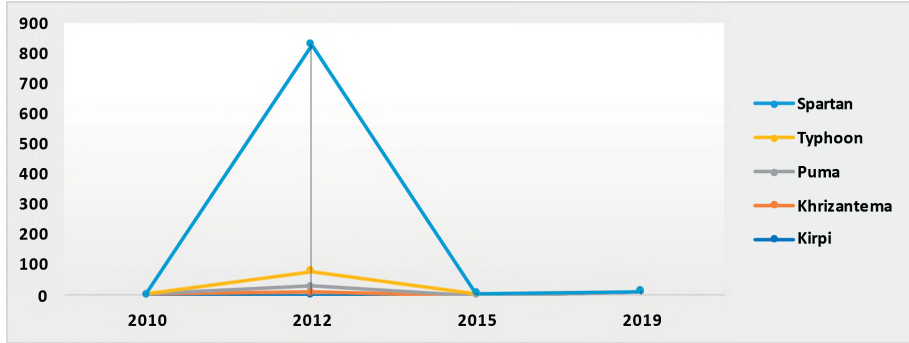
Sınırlı verilere göre Libya'nın en çok alım yaptığı ülkeler Rusya, İtalya ve BAE olurken son iki yıl içinde Türkiye ve ABD dördüncü sırayı paylaşmıştır.

Grafik 4-133: Sipariş Edilen Silahların Kategorilere Göre Dağılımı, 2010-2020 Yılları. Kaynak: SIPRI.**Grafik 4-134: Yıllara Göre Sipariş Edilen Silahların Dağılımı. Kaynak: SIPRI.**

Zırhlı araç ve motor en çok tercih edilen türler olurken zırhlı araçta en büyük pay BAE'nin olmuştur. Motor kategorisinde ABD ilk sıradadır.

4.4.15.1. Zırhlı Araç

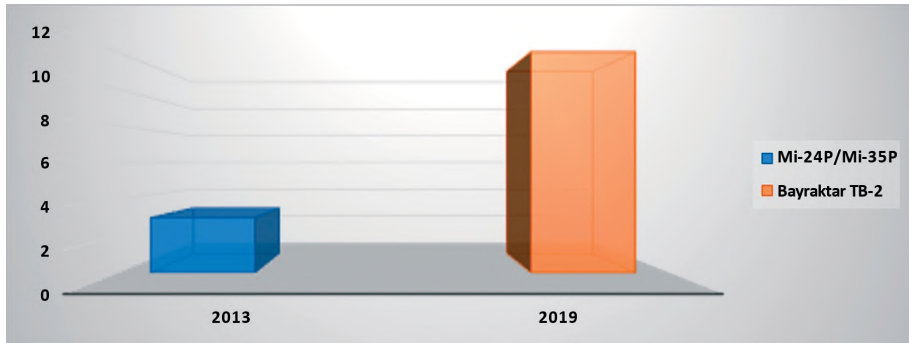
Grafik 4-135: Yıllara Göre Sipariş Edilen Zırhlı Araçlar. Kaynak: SIPRI.

BAE'den alınan zırhlı personel taşıyıcı/zırhlı devriye aracı *Spartan* ve *Typhoon* ilk beş yıllık süreçte en fazla sayıda tercih edilen zırhlı araçlar olmuştur. Diğer taraftan 2019 yılında Türk yapımı on üç adet zırhlı personel taşıyıcı *Kirpi* sipariş edilmiştir.

4.4.15.2. Hava Aracı

Grafik 4-136: Yıllara Göre Sipariş Edilen Hava Araçları. Kaynak: SIPRI.

Yukarıda bahsedilen nedenlerden ötürü on yıllık süreçte alınan hava aracı ve türleri tam olarak bilinemese de 2019 yılında on iki adet *Bayraktar TB-2* tipi SİHA Libya envanterine girmiştir.

4.5. MENA BÖLGESİ SAVUNMA SANAYİİNE İLİŞKİN ÖNEMLİ HUSUSLAR VE GELECEĞE YÖNELİK TAHMİNLER

MENA savunma sanayi eğilimlerinin incelendiği bu bölümde Arap Baharı sonrası tüm bölgede etkili olan halk hareketleri ülkelerin güvenlik anlayışları ve savunma sanayi trendlerini oldukça etkilemiştir. Bölgede meydana gelen güç boşluğunda devlet dışı aktörler etkinlik kazanmış, etnik ve mezhepsel çatışmalar artmıştır. Siyasî istikrarsızlıkların getirdiği ve kısmi yönetim değişikliklerinin olduğu bölgede savunma harcamalarını en çok artıran ülkeler Körfez ülkeleri olmuştur. İran'ın milisler aracılığıyla bölgedeki nüfuzunun artması bir diğer etkidir. Bunun en somut örnekleri Bahreyn ve Yemen'de görülebilir. Buna karşın kendi aralarında yaşanan rekabet de silahlanma yarışını hızlandıran bir başka unsurdur. 2017-2021 arası Katar'ın bölgeden izole edilmesi Katar'ın silah ithalatını artırmasına neden olurken ABD'nin bölgeye dair karsız tutumu BAE'nin daha fazla ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Arap Baharı'na kadar Körfez Bölgesi'nin en önemli askerî gücünü barındıran Suudi Arabistan hamiliğinde hareket edilmesinin dezavantajlarının daha fazla olduğu düşünülmektedir. Bu noktada Yemen müdahalesinde öncü ülke Suudi Arabistan iken BAE stratejik liman ve üslerini kontrol etmek için devlet dışı aktörler üzerinden daha fazla güç devşirmiştir. Öte yandan Bahreyn ve Kuveyt'in Suudi Arabistan'a daha yakın politika sürdürdükleri söylenebilir. Umman ise bölgede hiçbir askerî müdahaleye katılım sağlamayarak kendini Körfez içinde ayrı bir yere konumlandırmıştır. Ayrıca İran ile en yakın ikili ilişkiye sahip olması da bunu destekleyen bir durumdur. Yemen ise İran ve Suudi Arabistan'ın vekâlet savaşı verdiği bir yer olarak kendi siyasî, ekonomik ve iç güvenliğini sağlayamayan bir ülkedir.

Irak'ın yaşadığı siyasî krizler ile barındırdığı etnik ve mezhepsel çeşitlilik toplumsal gerilim hatlarına neden olmaktadır. Bu durumu lehine en çok kullanan ülke İran olmuş ve milis güçleriyle birlikte siyasî kademedede etkinliğini artırmıştır. Özellikle Irak'ta ABD karşıtlığını kullanarak güç kazanmıştır. İran'ın Suriye'deki etkisi Irak'tan daha fazla olmuştur. Ulusal güvenliğin sınırların ötesinde başladığından hareketle, milis ve askerî gücünü yönetimin devrilmemesi adına Suriye'de etkin olarak kullanmıştır. Aynı zamanda bu durum, Lübnan'daki Hizbullah ile de bağlantıyı sağlamış ve İsrail'e baskı yaratabilme imkânı elde etmiştir. Küçük bir ülke olmasına karşın güçlü bir savunma sanayii olan ve ihracatçı konumda olan İsrail, bölge ülkeleriyle yaşadığı normalleşmeye paralel olarak Filistin sorunu devam etmektedir. Esa-

sında kendi siyasî krizlerini de Filistin üzerinden gündem değiştirerek kullanması zaman zaman toplumsal tepkiyi artırmakla birlikte diğer ülke yönetimlerini de baskı altında bırakmaktadır. Mısır, Lübnan ve Ürdün bunu en yakından hisseden ülkelerdir. Çünkü bu ülkelerde hem çalışan hem de mülteci konumundaki Filistinli sayısı fazladır.

Arap Baharı'na kadar Orta Doğu'nun en önemli güç merkezlerinden olan Mısır bu gücünü, yaşadığı devrim ve karşı devrimlerle azaltmıştır. Tüm siyasî ve ekonomik krizlere rağmen Mısır, günümüzde yeniden aktif olmaya çalışmaktadır. Libya'daki iç savaş ve istikrarsız yönetim ve Sudan ile yaşadığı sorunlar düşünüldüğünde Mısır'ın bölgesel güç rolünü oynayacağı zorlu alanlar bulunmaya devam etmektedir. Aynı şekilde Fas ve Cezayir arasındaki sınır sorunları ve tehdit algılamaları da Kuzey Afrika'nın batısındaki ana gündem olmaya devam edecektir. Bu durum, savunma harcamaları ile silah kapasitelerini de artırmalarını beraberinde getirmektedir. Son olarak Tunus, mücadele ettiği terör ve siyasî istikrarsızlıklarla birlikte mütevazı bir savunma geliştirmeye çalışmaktadır.

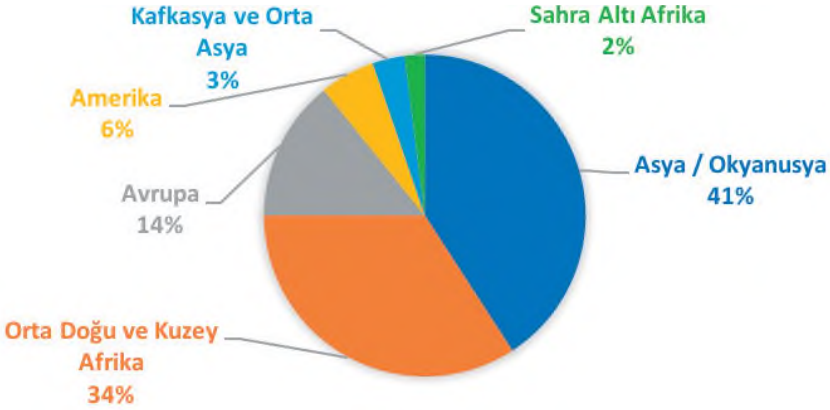
Tüm bu arka planla birlikte ülkelerin savunma sanayi trendleri değerlendirildiğinde eskisine nazaran daha az reaksiyoner silah alımı yaptıkları söylenebilir. Birkaç istisna ülke dışında yerli savunma sanayii olmayan bu ülkeler ekonomik güçleri çerçevesinde sınırlı ve hedefli alım yapmaktadırlar. Bununla birlikte önemli üretici şirketlerle ortaklık kurma isteklerinin arttığı gözlemlenen Körfez ülkeleri başı çekmektedir. Diğer taraftan genel olarak 2017 yılı sonrası alımlarda en çok füze ve hava araçlarına yönelme söz konusudur. İç güvenlikte daha çok problem yaşayan ülkeler ise zırhlı araç alımlarını öne çıkarmışlardır. İstihbarat ve gözlem kapasitelerindeki artış için de sensör alımlarında artış söz konusudur. Son olarak Fas, Cezayir, Mısır, Umman ve Katar da donanma gücüne en fazla yatırım yapan ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

SAHRA ALTI AFRİKA'DA SAVUNMA SANAYİİ EĞİLİMLERİ

5.1. 2017-2021 DÖNEMİNDE SAHRA ALTI AFRİKA'YA YAPILAN SİLAH SATIŞINA GENEL BİR BAKIŞ

2017-2021 döneminde Sahra Altı Afrika (zaman zaman Afrika olarak da anılacaktır) dünyada yapılan tüm silah transferlerinin sadece yüzde 2'sini oluşturarak dünyanın en az silah ithal eden bölgesidir (Bkz. Grafik 5-1).

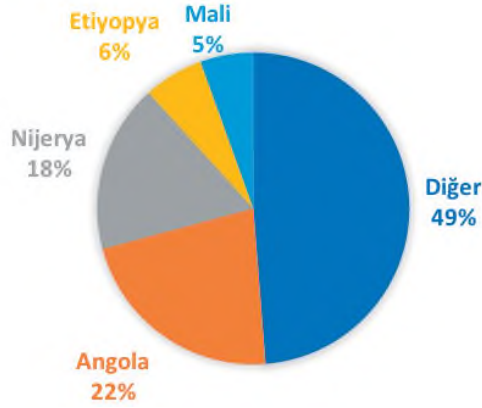
Grafik 5-1: Toplam Küresel Silah Transferlerinin Bölgesel Dağılımı, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Bu dönemde toplam otuz dört Afrika ülkesinin silah ithal ettiği kaydedilmektedir. Bunların arasından sadece dört ülke bölgeye yapılan tüm silah transferinin yüzde 51'ini oluşturmaktadır: Angola, Nijerya, Etiyopya ve Mali. Afrika'nın en büyük silah ithalatçısı olan Angola bölgenin toplam silah transferinin yüzde 22'sini oluşturmaktadır (Bkz. Grafik 5-2) ve küresel transferde alıcı olarak 41. sırada yer almıştır.¹

1. SIPRI, Arms Transfers Database, Top List TIV Tables.

Grafik 5-2: Afrika'nın En Büyük Dört Silah İthalatçısı, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Angola'dan sonra bölgede en çok silah transferi yapılan ülke Nijerya olmuştur. 2017-2021 döneminde Nijerya Afrika'ya yapılan toplam silah satışlarının yüzde 18'inden mesulken dünyada 46. sırada yer almıştır. Aslında Angola ve Nijerya bir önceki beş yıllık dönemde de Afrika'nın en büyük silah ithalatçısı konumunda olmuşlardır. Nitekim, SIPRI'nin yıllık yayımladığı 2019 yılına ait *Fact Sheet* verilerine göre 2015-2019 yılları arasında da Angola yüzde 27 pay ile Afrika'nın en büyük silah müşterisi olmuştur ve küresel transferde alıcı olarak 42. sırada yer almıştır.²

5.2. SAHRA ALTI AFRIKA'NIN EN BÜYÜK SİLAH TEDARİKÇİLERİ

Afrika ülkelerinin karşılaştığı tüm siyasî istikrarsızlık, etnik çatışma ve terör sorunlarına rağmen³ küresel pazarda bu bölgenin silah talebi ve alımının çok düşük seviyede seyretmesini üç temel faktörle ilişkilendirmek mümkündür: Afrika ülkelerinin çok düşük ekonomik gelişme seviyeleri, sınırlı askerî profesyonelliği ve düşük teknolojik tabanlarıdır. Afrika'nın açık ara dünyanın en yoksul bölgesi olması onun silah alım gücünü büyük ölçüde sınırlandırmaktadır. Aynı zamanda, Afrika ülkeleri arasında yıllardır en büyük silah ithalatçıları Angola ve Nijerya'nın olması beklenir bir durumdur. Zira bu iki ülke

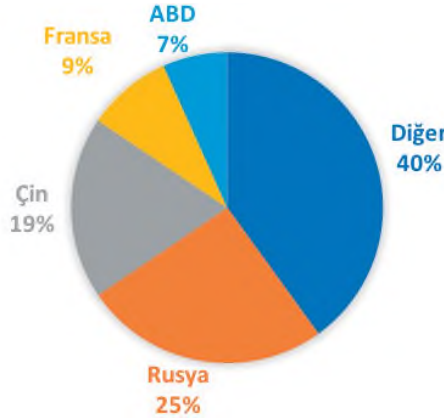
2. Wezeman, Fleurant, Kuimova, vd., (2020), s. 7.

3. Tomas F. Husted, Alexis Arieff, Lauren Ploch Blanchard, vd., (2021, 17 Şubat), Sub-Saharan Africa: Key Issues and U.S. Engagement, *Congressional Research Service*, R45428, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45428/7>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

açık ara Afrika'nın en büyük petrol üreticisi ülkeleridir.⁴ İki de Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesidir. İlave olarak Nijerya, Afrika'nın en büyük nüfus ve ekonomisine sahiptir.⁵

Afrika ülkelerinin silah alımlarını sınırlandıran üç faktör, yöneldikleri silah sistemleri ve silah tedarikçisi tercihlerini de doğrudan etkilemektedir. Şöyle ki, Afrika ülkelerinin yöneldiği silah sistemleri nispeten daha ucuz, kullanılması ve bakımı daha kolaydır. Bölge ülkelerinin düşük ekonomik gelişme seviyeleri onları nispeten daha ucuz ve ödeme seçenekleri daha esnek olan silah sistemlerine ve tedarikçilere yönelmektedir. Ülkelerin sınırlı askerî profesyonelliği ve düşük teknolojik tabanları ise kullanımı ve bakımı nispeten daha kolay olan silah sistemlerine yönelmektedir. Buna binaen, ABD ve Avrupa ülkelerinin ürettiği sistemlerin daha pahalı, daha sofistike olması ve ödeme seçeneklerinin fazla esnek olmamasından dolayı Afrika ülkeleri bu sistemleri pek tercih edememektedirler. Bunun yerine, büyük ölçüde Rusya ve Çin menşei silahlar tercih edilmiştir. Gerçekten de, 2017-2021 döneminde Afrika'nın en büyük silah tedarikçileri Rusya ve Çin olmuştur (Bkz. Grafik 5-3).

Grafik 5-3: Sahra Altı Afrika'nın En Büyük Dört Silah Tedarikçisi, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Afrika'nın en büyük silah tedarikçisi olan Rusya, 2017-2021 döneminde on iki farklı Afrika ülkesine silah satarak bu transferiyle bölgeye yapılan top-

- Oil Production in Africa as of 2021, by Country, *Statista*, <https://www.statista.com/statistics/1178514/main-oil-producing-countries-in-africa/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).
- World Economic Outlook Database, (2020, Ekim), *IMF*, <https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLS/world-economic-outlook-databases#sort=%40imfdate%20descending>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

lam silah transferinin yüzde 25'ni karşılamıştır. Rusya'nın en büyük müşterileri Angola ve Nijerya'dır. Rusya'dan sonra ikinci en büyük silah tedarikçisi olan Çin on dokuz farklı ülkeye silah satarak bölgeye yapılan toplam silah transferlerinin yüzde 19'unu karşılamıştır. Çin'in en büyük müşterileri ise Nijerya ve Sudan olmuştur. Afrika'ya yapılan silah transferinde Rusya ve Çin'in üstünlüğü sadece 2017-2021 dönemine has bir durum değildir. Bunu bölgesel bir eğilimin devamı olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim, SIPRI'nin *Fact Sheet* verilerine göre, 2012-2016 arası beş yıllık dönemde de Rusya ve Çin bölgenin en büyük silah tedarikçileri olmuşlardır ve bölgeye yapılan toplam silah transferindeki payları biraz daha yüksek olmuştur.⁶

Fransa ve ABD ise çok daha geridedir. 2017-2021 döneminde Fransa on yedi farklı Afrika ülkesine silah satmış ama bölgeye yönelik toplam transferdeki payı yüzde 9'da kalmıştır. Buna rağmen bölgenin en büyük üçüncü silah tedarikçisidir. Fransa'nın en büyük müşterileri Botsvana ve Tanzanya'dır. Son olarak, dünyanın açık ara en büyük silah satıcısı olan ABD Afrika'da tedarikçi olarak dördüncü sırada yer almaktadır. Bölgeye yapılan toplam silah transferinin sadece yüzde 7'sini karşılayan ABD'nin en büyük müşterileri Nijer ve Kenya olmuştur.⁷ Nijer aynı zamanda Afrika'da ABD'nin teröre karşı en önemli müttefiklerindedir.⁸ Son olarak, Avrupa'nın ikinci ve üçüncü en büyük silah ihracatçısı olan Almanya ve Birleşik Krallık'ın Afrika'ya silah transferleri yok denecek kadar az bir seviyededir. Özetlenecek olursa, Afrika ABD ve Avrupa menşei silahların önemli bir pazar bölgesi olmamıştır. Bu ülkelerin Afrika'ya yönelik dış politika, ekonomik ve (başta terörle mücadele olmak üzere) güvenlik çıkarlarına ve Avrupalı ülkelerin bölgenin eski sömürgeci güçleri olmalarına rağmen bu bölgeye yapılan silah transferleri çok sınırlı kalmıştır. Onların yerine, Rusya ve Çin Afrika'nın geleneksel silah tedarikçileri olmuştur. İkisi de silah satışlarını Afrika üzerindeki nüfuzlarını artırma amacıyla kullanmaktadırlar. Son yıllarda özellikle Çin kendisini Rusya menşei silahlarına bir alternatif olarak konumlandırmaya çalışmaktadır.⁹ Çin'in bölge ülkeleriyle yaptığı silah antlaşmalarının önemli bir kısmı “dostluk fiyatına” (*friendship prices*) ya da “esnek ödeme seçenekleriyle” sunulmaktadır.¹⁰ Aynı zamanda, yukarıda

6. Pieter D. Wezeman, Alexandra Kuimova ve Siemon T. Wezeman, (2021, Mart), Trends in International Arms Transfers, 2020, *SIPRI Fact Sheet*, https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-03/fs_2103_at_2020_v2.pdf, (Erişim Tarihi: 01.03.2023), s. 8.

7. SIPRI.

8. Husted, Arieff, Blanchard, vd., (2021, 17 Şubat), s. 11.

9. Raska ve Bitzinger, (2020), s. 97.

10. Ibid., s. 102.

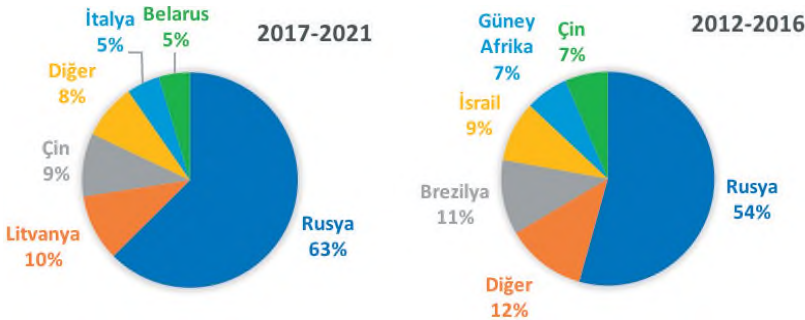
da değinildiği gibi, ABD ve Avrupa'ya göre Çin menşeli silah sistemlerinin fiyatları çok daha uygundur. Örneklendirilecek olursa, ABD menşeli *Predator* tipi İHA'nın birim fiyatı 4 milyon ABD doları iken, fonksiyonları bakımından onun eş değeri sayılabilecek Çin menşeli *Wing Loong* tipi İHA'nın birim fiyatı *Predator*'un dörtte biri kadardır.¹¹ Son olarak, Çin özel fiyatta silah satışlarını Angola, Nijerya, Sudan ve Zimbabve gibi petrol ve mineral zengini ülkeler ile ilişkilerini geliştirmek için de kullanmaktadır.

5.3. AFRIKA ÜLKELERİNİN İTHAL ETTİĞİ SİLAH KATEGORİLERİ VE PAZAR DAĞILIMI

Yukarıda bölge genelinde çıkarılan eğilimlerden sonra, 2017-2021 döneminde Afrika'ya yapılan silah transferleri ülke özelinde incelenecektir. Afrika'nın başlıca silah ithalatçıları olan Angola, Nijerya, Etiyopya ve Mali'nin en çok hangi ülkelerden ve hangi silah kategorilerinden alım yaptıkları; bu silah kategorilerinin toplam alım içerisindeki dağılımının ne şekilde olduğu ortaya konacaktır. Angola dışında diğer üç ülke çeşitli etnik ve/veya terör gruplarından silahlı isyanlarla karşı karşıyadır ve ithal ettikleri silah sistemleri bu çatışmalarda önemli bir rol oynamıştır.¹²

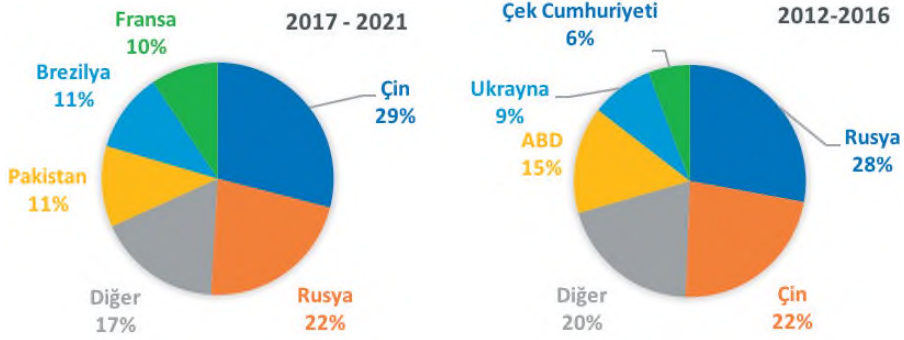
İlk olarak, aşağıda dört ülkenin en büyük beş silah tedarikçisi listelenmektedir. Daha uzun dönem eğilimleri takip edebilmek adına 2017-2021 yılları, bir önceki beş yıllık dönem olan 2012-2016 yılları ile karşılaştırılacaktır.

Grafik 5-4: Angola'nın En Büyük Beş Silah Tedarikçisi, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

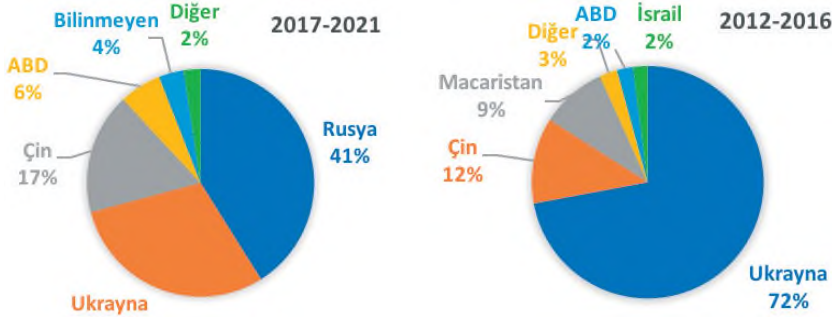

11. Ibid., s. 105; Franz-Stefan Gady, (2018, 9 Ekim), China, Pakistan to Co-Produce 48 Strike-Capable Wing Loong II Drones, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2018/10/china-pakistan-to-co-produce-48-strike-capable-wing-loong-ii-drones/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).
12. Wezeman, Kuimova ve Wezeman, (2022), s. 7.

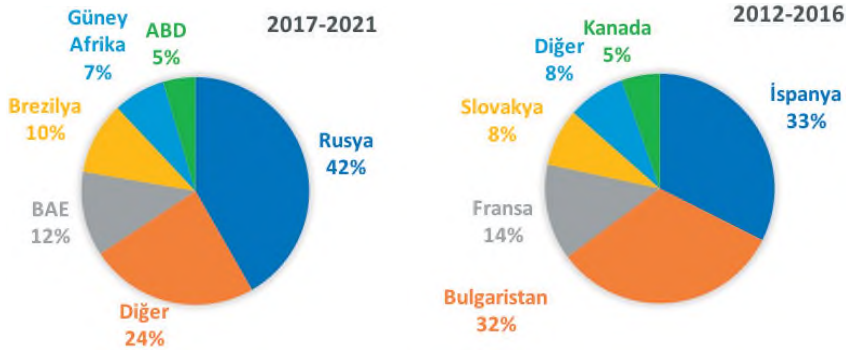
Grafik 5-5: Nijerya'nın En Büyük Beş Silah Tedarikçisi, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 5-6: Etiyopya'nın En Büyük Beş Silah Tedarikçisi, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 5-7: Mali'nin En Büyük Beş Silah Tedarikçisi, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Yukarıdaki grafiklerden göze çarpan en önemli nokta 2017-2021 döneminde Nijerya dışında diğer üç alıcının en büyük tedarikçisinin Rusya olması ve belki de daha önemli olarak üçünün de silah alımlarında çok büyük oran-

da Rusya'ya bağlı olmalarıdır. Bu oran Angola için yüzde 63 iken, Etiyopya ve Mali için sırasıyla yüzde 41 ve yüzde 42'dir. 2012-2016 dönemi ile karşılaştırıldığında bu durumun Angola için uzun dönem bir eğilimin devamı olduğu, Etiyopya ve Mali için ise görece yeni bir durum teşkil ettiği görülmektedir. Gerçekten de silah alımlarında Rusya'ya olan bağımlılığın bir göstergesi olarak bahsi geçen üç ülkenin dış politikası da Rusya ile uyumlu bir şekilde ilerlemektedir. Bu hususa en güncel örnek olarak, 24 Şubat 2023 tarihinde, BM-GK'nin Rusya'nın Ukrayna'dan çekilmesini talep eden karar tasarısında Angola ve Etiyopya çekimser oy kullanırken, Mali (diğer altı ülkeyle beraber) ret oyu kullanmışlardır.¹³ Aynı zamanda Rus paralı asker grubu Wagner'in yüzlerce savaşınsının geçtiğimiz yıl içerisinde Mali'de hükümet güçleriyle birlikte İslamcı gruplara karşı savaştığı haberleri sıklıkla uluslararası medyada yer almıştır.¹⁴

Nijerya ise bahsi geçen BMGK karar tasarısını desteklemiştir ve Grafik 5-5'te de gösterildiği üzere Nijerya silah alımında tedarikçi tabanını mümkün olduğunca çeşitlendirmeye çalışmaktadır. 2012-2016 dönemine göre Nijerya'ya olan silah transferinde Rusya'nın payı düşmüş ve son beş yılda az bir farkla da olsa ülkenin en büyük silah tedarikçisi Çin olmuştur. Aynı zamanda, SIPRI'nin verilerine göre Nijerya 2017-2021 döneminde Çin'den en fazla silah ithal eden Afrika ülkesidir. Unutulmamalıdır ki, Nijerya Afrika'nın en büyük nüfusa, ekonomisine ve petrol rezervine sahip ülkesidir.¹⁵

Çin'in de farklı Afrika ülkelerine yönelik silah transferi özellikle 2017'den sonra çok artmıştır. Çin için silah satışı, Afrika'ya ve diğer gelişmekte olan bölgelere daha geniş bir yayılma stratejisinin bir parçasıdır. Nitekim, Çin 2017 yılında ilk denizaşırı askerî üssünü Cibuti'de kurmuştur.¹⁶ Afrika ülkeleri için ise Çin menşei silahların en çekici yanı diğer tedarikçilere göre daha ucuz olmalarıdır. Fakat tüm bu ucuzluk, kalite pahasına gelmektedir.¹⁷ Nijerya'ya

13. Niha Masih, (2023, 24 Şubat), UN Resolution to End Ukraine War: How Countries Voted and Who Abstained, *The Washington Post*, <https://www.washingtonpost.com/world/2023/02/24/un-ukraine-resolution-vote-countries/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

14. Danielle Paquette, (2022, 9 Mart), Russian Mercenaries Have Landed in West Africa, Pushing Putin's Goals as Kremlin is Increasingly Isolated, *The Washington Post*, <https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/09/mali-russia-wagner/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

15. Tomas F. Husted, (2022, 25 Mart), Nigeria: Key Issues and U.S. Policy, *Congressional Research Service*, R47052, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47052/2>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

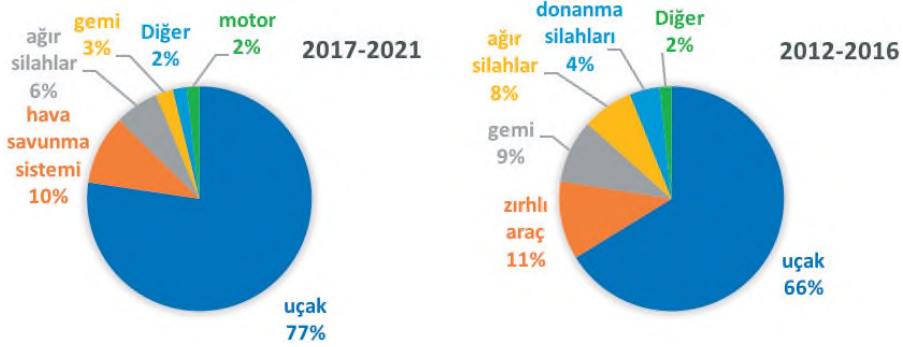
16. Husted, Arieff, Blanchard, vd., (2021, 17 Şubat), s. 27.

17. Ian Taylor ve Zhengyu Wu, (2013), China's Arms Transfers to Africa and Political Violence, *Terrorism and Political Violence*, 25(3), s. 459.

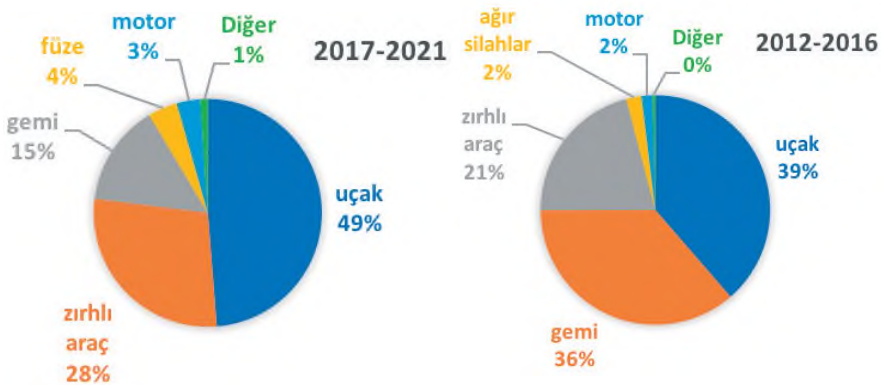
son yıllarda satılan Çin menşeli CH-3 tipi SİHA'ların düşük performansı bunun iyi bir örneğidir.¹⁸

Ele alınan başlıca silah ithalatçısı Afrika ülkeleri ana tedarikçilerinden en fazla hangi silah kategorisinden alım yapmaktalar ve bu silahların kategorilerine göre tercih edilme oranı ne şekilde gerçekleşmektedir? Aşağıda hem 2012-2016 hem 2017-2021 dönemleri için Angola, Nijerya, Etiyopya ve Mali'nin ithal ettiği en büyük silah kategorileri listelenmektedir.

Grafik 5-8: Kategorilerine Göre Angola'nın İthal Ettiği Silahlar ve Toplam Silah İthalatındaki Oranları, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları Kaynak: SIPRI.

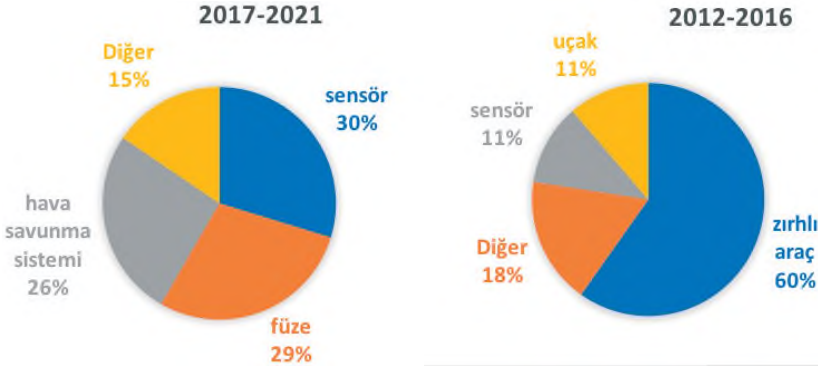

Grafik 5-9: Kategorilerine Göre Nijerya'nın İthal Ettiği Silahlar ve Toplam Silah İthalatındaki Oranları, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

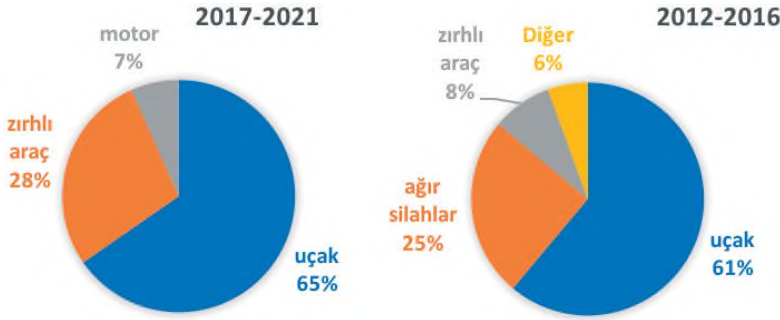

18. Jeffrey Lin ve P. W. Singer, (2015, 28 Ocak), Did an Armed Chinese-Made Drone Just Crash in Nigeria?, *Popular Science*, <https://www.popsci.com/did-armed-chinese-made-drone-just-crash-nigeria/>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

Grafik 5-10: Kategorilerine Göre Etiyopya'nın İthal Ettiği Silahlar ve Toplam Silah İthalatındaki Oranları, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 5-11: Kategorilerine Göre Mali'nin İthal Ettiği Silahlar ve Toplam Silah İthalatındaki Oranları, 2012-2016 ve 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

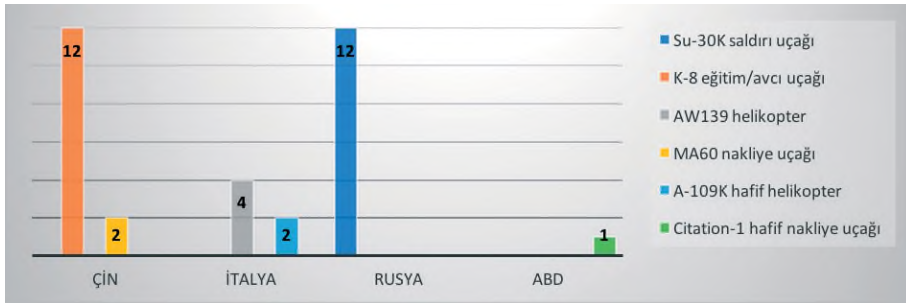

Yukarıdaki grafiklerde göze çarpan birkaç nokta bulunmaktadır. İlk olarak, 2017-2021 döneminde Angola, Nijerya ve Mali'ye yapılan silah transferleri arasında uçaklar açık ara en büyük kategoriyi oluşturmaktadır. Nijerya için uçaklar ithal edilen silah sistemlerinin yarısını oluştururken, Mali için bu oran yüzde 65 ve Angola için yüzde 80'e yaklaşmaktadır. İkincisi, bahsi geçen üç ülkenin silah alımlarındaki uçakların üstünlüğünü bir eğilimin devamı olarak değerlendirmek mümkündür. Zira yukarıdaki grafiklerde de görüldüğü üzere 2012-2016 dönemine kıyasla son beş yıllık dönemde adı geçen üç ülkenin de silah alımlarında uçakların payı giderek artmıştır. En büyük artış Angola ve Nijerya'da gözlemlenmektedir. İthal edilen diğer silah kategorileri için ise böyle bir devamlılık söz konusu olmamıştır. Örneğin, 2017-2021 döneminde Nijerya ve Mali için uçaklardan sonra ithal edilen ikinci en büyük silah katego-

risi zırhlı araçlar iken, 2012-2016 döneminde Nijerya için gemiler, Mali için ise ağır silahlar olmuştur. Aynı şekilde, 2012-2016 döneminde Angola uçaklardan sonra en çok zırhlı araçlara yönelirken, bir sonraki beş yıllık dönemde en çok hava savunma sistemi ithal etmiştir. Üçüncüsü, diğer üç ülkeden farklı olarak Etiyopya'nın silah alımlarında belli bir kategorinin üstünlüğü gözlemlenmemektedir. Doğrusu, 2012-2016 döneminde zırhlı araçların açık ara önde olduğu göze çarpmaktadır. Ancak son beş yıllık dönemde, Afrika'nın diğer üç büyük alıcısından farklı olarak, Etiyopya ithal ettiği silah sistemlerini çeşitlendirmiş ve üç farklı kategori arasında eşit bir dağılım söz konusu olmuştur. Nitekim, 2017-2021 döneminde Etiyopya'nın sensör, füze ve hava savunma sistemi kategorilerinde silah ithalatının payları neredeyse aynıdır. Son olarak, yine diğer üç alıcıdan farklı olarak, hem 2012-2016 hem 2017-2021 döneminde Etiyopya için uçak kategorisinin payı çok düşük olmuştur.

Son on yıla ilişkin bu genel karşılaştırmanın ardından 2017-2021 döneminde dört ülkenin spesifik olarak hangi ürünleri aldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Grafik 5-12: Türüne, Tedarikçisine ve Sayısına Göre Angola'nın En Çok İthal Ettiği Uçaklar, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

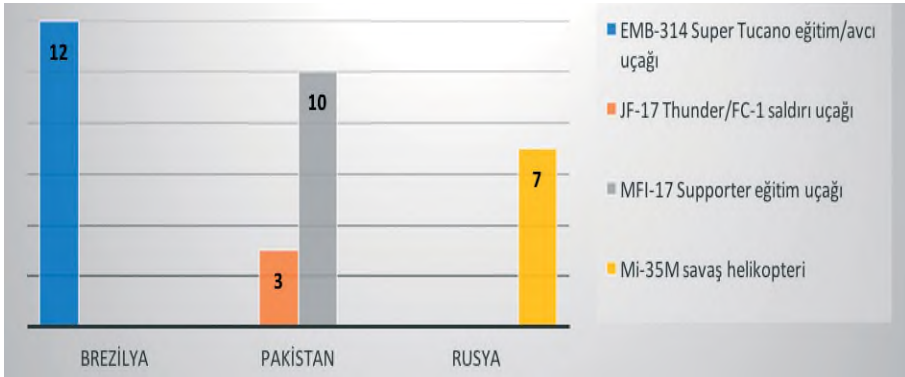

SIPRI'nin Ticaret Sicilleri verilerine göre, Angola'nın 2017-2021 döneminde siparişini vermiş olduğu tüm uçakların teslim edilmiş olduğu kaydedilmektedir. İthal edilen uçak türleri arasında en büyük kısmı Rusya menşeli SU-30K tipi saldırı uçakları ve Çin menşeli K-8 tipi eğitim/avcı uçakları oluşturmaktadır (Bkz. Grafik 5-12). Angola bahsi geçen iki türünden on ikişer uçak ithal etmiştir ama Rusya menşeli saldırı uçaklarının ikinci el olduğu kaydedilmektedir.¹⁹ Rusya 2017-2021 döneminde Angola'ya on iki adet SU-

19. SIPRI.

30K tipi saldırı uçağı dışında başka bir silah sistemi satmamıştır. Buna ve bahsi geçen uçaklar ikinci el olmasına rağmen *SU-30K* tipi uçakların SIPRI TIV değeri yüksek olduğu için, Rusya sadece bu silah sisteminden on iki adet satarak Angola'nın bu dönemde toplam silah alımlarının yüzde 63'ünden sorumlu hâle gelmiştir (Bkz. Grafik 5-4). Angola'nın 2017-2021 döneminde ikinci en büyük tedarikçisi olan Litvanya iki adet *S-125-ML* tipi hava savunma sistemi satarak Angola'nın toplam silah alımının yüzde 10'unu oluşturmuştur. (Grafik 5-4). Üçüncü en büyük tedarikçi olan Çin on iki adet *K-8* tipi eğitim/avcı uçağının yanında iki adet *MA60* tipi nakliye uçağı da teslim etmesine rağmen Angola'nın toplam silah alımının sadece yüzde 9'unu oluşturmuştur. Bu veriler de Çin menşei silah sistemlerinin düşük üretim maliyetine ve dolayısıyla bu ürünlerin düşük SIPRI TIV değerlerine işaret etmektedir. Son olarak, Angola Bulgaristan ve Belarus'tan toplam otuz altı adet otomatik tahrikli çoklu roketatar (*self-propelled multiple rocket launcher*), yetmiş beş adet otomatik tahrikli top (*self-propelled gun*) ve yirmi yedi adet çekili top (*towed gun*) ithal etmiştir. Bahsi geçen ağır silahlar kategori olarak Angola'nın ithal ettiği toplam silahların yüzde 6'sını oluşturmaktadır (Bkz. Grafik 5-8).

Grafik 5-13: Türüne, Tedarikçisine ve Sayısına Göre Nijerya'nın En Çok İthal Ettiği Uçaklar, 2017-2021 Yılları. *Kaynak:* SIPRI.

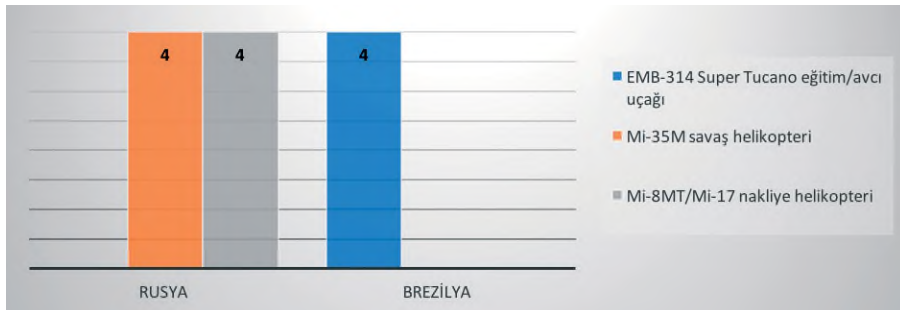
Nijerya'nın ithal ettiği silah türleri arasında en büyük orana sahip olan uçak kategorisi içinde öne çıkan ürün Rusya menşei *Mİ-35M* tipi savaş helikopteridir. Nijerya 2015 yılında bu üründen toplam on iki adet sipariş etmiştir. Fakat 2021 yılına kadar bunların sadece yedisinin teslimatı tamamlanmıştır. Rusya *Mİ-35M* tipi helikopterlerinde kullanılmak üzere 200 adet tanksavar füzesi de teslim etmiş ve ilaveten iki adet *Mİ-8MT/Mİ-17* tipi si-

lahlı nakliye helikopteri satmıştır. Bahsi geçen tüm bu ürünlerle Rusya 2017-2021 döneminde Nijerya'nın toplam silah alımlarının yüzde 22'sini oluşturarak ülkenin ikinci en büyük tedarikçisi olmuştur (Bkz. Grafik 5-5). Üçüncü ve dördüncü en büyük tedarikçisi olan Pakistan ve Brezilya'dan eşit oranda eğitim/avcı ve saldırı uçakları teslim edilmiştir (Bkz. Grafik 5-13). Brezilya'nın on iki adet eğitim/avcı uçağı için siparişin ABD üzerinden verilmiş olduğu ve toplam satış bedelinin 345 milyon ABD doları olduğu kaydedilmektedir. Pakistan menşeli üç adet *JF-17 Thunder/FC-1* tipi saldırı uçağının satış bedelinin ise 184 milyon ABD doları olduğu kaydedilmektedir.²⁰

Nijerya'nın 2017-2021 döneminde en büyük silah tedarikçisi olan Çin en fazla zırhlı araç satmıştır. Nitekim uçak kategorisinin ardından Nijerya'nın ithal ettiği ikinci en büyük silah kategorisi zırhlı araçlardır. 100 adet *CSK-131* tipi zırhlı personel taşıyıcı/zırhlı devriye aracı ve altmış adet *Type-89/ZSD-89-2* tipi piyade savaş aracı başta olmak üzere, Çin Nijerya'ya toplam 272 adet zırhlı araç teslim etmiştir. Aynı zamanda, Çin iki adet *Wing Loong-2* tipi SİHA teslim etmiş ve hâlihazırda iki adet *CH-3* ve dört adet *CH-4B* tipi SİHA siparişleri mevcuttur.

Nijerya'nın tedarikçi tabanını mümkün olduğunca çeşitlendirme arayışının önemli bir göstergesi de Fransa'dan teslim aldığı toplam on iki adet devriye botu (*patrol craft*) ve İtalya'ya verilen on iki adet *M-346FA* tipi saldırı uçağı siparişidir. Son olarak, 2021 yılında Türkiye'den de iki adet *OPV-76* tipi devriye gemisi (*offshore patrol vessel*) siparişi verilmiştir.²¹

Grafik 5-14: Türüne, Tedarikçisine ve Sayısına Göre Mali'nin En Çok İthal Ettiği Uçaklar, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

20. SIPRI.

21. Ibid.

SIPRI'nin Ticaret Sicilleri verilerine göre, Mali'nin 2017-2021 dönemi içerisinde vermiş olduğu tüm uçak siparişlerinin teslim edilmiş olduğu kaydedilmektedir. Nijerya örneğinde olduğu gibi Mali'nin ithal ettiği uçaklar arasında da öne çıkan ürünler Rusya menşeli *Mİ-35M* tipi savaş helikopteri ve *Mİ-8MT/Mİ-17* tipi silahlı nakliye helikopterleridir. Rusya her üründen dörder adet teslim ederek Mali'nin toplam silah alımlarının yüzde 42'sini karşılayarak Mali'nin en büyük silah tedarikçisi olmuştur (Bkz. Grafik 5-7). *Mİ-8MT/Mİ-17* tipi helikopterlerin satış bedeli 61 milyon ABD doları olarak kaydedilmektedir. Yine Nijerya örneğinde olduğu gibi Brezilya Mali'ye de *EMB-314 Super Tucano* tipi eğitim/avcı uçağı satmıştır (Bkz. Grafik 5-14) ve yüzde 10 pay ile Mali'nin üçüncü en büyük tedarikçisi olmuştur. Bunun dışında, Çin'den iki adet *Y-12* tipi hafif nakliye uçağı, Fransa'dan da iki adet *AS-532 Cougar/AS-332* tipi ikinci el nakliye helikopteri teslim edildiği kaydedilmektedir.

Uçak kategorisinin ardından Mali'nin alım yaptığı ikinci en büyük silah kategorisi olan zırhlı araçlara bakıldığında ise 100 adet *Typhoon* tipi zırhlı personel taşıyıcı satarak en büyük tedarikçi BAE olmuştur. BAE'nin yanında, Güney Afrika da toplam 102 adet zırhlı personel taşıyıcı ithal etmiştir (bunlardan yetmiş birinin Almanya tarafından fonlandığı kaydedilmektedir).

Tablo 5-1: Etiyopya'nın İthal Ettiği Silahlar ve Tedarikçileri, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Tedarikçi	Silah Türü	Teslimat Yılı
Rusya	Dört adet 96K9 Pantsyr-S1 tipi Hava Savunma Sistemi, 100 adet Satıhtan Havaya Füze	2019
Ukrayna	Sekiz adet ST-68 tipi Hava Arama Radarı	2016-2017
Çin	10 adet Satıhtan Karaya Füze, Dört adet Otomatik Tahrikli Çoklu Roketatar, Dört adet Çekili Çoklu Roketatar	2018-2020
ABD	Bir adet C-130E Hercules tipi Nakliye Uçağı	2018
Türkiye	Bir adet Bayraktar TB-2 tipi SİHA	2021
Bilinmeyen	İki adet Wing Loong-1 tipi SİHA	2021

Son olarak, yukarıda da gösterildiği gibi, Etiyopya'nın silah ithalatlarında sensör, füze ve hava savunma sistemi kategorileri arasında neredeyse eşit bir dağılım söz konusu olmuştur (Bkz. Grafik 5-10). Rusya dört adet *Pantsyr-S1* tipi hava savunma sistemi ve onlarda kullanılmak üzere 100 adet sa-

tıhtan havaya füze (*surface-to-air missile, SAM*) satarak Etiyopya'nın toplam silah alımının yüzde 41'ni oluşturmuş ve ülkenin en büyük tedarikçisi olmuştur (Bkz. Grafik 5-6 ve Tablo 5-1). Diğer yandan, Ukrayna sekiz adet *ST-68* tipi hava arama radarı teslim ederek Etiyopya'nın ikinci en büyük tedarikçisi olmuştur. İthal edilen ikinci en büyük silah kategorisi olan füzelerin önemli bir kısmı Çin tarafından karşılanmıştır (Bkz. Tablo 5-1). Son olarak, Etiyopya'nın silah alımlarında uçakların payı (Afrika'nın diğer büyük alıcılardan farklı olarak) genelde düşük olmuştur. Ancak uçak kategorisinde son iki yılda ithal edilen SİHA'lar dikkat çekmektedir. Buna göre Etiyopya 2021 yılında Türkiye'den bir adet *Bayraktar TB-2* tipi ve bilinmeyen bir tedarikçiden iki adet *Wing Loong-1* tipi SİHA teslim almıştır.²²

5.4. SAHRA ALTI AFRİKA'YA SİLAH TRANSFERİNE İLİŞKİN ÖNEMLİ NOTLAR VE EĞİLLİMLER

- 2017-2021 döneminde Sahra Altı Afrika dünyada yapılan tüm silah transferlerinin sadece % 2'ni oluşturarak dünyanın en az silah ithal eden bölgesiydi.
- Dünya çapında Afrika ülkelerinin silah talepleri ve alımlarının çok düşük seviyelerde seyretmesi üç temel faktörle ilişkilendirmek mümkündür: bu ülkelerin çok düşük ekonomik gelişme seviyeleri, sınırlı askerî profesyonelliği ve düşük teknolojik tabanlarıdır.
- Afrika ülkelerinin silah alımlarını sınırlandıran üç faktör doğrudan onların yöneldiği silah sistemleri ve silah tedarikçisi tercihlerini de etkilemektedir.
- Bölgesel ülkelerin düşük ekonomik gelişme seviyeleri onları nispeten daha ucuz ve ödeme seçenekleri daha esnek olan silah sistemlerine yönlendiriyor. Ülkelerin sınırlı askerî profesyonelliği ve düşük teknolojik tabanları ise kullanılması ve bakımı nispeten daha kolay olan silah sistemlerine yönlendiriyor.

22. Her ne kadar bu silahın satışını kimin gerçekleştirdiği kesin olarak bilinmese de *Wing Loong-1* tipi SİHA'nın Çin merkezli Chengdu Uçak Tasarım Enstitüsü (*Chengdu Aircraft Design Institute, CADI*) tarafından geliştirildiği bilinmektedir. Bkz. AVIC *Wing Loong I Drone (Medium-Altitude Long-Endurance UAV)*, *China Military Done Alliance*, <https://www.militarydrones.org.cn/wing-loong-uav-drone-china-price-manufacturer-p00092p1.html>, (Erişim Tarihi: 01.03.2023).

- ABD ve Avrupa ülkelerinin ürettiği sistemlerin daha pahalı, daha sofistike olması ve ödeme seçeneklerinin fazla esnek olmamasından dolayı Afrika ülkeleri bu sistemleri pek tercih edemiyorlar. Bunun yerine, büyük ölçüde Rusya ve Çin menşelili silahlar tercih edilmiştir.
- Rusya ve Çin son on yıldır Afrika ülkelerinin açık ara en büyük silah tedarikçileri olmuştur. İkisi de silah satışlarını Afrika üzerine nüfuzlarını artırma amacıyla kullanmaktadırlar. Son yıllarda özellikle Çin kendisini Rusya menşelili silahlarına bir alternatif olarak konumlandırma çalışıyor.
- ABD ve Avrupa ülkelerinin Afrika'ya yönelik dış politika, ekonomik ve güvenlik çıkarlarına rağmen (başta terörle mücadele olmak üzere), ve Avrupa ülkelerin bölgenin eski sömürgeci gücü olmasına rağmen, bu bölgeye yapılan silah transferleri çok sınırlı kalmıştır.
- 2017-2021 döneminde toplam 34 Afrika ülkesi silah ithal etmiş ama sadece dört ülke bölgeye yapılan tüm silah transferlerinin % 51'ni oluşturuyordu: Angola, Nijerya, Etiyopya ve Mali. Angola ve Nijerya bir önceki dönemde de (2012-2016) Afrika'nın en büyük silah ithalatçısı konumunda olmuşlardır.
- Afrika ülkelerinin arasında yıllardır en büyük silah ithalatçıları Angola ve Nijerya'nın olması beklenir bir durum zira bu iki ülke açık ara Afrikanın en büyük petrol üreticileridir. İlave olarak, Nijerya Afrika'nın en büyük nüfus ve ekonomisine sahiptir.
- 2017-2021 döneminde Angola, Etiyopya ve Mali'nin açık ara en büyük silah tedarikçisi Rusya olmuştur. Nijerya ise silah alımlarında tedarikçi tabanını mümkün olduğunca çeşitlendirmeye çalışmaktadır. 2012-2016 dönemine göre Nijerya'ya olan silah transferlerindeki Rusya'nın payı düşmüş ve son beş yılda az farkla da olsa ülkenin en büyük silah tedarikçisi Çin olmuştur.
- Afrika ülkeleri için Çin menşelili silahların en çekici yanı diğer tedarikçilere göre daha ucuz olmalarıdır, ama tüm bu kalite pahasına gelmektedir.
- 2017-2021 döneminde Angola, Nijerya ve Mali'ye yapılan silah transferleri arasında uçaklar açık ara en büyük kategoriyi oluşturmaktadır. Bu üç ülkenin silah alımlarındaki uçakların üstünlüğü bir trendin devamı olarak değerlendirmek mümkün zira 2012 – 2016 dönemine gö-

re silah alımlarındaki uçakların payı giderek artmıştır.

- Afrika'nın diğer üç büyük alıcıdan farklı olarak, Etiyopya 2017-2021 döneminde ithal ettiği silah sistemleri çeşitlendirdi ve üç farklı kategori arasında (sensör, füze, hava savunma sistemi) eşit bir dağılım söz konusu olmuştur.
- Angola'ya transfer edilen uçak türleri arasında en büyük kısmı Rusya menşelili *Su-30K* saldırı uçaklarından oluşturulmaktadır.
- Nijerya'nın ithal ettiği en büyük silah kategorisi olan uçaklar arasında öne çıkan ürün Rusya menşelili *Mİ-35M* savaş helikopterleridir. En büyük silah tedarikçisi olan Çin ise en fazla zırhlı araç satmıştır. Nijerya'nın tedarikçi tabanını mümkün olduğunca çeşitlendirme arayışlarının önemli bir göstergesi de Fransa'dan teslim aldığı toplam 12 devriye botu (*patrol craft*) ve İtalya'ya verilen 12 *M-346FA* saldırı uçağı siparişidir.
- Nijerya örneğinde olduğu gibi, Mali'nin ithal ettiği uçaklar arasında da öne çıkan ürünler Rusya menşelili *Mİ-35M* savaş helikopteri ve *Mi-8MT/Mi-17* silahlı nakliye helikopteridir.
- Etiyopya'nın 2017-2021 döneminde ithal ettiği silah sistemleri arasında öne çıkan ürünler Rusya menşelili *Pantsyr-S1* hava savunma sistemi ve Ukrayna menşelili *ST-68* hava arama radarıdır.

KAFKASYA VE ORTA ASYA'DA SAVUNMA SANAYİİ EĞİLMELERİ

6.1. GİRİŞ

Bir ülkenin milli güvenlik kapasitesini artırmak için yerli üretim veya ithalat yoluyla mal ve hizmet temini yapılır. Söz konusu mal ve hizmet türleri çok geniş bir yelpazede bulunabilir. Savaş uçağı, tank, top, silah vb. ihtiyaçlar olabileceğı gibi askerlerin yemek, giyim ihtiyaçları ve bilgisayar yazılımı gibi hizmet alım türleri de söz konusu olabilir.

Bir ülkenin savunma ihtiyacına binaen yurtdışından ithalat yoluyla mal ve hizmet alımıyla beraber söz konusu ithalatı kendi ulusal ekonomisi bünyesinde üretme tercihi uluslararası politik ekonomi yaklaşımları çerçevesinde izah edilebilir. Bu yolla mesele daha berrak biçimde anlaşılır. Sadece iktisadi bakış açısı ile ele alındığında en kaliteli mal veya hizmeti en düşük ücretle satın alma şeklinde değerlendirilebilecek olan bu durumu realist bakış açısı siyasî parametreyi denklemin merkezine oturtarak inceler. Türkiye'nin 1960'lı yıllardan itibaren ve özellikle de 1974 Kıbrıs Harekâtında bizzat deneyimlediğı gibi hayati çıkarları için gerçekleştirme durumunda olduğı askerî operasyonlarda dış aktörlerin, parası ödendiğı hâlde savunma ürünlerini transfere yanaşmadığı görülmüştür.¹ Bundan dolayıdır ki Türkiye'nin, savunma sanayiinin güçlü bir şekilde tesis edilmesi, yurtdışından savunma ürünlerini ithal etmesi veya kendi ürünlerini yurtdışına ihraç etmesi noktasında birinci parametre ekonomik menfaat olmaması beklenir. Özetle, bu bölümde ele alınacak olan Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine yönelik savunma sanayi ihracat potansiyelini değerlendirirken ekonomik bakış açısı veya fayda/maliyet analizinin ötesinde kültürel coğrafya ve tarihin en önemli alanlarından biri olan söz konusu bölgede Türkiye'nin müttefikleriyle güvene ve kardeşlik hukukuna daya-

---

1. Ayşe İrem Aycan Özer, (2019), *The Rise of Turkish Defence Industry*, Ankara: SETA Yayınları.

lı daimî ilişkiler göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye için savunma sanayi ihracatı sadece mal ve hizmet ihracatı ve gelir elde etmek amacıyla değil, Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında gerçekleştirilen barış koruma operasyonları veya Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde güçlü bir ittifakın lider ülkesi olma durumu gibi diğer önemli unsurlar da hesaba katılarak gerçekleştirilmelidir.

SIPRI verilerine göre, 2012-2016 döneminde küresel savunma sanayi ihracatında Türkiye'nin payı binde 7 iken 2017-2021 döneminde binde 9'luk bir hisseye ulaşılmıştır. Türkiye bu iki dönem arasında savunma sanayi ihracatını dolar bazında yüzde 31 arttırmıştır. Dünya savunma sanayi ihracatçıları içinde Türkiye on ikinci sırada yer almakta olup listedeki yirmi beş ülkenin ihracat toplamı tüm satışların yüzde 99'una tekabül etmektedir. 2017-2021 döneminde Türkiye'nin savunma sanayi ürünlerinin en büyük üç alıcısı Türkmenistan (yüzde 16), Katar ve Umman (her biri yüzde 14) olmuştur.

Türkiye'nin 2013 yılında 161 milyar ABD doları olan toplam ihracat büyüklüğü on yıl içinde kademeli biçimde artarak 2022 yılında 254 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Son on yıl içinde yıllık toplam ihracat tutarı bazında en fazla ihracat yapılan yirmi ülke içinde Kafkasya veya Orta Asya ülkesi bulunmaktadır. TÜİK verilerine göre, ülke grubu olarak Türk cumhuriyetlerine son on yılda yapılan ihracat toplamı 4,5-7,5 milyar ABD doları civarında, inişli çıkışlı bir rotada seyretmiştir. 2022 yılında en yüksek tutar olan 7,9 milyar ABD doları rakamına ulaşılmıştır. Türkiye'nin genel bazda savunma sanayii ihracatı 2020 yılında 2,2 milyar ABD dolarlık rakamdan 2021 yılında 3,2 milyar ABD dolarlık tutara ulaşmıştır. 2022 yılında 4,3 milyar ABD dolara ulaşılmış olup sektörün toplam cirosu yurtiçi satışlarla birlikte 11 milyar ABD dolarını aşmıştır.² Türkiye'nin 2020'de savunma ve havacılık sektöründe en fazla ihracat yaptığı ülke 1,1 milyar ABD dolarıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olurken 202 milyon ABD dolarıyla Azerbaycan ikinci sırada yer almıştır. 2020 yılındaki Karabağ Savaşı'ndan sonra istatistiklerde ciddi bir dönüşüm gözlemlenmektedir. Türkiye'nin savunma ürünleri ihracatında büyük ivmelenme yaşadığı alıcı ülkeler arasına Kırgızistan ve Özbekistan da son iki yıldır girmeye başlamıştır.³

-
2. Savunma Sanayisinde Yeni Rekor Geliyor! İhracatta 4 Milyar Dolar Aşılacak, (2022, 30 Eylül), *Sabah*, <https://www.sabah.com.tr/video/ekonomi/savunma-sanayisinde-yeni-rekor-geliyor-ihracatta-4-milyar-dolar-asilacak>, (Erişim Tarihi: 01.02.2023).
  3. Göksel Yıldırım, (2022, 3 Ocak), Savunma ve Havacılık Sanayisi 2021'i Yeni İhracat Rekoruyla Kapattı, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/savunma-ve-havacilik-sanayisi-2021i-yeni-ihracat-rekoruyla-kapatti/2464139>, (Erişim Tarihi: 17.02.2023).

Türkiye'nin son 3 yıldaki ihracatında insansız hava aracı, mühimmat, füze sistemleri, zırhlı araçlar, motor parçaları, yedek parçalar, av tüfekleri, namlulu silahlar, silah kuleleri ve askerî helikopterler listenin başındadır.⁴ Türkiye'nin 2022 yılı itibarıyla savunma ve havacılık sanayii sektöründeki ihracat performansında insansız hava araçları sektör ihracatının yüzde 24,5'ine tekabül eden 871,4 milyon ABD dolarlık kısmını karşılamıştır. Türk savunma sanayiinin zırhlı araç üreticilerinden *Nurol Makina*, başta Türk Silahlı Kuvvetleri ve Emniyet Genel Müdürlüğü'ne yapılan satışlar olmak üzere yurt içi faaliyetlerini artırarak sürdürmekte; yurt dışında da *Ejder Yalçın*, *Yörük* ve *Ejder Toma* gibi zırhlı araç modellerini Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri de dâhil birçok ülkeye ihraç etmektedir.⁵ Türkiye'nin hem ASELSAN gibi kamu firmaları hem de *Nurol*, *Otokar*, *Baykar* ve *Vestel* gibi özel şirketlerinin katılımı ile güçlü bir savunma sanayii ekosistemi oluşturma iradesi bulunmaktadır.

Ulusal savunma sanayiinin gelişimi bağlamında ekosistem yaklaşımı önemli parametrelerden biridir. Sadece bir fabrika kurmakla iş bitmemekte; çok geniş bir satış içinde ve sürdürülebilirlik dâhilinde savunma sanayiinin gelişimi tasarlanmalıdır. Savaş uçağı, tank ve savaş gemisi gibi bazı ürünlerin ilk etapta AR-GE çalışmasını ve sonrasında belli ölçekte alıcısını garantilemek elzemdir.⁶ Özetle, ölçek ekonomisinin gereklilikleri uzun vadede hesap edilmelidir. Bu minvalde Türkiye'nin kültürel coğrafyasında bulunan Pakistan ve Endonezya gibi kalabalık nüfuslarla birlikte Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin de söz konusu ölçek ekonomisinin ve Türkiye savunma sanayiinin doğal uzantıları olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Soğuk Savaş döneminde ABD'nin ekonomik büyüklüğünün yarısına sahip olan Sovyetler Birliği savunma harcamaları bakımından rakibine göre daha fazla pay ayırmaktaydı ki bu durum sürdürülebilir olmaktan uzaktı.⁷ Nitekim ABD Başkanı Ronald Reagan 1980'li yıllarda Yıldız Savaşları projesini açıkladığında Sovyet elitleri için artık rekabetin sürdürülemez olduğu gün yüzüne çıkmıştı.

4. Türk Savunma Sanayinin 2022 Yılı İhracat Şampiyonları, (2022, 20 Aralık), *Savunma Sanayi ST*, <https://www.savunmasanayist.com/turk-savunma-sanayinin-2022-yili-ihracat-sampiyonlari/>, (Erişim Tarihi: 01.02.2023).

5. Göksel Yıldırım, (2019, 23 Şubat), Türk Zırhlılarından 'Dünyanın' Fırsatı, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-zirhlilarindan-dunyanin-firsati/1400713>, (Erişim Tarihi: 01.02.2023).

6. Özer, (2019), s. 30.

7. *Ibid.*, s. 33.

Alışveriş yaparken en kaliteli ve ihtiyaca uygun ürünü bulmak için arayış içinde olmak ve uzun vade içinde sürdürülebilir bir tedarik ilişkisi tesis etmek bazı işlem maliyetlerini (*transaction costs*) gerektirir. Satış tarafında da yeni piyasalara girmek, politik ilişkiler kurmak, lobi ve tanıtım yapmak ve hatta bazen ülkenin en üst düzeyde yetkililerine rüşvet vermek de dâhil farklı sıra dışı faktörler zikredilmektedir.⁸

Diğer üretim süreçlerinden farklılık arz eden savunma ürünlerinin küresel pazara sunulmasında bir diğer zorluk da veri eksikliği meselesidir. Savunma sanayii, dış politika ve savunma ürünleri ithalatında bilimsel bir çalışma yapma ve analiz üretme bağlamında en önemli handikaplardan biri söz konusu alanlardaki son gelişmeler hakkında bilgi elde etmenin zorluklarıdır. Açık kaynaklarda bir miktar veri olsa da ülkeler arasındaki görüşmeler ve imzalanan anlaşma ve kontratların şeffaf biçimde açıklanmaması bazı analizleri yeterince sağlıklı olmasına engel teşkil etmektedir. Bir diğer engelin de eski Sovyetler Birliği alanındaki ülkelerin büyük çoğunluğunda çok yaygın biçimde gözlemlenen yolsuzluk, kayırma, yönetici elitin kendi özel şirketleri ve kamu malları arasındaki belirsiz sınırlar olduğu iddia edilebilir.

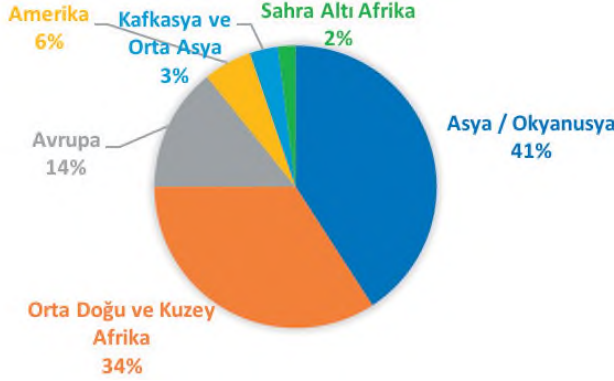
6.2. ORTA ASYA VE KAFKAYSA BÖLGELERİNE GENEL BAKIŞ

Bu bölümde ele alınan beş Orta Asya devleti ve üç Kafkasya devletinin Sovyetler Birliği sonrasında savunma alanında yaptıkları ithalat davranışlarının genel analizi yapılmaktadır. Analizleri temel teşkil etmek üzere standart literatür taraması yapılmış, SIPRI verileri mümkün olan en son yıla kadar (genelde 2021 veya bazı durumlarda 2022) derlenmiş, gazeteler, sektör dergileri, ajanslar ve savunma sanayi alanında ilgisi olan sosyal medya hesapları taranmıştır.

Ulusal hükümetlerin savunma alanında yaptıkları ithalatta birçok farklı etken söz konusu olabilir. Örneğin, ülkenin ordu mevcudu, milli geliri, dış politika öncelikleri, coğrafi konumu ve topoğrafik özellikleri, komşularından veya diğer hasım devletlerden tehdit algılaması gibi faktörler dışarıdan neyin, ne kadar alınacağı konusunda ipucu verebilir. Ülkenin milli ekonomisi sınırlı ise farklı bir ithalat kalıbı olurken zengin ve iç-dış savaş tehdidi yüksek olan ülkelerin farklı bakış açıları olabilir.

8. Stefan Markowski, Peter Hall ve Robert Wylie (Eds.), (2009), *Defence Procurement and Industry Policy*, New York: Routledge., s.31.

Grafik 6-1: Küresel Silah Transferinde Kafkasya ve Orta Asya Bölgelerinin İhracat Hacimleri, 2017-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile savunma sanayi ihracatına yönelik girişim ve tanıtım faaliyetlerinde göz önünde bulundurulması gereken bir faktör de söz konusu ülkenin alışkanlıkları, teknik uyum ve envantere olan mevcut silah sistemleri ile teknik uyuma sahip ürünlerin tedariki noktasıdır.⁹ Orta Asya ve Kafkasya devletleri Sovyetler Birliği'nin güney kanadını oluşturan ülkelerdir. Bu genç devletlerin ordu ve milli güvenlik politikalarını belirleyen en önemli unsurlardan biri Sovyetler Birliği'nden devralınan kurumsal yapı ve geleneklerle beraber Sovyet Döneminin mirası olan siyasî ve sosyolojik sorunlardır. Eskiden Varşova Paketi üyesi olan ve hemen hemen tamamı Sovyet askerî okullarında yetişen subayların zihinsel yapısı alınan kararları etkilemektedir.

Şunu not etmek faydalı olabilir: savunma alımları, söz konusu ülkenin küresel ve bölgesel siyasette izlediği genel politika ve ittifak yapısından etkilenebilir. Ayrıca, alım yapabilmek için gerekli finansal fonların temini, teknoloji transferi, ortak üretim imkanları gibi faktörler de önemli olabilir. Orta Asya ve Kafkasya devletleri bağımsızlıklarının ilk yıllarında çok büyük oranda Rusya'ya bağımlı hâldeydi. Zaman geçtikçe bazı devletler daha özgün ve farklı kaynaklardan beslenen bir milli savunma sistemi için adım atarken Kırgızistan ve Tacikistan gibi kaynak bulmada sorun yaşayan ülkeler Rusya'ya bağımlılıktan kurtulamamışlardır. Özellikle son yıllarda askerî iş birliği ve savunma sanayii yapılanması bakımından Kazakistan, Özbekistan ve hatta Çin, Fransa, Güney Kore, İsrail ve Türkiye gibi farklı ülkelerle iş birliği ve ithalat imkânlarını denemeye başlamışlardır.

9. Markowski, Hall ve Wylie, (2009), s. 36.

Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki devletlerin kendi jeostratejik konumları, sosyolojik yapıları, Sovyet geleneği vb. özelliklerinden kaynaklanan tehdit algılamaları çerçevesinde özellikle son on yılda ordularını modernize etme ve tehditlere karşı hazırlıklı olma bağlamında ciddi girişimleri olduğu söylenebilir. Bu bölgede mevcut yapısal güvenlik sorunları ve istikrarı tehdit edici genel durumlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Etnik ve Dini Sorunlar Kaynaklı Tehditler: Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde hem etnik farklar hem dini farklar ve hatta farklı aşiret yapıları nedeniyle kaynaklara erişim ve sosyal adalet bakımından sorunlar yaşanabilmektedir.
2. Sınırların Güvenliği: Hâlen ikili düzeyde antlaşma ile belirlenmemiş olan sınırlar, belirlenmiş olsa da tartışmalı sınırlar, coğrafi zorluklar nedeniyle sınırları korumanın zorluğu gibi meseleler sınır güvenliğine ilişkin sorunların kaynağını oluşturmaktadır. Mafya ve terör gruplarının kırılğan sınır güvenliği nedeniyle olağan dışı hareketliliği; bunun haricinde kimi ülkelerde gümrük memurları ve güvenlik personelinin yolsuzluk ve rüşvete temayülü nedeniyle suç ve mafya yapılanmalarının giderek güçlenmesi sınır güvenliği sorununu güçlendirmektedir. Sınır güvenliği ile devlet inşası süreci birbirini besleyen iki devingen süreç olup ilgili ülkelerin modern devlet inşasında yetersiz kaldıkları ölçüde sınır güvenlikleri de akim kalmaktadır.
3. Su ve Enerji Kaynaklarının Güvenlik Boyutu: Sovyetler Birliği Döneminde aynı ülkenin farklı bölgeleri iken günümüzde bağımsız birer ülke olarak ayrışan söz konusu sekiz devlet su ve enerji kaynaklarının kullanımı konusunda farklı görüşlere sahip olup söz konusu farklılıkların yarattığı gerginlikler sebebiyle aralarında şiddet ve çatışma ihtimali artmaktadır.
4. Terörizm: Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında farklı bir politik ekonomi düzenine geçilmesinden kaynaklı uyum sorunları bireylerin radikalize olmasında etkili olmuştur. DEAŞ, El-Kaide, Özbekistan İslami Hareketi, El-Ensarullah gibi şiddete dayalı gruplar ciddi bir güvenlik tehdidi teşkil etmektedir.

Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde savunma doktrinini ve savunma ekipmanları ihtiyacını belirleyen en önemli parametrelerden biri coğrafi koşullardır. Güney Kafkasya ülkeleriyle Rusya Federasyonu arasında dağlık arazi ve dar geçitler bulunur. Orta Asya'nın çatışma ve terör tehdidi en yüksek

bölgesi olan Tacikistan, Kırgızistan ve Afganistan'ın dağlık arazisi düşünüldüğünde tanktan ziyade helikopter gibi hız ve manevra kabiliyeti yüksek olan silahlara ve hava savunma ve gözetleme ekipmanlarına yönelik ihtiyaç daha ön plana çıkmaktadır.

Orta Asya bölgesinde devletler arası uzlaşmazlık konuları arasında sınır aşan suların kullanım durumu, Fergana Vadisi'nde yoğunlaşan nüfus, sınır anlaşmazlıkları, anklav ve eksklav denilen başka ülke sınırları içinde veya arasında kalan etnik gruplar yer almaktadır. Özbekistan-Tacikistan, Özbekistan-Kırgızistan ve Tacikistan-Kırgızistan sınırlarının taraflar arasında tartışmalı oluşu nedeniyle çıkması muhtemel çatışmalarda farklı ülkelerden alınan silahların kullanımının sorunlu olabileceği hatırlanmalıdır.

Bu kitapta dikkat edilmesi gereken konu savunma sanayi ihracatında bölge ülkelerindeki siyasî denge ve realitelerin göz önünde bulundurulmasıdır. Orta Asya ülkelerinden başta Özbekistan ve Tacikistan olmak üzere kimi ülkelerin ulusal güvenlik önceliklerinin başında terörle mücadele gelmektedir. Ayrıca Savunma Sanayi ihracatı bağlamında düşündüğümüzde söz konusu ülkelerle ilişki kurarken mevcut politik ekonomi dinamikleri ve farklılaşan güvenlik kaygılarını göz önünde bulundurulmadan randıman almak mümkün olmayacaktır.

Orta Asya ülkeleri ile Rusya haricindeki ülkelerin düşük hacimli dış ticaretinin bir sebebi de Kazakistan haricindeki Orta Asya ülkelerinin finansal kurumsal yapıları zikredilmektedir. Ticaretin artması için Türkiye devlet bankalarından en az birinin Orta Asya'nın önemli şehirlerinde şube açması etkili olacaktır. Orta Asya'da halkın büyük çoğunluğu bankacılık sektörüne güvenmediği için sadece günlük işlemler için bankaları kullanmaktadır.

Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi (*Belt and Road Initiation, BRI*) mega projesinde birçok iş birliği alanı mevcuttur. Bu projenin ve genelde Çin'in ikili ilişkilerinin en önemli unsurlarından biri Pekin'in borç verme kapasitesidir. Orta Asya devletleri içinde dış borç bağımlılığı bakımından öne çıkan ülkeler Kırgızistan ve Tacikistan'dır. Çin'in bu iki ülkeye yönelik kullandığı en önemli diplomasi unsurlarından biri borç diplomasisidir. Kırgızistan'ın dış borç stokunun yüzde 38,1'lik kısmı Çin İhracat Bankasının verdiği kredilerden kaynaklıdır. Aynı durum Tacikistan için yüzde 59'dur.¹⁰ Özetlenecek olursa Türkiye'nin silah satışlarında destek için mümkün merteye finansal kolaylıkları da genel paketin içine yerleştirilmesi önemli bir değişken olabilir.

10. Laruelle (ed.), (2018), s. 5.

Tablo 6-2: Orta Asya Ülkeleri Temel Göstergeler

Ülke	Nüfus (2021) (Milyon Kişi)	Beşeri Gelişim (2021 Sıralama- 191 ülke içinde)	Ortalama Yaşam Beklentisi (Yıl)	Ortalama Eğitim (2020) (Yıl)	Kişi Başına Milli Gelir (2017 Alım Gücü- ABD Doları)
Azerbaycan	10,1	91	69.4	10.5	14,257
Gürcistan	3,7	63	71.7	12.8	14,664
Ermenistan	2,8	85	72.0	11.3	13,158
Kazakistan	19,0	56	69.4	12.3	23,943
Özbekistan	34,9	101	70.9	11.9	7,917
Türkmenistan	6,3	91	69.3	11.3	13,021
Kırgızistan	6,7	118	70.0	11.4	4,566
Tacikistan	9,7	122	71.6	11.3	4,548

Kaynak: UNDP Human Development Report, 2021/2022, Dünya Bankası, 2021.

Tablo 6-3: Orta Asya Ülkeleri Temel Makroekonomik/Askerî Göstergeler

Ülke	GSYİH (Milyar ABD Doları)	Bütçe Harcamaları 2017 (Milyar ABD Doları)	Savunma Harcamaları (Milyar ABD Doları)	Askerî Personel Sayısı	Kamu Dış Borç/ GSYİH (2020), %
Azerbaycan	48,1	10,2	3,4	65,000	54,1
Gürcistan	17,7	4,9	0,78	30,000	65,8
Ermenistan	13,7	3,2	1,6	45,000	63,4
Kazakistan	181,1	38,3	3,6	40,000	26,6
Özbekistan	57,7	15,1	3,0	60,000	24,3
Türkmenistan	40,8	6,7	1,5	30,000	28,8
Kırgızistan	8,4	2,4	0,40	12,000	72,2
Tacikistan	8,0	2,3	0,36	10,000	50,4

Kaynak: UNDP Human Development Report, 2021/2022; Dünya Bankası, 2021; CIA World Factbook.

Tablo 6-4: 2020 Yılı Dış Ticaret Göstergeleri

Ülke	Dış Ticaret Hacmi (Milyon ABD Doları)	İthalat (Milyon ABD Doları)	En Çok İthalat Yapılan Ülke	İhracat (Milyon ABD Doları)	En Çok İhracat Yapılan Ülke
Azerbaycan	24,464	10,731	Rusya Türkiye Çin ABD Almanya	13,733	İtalya Türkiye Rusya Yunanistan Hırvatistan
Gürcistan	11,396	8,053	Türkiye Rusya Çin ABD Azerbaycan	3,343	Çin Azerbaycan Rusya Bulgaristan Ukrayna
Ermenistan	24,464	10,731	Rusya Türkiye Çin ABD Almanya	13,733	İtalya Türkiye Rusya Yunanistan Hırvatistan
Kazakistan	85,030	38,081	Rusya Çin G. Kore Almanya ABD	46,949	Çin İtalya Rusya Hollanda Özbekistan
Özbekistan	33,301	20,020	Çin Rusya Kazakistan G. Kore Türkiye	13,281	X Rusya Çin Türkiye Kırgızistan
Türkmenistan					
Kırgızistan	5,251	3,387	Rusya Çin Kazakistan Türkiye Özbekistan	1,864	İngiltere Kazakistan Rusya Özbekistan Türkiye
Tacikistan	3,857	3,139	Rusya Kazakistan Çin Özbekistan Türkiye	718	Türkiye Kazakistan Özbekistan Afganistan Rusya

Kaynak: Dünya Bankası, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ARM/Year/2020/Summarytext>.

SIPRI raporlarına göre Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin askerî harcamalarının ciddi biçimde arttığı gözlemlenmektedir. Örneğin 2000 yılı itibarıyla Orta Asya'daki beş devletin toplam askerî harcamaları 3,7 milyar ABD doları iken 2020 yılı itibarıyla bu rakam 12,3 milyar ABD doları olarak tahmin edilmektedir. Kafkasya'nın üç devleti için 2000 yılı savunma harcamaları toplamı 650 milyon ABD doları civarında iken bu rakam 2020 yılında 2,2 milyar ABD doları olarak tahmin edilmektedir. 2020'de Orta Asya'daki en büyük silah ithalatçıları Özbekistan ve Kazakistan'dır. Söz konusu dönemde bu iki ülke, bölgenin silah ithalatının yüzde 80'inden fazlasını gerçekleştirmiştir. Türkmenistan'ın savunma harcamalarına gelince Türkmenistan'ın savunma harcamaları hakkında, ülke hükümeti genellikle ayrıntılı bilgi yayınlamadığından, askerî harcamalara ilişkin istatistik ve veriler konusunda dikkatli olmak gerekmektedir.

Tablo 6-5: Orta Asya ve Kafkasya Ülkeleri Ordu Güç Göstergeleri.
Kaynak: Global Fire Power, <https://www.globalfirepower.com/>.

Ülke	Küresel Ligde Ordu Güç Sıralaması (2022 Yılı)
Azerbaycan	57.
Gürcistan	85.
Ermenistan	94.
Kazakistan	63.
Özbekistan	62.
Türkmenistan	82.
Kırgızistan	104.
Tacikistan	120.

Uluslararası bir sivil toplum kuruluşu (STK) tarafından düzenlenen ulusal ordu güç sıralaması da Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri bağlamında belli ölçüde fikir verebilecek bir veri deposudur. *Global Fire Power* isimli sıralama endeksine göre 145 ülkenin askerî gücü hakkında veri oluşturulmuş ve sıralama yapılmıştır. Ülkelerin askerî gücü ve savunma/harp kapasitesi bağlamında önemli parametreler ülkenin coğrafi büyüklüğü, coğrafi yapı, dağlık ve engebeli alanlar, sahil ve denize çıkış, lojistik durum, havaalanları, ekonomik ve ikmal kapasitesi, enerji kapasitesi, kişi başına gelir, dış borç stoku,

demografik ve nüfus yapısı, eğitimli ve disiplinli nüfus ele alınan değişkenler arasındadır. Bunun haricinde ülkesi için ölmeyi göze alabilen nüfus, milli değerler vb. gibi sosyolojik verilerden de yararlanmak düşünülebilir. Her ne kadar subjektif olsa da fikir vermesi bakımından Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine dair verileri (ihtiyat dâhilinde) göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır. Ülkelerin askerî harcamaları ile güç sıralaması arasında bir bağlantı olduğunu gösterse de ulusal orduların kendi iç dinamikleri, tarihsel kökenleri ve askerî tecrübeleri de sıralamada etkilidir. Özellikle Türkiye, Mısır ve İsrail askerî harcamalarda ilk on içinde yer almasa da ordu güç endeksinde üst sıralarda bulunmaktadırlar.

6.3. ORTA ASYA VE KAFKASYA ÜLKELERİNİN SAVUNMA VE GÜVENLİK EĞİLİMLERİ

Günümüzde 75 milyona varan -Orta Asya ülkeleri nüfusunun 17-18 milyon civarındaki yüzde 25'lik önemli bir bölümü Fergana Vadisi denilen dar alanda yaşamaktadır. 22 bin kilometre kare yüz ölçümü olan söz konusu bölge Türkiye'nin yüzde 3'ü ya da Kırgızistan'ın yüzde 11'i kadardır. Tacikistan'ın Sugd oblasti, Kırgızistan'ın Batken, Celalabad ve Oş oblastlarıyla birlikte Özbekistan'ın Namangan (kısmen), Andican ve Fergana oblastlarını içermektedir. İki büyük nehir (Amu Derya ve Siri Derya Nehirleri) tarafından beslenen verimli Fergana Vadisi sadece tarımsal üretim için değil sanayi tesisleri için de elverişli bir konum olmuştur. Orta Asya'nın günümüzde en güçlü sanayi gücü olan Özbekistan'ın otomobil fabrikası da bu bölgededir.

Fergana Vadisini paylaşan üç ülke olan Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki ihtilafli konulardan biri de su kullanımı ile ilgilidir. Orta Asya'nın en fakir iki ülkesi olan Kırgızistan ve Tacikistan coğrafyası yüzde 90 nispetinde dağlıktır. İki büyük nehrin doğduğu bir coğrafya olması haricinde birçok göl de su kaynakları bakımından önemlidir. Tacikistan'da hâlen yapımı devam eden Rogun Barajı 330 metre yükseklikle dünyanın en büyük barajı unvanına sahip olma iddiasındadır. Bir tahmine göre Kırgızistan ve Tacikistan su potansiyelinin en fazla yüzde 10'unu kullanmaktadır. Diğer yandan mansap (*downstream*) ülke konumundaki Özbekistan tarımsal üretim bakımından belli miktarın altına düştüğü durumda bunu milli güvenlik sorunu olarak görme eğilimindedir. Yoksul Orta Asya ülkeleri Tacikistan ve Kırgızistan hem enerji kapasitesinden gelir elde etme hem de mevcut kaynak kıtlığını ve enerji ithalatını daha da zora sokmama eğiliminde iken Özbekis-

tan Sovyet döneminde mevcut olan kolektif su kullanım teamülüne devam etme düşüncesine sahiptir.

Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde yapısal güvenlik sorunları nedeniyle istikrarın önündeki kök sorun alanlarına kalıcı bir çözüm bulunması için askerî ve güvenlik yaklaşımlarının ötesinde tüm bölge ülkelerinin mümkün mertebe ortak hareket edebileceği kurumsal yapıların ve yönetim modellerinin tesisi ve işletilmesi önemlidir. Bölgesel güvenliğe yönelik savunma girişimlerinin de kolektif ve kurumsal bir çerçevede ele alınması etkili olacaktır. Türk Devletleri Teşkilatı genel şemsiyesi altında bütüncül bir sistemin kurulması ve savunma ürünlerinin ihracatının da bu şemsiye nezaretinde yapılması da Türkiye açısından güvenilirlik tesisi bakımından önemli olacaktır.

Bu bahsedilen kurumsal ve kolektif savunma anlayışının ulusal orduların modernizasyonunda göz önünde bulundurulması, kullanılan silah ve tüm diğer malzemelerin küresel gelişimler ışığında yenilenmesi, askerî personel için gerekli eğitim ve donatımın güncellenmesi, yeni ve mevcut tehditler göz önünde bulundurularak ordunun savaşa en iyi şekilde hazırlanması elzemdir.

Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinde orduların modernizasyon sürecinde öne çıkan başlıca konular şu şekilde sıralanabilir:

1. Askerî Malzeme ve Teçhizatın Yenilenmesi: Bölge ülkeleri askerî bütçelerinde modernleştirme başlığı altında eldeki finansal kapasite ölçüsünde en son teknolojiye sahip savaş uçakları, zırhlı araç ve yeni silah sistemlerine öncelik vermektedir. Bu süreçte tedarik kaynaklarının Rusya gibi geleneksel tedarikçilerin ötesinde çeşitlendirilmesi ve Çin, Türkiye ve ABD gibi farklı ülkelere yönelim ifade edilmektedir.
2. Askerî Eğitim, Tatbikat ve Yeni Doktrin/Strateji/Taktikler: Askerî personelin beceri ve taktiklerini geliştirmek, silahlı kuvvetlerin etkinliğini sağlamak için çok önemlidir. Bu bağlamda silah ve malzeme ihracatı sürecinde askerî personelin eğitimi ve beceri artışına dair paketler de göz önünde bulundurulabilir.
3. İstihbarat Kapasitesi: İstihbarat toplama ve değerlendirme yetenekleri, güvenlik tehditlerini tespit ve bunlara en etkili şekilde yanıt vermek için çok önemlidir. Bölgedeki birçok ülke, teknoloji kullanımı ve diğer ülkelerle ortaklıklar da dâhil olmak üzere insan ve teknoloji odaklı istihbarat toplama süreç ve yeteneklerinin her biri için yatırım yapmaya istekli görünmektedir.

6.4. ORTA ASYA VE KAFKASYA BÖLGESİNDE ETKİLİ DİŞ AKTÖRLER

Orta Asya ve Kafkasya bölgesinin güvenlik mimarisinde savunma sanayi it-halatı bağlamında ilişki kurulan devletler arasında küresel siyasetin dev aktörlerinden olan ABD, Çin, Rusya, AB ve Hindistan'ın bulunduğunu tahmin etmek zor değildir. Bunun haricinde Türkiye ve İsrail gibi ülkelerin etkinliğini de belirtmek gerekir.

Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin genel siyasî ve ekonomik ilişkilerini anlamak adına akıldaki tutulması gereken önemli bir nokta da bölgesel olarak etkili olan iki örgütün varlığıdır: Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ, *Shanghai Cooperation Organisation*, SCO) ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB). Bunlardan ilki Çin'in baskın olduğu ve özellikle güvenlik alanındaki iş birliği ile ilgilidir; ikinci örgüt ise Rusya'nın baskın olduğu ve ekonomik iş birliği odaklı yapılanmadır. Savunma sanayi ürünlerinin alış ve satış süreçlerinde bu iki örgütün ve iki bölgesel süper gücün dikkatle izlenmesi gerekir. Ayrıca küresel hegemon ABD yanında diğer önemli aktörler Avrupa Birliği ve Hindistan'a ait analizler de katkı sağlayabilir.

ABD hegemonyasına yönelik aktif ve pasif direnişler çerçevesinde Rusya ve Çin ciddi birer rakip olarak pozisyon alırken daha dengeli bir duruş sergileyen Hindistan'ın konumunu göz önünde bulundurmamak önemlidir. Bu üç dev Asya gücünün kendi aralarındaki davranış biçimlerini de dikkatle izlemek gerekir. Örnek olarak 2008 yılında gerçekleşen BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin; *Brazil, Russia, India, China*) zirvesinde Rusya tarafından hazırlanan bir taslak bildiriye Hindistan'ın olası bir BMGK genişlemesinde veto hakkı elde etmesini destekleyen ifade Çin tarafından iptal edilmiştir.¹¹

Çin'i dengeleme bağlamında Hindistan'ın Orta Asya ile ilişkilerini geliştirmesine ve özellikle askerî alandaki iş birliğine ses çıkarmayan Rusya 1990'lı yıllarda Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ordularının subay yetiştirme programlarında Hindistan'la yapılan iş birliklerini desteklemişti. Bu bağlamda Hindistan, Kazakistan'ın Hazar Donamasında görevli teknik ekibe eğitim

11. Jean François Huchet, (2010), *India and China in Central Asia: Mirroring Their Bilateral Relations*, içinde *China and India in Central Asia: A New "Great Game"?*, Marlène Laruelle, Jean-François Huchet, Sébastien Peyrouseve Bayram Balci (ed.), New York: Palgrave Macmillan, s.100.

desteği, Tacikistan'ın Hatlon eyaletindeki Fakrabad tesislerinde ortak atış tatbikatı ve Tacik helikopter pilotlarının eğitimi gerçekleşmiştir.¹² Her ne kadar Çin'in Orta Asya bölgesinde ekonomik yatırımlar ile enerji-madencilik alanlarında tartışmasız üstünlüğü bulunsada Hindistan bu konuda Pekin'e rakip konumdadır. Enerji kaynaklarına erişimde, başta uranyum olmak üzere nadir elementlerle birlikte tüm madencilik faaliyetlerinde ve bunların uluslararası pazarlara erişmesinde Çin-Hindistan rekabeti vardır.

ABD merkezli dünya düzeninin en önemli kuruluşlarından biri olan Dünya Ticaret Örgütü 1995 yılında GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, *General Agreement on Tariffs and Trade*) olarak bilinen çoklu ticaret sisteminin yerini almıştır. Gürcistan 2000 yılında; Ermenistan 2003 yılında Kazakistan ve Tacikistan 2015 yılında resmen Dünya Ticaret Örgütüne üyelik elde etmiştir. Orta Asya bölgesinden ilk katılan 1998 yılında Kırgızistan olmuştur. Özbekistan ise uzun bir aranın ardından katılım konusunda harekete geçmiştir.

Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan, merkezi Pekin'de bulunan ve Avrasya'da güvenlik iş birliğine odaklanan hükümetler arası bir kuruluş olan ŞİÖ'nün üyeleridir. Türkmenistan ŞİÖ zirvelerine konuk olarak katılmaktadır. ŞİÖ güvenlik odaklı bir iş birliği platformu olmakla birlikte Çin'in *BRI* Girişimi bağlamında hem ekonomik hem de güvenlik sektörlerini birleştirmektedir. Dijital İpek Yolu kavramının bir parçası olarak Pekin Hükümeti, Çin teknolojisini kullanarak "Güvenli Şehir" projeleri uygulayan Orta Asya hükümetlerine dijital gözetim ekipmanı sağlamaktadır.¹³ ABD'nin Çin ile rekabetinde belki de en önemli görünmez savaş alanlarından biri olarak 5G teknolojisi başta gelmek üzere Çin'in dünyanın birçok bölgesinde teknoloji ihracatı ile bağımlılık yaratmasından çekinilmektedir. Bu risk Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde çok ileri boyutta mevcuttur.

Çin'in 2013 yılında ilk kez Kazakistan'da tüm dünyaya duyurduğu *BRI* Projesinin Orta Asya'yı ilgilendiren bölümlerinde birçok yatırım planı vardır.

-
12. Marlène Laruelle, (2010), *Russia Facing China and India in Central Asia: Cooperation, Competition, and Hesitations*, içinde *China and India in Central Asia: A New "Great Game"?*, s. 20.
  13. Maria A. Blackwood, (2021, Eylül), *Central Asia: Background and U.S. Relations*, *Congressional Research Service*, R46924, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46924/2>, (Erişim Tarihi: 15.02.2023), s. 57.

Çin-Kazakistan iş konseyi toplantılarında altmış bir farklı proje ve toplamda 25 milyar ABD dolarını bulan yatırımlar zikredilmiştir.¹⁴

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra Rusya ile Orta Asya ülkeleri arasında 60 milyar ABD dolarını bulan dış ticaret hacmi zaman içinde hızla azalmıştır. Çin günümüzde Orta Asya devletlerinin en büyük dış ticaret ortağıdır. Çin-Orta Asya ilişkilerinde kritik dönüm noktası olan 2013 yılında Çin'in bölgeye ihracatı toplam 50 milyar ABD dolarını bulurken aynı rakam Rusya için 30 milyar ABD dolarına gerilemişti. Çin'in 2000 yılı itibarıyla Orta Asya geneli ile dış ticaret hacmi 1,8 milyar ABD doları iken nispeten çok kısa bir sürede otuz kat artışla 50 milyar ABD dolarına çıkmış olması ciddi bir gelişmedir.¹⁵ 2010 yılından beri dünyanın ikinci büyük ekonomisi ve en büyük ihracatçısı unvanına sahip olan Çin'in, Orta Asya, Kafkasya, Orta Doğu, Afrika ve Latin Amerika'da görünürlüğü ve ticaret hacmi sürekli artış eğilimindedir. *BRI* Projesinin altmış beş ülke ile ikili yatırım perspektifi vardır ki tüm Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle beraber Afganistan söz konusu ülkeler içinde önemli bir coğrafi alanı kapsamaktadır.

Çin'den Orta Asya'ya yapılan silah transferleri son yıllarda artmıştır. 2010-2014 yılları arasında değer olarak bölgeye Çin tarafından tedarik edilen silahların oranı yüzde 1,5'ten 2015-2020 yılları arasında yüzde 13'e yükselmiştir. Orta Asya'ya ihraç edilen silahların toplam değeri bu iki zaman diliminde neredeyse üç katına çıkmıştır.¹⁶

Çin, son on yıldır Orta Asya ülkeleriyle birlikte yürüttüğü ikili askerî tatbikatların sayısını da artırmıştır. Çin'in artan nüfuzunun doğal bir uzantısı olarak Temmuz 2020'de Çin, güvenlik ve diğer bölgesel konuları görüşmek üzere beş Orta Asya ülkesinin bir araya geldiği C+C5 (*China + Central Asia*) olarak anılan üst düzey bir iş birliği forumu gerçekleştirmiştir.¹⁷ Aynı şekilde, 16 Şubat 2023 tarihinde Çin ve Orta Asya ülkelerinin sanayi ve yatırım iş birliğini geliştirmek üzere çok geniş katılımlı başka bir forum düzenlenmiştir.¹⁸

14. Madina Bizhanova, (2018), Can the Silk Road Revive Agriculture? Kazakhstan's Challenges in Attaining Economic Diversification, içinde *China's Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia*.

15. McGlinchey, (2016), s. 221.

16. Blackwood, (2021, Eylül).

17. Ibid.

18. Xi Sends Congratulatory Letter to Forum on Industry and Investment Cooperation between China, Central Asia, (2023, 16 Şubat), *China Daily*, <https://www.chinadaily.com.cn/a/202302/16/WS63edab03a31057c47ebaf297.html>, (Erişim Tarihi: 15.02.2023).

Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde savunma ve askerî yapıyla birlikte güvenlik mimarisinde önemli aktörlerden biri Rusya merkezli Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) isimli hükümetler arası kuruluştur. 1992’de Rusya liderliğinde kurulan ve Ermenistan, Beyaz Rusya (Belarus), Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın üye olduğu örgütün özellikle 2022 Ukrayna işgali ile gücü azalmış görünmektedir. 2008 yılında Rusya’nın askerî müdahalesi sonucu Güney Osetya ve Abhazy’a’nın Gürcistan’dan fiilen ayrılması ve Rusya’nın bu konudaki tutumu Orta Asya devletlerinde çok büyük tepki çekmiştir.¹⁹ Benzer biçimde Rusya’nın, kendi iç bölgelerindeki etnik azınlıkların bu durumdan olumsuz etkilenebileceğine dair çekinceleri ağır basmaktadır. Bölgenin en yoksul iki devleti olan Kırgızistan ve Tacikistan ile Afganistan ve Özbekistan kaynaklı olası bir istikrarsızlık ve dini radikalizm sarmalının Rusya’nın kendi içindeki özellikle Volga-Ural ve Kuzey Kafkasya bölgesindeki Müslüman veya Slav olmayan diğer etnik topluluklarda yıkıcı tesir bırakabileceği belirtilmektedir.²⁰

ABD Kongre raporuna göre, 2019 yılı itibari ile Suriye ve Irak’ta bulunan Orta Asyalı yabancı savaşçı sayısının 5 bin 700 ile 7 bin 100 arası bir rakam olduğu tahmin edilmektedir. İşin ilginç yanı bu savaşçıların yanlarında eşleri ve çocukları da bulunmaktadır.²¹ Orta Asya hükümetleri için radikalize olmaya eğilimli ve özellikle Rusya başta olmak üzere başka ülkelere çalışmaya giden göçmen işçilerin radikal örgütlere kayma ihtimali önemli bir güvenlik konusudur.

2008 Güney Osetya Savaşı’na kadar Gürcistan söz konusu örgüte üye olmuştur. Ayrıca, 2005 yılında Andican Olayları ardından Batıya sert bir mesaj bağlamında KGAÖ üyeliği elde eden Özbekistan 2012 yılında üyelikten ayrılmıştır. Ancak 2016 yılında yeni lider Şevket Mirziyoyev Özbekistan’ın Rusya ile daha dengeli bir ilişki kurması suretiyle güvenlik alanındaki iş birliğini devam ettirmektedir. Üye devletler ortak askerî tatbikatlar ve askerî eğitim alanlarında Sovyet döneminde kurulan güvenlik kültürünü yaşatmaktadır. Orta Asya bölgesinde askerî komuta heyetindekilerin büyük çoğunluğu, Rusya’nın askerî akademilerinde eğitim görmüş olup Rus profesyonel askerî eğitimi hâlen Orta Asya subayları için en prestijli özgeçmiş olarak görülmeye devam etmektedir. Son olarak önemli bir not şeklinde KGAÖ üyesi devletlerin Rusya’dan askerî teçhizatı indirimli fiyatlarla satın aldıkları ifade edilmektedir.²²

19. Laruelle, (2010).

20. Ibid.

21. Blackwood, (2021), s. 51.

22. Ibid., s. 55.

AEB; Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya'yı birleştiren ortak pazar yapısıdır. 2015 yılında kurulan AEB, Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında 2011 yılında başlatılan gümrük birliğinden sonra oluşturulmuş yeni bir entegrasyon girişimidir. AEB, son birkaç yıldır Rusya'nın tek taraflı eylemleri nedeniyle bazı üye devletler için büyük bir hayal kırıklığına dönüşmektedir. Rusya'nın 2014 yılında Ukrayna'nın Kırım bölgesini ilhak etmesi ve 2022 yılında Ukrayna'yı işgalinden sonra ABD ve Avrupa Birliği tarafından Rusya'ya uygulanan yaptırımlar tüm AEB üyelerinin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca, Kazakistan tarafından Rusya'nın hem AEB içinde hem de genel politikalarına karşı belli bir direnç gözlemlenmektedir.²³

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana Rusya, boyutu azalmış olsa da Orta Asya'nın hâlen birincil güvenlik ortağı statüsünü korumaktadır. Rusya, Orta Asya ülkelerine askerî eğitim ve savunma teçhizatı sağlamaya devam etmektedir. SIPRI verilerine göre 2015 ile 2020 yılları arasında bölgeye yapılan silah transferinin yüzde 60'ından fazlasını Rusya'nın teşkil ettiği tahmin edilmektedir. Daha detaylı bir incelemede, SIPRI verilerine göre 2015 ve 2020 yılları arasında Rusya'dan Orta Asya ülkelerine ihraç edilen silahların tahmini yüzdesi şu şekildedir: Kazakistan yüzde 91, Kırgızistan yüzde 98, Tacikistan yüzde 88, Türkmenistan yüzde 12, Özbekistan yüzde 24. Rusya ile nispi olarak mesafeli duran iki Orta Asya ülkesinden Türkmenistan'ın en büyük silah tedarikçileri Türkiye (yüzde 41) ve Çin (yüzde 33) olurken, Özbekistan Çin'den (yüzde 28) Rusya'dan ve Fransa'dan (yüzde 23) silah almayı tercih etmiştir.²⁴

ABD'nin 2012-2016 yıllarını kapsayan dönemde küresel savunma ihracatındaki payı yüzde 32'den 2017-2021 yıllarını kapsayan dönemde yüzde 39'a çıkmış olup en fazla gelir getiren üç silah kategorisinden uçaklar tüm ABD savunma ihracatının yüzde 62'sini oluşturmaktadır. Bunu takip eden kategoriler füze (yüzde 17) ve zırhlı araçlardır (yüzde 10).

Rusya'nın 2012-2016 yıllarını kapsayan dönemde küresel savunma ihracatındaki payı yüzde 24'ten 2017-2021 yıllarını kapsayan dönemde yüzde 19'a düşmüştür. Rusya'nın en fazla gelir elde ettiği silah kategorileri uçak, motor ve füze iken Kafkasya ve Orta Asya pazarlarındaki Rus etkisi ciddi biçimde azalmaktadır.

23. Ibid., s. 54.

24. Ibid.

ABD, askerî eğitim, barışı koruma ve afetle mücadele ve müdahale kapasitesini geliştirmenin yanı sıra sınır güvenliğine yönelik askerî eğitim programları kapsamında tüm Orta Asya ülkeleri ile güvenlik iş birliği ortamı hazırlamıştır. ABD'nin eyaletlerinde konuşlu bulunan en temel askeri birlik olan Ulusal Muhafızlar (*National Guard*) aracılığıyla, beş Orta Asya ülkesi ile ortak eğitim programı geliştirilmiştir. Kazakistan-Arizona, Kırgızistan-Montana, Tacikistan-Virginia, Türkmenistan-Nevada ve Özbekistan-Mississippi eşleşmesi ile askerî iş birlikleri geliştirilmek istenmiştir. Bu kapsamda terörle mücadele ve afete hazırlık gibi alanlarda Orta Asya ordularına eğitim verilmiştir. Türkmenistan bu ortaklığı 2011 yılında sonlandırmıştır.²⁵

ABD'nin Orta Asya ülkeleri ile askerî iş birliğinin zirve yaptığı yıllar 11 Eylül 2001 tarihi sonrası Afganistan Operasyonu nedeniyle gerçekleşen askerî-lojistik iş birliğidir. ABD'nin 1992-2010 yılları arasında Orta Asya bölge ülkelerine yönelik resmi dış yardımları toplamı 5,7 milyar ABD doları bulmuş olup bu miktarın büyük bir kısmı NATO'nun Afganistan'daki operasyonlarıyla bağlantılı askerî harcamalardır.²⁶

11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırısı sonrasında ABD küresel kamuoyunu da arkasına alarak Afganistan'a büyük bir askerî operasyon başlatmıştı. Bu operasyon kapsamında ABD, Rusya'nın da onay ve desteğini alarak Özbekistan'da Karşı-Hanabad ve Kırgızistan'da Manas askerî üslerini kiralamıştı. Ancak 2006 yılında Özbekistan ve daha sonra Kırgızistan ABD'den bu üsleri geri almışlardır. Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde güvenlik sorunlarının önemli bir boyutu 11 Eylül sonrası ABD'nin Afganistan Operasyonunun başarısızlıkla neticelenmesi ve ülkenin daha kötüye doğru evrilmesidir. Bu dönüşümde radikal eğilimler, zorlu coğrafi şartlar, sınırları korumanın imkansızlığı, uyuşturucu trafiğinin bölgeye olan yansımaları önemli faktörlerdir.

Geleneksel olarak Rusya'nın nüfuz alanında yer almış bulunan ve son on yıldır da Çin'in ekonomik alanda etkili olduğu Orta Asya bölgesini başta Rusya etkisinden ve açıkça söylenmese de Çin'in olası nüfuzundan korumak adına ABD ve AB ülkeleri Orta Asya'nın Güney Asya ile entegre olmasını desteklemektedir. Hillary Clinton dâhil ABD'li siyasi elitlerin bu yönde açıklamaları bulunmaktadır. Farklı yıllardaki CRS raporlarında da bu konu dile getirilmektedir.

Sinofobi Orta Asya halklarında çeşitli düzeylerde yerleşik bir kanaat olarak etkilidir.

25. Ibid., s. 38.

26. Charles E. Ziegler, (2016), Great Powers, Civil Society and Authoritarian Diffusion in Central Asia, *Central Asian Survey*, 35(4), s. 552.

Çin ve Hindistan'ın farklı çıkarları ve vizyonları olmakla birlikte Orta Asya ve Afganistan'da özellikle güvenlik alanında epeyce ortak bazı tutum ve politikaları mevcuttur. Her ikisinin de dini aşırılık, terör ve siyasî istikrar bakımından Orta Asya ve Afganistan'a yönelik bakışlarında benzerlik bulunmaktadır.

2012-2014 yıllarında, Bolotnaya Meydanı protestolarının ardından Rusya, sivil toplum üzerinde bir dizi kısıtlama yasası çıkarmıştır. Bu gelişme yabancı ülkelerce fonlanan herhangi bir STK'nın "yabancı ajan" olarak fişlenmesini öngören 2012 yılında çıkan yasayı anımsatmaktadır. Moskova, Batı dış politikasının bir aracı olarak gördüğü renkli devrimlerden hiç hoşlanmamıştır. Renkli Devrimler (Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da) ve Arap Baharı hareketlerini başta ABD olmak üzere Batılı ajanların işi olarak algulamıştır. Özellikle 2012 yılından sonraki yıllarda Rusya dış politikası daha ideolojik hâle gelmiştir. Muhafazakâr aile değerlerinin kalesi çökmekte olan bir Batılı liberalizm kültürünün karşısına konmuş; bireycilik, feminizm, uyuşturucu kullanımı ve homoseksüellik karşıtı bir tavır alınmıştır.²⁷ 2014 yılında homoseksüellik propagandası Kırgız Parlamentosunca yasaklanmıştır. Ziegler tarafından yapılan akademik çalışmada Rusya'nın eski Sovyet ülkelerinde ve özellikle de Orta Asya devletleri üzerinde hâlen belli ölçüde kültürel ve askerî nüfuzunun varlığı vurgulanmıştır.

Orta Asya'daki güvenlik mimarisi Afganistan faktörü dikkate alınmadıkça doğru ve detaylı biçimde anlaşılabilir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan 1989 yılında çekilmesi ile büyük bir kaos ortamına giren Afgan coğrafyası 1992-2000 yılları arasında meydana gelen Tacikistan İç Savaşı'nın başlangıcında ve devamında etkili olmuştur. Orta Asya'daki dini radikalizm, uyuşturucu trafiği ve mafya yapılanmaları ile Afganistan coğrafyası arasında çok güçlü organik bağlar bulunmaktadır.

Hem küresel güvenlik hem de bölgesel güvenlik bağlamında en önemli odak Afganistan sorunudur. Orta Asya'da üç ülkenin Afganistan ile sınırı bulunmaktadır: Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan. Ancak güvenlik zorluğu ve tehdit bakımından en kırılgan ülke bin 340 km sınıra sahip olan Tacikistan'dır. Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan için en önemli güvenlik sorunu Afganistan sınırının korunması ve terörle mücadele altyapısının güçlendirilmesidir. Ayrıca, Orta Asya ülkelerinin tamamında askerî ve teknik personelin eğitim ihtiyacının altını çizmek gerekmektedir.

27. Ibid., s. 556.

Afganistan'da 2021 yılı Ağustos ayında Taliban'ın iktidarı ele geçirmesi sonucunda Türkmenistan'ın sınıra ilave birlik ve teçhizat konuşlandırdığına dair bilgi vardır. Ağustos ve Eylül 2021'de Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan, Rusya ile Afganistan'dan kaynaklı olası güvenlik tehditlerine yönelik birden fazla askerî tatbikat düzenlemiştir.²⁸ Ayrıca, Tacikistan'ın hem Çin ile hem de KGAÖ ile sınırlarını koruma bağlamında tatbikatlar yaptığı bilinmektedir.

Çin, Orta Asya ve Afganistan ile organik bağları bulunan Sincan Özerk bölgesinin hem güvenlik hem de ekonomik altyapı bakımından bölgeyle olan ilişkisine dikkat eder. Bu durum Hindistan'ın Keşmir bölgesi hakkındaki düşünceleri ile benzerlik arz eder.

Afganistan ve Orta Asya'nın güvenlik bakımından etkileşimli oluşunda uyuşturucu kaçakçılığı, enformel ekonomi ve hatta bu durumun bazen suç ekonomisine doğru kayma olasılığının yanı sıra kendilerini İslami kavramlarla ilişkilendiren terör gruplarının her iki coğrafyayı ortak bir havza olarak kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaları etkili olmaktadır. Bu durum istikrarlı bir sistemin kurulmasında en büyük zorluk olarak dikkat çekmektedir.

Dünyanın en büyük uyuşturucu marketi olan Rusya bakımından Afganistan sorunu ve Orta Asya ülkeleri ile güvenlik iş birliği çok özel bir yere sahiptir.²⁹ Orta Asya, uluslararası suç ekonomisi bağlamında "Altın Hilal" olarak tanımlanan İran, Afganistan ve Pakistan üçgenine komşu bir bölge olarak uyuşturucu trafiği, kara para aklama ve silah kaçakçılığı faaliyetlerinden de ciddi anlamda etkilenmektedir.³⁰ Devlet inşası ve demokratikleşme süreçlerinde önemli bir engel teşkil eden söz konusu uluslararası suç ekonomisinin faaliyetleri Orta Asya ülkeleri için ciddi bir risk oluşturmaktadır.

Tacikistan-Kırgızistan arasındaki sınır sorunlarına yakından bakıldığında 2004-2015 yılları arasındaki dönemde yetmiş civarında küçük çatışma meydana gelmiştir. 2004 yılında Tacik köylüler ihtilafli bölgeye kayısı ağacı dikmiş, Kırgız köylüler ise bu ağaçları sökerek karşılık vermiştir. Bu çatışmalara 2004 Kayısı Savaşı adı verilmiştir. Bunun haricinde son yirmi yıldır irili ufaklı onlarca sınır çatışması gerçekleşmiş olup 2021 Nisan ve 2022 Eylül çatışma-

28. Blackwood, (2021), s. 48.

29. Meena Singh Roy, (2010), Afghanistan and Regional Strategy: The India Factor, içinde *China and India in Central Asia: A New "Great Game"?*, s. 65-66.

30. Basudeb Chaudhuri ve Manpreet Sethi, (2010), India-China Interactions in Central Asia through the Prism of Paul Kennedy's Analysis of Great Powers, içinde *China and India in Central Asia: A New "Great Game"?*, s. 128.

larında yaşanan büyük kayıplar giderek artan güvenlik tehdidi hakkında da sinyal vermektedir. 2021 yılındaki Kırgız-Tacik çatışmasında saldırı helikopterleri, tank, havan topu kullanılmış olup elliden fazla ölümün yaşandığı ve 40 bin kişinin yerlerini terk etmek zorunda kaldığı kaydedilmiştir.

Orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki çatışmaların ana nedenlerinden biri Rus Çarlık Dönemi ve Sovyetler Birliği döneminden kalma sorunlu sınırlardır. Özellikle Stalin döneminde Sovyetler Birliği içinde bulunan tüm cumhuriyetlerin sınırlarının tesisi, altyapıları ve ekonomik sistem, alt birimlerin birbirine muhtaç ve bağımlı olması üzerine kurgulanmıştır. Böylelikle alt birimler kendi aralarında sürekli anlaşmazlık ve çatışma ortamına girdiğinde sorunu çözmek için yönlerini Moskova'ya dönmek zorunda hissettirilmiştir. Bu alışkanlık hâlen devam etmektedir. Devletler arasındaki veya iç çatışmaların hemen hemen tamamında savaşan taraflar arabulucu olarak Rusya'ya müracaat etmiştir.

Uzman bir BM kuruluşu tarafından hazırlanan Dünya Uyuşturucu Raporu'na göre, tüm Avrupa ülkelerinde yaklaşık 1,6 milyon kişinin eroin kullanıcısı olduğu tahmin edilirken Rusya'da bu rakam 1,5 milyon kişi civarındadır. Aynı rapora göre, Orta Asya'daki suç örgütleri ve mafya oluşumlarının yılda ortalama 1,4 milyar ABD doları gelir elde ettikleri tahmin edilmektedir.³¹ BM'nin uyuşturucu trafiği ile ilgili bir raporunda Afganistan üzerinden dünyanın farklı yerlerine iletilen uyuşturucu trafiğinin yüzde 85 civarında Tacikistan üzerinden geçtiği tahmin edilmektedir. 2010 yılında Afganistan'da üretilen 380 ton eroinin yüzde 40'ının Pakistan, yüzde 35'inin İran ve yüzde 25'inin Tacikistan üzerinden dünyanın farklı noktalarına iletiildiği tahmin edilmiştir.³² Orta Asya'nın Fergana Vadisini paylaşan üç ülkesi (Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan) arasındaki sınır sorunlarının arka planında kısmi olarak suç örgütlerinin kendi aralarındaki güç mücadelesi de zikredilmektedir. Bir BM raporuna göre, 2010 yılında Kırgızistan'ın güney bölgesinde etnik Kırgız ve Özbek nüfus arasındaki gerilimin Kırgız mafyasının Özbek mafyasına tahakküm kurma ve uyuşturucu trafiğini kontrol etme mücadelesi ile birleştiği tespiti yer almaktadır.³³

-
31. Filippo De Danieli, (2014), *Beyond The Drug-Terror Nexus: Drug Trafficking And State-Crime Relations in Central Asia*, International Journal of Drug Policy 25(6), s. 1237.
  32. UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime), (2012), *Opiate Flows through Northern Afghanistan and Central Asia: A Threat Assessment*, Vienna: UNODC, s. 7-9.
  33. Ibid., s. 8.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlık ve egemen bir devlet iradesi bakımından deneyimsiz olan beş Orta Asya ve üç Kafkasya devleti dünya savunma yatırım ve harcamaları bakımından özgün bir alt grup olarak ele alınabilir. Sovyetler Birliği'nin güney kanadını oluşturan söz konusu devletler Soğuk Savaş dönemi boyunca Moskova elitleri için genelde sıkça problem çıkaran, kültürel bakımdan Slav ve/veya Avrupalı cumhuriyetlere nazaran modernleşme sürecinde geri kalmış bir bölgeydi. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinin iyice gün yüzüne çıktığı 1989 ve 1990 yıllarında özellikle Baltık bölgesinin ayrılıkçı zihniyetinin tam zıddı bir konumda bulunan Orta Asya devletleri birlikten ayrılmayı hiç istememiştir.

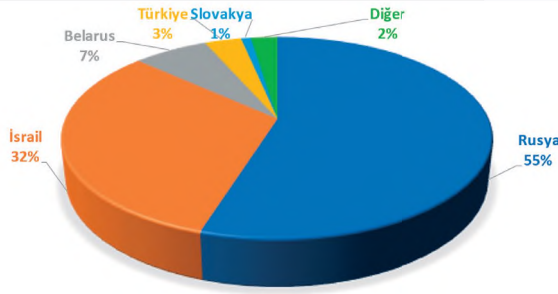
Orta Asya ve Kafkasya Bölgesinde 1990-2022 yıllarında meydana gelen iç çatışma, ayrılıkçı savaş, terörizm, su ve doğal kaynaklar merkezli çatışmalar mafya ve diğer devlet-dışı aktörlerin tetiklemesi ile meydana gelen savaşlar şeklinde görülmektedir. Devletlerin bağımsızlıklarının yeni oluşu, Sovyetler Döneminden kalma sınır sorunları, Sovyet kurumlarından dönüşümün sancıları, demokratikleşme ve ekonomik modernleşmenin farklı tempolarda ilerlemesi, toplumsal dinamiklerle elitlerin farklı yörüngelerde izledikleri rotalar, Rusya merkezli bölgesel güç dengesinin Çin lehine değişmeye başlaması dinmeyen şiddet sarmalının temel nedenleridir.

6.5. BÖLGE ÜLKELERİNE YAKINDAN BAKIŞ

6.5.1. Azerbaycan

Azerbaycan ile Ermenistan arasında otuz yıldır devam eden Dağlık Karabağ'ın statüsü konusundaki anlaşmazlık, iki devlet arasında silahlanma yarışına sebep olmuştur. Ermenistan sınırlı ölçekteki ekonomik ve finansal kapasitesine rağmen Azerbaycan ile arasında giderek açılan kapasite farkını bir nebze olsun kapatabilmek adına dost ve müttefik ülkelerden yardım ve destek alma gayretinde olmuştur. Ermenistan, Güney Kafkasya'da Rusya'nın bir müttefiki olarak Moskova önderliğindeki KGAÖ yoluyla Rusya'ya aşırı bağımlı hâle gelmiş olup Rusya ordusunun Güney Askerî Garnizonu komutası altında bulunmuştur. Ermenistan'ın askerî planlaması geleneksel olarak Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerine (özellikle Dağlık Karabağ'a bitişik bölgeler) yönelik kara operasyonlarına odaklanmıştır.³⁴

34. Eduard Abrahamyan, (2018, 8 Ocak), Russian Loan Allows Armenia to Upgrade Military

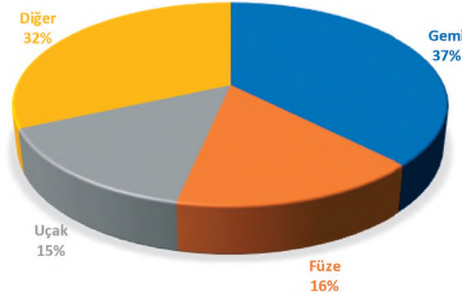
Grafik 6-2: Azerbaycan'ın Silah Tedarikçisi Olan Ülkeler, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

SIPRI verilerine göre, Azerbaycan'ın silah transferinin 2020 yılında yaklaşık 1,7 milyar ABD doları (TIV değeri) olduğu tahmin ediliyor. Bunun haricinde ülkenin tüm güvenlik ve savunma harcamalarının 3 ile 3,5 milyar ABD doları bandında seyrettiği bilinmektedir. Kafkasya bölgesinin en zengin ülkesi konumundaki Azerbaycan'ın 2017-2021 döneminde yurtdışından ithal ettiği savunma sanayi ürünlerinin menşei İsrail (yüzde 61), Rusya (yüzde 22) ve Beyaz Rusya (yüzde 6,6) olarak sıralanmaktadır. Bakü hükümeti, özellikle hava savunma yeteneklerini geliştirmeye, deniz kuvvetlerini iyileştirmeye ve yeni füze sistemleri edinmeye odaklanarak son yıllarda silahlı kuvvetlerini modernize etmek için büyük çaba sarf etmektedir. Azerbaycan, aralarında Türkiye, İsrail ve Rusya'nın da bulunduğu bir dizi yabancı ortaktan askerî yardım ve eğitim almaktadır. Ayrıca ülke, savaş uçakları, helikopterler, zırhlı araçlar ve füze sistemleri dâhil olmak üzere önemli miktarda askerî donanım satın almıştır.

International Crisis Group isimli STK tarafından yayınlanan "10 Conflicts to Watch-2023" yılın en önemli çatışma bölgeleri raporunda listede bulunan Rusya-Ukrayna ile birlikte Ermenistan-Azerbaycan başlıkları önemlidir. Bu krizlerin Orta Asya ve Kafkasya'ya doğrudan veya dolaylı etkileri çok büyüktür. 2020 yılındaki Azeri-Ermeni çatışmalarında 7 binden fazla askerin öldüğü ifade edilmektedir. *Crisis Group* raporuna göre, son iki yılda Azeri-Ermeni çatışma alanında dengenin Azerbaycan lehine daha da arttığının; Ermenistan'ın hem asker hem de teçhizat bakımından tahkimat yapabilecek kapasite ve imkânının bulunmadığının altı çizilmektedir. Azerbaycan'ın hem moral hem de askerî güç unsurları bakımından birkaç misli üstünlüğü bulun-

maktadır. Ayrıca 2022 yılında baş gösteren enerji krizinde Avrupa devletleri nezdinde Azerbaycan'ın önemi daha da artmıştır.³⁵

Grafik 6-3: Azerbaycan'ın İthal Ettiği Başlıca Savunma Ürünleri, 2012-2021 Yılları. *Kaynak: SIPRI.*

Hem Bakü hem de Erivan hükümetleri, düşmanın gelecekteki bir çatışmada kullanılabilecek herhangi bir taktik savunmasızlığından yararlanmak üzere planlar geliştirmektedirler. Azerbaycan'ın Nahçıvan eksklavındaki askerî yığınak ve güçlendirilmiş saldırı yeteneği nedeniyle Ermenistan'ın ulusal ordusunun iki farklı cepheye bölünme zorunluluğu, güvenlik planına ilave bir yük ve zorluk teşkil etmektedir.³⁶

İsrail menşei basın yayın organlarında çıkan haberler üzerine bir analiz yazısı kaleme alan Ermeni editör Harut Sasonyan'a göre, İsrail ve Azerbaycan arasında çok derin ve çoğunlukla resmi rakamlara yansımaya sahip iş birlikleri bulunmaktadır. Bu örtülü ilişkide İsrail ithal ettiği petrolün yarısını Azerbaycan'dan tedarik ederken Azerbaycan'ın savunma ithalatının yüzde 70'i İsrail tarafından karşılanmaktadır. Azerbaycan'a yönelik silah ambargosunu delme amaçlı olarak Doğu Avrupa ülkeleri de İsrail üzerinden tedarik sağlamaktadır.³⁷ 13 Aralık 2016 tarihinde İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu Bakü'yü ziyaret etmiş olup iki ülke arasında daha önceki dönemlerde 5 milyar ABD dolarlık savunma ekipmanı ihracatı anlaşması yapıldığını duyurmuştur.³⁸

35. Comfort Ero ve Richard Atwood, (2023, 1 Ocak), 10 Conflicts to Watch in 2023, *Foreign Affairs*, <https://foreignpolicy.com/2023/01/01/ukraine-yemen-armenia-congo-iran-ethiopia-haiti-10-conflicts-2023/>, (Erişim Tarihi: 15.02.2023).

36. Abrahamyan, (2018, 8 Ocak).

37. Harut Sasonyan, (2023, 8 Mart), Israel's Massive Supply of Sophisticated Weapons to Azerbaijan, *The Armenian Weekly*, <https://armenianweekly.com/2023/03/08/israels-massive-supply-of-sophisticated-weapons-to-azerbaijan/>, (Erişim Tarihi: 11.03.2023).

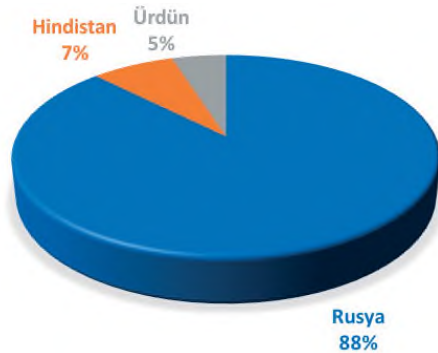
38. Ibid.

Azerbaycan tarafından son on yılda (2012-2021) yurt dışından tedarik edilen savunma ürünlerinin istatistiklerine baktığımızda SIPRI veri tabanına göre 772 adet zırhlı araç, 578 adet füze, 577 adet uçak (sivil ve savaş uçağı toplamı), 394 adet gemi, 113 adet hava savunma sistemi unsuru ve 52 adet sensör cihazı alımı dikkati çekmektedir. Azerbaycan ordusu Ürdün ile ortak bir şekilde *Mata-dor* tipi zırhlı araç üretmektedir. Ayrıca Azerbaycan yüzde 100 Azeri üretimi olan *Tufan* tipi mayına dayanıklı zırhlı araç üretmektedir. Son yıllarda Azerbaycan Türkiye'den *Kobra* (35 adet), *Shorland* (37 adet) tipi zırhlı araç, *T-107*, *T-122* ve *T-300* tipi çok namlulu roketatar, *Kaplan* ve *SOM* tipi füze satın almıştır.

6.5.2. Ermenistan

Ermenistan, Güney Kafkasya bölgesinde denize çıkışı olmayan küçük bir ülkedir. Ülke, güvenlik ve ulusal siyasette önemli rol oynayan bir orduya sahiptir. SIPRI verilerine göre Ermenistan'ın silah transferinin 2020 yılında yaklaşık 610 milyon ABD doları olduğu görülmektedir.

Grafik 6-4: Ermenistan'ın Silah Tedarikçisi Olan Ülkeler, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

6 Aralık 2017 tarihinde Ermenistan Parlamentosu, Ermenistan ve Rusya Federasyonu arasında mutabakatı sağlanan 100 milyon ABD doları tutarındaki savunma sektörü ithalat kredisini oy birliğiyle onaylamıştır. Anlaşma, Eri- van'ın Rusya tarafından üretilen çok çeşitli gelişmiş silahları satın almak için borç almasına izin vermiştir. Bu, 2015 yılında kabul edilen 200 milyon ABD doları tutarındaki kredinin ardından Moskova'nın Ermenistan'a verdiği ikinci programlı askerî kredidir.³⁹

39. Abrahamyan, (2018, 8 Ocak).

Erivan Hükümeti son yıllarda özellikle hava savunma yeteneklerini ve özel kuvvetlerini geliştirmeye odaklanarak silahlı kuvvetlerini modernize etmek için büyük bir çaba sarf etmektedir. Ermenistan aralarında Rusya, Fransa ve ABD'nin de bulunduğu bir dizi yabancı ortaktan askerî yardım ve eğitim almıştır. Ayrıca ülke, savaş uçakları, helikopterler, zırhlı araçlar ve füze sistemleri dâhil olmak üzere önemli miktarda askerî donanım satın almıştır. Ermenistan'ın, en önemli odak noktası Azerbaycan ile Dağlık Karabağ ihtilafıdır. En son 2020 yılında patlak veren Kırk Dört Gün Savaşı Ermenistan için önemli bir yenilgi ve daha da önemlisi toprak ve can kaybı ile sonuçlanmıştır.

Ermenistan Ulusal Ordu Kuvvetleri ve Karabağ'ın "Artsakh Savunma Ordusu"nun toplam 70 bin aktif personeli vardır. Bu iki askerî kuvvet pratikte tek bir komuta-kontrol (C2) sistemine sahip birleşik bir ordudur. Ermeni yetkili Koryun Nahapetyan, 2018 yılı bütçe görüşmeleriyle ilgili meclis oturumları sırasında askerî ekipman alımındaki önceliklerle ilgili bazı ayrıntıları açıklamıştır. Nahapetyan, silahlı kuvvetlerin uygun mobil topçu, hava savunma ve hava araçları ile takviye edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ermenistan'ın *SU-30SM* çok rollü savaş uçağı almayı hedeflediği, ancak Nisan 2016'daki çatışmaların ardından bu fikrini rafa kaldırdığı söylenmiştir. *SU-30SM* tipi sabit kanatlı uçakların Ermenistan hava sahasındaki operasyonel uygunluğunun sorgulanması göz önüne alındığında, önümüzdeki yıllarda savaş helikopterlerinin satın alınmasının daha gerçekçi bir alternatif olduğu değerlendirilmiştir.⁴⁰

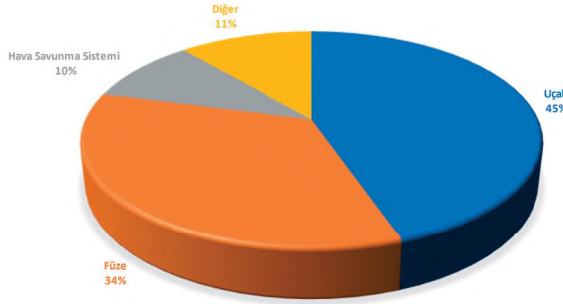
Üst düzey bir ordu yetkilisi Ermenistan'ın Çin'den 100 milyon ABD dolarlık bir askerî kredi almayı düşündüğünü aktarmıştır. Ayrıca, Ermenistan Savunma Bakanlığı'ndan Viken Sarkisyan liderliğindeki bir heyetin 2017 Eylül ayı başlarında Çin'e yaptığı ziyaret önemlidir. Ancak Rusya'nın devlet kontrolündeki medya organlarında bu ziyaret ve Ermenistan'ın Çin'e yaklaşımı sert biçimde eleştirilmiştir. 2000'li yılların başında Erivan, Çin'den piyade silahlarıyla birlikte 273 mm'lik *WM-80* tipi ve *AR1A* tipi çoklu roketatar satın almıştır. Ermenistan, büyük düşmanı Azerbaycan'a göre nispi olarak ekonomik ve askerî bakımdan yoksul olduğundan dolayı asimetrik ve önleyici vuruş kabiliyetini haiz savunma ürünlerine ağırlık vermektedir.⁴¹ Bunun için Ermenistan'da, yüksek düzeyde doğruluk ve hassasiyete sahip güdümlü mühimmat kullanımının önemine vurgu yapılmaktadır. Yetkililer, Ermenistan'ın Ortak Silahlı Kuvvetleri'nin, düşmanın hareketlerini tüm muharebe hareketât

40. Ibid.

41. Ibid.

sahasının derinliklerine nüfuz ederek engellemesini istemektedir. Bu hedef, Ermenistan savunma konseptinde nicelikten çok niteliğe odaklanıldığını ve nispeten daha az sayıda ve daha gelişmiş silahlar tedarik etme niyetinin olduğunu göstermektedir.⁴²

Grafik 6-5: Ermenistan'ın İthal Ettiği Başlıca Savunma Ürünleri, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

2017-2021 döneminde Azerbaycan en fazla ithalatını İsrail'den yapıyor-ken Ermenistan Rusya'ya bağımlılığını azaltma eğilimindedir. Hindistan savunma sanayi ihracatının yüzde 11'i Ermenistan'a yapılmıştır. Ürdün'ün savunma sanayi ihracatının yüzde 10'u aynı şekilde Ermenistan'a yapılmıştır. Ermenistan, Rusya'dan T-72 ve T-90 tipi ana muharebe tankları da dâhil olmak üzere tank ve zırhlı araçların yanı sıra *Ararat* ve *Vardenis* gibi yerli zırhlı araçlar da kullanmaktadır. Ermenistan'ın son on yıllık süreçte iki farklı yılda yoğun alım yaptığı gözlemlenmektedir. SIPRI veri tabanına göre, Dağlık Karabağ Krizi'ne paralel bir zamanlama ile 2016 yılında bir ivmelenme görülürken son yılların en büyük silah satın alma işlemi 2019 yılında yapılmıştır. 2016 verilerine göre, dört adet zırhlı araç, altı adet top, 100 adet füze alımı yapılmıştır. 2019 verilerine göre ise Ermenistan tarafından 190 adet hava aracı (savaş uçağı veya helikopter), kırk bir adet hava savunma sistemi, 146 adet füze ve otuz iki adet sensör alımı yapılmıştır.

6.5.3. Gürcistan

Gürcistan, 2008 yılında Rusya ile bir savaş ve Abhazya ile Güney Osetya'nın ayrılıkçı bölgeleriyle devam eden çatışmalar da dâhil olmak üzere son yıllar-

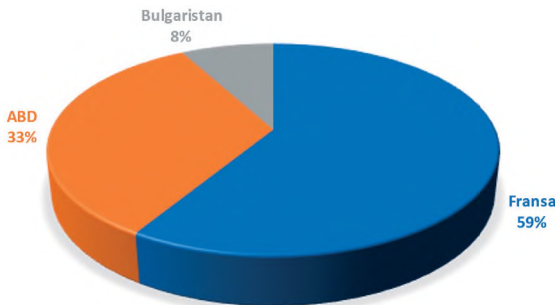
42. Ibid.

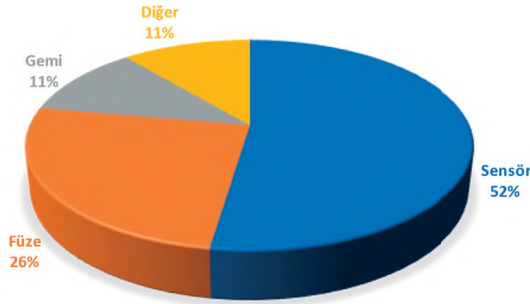
da önemli güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Sonuç olarak, Gürcistan askerî ve savunma tedarikine ekonomik kapasitesinin çok daha ötesinde yatırım yapmak zorunda kalmıştır. SIPRI verilerine göre, Gürcistan'ın silah transferi 2020 yılında yaklaşık 750 milyon ABD doları değerinde olduğu tahmin edilmektedir.

Tiflis Hükümeti, silahlı kuvvetlerini modernize etmek ve ordusunun NATO kuvvetleriyle birlikte çalışabilirliğini artırmak için çaba sarf etmektedir. Gürcistan, ABD'nin yanı sıra diğer NATO üyesi ülkelerden önemli oranda askerî yardım ve eğitim almıştır. Bu bağlamda Gürcistan ağırlıklı olarak NATO ülkelerinden ve en başta Fransa ve ABD'den savunma ürünleri kapsamında top, zırhlı araçlar ve füze sistemleri dâhil olmak üzere önemli miktarda askerî donanım transfer etmiştir. Gürcistan ayrıca modern savaş uçakları ve karadan havaya füze sistemleri satın alarak hava savunma yeteneklerine önemli bir yatırım yapmıştır. Askerî donanım alımlarına ek olarak, yeni askerî üslerin ve eğitim tesislerinin inşası da dâhil olmak üzere askerî altyapısına önemli yatırımlar yapılmıştır.

Gürcistan'ın en büyük hasım devleti Rusya'dır. Ayrıca ayrılıkçı hareketler karşısında iç güvenlik kapasitesini güçlendirmek adına hafif ve manevra kabiliyeti yüksek silah alımını tercih etmektedir. Son on yıllık trend bağlamında silah ithalatında ABD ve Fransa dikkat çekse de son birkaç yıl içinde Ukrayna, Türkiye ve İsrail'in ağırlığı artmaktadır. Gürcistan, savunma ithalatı bağlamında ABD, İsrail ve Türkiye de dâhil olmak üzere birçok ülkeden tank ve zırhlı araç satın almaktadır. Son yıllarda Türkiye'den yetmiş adet *Ejder* tipi zırhlı araç ve iki adet *MRTTP-33* tipi hücum bot almıştır. Gürcistan ordusu ayrıca *Lazika* ve *Didgori* gibi yerli zırhlı araçları da kullanmaktadır.

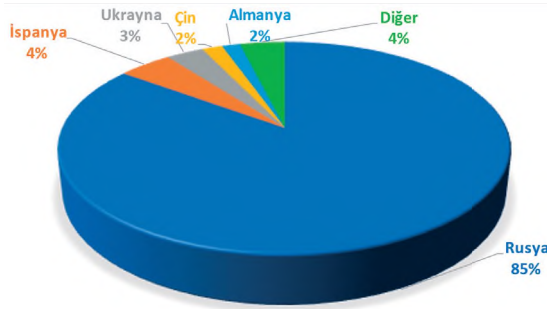
Grafik 6-6: Gürcistan'ın Silah Tedarikçisi Olan Ülkeler, 2012-2021 Yılları. *Kaynak: SIPRI.*

Grafik 6-7: Gürcistan'ın İthal Ettiği Başlıca Savunma Ürünleri, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

6.5.4. Kazakistan

Kazakistan yüz ölçümü bakımından Orta Asya'daki en büyük ülkedir. SIPRI verilerine göre Kazakistan'ın silah transferinin 2020'de yaklaşık 1,9 milyar ABD doları olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca tüm bileşenleri ile Kazakistan'ın genel savunma harcamalarının 3 milyar ABD doları civarında olduğu belirtilmektedir. Ülke son yıllarda savaş uçakları, helikopterler, zırhlı araçlar ve füze sistemleri dâhil olmak üzere önemli miktarda askerî donanım satın almıştır.

Grafik 6-8: Kazakistan'ın Silah Tedarikçisi Olan Ülkeler, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Kazakistan'ın askerî modernizasyonunun kilit noktalarından biri, yeni askerî donanımın satın alınması olmuştur. Ülke Rusya, Ukrayna ve İspanya da dâhil olmak üzere birçok ülkeden önemli miktarda yeni ekipman satın almıştır. Buna tanklar, zırhlı araçlar, toplar, hava savunma sistemleri ve diğer askerî teçhizat türleri dâhildir. SIPRI veri tabanına göre, Kazakistan yurt dışından

son on yılda (2012-2021) bin 587 adet uçak (savaş uçağı ve sivil uçak birliğe), 178 adet zırhlı araç, 145 adet hava savunma sistemi, 121 adet füze, kırk altı adet gemi (Hazar Denizi) ve on altı adet motor satın almıştır.

Kazakistan, yeni ekipman edinmenin yanı sıra askerî personeli için eğitim ve öğretim programlarına da yatırım yapmaktadır. Ülke yeni eğitim tesisleri kurmuş ve yurt dışındaki eğitim programlarına asker ve subay göndermiştir. Kazakistan ayrıca yeni askerî üsler, hava alanları ve lojistik tesislerin inşası da dâhil olmak üzere askerî altyapısını modernize etmek için çalışmaktadır. Ayrıca siber ve bilgi savaşı yeteneklerinin geliştirilmesinin öneminden bahsedilmektedir.

Kazakistan'ın gelecek vizyonunun belirlendiği ve 2012 yılında yayımlanan "2050 Ulusal Strateji" belgesinde beş kez savunma kelimesi geçmekte olup detaya girmeden Kazakistan'ın ulusal güvenliğini KGAÖ merkezli dinamik bir doktrin ile sağlama kararlılığı zikredilmektedir. Ayrıca Kazakistan'ın 2050 yılına kadar dünyanın en zengin otuz ülkesinden biri olma hedefi konulmuştur. Orta Asya'nın en zengin ülkesi olan Kazakistan'ın son on yıllık periyotta ve yakın geçmişte 2017-2021 döneminde genel çizgisi değişmemiştir. Yurtdışından ithal edilen savunma sanayi ürünlerinin ezici bir çoğunluğu (yüzde 91) Rusya'dan gerçekleştirilmiştir. Kazakistan'ın ayrıca İspanya (yüzde 2,2) ve Çin'den (yüzde 2,1) alım yaptığı görülmektedir.

Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin en önemli nükleer test sahasına ev sahipliği yapmıştır. Kazakistan'ın kuzeydoğu bölgesindeki Semipalatinsk şehri yakınlarında (2007 yılında adı Semey olarak değiştirilmiştir) 1949 ile 1989 yılları arasında 450'den fazla nükleer deneme yapıldı. Kazakistan, Sovyet Döneminden kalma nükleer silahların topraklarında bulunmasını kendi milli çıkarlarına uygun bulmamış olup 1995 yılına kadar bin 400 adet nükleer savaş başlığı ve yüzden fazla kıtalararası balistik füze de dâhil olmak üzere nükleer cephaneliğini Rusya'ya devretmiştir.⁴³

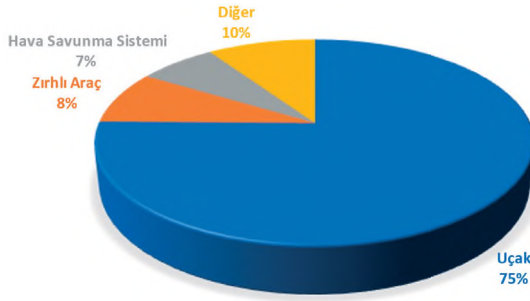
Kazakistan bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren son birkaç yıla kadar Rusya ile her alanda iyi ilişkiler tesis etmiştir. Rusya Kazakistan'a karşılıksız olarak Haziran 2016'da S-300 tipi hava savunma sistemi vermiştir. 16 Ekim 2020 tarihinde Rusya ile Kazakistan arasında güvenlik iş birliği anlaşması imzalanmış olup askerî eğitim, silah ve askerî araç gereç temini, ortak tatbikatlar yapılması, istihbarat paylaşımı dâhil birçok konuda ortaklık öngörülmüştür. İlâveten Şubat 2021'de Kazakistan Rusya'dan orta menzilli hava savun-

43. Blackwood, (2021), s. 10.

ma sistemi almak üzere mutabakat metni bulunmaktadır.⁴⁴ Kazakistan ordusunun envanterine bakıldığında uçakların çoğunun Rusya ve Çin menşeli olduğu ifade edilmektedir. Kazakistan'ın envanterinde 114 adet savaş uçağı ve yetmiş sekiz tane helikopter bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁵

Kazakistan, KGAÖ'nün Rusya ile kilit üyelerinden biri olmakla birlikte son iki yıldır bu ikilinin arasında bir sınır harbi yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu ittifakın bir parçası olarak Kazakistan geçmiş yıllarda önemli roller oynamıştır ve ortak savunma girişimleri bağlamında taahhütlerde bulunmuştur. Diğer üye devletlerle birlikte askerî tatbikatlara katılmıştır. Ancak Vladimir Putin'in yaptığı bir konuşmada Kazak milletini aşağılaması ve bununla birlikte farklı ortamlarda Kazakistan Cumhuriyeti'nin aslında Rusya'nın parçası olduğuna dair söylemlerde bulunması Kazakistan elitlerinde ciddi bir kırılma yaratmıştır. Rusya'nın Ukrayna içinde yer alan etnik Rusları kışkırtması neticesinde meydana gelen kriz ortamının benzeri Kazakistan'ın kuzey eyaletlerinde (oblast) mevcuttur. Burada bulunan etnik Rusların oranı epeyce yüksektir ve Moskova'nın kışkırtmalarına son derece açıktır.

Grafik 6-9: Kazakistan'ın İthal Ettiği Başlıca Savunma Ürünleri, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Kazakistan'da 2000'li yılların başında çok olumsuz bir Çin algısı vurgulanmaktadır. 2007 yılında Rusya ve Çin'in katıldığı bir tatbikatta Çin ordusuna ait tankların Kazakistan'dan transit geçişine izin verilmemiştir. Bu yüzden söz konusu tanklar çok dolambaçlı bir şekilde trenlerle taşınmak zorunda kalmıştır. Ancak özellikle BRI'nin açıklandığı 2013 yılından itibaren Çin-Kazakistan ilişkileri devletler düzeyinde iyi ilişkiler deneyimlemektedir.

44. Askeroğlu, (2022).

45. Serdar Yılmaz, (2021), Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Son Durumu: Hedeflere Ulaşıldı mı?, *Avrasya Dosyası*, 12(1), ss. 60-94.

Hindistan ve Orta Asya ülkeleri arasındaki artan ikili ilişkilerin önemli bir boyutu Hindistan'ın dünya liginde iddialı olduğu bilişim teknolojileri alanında gerçekleşmektedir. Hindistan teknoloji transferi programı ile başta Kazakistan olmak üzere tüm Orta Asya ülkelerinde irili ufaklı teknoloji merkezleri kuruluşuna öncülük etmektedir. 2005 yılında Kazak-Hint bilişim teknolojileri merkezi El-Farabi Üniversitesi bünyesinde açılmıştır.⁴⁶ Bu arada hatırlatmakta fayda vardır ki söz konusu üniversite 2022 yılı itibarıyla QS (*Quacquarelli Symonds*) ve THE (*Times Higher Education*) gibi Dünya Üniversite Sıralamalarında dünya üniversiteleri içinde ilk 200 bandında yer almaktadır. Hindistan-Rusya-Kazakistan arasında uzay programlarının senkronize olması için iş birliği anlayışı ön plandadır.⁴⁷ Hindistan'ın Orta Asya'daki en önemli yatırımlarından biri Kazakistan'da kömür ve demir madenlerinin yoğun olduğu Karaganda bölgesindeki *ArcelorMittal* demir-çelik tesisleri 2020 yılında 3,2 milyon ton ham çelik üretmiştir. Uzay çalışmalarında dünyada önemli bir konumu olan Hindistan ağır uydu fırlatma konusunda iddialıdır. Hindistan-Kazakistan iş birliği olanakları genişletilmektedir.⁴⁸ Son yıllarda Rusya ile arası giderek açılan Kazakistan çok yönlü dış politika yönelimi doğrultusunda Hindistan ile daha fazla iş birliği yoluna geçebilir.

Çin ve Rusya ham uranyum tedarikinde Kazakistan ve Özbekistan'a büyük önem atfetmektedir.⁴⁹ Uranyum zenginleştirme ve benzeri yüksek katma değerli ürünlerde dünya piyasasında Rusya'nın büyük ağırlığı bulunmaktadır. Dünya uranyum rezervleri bakımından Orta Asya bölgesi, özellikle de Özbekistan ve Kazakistan önemli bir yer tutmaktadır. Son dönemde yayınlanmış bir ABD raporuna göre, Kazakistan dünya uranyum rezervlerinin yüzde 12'sine sahiptir ve 2009 yılından beri dünya uranyum üretiminde lider konumdadır. Uranyum üreticisi diğer Orta Asya ülkesi Özbekistan ise dünya üretiminde yedinci sıradadır. 2019 yılında Kazakistan dünya uranyum üretiminin yüzde 43'ünü tek başına sağlamıştır. 2013 yılında Çin, Özbekistan'ın petrol, gaz ve uranyum madenleri için 15 milyar ABD dolarlık yatırım anlaşmasını duyurmuştur.⁵⁰ 2015 yılında Kazakistan'ın devlet şirketi Kazatomprom ile Çin'li muadili, nükleer yakıt ortak üretim tesisi kurmak üzere an-

46. Sébastien Peyrouse, (2010), *China and India in Post-Soviet Central Asia*, içinde *China and India in Central Asia: A New "Great Game"?*,.

47. Laruelle, (2010), s. 21.

48. Peyrouse, (2010), s. 167.

49. Laruelle, (2010), s. 19.

50. McGlinchey, (2016), s. 221.

laşmıştır. Kazakistan ayrıca Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın sahibi olduğu ve işlettiği düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum (LEU) bankasına da ev sahipliği yapmaktadır.⁵¹

Ocak 2022'de sokak gösterilerinin baş gösterdiği Kazakistan'da dünya medyasına yansıyan haberlerde dikkat çeken önemli başlıklardan biri de uranyum tedariki olmuştur. Dünya arzının yüzde 40'ını sağlayan ve en büyük uranyum üreticisi olan *Kazatomprom* sokak gösterilerinden etkilenmemekle birlikte ham uranyumun kilogram fiyatı 100 ABD dolarını geçmiştir.⁵² 24 Ocak 2009 tarihinde Hindistan ve Kazakistan hükümetleri arasında imzalanan MoU ile hızlı büyüme sürecinde olan Yeni Delhi hükümeti, şiddetle ihtiyaç duyduğu uranyum ihtiyacını garanti altına almayı amaçlamıştır. 2007-2009 yıllarında yeterince uranyum temin edemeyen Hindistan'ın nükleer reaktörlerinde sorun baş göstermiştir.⁵³ Dünyanın üçüncü en büyük nükleer yakıt üreticisi konumunda olan Kazakistan'ın ve diğer uranyum üreticisi Orta Asya ülkesi Özbekistan'ın özel önemi vardır.

Orta Asya ve Afganistan bölgesinin iki önemli özelliğini bir arada düşünmek gerekir. Birincisi çok büyük ölçekte maden rezervleri bulunmaktadır. İkincisi ise Orta Asya ve Afganistan Asya Pasifik bölgesinin, Orta Doğu, Afrika ve Avrupa pazarlarına bağlantı sağlayan kritik bir jeo-ekonomik konumudur. Çin'in Afganistan'da bulunan ve dünyanın en büyük bakır rezervlerinden biri olan Aynak tesislerinin işletim hakkını 3,5 milyar ABD dolarına satın almış olması önemlidir. Ayrıca, Orta Asya'da bulunan zengin altın, uranyum, bakır, çinko, demir, tungsten, molibdenyum gibi rezervler olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Kazakistan, demir cevherinde dünya toplam rezervinin yüzde 8'ini; dünya rezerv sıralamasında nikel, gümüş, çinko ve manganezde ikinciliği; krom ve kurşunda birinciliği; altın, kalay ve uranyumda üçüncülüğü elinde bulundurmaktadır.⁵⁴ Türkiye'nin savunma sanayii sektörünün üretim ve küresel pazara satış süreçlerinde hem üretim hem de pazara yakın konumda olmaları bakımından özellikle Kazakistan ve Özbekistan ile daha fazla iş birliği ve ortak üretim modellerini göz önünde bulundurması isabetli olacaktır.

51. Blackwood, (2021), s. 9, 35.

52. Kazakhstan Update: Key Oil Field Hit By Protests; Uranium Output Unaffected, (2022, 6 Ocak), *Arab News*, <https://www.arabnews.com/node/1999206/business-economy>, (Erişim Tarihi: 09.01.2023).

53. Chaudhuri ve Sethi, (2010), s. 126.

54. Peyrouse, (2010), s. 163.

Türkiye-Kazakistan arasında ikili ilişkiler genelde olumlu bir çizgide seyretmiştir. Türkiye epey erken bir dönemde Kazak ordusuna askerî hibelerde bulunmuştur. İlk askerî hibelerden biri için 3 Kasım 1999 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel imzası ile kararname çıkmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri 2005 yılında askerî hibeler kapsamında askerî araç, telsiz, gece görüş cihazı gibi birçok ekipman ile eğitim desteği de sağlamıştır. Türkiye-Kazakistan arasındaki güçlü bağların en somut çıktısı ASELSAN'ın kurduğu fabrikadır. *Kazak Engineering (KAE)* isimli ortak girişim 13 Aralık 2013 tarihinde Astana'da açılmış olup askerî ekipman üretimi yanında bölgede bizzat bulunarak Rusya, Çin ve Hindistan pazarının yanı sıra diğer Orta Asya ve Kafkasya devletlerine yönelik de üretim yapma ihtimali güçlüdür.⁵⁵

Zırhlı araçlar kapsamında Türkiye'nin *Otokar* firmasından Kazakistan'a son dönemde yirmi iki adet *Kobra* ve yirmi adet *Kobra-2* tipi araç ihracatı kaydedilmiştir. Ayrıca Kazakistan, bir süredir Türk zırhlı araç üreticisi *Otokar* tarafından geliştirilen *TULPAR* tipi Paletli Zırhlı Muharebe Aracı (ZMA) ve *ARMA* tipi ZMA alımı için görüşme yapmaktadır. Bir süre önce Kazakistan'da test edilen araçlara Rus yapımı 2K23 Kulesi entegre edilmiş şekilde Kazakistan ordusunun envanterine girmiştir. Kazakistan üst düzey yetkilileri Aralık 2022'de yaptıkları açıklamada Türk şirketlerince üretilen ürünlerin başka yerlerde gerçek silahlı çatışmalarda denenmiş olmasına vurgu yapmıştır.⁵⁶ Kazakistan'ın *Barys* tipi zırhlı araçları ASELSAN'ın *Nefer* Uzaktan Komutalı Stabilize Silah Sistemi (UKSS) ile entegre edilmektedir. Kazakistan'a ait *Paramount Mühendislik (KPE)* tarafından üretilen ve ASELSAN'ın *Nefer* UKSS silahları ile donatılan taşıyıcı-saldırı işlevlere sahip *Barys* marka zırhlı aracın ASELSAN'ın Kazakistan'daki ortaklığı olan *Kazakistan-ASELSAN Mühendislik (KAE)* tarafından geliştirilen farklı silah sistemleri ile entegre edileceği bilinmektedir. ASELSAN ayrıca *SARP DUAL* Uzaktan Komutalı Silah Sistemi (UKSS) ile yeni bir ihracat hamlesi kaydetmiştir. *SARP-DUAL* UKSS, ana silah olarak 7,62 mm makineli tüfek, 12,7 mm uçaksavar veya 40 mm bomba atar takılabilen bir silah sistemidir.⁵⁷ İlâveten son dönemde medyada yer alan haberlere göre, *Türk Ha-*

55. Yılmaz, (2021).

56. Rus Kuleli TULPAR ve ARMA Kazakistan'da, (2023, 24 Şubat), *Savunma Sanayi ST*, <https://www.savunmasanayist.com/rus-kuleli-tulpar-ve-arma-kazakistanda>, (Erişim Tarihi: 15.02.2023).

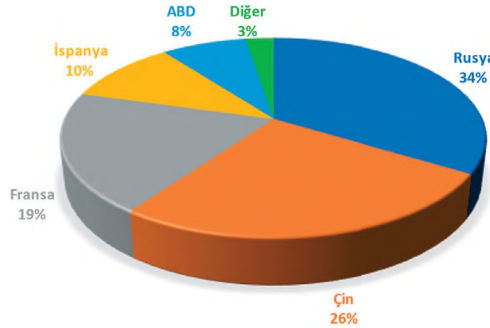
57. Anıl Şahin, (2020, 20 Nisan), ASELSAN'dan Orta Asya'da Yenİ İhracat Başarısı, *Savunma Sanayi ST*, <https://www.savunmasanayist.com/aselsandan-orta-asyada-yen-ihracat-basari-si/>, (Erişim Tarihi: 16.02.2023).

vacılık ve Uzay Sanayii (TUSAŞ) tarafından üretilen insansız hava aracı ANKA'nın Kazakistan'a satışı için sözleşme imzalanmıştır. Sözleşme kapsamında 2023 yılında üç adet ANKA, iki adet yer kontrol sistemi ile lojistik destek paketi (teknik dokümantasyon, eğitim ve yedek parça) Kazakistan'a teslim edilmiş olacaktır.⁵⁸ Kazakistan'daki ASELSAN fabrikasında otuz adet ANKA'nın, Türkiye-Kazakistan ortak üretim modeli ile üretilecek olması ve kısmi teknoloji transferi yapılacak olması karşılıklı güveni artırma bakımından önemlidir.⁵⁹

6.5.5. Özbekistan

Özbekistan, Orta Asya'nın en kalabalık ülkesidir. SIPRI verisine göre, Özbekistan'ın silah transferinin 2020 yılında yaklaşık 1,2 milyar ABD doları olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca genel savunma bütçesinin yıllık bazda yaklaşık 3 milyar ABD doları olduğu belirtilebilir. Ülke hükümeti son yıllarda silahlı kuvvetlerini modernize etmek için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Ülke, savaş uçakları, helikopterler, zırhlı araçlar ve füze sistemleri dâhil olmak üzere önemli miktarda askerî donanım satın almıştır. Genel olarak, Özbekistan'ın askerî harcamaları bazı Orta Asya komşularına kıyasla nispeten yüksek olsa da bu durumun ülkenin büyüklüğünü, stratejik konumunu ve güvenlik zorluklarını yansıttığı söylenebilir.

Grafik 6-10: Özbekistan'ın Silah Tedarikçisi Olan Ülkeler, 2012-2021 Yılları. *Kaynak: SIPRI.*

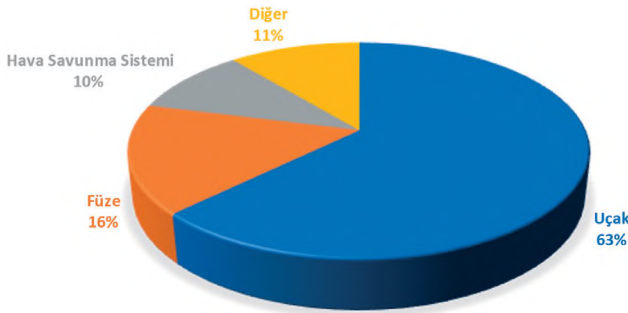

58. Göksel Yıldırım, (2021, 27 Kasım), Milli İHA ANKA'dan Kazakistan'a İhracat Başarısı, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/milli-ih-a-ankadan-kazakistana-ihracat-basarisi>, (Erişim Tarihi: 16.02.2023).

59. Savunma Sanayii Başkanı Demir'den Kazakistan ANKA Açıklaması, (2022, 14 Ekim), *Savunma Sanayi ST*, <https://www.savunmasanayist.com/savunma-sanayii-baskani-demir-den-kazakistan-anka-aciklamasi/>, (Erişim Tarihi: 16.02.2023).

Özbekistan'ın kurucu lideri İslam Kerimov'un iki önemli ilkesi hâlen ulusal güvenlik stratejisinin en önemli ilkelerindedir: ülke topraklarında yabancı asker ve üslere izin verilmeyecek; bölgesel ve küresel askerî ittifaklardan uzak durulacak.⁶⁰ Çarlık Rusya'sının Sovyetler öncesinde Orta Asya bölgesinde hâkimiyet kurma sürecinde bugünkü Özbekistan ve özellikle de Taşkent şehri idare merkezi konumunda olmuştur. Sovyetler Birliği'nin kuruluş yıllarında da Taşkent Bölgesi Türkistan Askerî Garnizonu olarak yeni rejimin güvenlik bürokrasisinin merkezi olmuştur.⁶¹ Bu özelliklerinden dolayı ve ayrıca kalabalık nüfusu, yüzlerce yıldır devlet geleneğine sahip oluşu ve tarihsel kurumsallaşmanın doğal bir sonucu olarak Özbekistan, Orta Asya'nın en güçlü ordusuna sahiptir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının akabinde yeni Özbekistan devletinin ulusal ordusunda 80 bin asker mevcudu olduğu bilinmektedir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin hava savunma sistemi de Özbekistan uhdesinde kalmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında NATO ile yakın iş birliği içine giren Özbekistan ordusu hem kurumsal dönüşüm hem de silah envanterinin yenilenmesinde de öncü olmuştur.⁶² Tacikistan'da yaşanan uzun ve kanlı iç savaş Özbek devletinin daha fazla güvenlikçi bir karaktere bürünmesini tetiklemiştir.

Grafik 6-11: Özbekistan'ın İthal Ettiği Başlıca Savunma Ürünleri, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Mayıs 2005 Andican İsyân Olayları ardından ABD'nin üst perdeden demokrasi dersi verir tavrı üzerine Taşkent Yönetimi ABD'nin altı ay içinde askerî üssünü kapatarak ülkeden ayrılmasını istemiştir. Hemen akabinde Ka-

60. Askeroğlu, (2022), s. 124.

61. Martha Brill Olcott, (2011), Rivalry and Competition in Central Asia, *Eurasia Emerging Markets Forum*, <https://core.ac.uk/download/pdf/6538868.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.01.2023), s. 5.

62. Olcott, (2011), s. 5.

sım 2005'te Özbekistan aldığı bir kararla Rusya ile bir ittifak anlaşması imzalamıştır. Rusya ile Özbekistan askerî üs ve tesislerin karşılıklı kullanılmasını kabul etmiştir. İlaveten Haziran 2006'da Özbekistan KGAÖ'ye tekrar üye olmuştur. Bir süre sonra ABD-Özbekistan yakınlaşması üzerine Özbekistan KGAÖ üyeliğine rağmen 2008 yılından itibaren örgütün ortak askerî tatbikatlarına katılmamıştır. 2012 yılında KGAÖ'den ayrılmıştır.⁶³ ABD ve Rusya ile inişli-çıkışlı ilişkilere bulunan Özbekistan'ın Orta Asya'daki en otonom dış politika izleyen aktör olduğu söylenebilir.

Geçtiğimiz yıllarda Özbekistan'da liderliğin değişmesi sonucu önemli yapısal değişimler gözlemlenmiştir. 2016'da Özbekistan'da İslam Kerimov'un vefatı sonrasında iktidara gelen Şevket Mirziyoyev (İslam Kerimov döneminde on üç yıl başbakanlık yapmıştır) Rusya ile tekrar kısmi bir yakınlaşma içine girmiştir. 12 Ekim 2018 tarihinde Rusya ile Özbekistan askerî-teknik ilişkilerin, iş birliğinin geliştirilmesi ve hava sahalarının ortak kullanılmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, üç yüzden fazla Özbekistan askerinin Rusya'da eğitim görmesi planlanmıştır.⁶⁴ 28 Nisan 2021 tarihinde Rusya ile Özbekistan arasında 2021-2025 yılları için askerî alanda stratejik iş birliği programı imzalanmıştır.⁶⁵ İlaveten, Nisan 2020'de Özbekistan parlamentosu Rusya liderliğindeki AEB'de gözlemci statüsü lehinde oy kullanmış olup aynı yılın aralık ayında resmen AEB gözlemcisi olmuştur. Özbekistan'ın 2025 yılında birliğe tam üye olması beklenmektedir.

Sovyetlerin dağılması sonrası uzun bir şok döneminden sonra Orta Asya'da Özbekistan liderliği sayesinde bölgesel bir entegrasyon ivmesi dikkat çekmektedir.⁶⁶ Özbekistan, Orta Asya'da sanayi altyapısı en güçlü ülkedir. Orta Asya'da iş yapan Türk iş insanlarına göre Orta Asya pazarında hafif sanayi ürünlerinde Çin ve Türkiye'nin hakimiyeti varken Özbekistan ciddi bir rakip olarak yükselmektedir.⁶⁷

Kazakistan ve Özbekistan, son yıllarda yeni ekipman, eğitim ve altyapıya yatırımı yaparak silahlı kuvvetlerini modernize etmek için çalışmaktadır. Ülke, silahlı kuvvetlerinin kalitesini ve yeteneklerini geliştirmeyi amaçlayan uzun vadeli ve sistematik ulusal askerî modernizasyon planları izlemektedir.

63. Askeroğlu, (2022), s. 140.

64. Ibid., s. 141.

65. Ibid., s. 141.

66. Blackwood, (2021).

67. Halil Kürşad Aslan, (2022), Central Asian Law Project: Yayınlanmamış Saha Notları.

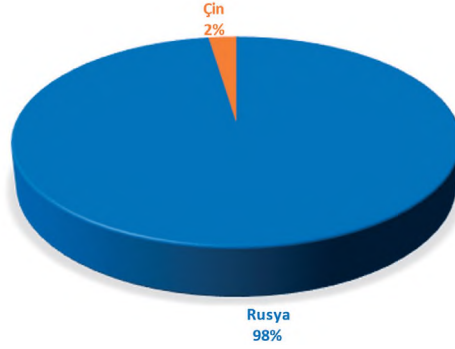
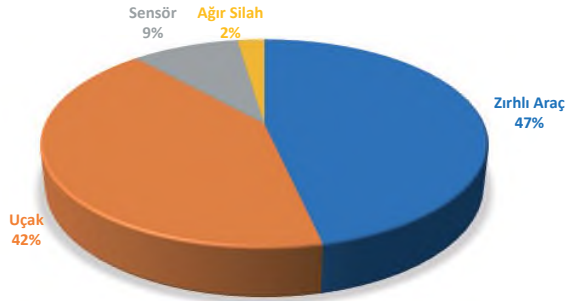
Kazakistan ve Özbekistan, uluslararası barışı koruma misyonlarına katılım da dâhil olmak üzere, bölgesel ve uluslararası sahnedeki rollerini genişletmeye çalışmaktadırlar. Bölgenin en güçlü iki ülkesi yurt dışındaki eğitim programlarına asker ve subay göndermiş, kendi topraklarında da yeni eğitim tesisleri kurmuştur. Bu iki ülke yeni askerî üslerin, hava meydanlarının ve lojistik tesislerin inşası da dâhil olmak üzere askerî altyapıya yatırım yapmaktadır. Bu ülkeler ayrıca, modern çatışmalarda bu alanların önemini kabul ederek ulusal siber ve bilgi savaşı yeteneklerini geliştirmek için çabalamaktadırlar.

SIPRI veri tabanına göre Özbekistan son on yılda (2012-2021) yurtdışından 292 adet uçak (sivil uçak ve savaş uçağı toplamı), yetmiş altı adet füze, kırk yedi adet hava savunma sistemi, kırk iki adet zırhlı araç ve on adet motor ithal etmiştir. Liderlik değişimi sonrası Çin ile gelişen ilişkiler dikkat çekmektedir. Özbekistan 2015 yılında Çin'den *HQ-9* tipi hava savunma sistemi almıştır. Bazı dönemlerde Ankara-Taşkent arasında soğukluk yaşanmıştır. Ancak yeni Özbek lider Mirziyoyev'in yirmi yıl aradan sonra devlet başkanları düzeyinde Ekim 2017'deki ilk ziyareti ardından ilişkilerde canlanma yaşanmıştır. Türkiye'den Özbekistan'a 2017 yılında *Nuroi Makina A.Ş.* tarafından yirmi dört adet *Ejder Yalçın* tipi zırhlı personel taşıyıcı satılmıştır. Özbek ordusu ayrıca *Taşkent* ve *Nukus* gibi yerli zırhlı araçları da kullanmaktadır. Türkiye ile Özbekistan arasında ortak üretim de dâhil farklı iş birliği alternatifleri üzerinde görüşmeler devam etmektedir.⁶⁸

6.5.6. Kırgızistan

Tacikistan ve Kırgızistan iki noktada aynı kaderi paylaşmaktadır. Orta Asya'nın en düşük gelirli iki ülkesidirler ve ayrıca ülke arazilerinin yüzde 90'ı dağlık olduğu için ekilebilir arazi kısıtlıdır. Bu nedenle dünya genelinde nüfusuna oranla en fazla yurtdışına işçi gönderen ülkelerin başında bu iki ülke gelmektedir. Kırgızistan nispeten liberal bir siyasî çizgi izlemekteyken Tacikistan liberal bir çizgiden uzaktır. SIPRI verilerine göre, Kırgızistan'ın silah transferi 2020 yılında yaklaşık 92 milyon ABD doları olduğu tahmin edilmektedir. Bu, Kırgızistan büyüklüğünde ve ekonomik kaynakları olan bir ülke için nispeten ılımlı bir askerî harcamadır.

68. Emre Karakoç, (2020, 7 Haziran), Türkiye ve Özbekistan “1. Savunma Sanayii İşbirliği Toplantısı” Gerçekleştirildi, *Defence Turk*, <https://www.defenceturk.net/turkiye-ve-ozbekistan-1-savunma-sanayii-isbirligi-toplantisi-gerceklestirildi>, (Erişim Tarihi: 17.02.2023).

Grafik 6-12: Kırgızistan'ın Silah Tedarikçisi Olan Ülkeler, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.**Grafik 6-13: Kırgızistan'ın İthal Ettiği Başlıca Savunma Ürünleri, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.**

Rusya 24 Ekim 2003 tarihinde Kırgız başkenti Bişkek'in yirmi km doğusunda bulunan Kant Askerî Hava Üssü'nü faaliyete geçirmiştir. Bu üs Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra açılan ilk üs olma özelliği taşımaktadır. Kant Hava Üssü KGAÖ kapsamında açılmış olup 2012 yılında Rusya'nın Kırgızistan'da bulunan dört askerî tesisinin tek bir idari komuta merkezi olarak örgütlenmiştir: Kant'ta hava üssü, Issıkgöl'de Donanma deniz torpido deneme tesisi, Kırgız-Kazak sınırındaki Çaldovar'da muhabere merkezi, MaylıSu'da sismoloji enstitüsü. Yine Ukrayna işgali öncesinde Kırgızistan'ın Oş şehrinde ikinci bir Rus askerî üssünün kurulmasına dair görüşmeler yapılmıştır. Rusya'ya ait dört askerî tesisin bulunduğu Kırgızistan'da Kant hava üssünde 250 subay ve 150 asker bulunmaktadır.⁶⁹ Mart 2019'da Rusya lideri Vladimir Putin'in Kırgızistan ziyareti sırasında Rus askerî üssünün arsasının altmış hektara çıkarılması üzerinde mutabakata varılmıştır. Bişkek'teki Kant askerî hava üssü

69. Askeroğlu, (2022), s. 140.

için Rusya'nın ödediği kiranın 4,79 milyon ABD dolarına yükseltilmesi kabul edilmiştir. İkili protokolde ayrıca Rus İHA'larının kullanım şartları, Kant Askerî Üssü'ndeki pistlerin modernizasyonu ve yenilenmesi de zikredilmiştir.

Medya'da yer alan haberlere göre, Kırgızistan, *Bayraktar TB2*, *Akıncı* ve *Aksungur* tipi silahlı insansız hava araçlarının (SİHA) ardından envanterine son olarak ANKA tipi SİHA eklemiştir. Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı Medya İlişkileri Direktörü Dayırbek Orunbekov, Facebook sosyal medya hesabı üzerinden yaptığı açıklamada 2022 Eylül ayında Tacikistan ile sınır çatışmalarından sonra silahlı kuvvetlere ve güvenliğe daha fazla önem verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Devlet Ulusal Güvenlik Komitesi Başkanı Kamçıbek Taşiyev Ekim 2021'de Türkiye'den alınan *Bayraktar TB-2* tipi SİHA'ların iki ay sonra Aralık 2021'de teslim edildiğini, bunun haricinde TUSAŞ tarafından üretilen *Akıncı* ve *Aksungur* tipi İHA'ların da Kırgızistan'ın envanterine girdiğini duyurmuştur.⁷⁰ Bunların haricinde, Kırgızistan Beyaz Rusya yapımı *Pecho-rra-2BM* tipi uçaksavar füzesi temin etmiştir.⁷¹

6.5.7. Tacikistan

Tacikistan, son yıllarda siyasî istikrarsızlık, terörizm ve komşu ülkelerle sınır anlaşmazlıkları dâhil olmak üzere bir dizi güvenlik sorunu yaşamaktadır. Orta Asya'daki hem kümülatif hem de kişi başı milli gelir bakımından en yoksul ülke olmasına rağmen ulusal bütçesinden savunma harcamalarına en büyük oranı ayıran ülke olma özelliğine sahip olduğu söylenebilir. SIPRI verilerine göre, Tacikistan'ın silah transferi 2020'de yaklaşık 181 milyon ABD doları olduğu tahmin edilmektedir. Tacikistan büyüklüğünde ve kısıtlı ekonomik kapasitesi olan bir ülke için nispeten yüksek bir askerî harcamadır.

Duşanbe elitlerinin savunma anlayışlarını çözümlemek için bilinmesi gereken en önemli iki parametre bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan iç savaş ve din-devlet-toplum ilişkileridir. Tacikistan İç Savaşı'nın sona ermesi 1997 yılında yapılan barış anlaşması ile sağlanmış olup hükümet güçleri ile savaşan

70. Aliia Raimbekova, (2023, 17 Ocak), Kırgızistan, Türkiye'den Anka SİHA Satın Aldı, *İhlas Haber Ajansı*, <https://www.ihf.com.tr/haber-kirgizistan-turkiyeden-anka-siha-satin-aldi-1139512/>, (Erişim Tarihi: 16.02.2023).

71. Ayzirek İmanaliyeva, (2023, 18 Ocak), Kyrgyzstan Buys New Batch of Turkish-Made Drones, *Eurasianet*, <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-buys-new-batch-of-turkish-made-drones>, (Erişim Tarihi: 16.02.2023).

tarafındaki farklı grupların bir araya gelmesi ile oluşturulan BTM (Birleşik Tacik Muhalefeti, *United Tajik Opposition, UTO*) arasında ulusal bir mutabakat sağlanmıştır. BTM içinde en güçlü aktör İslami Diriliş Partisi (*Islamic Renaissance Party*) 2015 yılına kadar aktif siyasetin içinde yer almıştır. Son yıllarda Tacikistan Hükümeti dozajı artan biçimde güvenlikçi politikalar izlemektedir.

Tacik hükümeti son yıllarda özellikle terörle mücadele ve sınır güvenliğine odaklanarak güvenlik kuvvetlerini modernize etmek adına büyük çaba sarf etmiştir. Tacikistan son yirmi yılda ABD, Rusya, Hindistan ve Çin de dâhil olmak üzere bir dizi yabancı ülkeden askerî yardım ve eğitim almış hâldedir. Ayrıca ülkenin, zırhlı araçlar, top ve helikopter de dâhil olmak üzere önemli miktarda askerî araç ve donanım satın aldığı rapor edilmiştir.

2015 yılı itibari ile Rusya'nın Suriye İç Savaşı'na dâhil olup yıkılması an meselesi olan Beşar Esed rejimine hayat kazandırmasına benzer şekilde 1992-1997 yılları arasında gerçekleşen Tacik İç Savaşı'na müdahil olup dengeleri değiştirmiştir. Rusya'nın İç Savaş sonrası da desteğini sürdürmesi sonucu İmamali Rahman rejimi varlığını devam ettirmiştir.⁷² Böylesine bir denge içinde Tacikistan'ın Rusya yörüngesinden çıkması zordur. Orta Asya ülkeleri içinde Rusya'ya bağımlılık bakımından en otonom ülkeler Türkmenistan ve Özbekistan'dır. Öte yandan Rusya'ya en bağımlı ülke Tacikistan ve daha sonra Kırgızistan'dır.

Zaten çok güçlü olan Rusya-Tacikistan ilişkileri 12 Mayıs 2021 tarihinde Rusya-Tacikistan ortak hava savunma sisteminin koordinasyonuna dair mutabakat ile yeni bir boyut kazanmıştır. Afganistan'dan gelebilecek güvenlik tehditlerinin önlenmesi, Tacik subayların Rusya askerî akademilerinde daha fazla sayıda yer alması gibi iş birliği alanları kayda geçirilmiştir. Ayrıca, Duşanbe ve Kurgantepe şehirlerine *İskender-M* tipi taktik füze sistemlerinin yerleştirilmesi öngörülmüştür.⁷³

Tacikistan Devleti'nin güvenlik ihtiyacı ve savunma sanayii ithalatında en önemli iki parametre vardır: sınır güvenliği ve terörle mücadele. Tacikistan'ın Güney eyaleti Hatlon ile Afganistan sınırı, Doğu eyaleti Dağlık Badakşan ile hem Afganistan hem de Çin sınırı bulunmaktadır. İki sınır bölgesinin dağlık ve zorlu coğrafi bölgeler oluşu nedeniyle en etkili savunma tedbirleri olarak gözlem amaçlı İHA unsurları kullanılabilir. Söz konusu sınır güvenliği hem terörle mücadele hem de uyuşturucu ve kaçakçılık bağlamında önem-

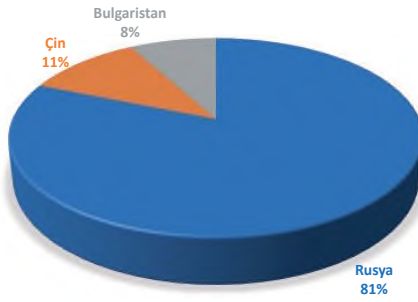
72. McGlinchey, (2016), s. 222.

73. Askeroğlu, (2022).

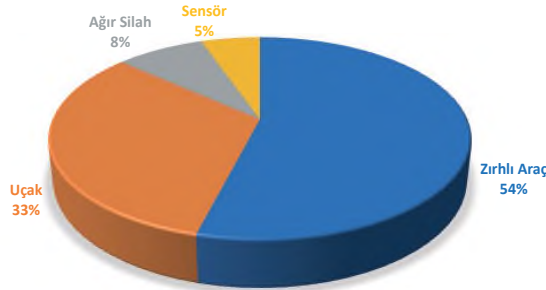
lidir. Tacikistan'ın sınır komşusu Kırgızistan ile arasındaki husumetten dolayı yine dağlık ve zorlu bir coğrafyada manevra kabiliyeti yüksek hafif zırhlı araçlar ile İHA'lar ve helikopter alımı söz konusu olabilir.

Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki bir diğer savunma/güvenlik yerleşkesi Tacikistan'ın batısındaki Nurek şehrinde bulunan Okno Uzay Gözlem İstasyonudur. Tacik İç Savaşı'nın bitmesinden sonra inşası tamamlanan yerleşkenin mülkiyeti ve kullanımı 2004 yılında Rusya'ya devredilmiş olup bedel olarak Tacikistan'ın yaklaşık 250 milyon ABD dolarlık dış borcunun silinmesi sağlanmıştır.

Grafik 6-14: Tacikistan'ın Silah Tedarikçisi Olan Ülkeler, 2012-2021 Yılları. *Kaynak: SIPRI.*

Grafik 6-15: Tacikistan'ın İthal Ettiği Başlıca Savunma Ürünleri, 2012-2021 Yılları. *Kaynak: SIPRI.*

Hindistan Orta Asya ile ilişkilerini, her birini ayrı ve özgün bir ulus/kültür olarak kodladığı genç cumhuriyetlerden özellikle Tacikistan'ı baş tacı eden bir politika izlemektedir. Çünkü Orta Asya ile kara sınırı bulunmayan Hindistan için Tacikistan Orta Asya'ya açılan kapıdır. 200 bin civarında insanın öldüğü Tacik İç Savaşı'nın çok uzun sürmesinde dış mihrakların payı olduğunu, Afganistan'dan gelen İslamcı militanların Pakistan ve hatta İran'ın deste-

ği bulunduğunu düşünen Tacik elitleri Hindistan'ı doğal bir müttefik olarak görmektedir. 2000 yılında Afgan-Tacik sınırı yakınlarındaki Farkor şehrinde Hindistan askerî bir hastanesinin kurulması yönünde destek sağlamıştır.⁷⁴ Duşanbe'nin 130 km güneyinde bulunan Farkor beldesinde Hindistan'ın ikinci askerî üssü yer almaktadır.

2002 yılında Hindistan ve Tacikistan arasında imzalanan askerî iş birliği anlaşması kapsamında çok eski ve atıl kalan Sovyetler Birliği döneminden kalma Ayni Hava Kuvvetleri Üssü'nün yenilenmesi gündeme gelmiştir. 1980'li yıllarda Sovyetlerin Afganistan operasyonunda helikopter tamir ve bakım ünitesi rolü bulunan Ayni Üssü Hindistan'ın ilk kez kendi toprakları dışında konuşlanacağı bir askerî üs olarak düşünülmüştür. Bu askerî üs başkent Duşanbe'nin on km batısında yer alan Hisar ilçesinde olup Pakistan'a bağlı Keşmir'i gözetlemek için ideal bir konumdadır. Hindistan tarafından 20 milyon ABD doları yatırım yapılarak yenilenen piste, uçak hangarları ve kontrol kulesi yanında Tacik pilotlar için 150 kişiden oluşan bir subay birliği gönderildi. Günümüze değin Hindistan'ın altyapı yenileme için harcadığı yatırım miktarının 100 milyon ABD dolarını bulduğu ifade edilmektedir. Hindistan'ın Ayni Üssü'nde kendi idaresinde kurmayı düşündüğü yerleşkede *Mİ-17* tipi helikopterleri ve *MİG-29* tipi jet uçaklarının da bulundurulması planlandı. Ancak günün sonunda Moskova, Hindistan ile genelde iyi olan ilişkilerine rağmen burada kendi kontrolünde bir üs fikrine taş koydu ve 2007 yılında Tacikistan'ı uyararak iznin çıkmasını engelledi.⁷⁵

Çin-Orta Asya geneli için doğru olan bir ifade Çin-Tacikistan ilişkileri için de geçerlidir. Bu ifade de Pekin'in Orta Asya'da Rusya'nın askerî nüfuzuna itiraz etmeden ekonomik yatırımlara odaklanması şeklindedir. Son on yıldır Çin'in Orta Asya ile yaklaşması hem ekonomik hem de zaman zaman güvenlik sektörlerine de kaymaktadır. Özellikle Tacikistan, Çin ile güvenlik iş birliğine gitme yönünde daha fazla isteklidir. Çin'in Tacikistan'da büyük miktarlarda maden yatırımları bulunmaktadır. Tacikistan'da bilinen bir boksit yatağı bulunmamasıyla birlikte, ülkenin birincil endüstriyel varlığı, dünyanın dördüncü en büyük alüminyum izabe tesisi olan devlete ait *Tajikistan Aluminium Company*'dir (*TALCO*). Bu fabrika, Tacikistan'ın GSYİH'sının önemli

74. Emilian Kavalski, (2010), *An Elephant in a China Shop? India's Look North to Central Asia ... Seeing Only China*, içinde *China and India in Central Asia: A New "Great Game"?*, s. 49.

75. Laruelle, (2010), s. 21.

bir bölümünü oluşturmaktadır ve aynı zamanda ülkenin elektrik arzının yaklaşık üçte birini tüketmektedir.⁷⁶

Çin'in giderek artan gücü kendini ve ilişkilerini yeniden tanımlaması ile neticelenmektedir. Bu bağlamda 2016 yılında Çin, terörle mücadele kisvesi altında Afgan-Tacik sınır hattında (Pamir Bölgesi) bir askerî üs imtiyazı elde etmiştir. Tacikistan tarafından uzun süre yalanlanmış olsa da iki ülke arasındaki askerî iş birliği gün yüzüne çıkmıştır. Tacikistan Adalet Bakanlığı internet sitesinde 21 Ekim 2022 tarihinde yayımlanan ikili anlaşma metninde Çin ve Tacikistan arasında varılan mutabakat ile her iki yılda bir ortak anti-terör tatbikatı yapılacağı vurgulanmıştır. 2016 yılında Çin, Tacikistan ve Afganistan'ın Vakhan Koridoru'nun keşiştiği bir noktada ülkenin Badakşan eyaletinde ve en doğu noktasında askerî üs kurmuştur. Yine Pamir bölgesi olarak da bilinen Badakşan eyaletinin güneybatı taraflarında stratejik bir noktada terörle mücadele için hızlı müdahale birliklerinin konuşlanacağı başka bir üs kurulmuştur.⁷⁷

Tacikistan'ın terörle mücadele sürecinde, Türkiye tecrübesinden de anlaşılacağı üzere, terör grupları komşu bir ülkede (Afganistan) kendine bir yaşam alanı kurmuş olup uyuşturucu ticareti ile kendine gelir yaratmaktadır. Hükümet içinde çok küçük de olsa belli bir grubun uyuşturucu ticaretinde rol alıyor olma ihtimali hiç de düşük değildir.⁷⁸ Herhangi bir ülkede yıllık bazda ele geçirilen uyuşturucu miktarı birkaç yüz kilo olabileceken 2014 yılı itibarıyla geçmiş yılların istatistiklerine göre yıllık ele geçirilen eroin miktarı bir ile beş ton arasındadır.⁷⁹ Tacikistan'da bu bağlamda Türkiye'nin tecrübesi (PKK'nın terör ve uyuşturucu bağlantısı) göz önünde bulundurularak terörle mücadele ve sınır güvenliği bağlamında hangi türden savunma ürünlerine ihtiyaç duyulabileceğine yönelik kestirim yapılabilir.

2015 yılında Tacikistan hükümeti büyük bir şok ile karşılaştı: ünlü bir özel kuvvetler birimi komutanı Albay Gülmurad Halimov ülkesinden firar ederek

76. Blackwood, (2021), s. 24.

77. China Stepping Up Military Cooperation with Tajikistan, (2022, 22 Kasım), *Eurasianet*, [https://eurasianet.org/china-stepping-up-military-cooperation-with-tajikistan#:~:text=And%20then%20in%20October%202021,is%20said%20to%20be%20located,\(Erişim Tarihi: 03.02.2023\).](https://eurasianet.org/china-stepping-up-military-cooperation-with-tajikistan#:~:text=And%20then%20in%20October%202021,is%20said%20to%20be%20located,(Erişim Tarihi: 03.02.2023).)

78. Edward Lemon, (2014), Mediating the Conflict in the Rasht Valley, Tajikistan: The Hegemonic Narrative and Anti-Hegemonic Challenges, *Central Asian Affairs*, 1(2), ss. 242-272; Danieli, (2014).

79. Danieli, (2014), s. 1236.

Suriye’de DEAŞ saflarına katılmıştır. Nisan 2015’te geride iki eş ve sekiz çocuk bırakarak ortadan kaybolan ünlü komutan mayıs ayı sonlarında yayımladığı bir video mesajında Suriye’de bulunduğunu ve Tacik rejimini yıkmak için geri döneceğini ifade etmişti.⁸⁰ Etkili bir uluslararası STK raporuna göre, Orta Asya ülkelerinden 2 bin ile 4 bin arasında gencin Suriye’de DEAŞ saflarına katıldığı ifade edilmektedir.⁸¹

Karabağ Zaferi ile kendisini dünya çapında ispatlayan Türk İHA ve SİHA’ları ile diğer tüm savunma sanayii ürünlerinin gelişiminden rahatsızlık duyan rakip ülkeler arasındaki Rusya ve İran’ın Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri nezdinde baskı kurmaya ve kendi ürünlerini ön plana çıkarmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Türkiye’nin 2021 yılında Kırgızistan’a *Bayraktar* ve diğer başka tiplerde İHA satışına karşılık Tacikistan hükümetinin de aslında araları kötü olmasına rağmen alternatif bir tedarik kanalı olarak İran’a yaklaşmaya başladığı gözlemlenmektedir. Medyada yer alan haberlere göre, İran’ın, Mayıs 2022’de Tacikistan’da *Ebabil-2* tipi İHA üretim tesisi kurduğu ifade edilmiştir.⁸² Saha araştırması sırasında bulunduğum Duşanbe’de Cumhurbaşkanı İmamali Rahman ve ailesiyle rahatça görüşme durumu olan bir Türk vatandaşından edindiğim bilgiye göre, Tacik bir ekip Türkiye’de hem BAYKAR hem de Vestel de dâhil olmak üzere farklı mecralarda İHA alımı için görüşme yapmıştır. Bilgi aldığım kişi bu görüşmeler hakkında detaylı bilgiye sahip olup Türkiye’de firma üst düzey yetkilileri ile çekilen fotoğrafları göstermiştir.

6.5.8. Türkmenistan

Türkmenistan Hükümeti, son yıllarda özellikle yeni askerî teçhizat edinmeye odaklanarak silahlı kuvvetlerini modernize etmek için yoğun bir çaba sarf etmektedir. Örneğin, ülke son yıllarda yabancı tedarikçilerden önemli sayı-

80. Ahmed Rashid, (2015, 11 Haziran), “İhad’s New Frontier: Tajikistan, *New York Times*, <http://www.nytimes.com/2015/06/10/opinion/jihads-new-frontier-tajikistan.html>, (Erişim Tarihi: 13.02.2023).

81. Syria Calling: Radicalisation in Central Asia, (2015, 20 Ocak), *International Crisis Group*, Briefing No: 72, <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia/syria-calling-radicalisation-central-asia>, (Erişim Tarihi: 17.02.2023).

82. Kashi Nath Pandita, (2022, 14 Kasım), Iran Opens UAV Factory In Tajikistan; Its Booming Drone Industry Endangers The Entire Middle East & Central Asia, *Eurasianet*, <https://eurasianet.com/iran-opens-uav-factory-in-tajikistan-its-booming-drone-industry/>, (Erişim Tarihi: 17.02.2023).

da zırhlı araç, helikopter ve diğer askerî donanım satın almıştır. Türkmenistan hükümeti özellikle terörle mücadele ve sınır güvenliğine odaklanarak, silahlı kuvvetlerinin eğitimi, modernizasyonu ve geliştirilmesine büyük yatırımlar yapmaktadır.

Yapılan tahminler, ülkenin askerî harcamalarının GSYİH'ya kıyasla nispeten yüksek olduğunu göstermektedir. SIPRI verilerine göre, Türkmenistan'ın silah transferinin 2020 yılında yaklaşık 311 milyon ABD doları olduğu tahmin edilmektedir. Bu, diğer bazı ülkelere kıyasla nispeten mütevazı bir bütçe büyüklüğü gibi görünse de Türkmenistan ekonomisinin büyüklüğü dikkate alındığında oransal olarak ciddi bir rakamdır. Üstelik Türkmenistan'ın 1995 yılında BM Genel Kurulu tarafından onaylanan daimî tarafsızlık statüsü de göz önünde bulundurulmalıdır.

Orta Asya'da Rusya ile askerî ilişkileri en zayıf olan ülke Türkmenistan'dır. Türkmenistan 1992 yılında Rusya ile imzalanan dostluk anlaşmasının içeriğini aşamalı olarak azaltmıştır. 2002 yılında süresi dolan dostluk ve iş birliği anlaşmasının süresi uzatılmış olmakla birlikte yüzeysel denilebilecek bir içeriğe dönüşmüştür. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, 2 Şubat 2016 tarihinde Afgan sınırını korumak için Türkmenistan'a destek önerisinde bulunmuş, fakat bu öneri Türkmenistan tarafından kabul görmemiştir.⁸³

SIPRI veri tabanına göre Türkmenistan son on yılda (2012-2021) yurtdışından 196 adet uçak (sivil uçak ve savaş uçağı toplamı), 493 parça donanım unsuru (gemi, hücumbot vs), 206 adet füze, seksen iki adet sensör, altmış adet zırhlı araç, elli bir adet motor ve 190 adet hava savunma sistemi satın almıştır.

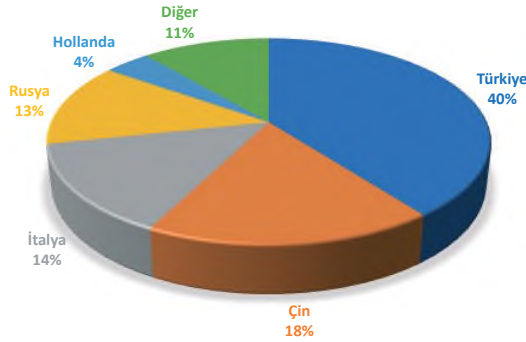
Türkmenistan'ın Türkiye'den silah alımlarının 2010'lu yıllarla birlikte ön plana çıkmaya başladığı bilinmektedir. Türkmenistan'ın savunma sanayii alanında Türkiye'den tedarikleri ilk etapta Hazar Denizi'ndeki donanma kuvvetleri için gerçekleştirilmiştir. Bu ilk satış deneyiminde yeni tip karakol botu, hücumbot, savaş gemisi sınıfında korvet talepleri olmuştur. Türkiye tarafından ihraç edilen ilk korvet olan *Deniz Han* 11 Ağustos 2021 tarihinde törenle hizmete girmiştir. Türkiye ilk etapta anahtar teslim ürün ihraç ederken son yıllarda Türkmenistan ile ortak üretim modeli bağlamında Türkmenbaşı Deniz Üssü'nde ortak üretim yapılmıştır. Türkiye'nin Türkmenistan'ı, herhangi bir pazar olarak değil iş ortağı olarak gördüğünü simgeleyen önemli bir ortaklıktır. Türkiye'nin ayrıca zırhlı araç kategorisinde *Kob-*

83. Askeroğlu, (2022), s. 142.

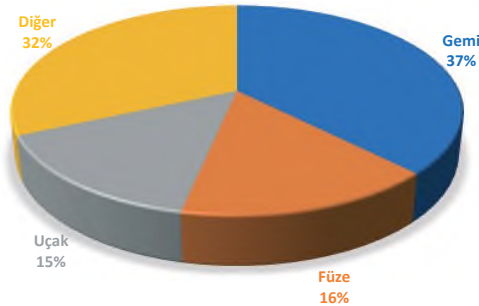
ra, Ural, Vuran, Kirpi ve Amazon gibi zırhlı araç satışı da kaydedilmektedir. Savunma sanayii uzmanı Turan Oğuz, Türkiye ile Türkmenistan arasındaki savunma alımları bağlamında 2015 yılının önemli bir ivmelenme dönemini işaret ettiğini belirtmektedir.⁸⁴

27 Eylül 2021 tarihinde Türkmenistan'ın otuzuncu Bağımsızlık Günü kutlamalarında *Bayraktar TB-2* ülkenin milli gününde resmi geçitte görüntülenmiştir. *TB-2* ile entegre mühimmat olarak Türkiye'de *TÜBİTAK SAGE* tarafından üretilen *MAM-L* ve *MAM-C* tipi mühimmatlar da dikkat çekmiştir.

Grafik 6-16: Türkmenistan'ın Silah Tedarikçisi Olan Ülkeler, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

Grafik 6-17: Türkmenistan'ın İthal Ettiği Başlıca Savunma Ürünleri, 2012-2021 Yılları. Kaynak: SIPRI.

84. Sertaç Aksan, (2021, 29 Eylül), Türkmenistan'a Savunma İhracatı Yeni Kapılar Açacak, *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkmenistana-savunma-ihracati-yeni-kapilar-acacak-612564.html>, (Erişim Tarihi: 18.02.2023).

SONUÇ

Bu çalışma dünya üzerinde mevcut savunma sanayi trendlerini incelemek, ürün ve bölge bazlı olmak üzere mevcut trendleri analiz etmek ve bu tartışmalar ışığında bir gelecek projeksiyonu çıkarmak üzere kaleme alınmıştır. Çalışmada özellikle 2017-2021 arası beş yıllık dönemde dünya savunma sanayiine yön veren ana üreticilerden Amerika Birleşik Devletleri ile Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık ülkeleri başta olmak üzere Avrupa ve son olarak Rusya'nın mevcut pazarlarına hangi ürünlerle girdiği, hangi ürün gruplarına ağırlık verdiği ve bu satışlarda hangi bölgelerin öne çıktığı tartışılmıştır. Söz konusu çalışmamız ayrıca Türkiye açısından da önem arz eden, coğrafi olarak Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan, hâlihazırda Türkiye'nin de savunma sanayi ürünlerini sattığı pazarların ilgi ve talep analizini de barındırmaktadır. Bu kapsamda uluslararası literatürde MENA (*Middle East and North Africa*) olarak anılan Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri, akabinde Sahra Altı Afrika ülkeleri ve son olarak Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri tekil ülke analizlerini içerecek şekilde ele alınmıştır. Söz konusu analizler bu bölgelerin taleplerinin gerek miktar gerek silah/sistem kategorisi olarak farklılaştığını, söz konusu bölge ve ülkelerde öne çıkan güvenlik kaygılarının ve tehdidin doğasının talep edilen savunma sanayi ürün kategorilerini belirlediğini ortaya koymuştur. Ne var ki farklı tedarikçilerin aynı kategoride çeşitli alternatifler sunması alıcı ülkeler için tedarikçi tercihini de bir mesele olarak öne çıkarmaktadır. Bu konuda alıcı ve tedarikçi ülkeler arasında halihazırda devam eden savunma sanayi ilişkileri, alıcı ülkelerin tedarikçi ülkeyle geliştirmiş olduğu müttefiklik, iş birliği, rekabet ve hasımlık ilişkileri savunma sanayi satışında belirleyici bir rol oynayabilmekte, Çin-Pakistan, Hindistan-Rusya ilişkilerinde görüldüğü gibi savunma sanayi alışverişleri bölgesel rekabetin ve dengeleme stratejilerinin bir yansıması olabilmektedir.

Umulur ki Türk savunma sanayi için gerek rekabet içerisinde olan, gerek pazar, gerek iş birliği geliştirilebilecek partner ülkeler bu çalışmadaki analizler ışığında daha net analiz edilebilir. Bu kitapta da yer verilen ve sektörde öne çıkan tedarikçi ülkelerin yeni yatırım alanları ve bölgesel savunma sanayi tedarik politikaları Türkiye tarafından yakından takip edilmeli, değişen ve gelişen yatırım alanları ve talep kategorileri ivedilikle not edilip reaksiyon gösterilebilmelidir. Kitabın bu amaca hizmet ederek Türk savunma sanayiine akademik bir katkı sunan bir çalışma olması ümit edilmektedir. Kitapta ele alınan küresel savunma sanayi trendlerinin Türkiye'deki politika yapıcılar, uygulayıcılar ve sektör uzmanlarının dikkatine sunulması, bu bilgi akışının sektörün farkındalık, verim ve hızını mevcut seviyenin de üstüne çıkarabilmesine imkân tanınması bu kitabın yazılmasının arkasındaki temel düşünce olmuştur. Umulur ki elinizdeki bu kitap gibi çalışmalar periyodik olarak güncellenerek Türk savunma sanayinin son yıllarda yakaladığı ivmeyi sürdürmesinde yardımcı bir unsur olabilir, sektörün gelişimine katkı sunabilir.